Latvijas
ARHĪVI

2024/II

Latvijas Nacionālais arhīvs
Latvijas Arhīvistu biedrība

Galvenā redaktore
ANITA ČERPINSKA

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētāja
MĀRA SPRŪDŽA

Redakcijas padome
ANDRIS CAUNE, ALEKSANDRS IVANOVS, ĒRIKS JĒKABSONS, AIJA KALNCIEMA, JACEKS KROHMALS (POLIJA), ERVĪNS OBERLENDERS, VALDA PĒTERSONE, ANDREJS PLAKANS (ASV), MACEJS SEKERSKIS (ASV), INGŪNA SLAIDIŅA, GVIDO STRAUBE, KĀRLIS ZVIRGZDIŅŠ

Izdevums tapis ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Latvijas Nacionālā arhīva izdevums
Dibināts 1993. gadā
Reģistrācijas apliecība Nr. 1087

Zinātniskā sekretāre **Anete Korbi**
Literārā redaktore **Ilze Antēna**
Angļu teksta redaktore **Laine Kristberga**
Maketētājs **Oskars Jūrmalnieks**
Māksliniece **Baiba Šomase**
Vāka dizains **Anete Korbi**

Vāka noformējumam izmantots Marikas Vanagas foto.
Par rakstos atspoguļotajiem faktiem un viedokļiem, kā arī par publicētajām fotogrāfijām u. c. ilustratīvajiem materiāliem atbild rakstu autori.

ISSN 1407-2270

© Latvijas Nacionālais arhīvs, 2024
© Latvijas Arhīvistu biedrība, 2024

SATURS

VĒSTURE

Edgars Ceske — Par kādu neatributētu vēstures avotu, Džeimsa Vata "uguns mašīnām" un baronu Minhauzenu jeb divi kurzemnieki un viņu ceļabiedri pie tvaika dzinēja šūpuļa 5

Ēriks Jēkabsons — Latviešu fabrikants 1905.–1919. gadā: Augusta Drapčes liecība 24

Aiga Bērziņa-Kite — Kā seši ieslodzītie dažu minūšu laikā izbēga no Jelgavas cietuma: skaļākais 1920. gada ieslodzīto bēgšanas gadījums un tā atbalss 40

Kārlis Sils — Kinofilma "Tautas dēls" (1934): apvērsums, ambīcijas un rūgta vilšanās jeb kā neatdzima filmu nozare Latvijā 83

Jānis Šiliņš — Uzņēmējdarbības prakses starpkaru perioda Latvijā: Ranku ģimenes piemērs 98

Mairita Lukianska — Mākslīgā intelekta izmantošana rokraksta teksta atpazīšanā Rīgas rātes protokolu kolekcijā 128

ARHĪVU DZĪVE

Anete Korbi — Latvijas Nacionālajam arhīvam 105 142

Justīne Čēma — Jubilejas gads Latvijas Nacionālā arhīva zonālajos valsts arhīvos 145

Ieva Krasovska — Aktuālās tematiskās kolekcijas vietnē "Redzi, dzirdi Latviju!" 151

Aiga Bērziņa-Kite — Panākumi, izaicinājumi un nākotnes vīzijas: Baltijas arhīvistu sanāksme "Arhīvi 2050. gadā: *EduVision*" 155

Emese Kūna — Reprezentējot arhitektūras mantojumu – jauni secinājumi par Budapeštas pilsētas arhīva tematiskajām mājaslapām (angļu val.) 161

Birgita Kibala — Tiešsaistes pakalpojumi un digitalizācija Igaunijā (angļu val.) 165

JAUNĀKĀ LITERATŪRA 172

HRONIKA

2024. gada janvāris – jūnijs 177

Raksti žurnālā "Latvijas Arhīvi" 2024. gadā 187

LATVIJAS ARHĪVI (ARCHIVES OF LATVIA). 2024. N 2
CONTENTS

HISTORY • *Edgars Ceske.* About One Historical Source Without Attribution, the "Fire Machines" of James Watt and Baron Munchausen, or Two Courlanders and Their Fellow Travelers at the Cradle of the Steam Engine • *Ēriks Jēkabsons.* Latvian Factory Owner During 1905–1919: the Testimony by Augusts Drapče • *Aiga Bērziņa-Kite.* How Six Inmates Escaped from Jelgava Prison in Minutes: the Most Notorious 1920 Prison Break and Its Impact • *Kārlis Sils. Tautas dēls* (The Son of the People, 1934): the Promised Rebirth of the Latvian Film Industry That Was Never Fulfilled • *Jānis Šiliņš.* Entrepreneurship Practices in the Interwar Period in Latvia: the Case of the Ranki Family • *Mairita Lukianska.* Use of Artificial Intelligence in Handwritten Text Recognition within the Collection of the Minutes of the Riga City Council • **ARCHIVES TODAY** • *Anete Korbi.* The National Archives of Latvia – 105 • *Justīne Čēma.* The Anniversary Year in the Zonal State Archives of the National Archives of Latvia • *Ieva Kra-sovska.* Current Thematic Collections on the Site *"Redzi, dzirdi Latviju!"* • *Aiga Bērziņa-Kite.* Successes, Challenges and Future Visions: the Meeting of Baltic Archivists "Archives in 2050: EduVision" • *Emese Kún*. Virtual Bridges Between History and Modernity: Thematic Websites of Budapest City Archives • *Birgit Kibal.* Online Services and Digitisation in Estonia • **CHRONICLE • ARTICLES IN THE JOURNAL "LATVIJAS ARHĪVI" IN 2024**

VĒSTURE

EDGARS CESKE

PAR KĀDU NEATRIBUTĒTU VĒSTURES AVOTU, DŽEIMSA VATA "UGUNS MAŠĪNĀM" UN BARONU MINHAUZENU JEB DIVI KURZEMNIEKI UN VIŅU CEĻABIEDRI PIE TVAIKA DZINĒJA ŠŪPUĻA

Rakstā aplūkotas ceļojumu piezīmes pa Angliju, ko 1779. gadā kopīgi veica Kurzemes hercoga kambarkungs Heinrihs fon Ofenbergs, Kurzemes barons fon Kleists, rakstnieks Rūdolfs Ēriks Raspe un kāds šveicietis Hartmanis. Katram no viņiem bija dots uzdevums aprakstīt kādu paša izvēlētu tēmu, kas saistīta ar ekonomiku, tehniku, sociālo sfēru vai kultūru. Piezīmes apkopoja un pārrakstīja R. Ē. Raspe. Īpašu interesi izraisa sadaļa, kas veltīta Birmingemas un tās apkārtnes (Soho) apmeklējumam, kur ceļotāji iepazinās ar Džeimsa Vata uzlabotajām "uguns mašīnām" (tvaika dzinējiem), tiesa, vēl ne līdz galam pilnīgām, jo galīgo izskatu tās ieguva tikai 1782. gadā. Tomēr pats fakts, ka tagadējās Latvijas teritorijas iedzīvotāji bijuši liecinieki tvaika mašīnas dzimšanai un personīgi tikušies ar Dž. Vatu, šķiet kultūrvēsturiski interesants. Turklāt H. fon Ofenbergs Angliju apmeklēja hercoga Pētera Bīrona uzdevumā. Tekstu papildina tvaika mašīnas shematisks zīmējums. Dienasgrāmata glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Līdz šim tā tika aprakstīta kā "Nezināma autora Anglijas ceļojuma dienasgrāmata". Tagad gandrīz droši var apgalvot, ka to autors (apkopotājs) ir Rūdolfs Ēriks Raspe, bet dienasgrāmatā minēti arī pārējo ceļotāju iniciāļi. 1824. gadā dienasgrāmata nodota Kurzemes provinces muzejam.
Atslēgvārdi: tehnikas vēsture, industriālā revolūcija, Kurzemes hercogiste, ceļojumu literatūra

Heinriha fon Ofenberga ceļojumi un to apraksti. Kas bija Anglija pārējai Eiropai 18. gadsimtā?

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības fondā glabājas kāds kvartformāta sējums rokrakstā "Nezināma autora Anglijas ceļojuma dienasgrāmata", kam piešķirts

1118. lietas numurs.[1] Šajā pašā fondā ar nākamajiem kārtas numuriem glabājas Kurzemes hercoga Pētera Bīrona (*Biron*; 1724–1800) kambarkunga un vēlākā ceremonijmeistara Heinriha fon Ofenberga (*von Offenberg*; 1752–1827) pašrocīgi rakstītas ceļojumu dienasgrāmatas, kas aptver laika posmu no 1779. līdz 1780. gadam un no 1784. līdz 1786. gadam.[2] H. fon Ofenberga autorība piešķirta arī dienasgrāmatai ar 1116. kārtas numuru tajā pašā fondā un uzskaites sarakstā.[3]

Šīm dienasgrāmatām uzmanību pirmais pievērsa kāds Dr. Blūms (*Bluhm*; ?), kurš par tām (galvenokārt pārstāstot saturu) referēja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdē 1878. gadā.[4] Blūma pētījumu 1913. gadā izmantoja vācbaltiešu arhitekts un mākslas vēsturnieks Dr. Vilhelms Neimanis (*Neumann*; 1849–1919), pievienojot plašāku avota fragmentu publikāciju,[5] kā arī teoloģijas profesors, Dr. Oto Klemenss (*Clemens*; ?).[6] Dr. Blūms un V. Neimanis minēto manuskriptu ar 1118. lietas numuru saista ar H. fon Ofenberga 1779. gada ceļojumu, lai arī neuzskata viņu par tā autoru.[7]

Līdz šim neatributētais manuskripts Nr. 1118 ir pēdējais no trim Anglijas ceļojuma dienasgrāmatu (1778.–1779. g.) sējumiem. Šo ceļojumu H. fon Ofenbergs veica kopā ar draugu no Kurzemes – kādu baronu fon Kleistu (*von Kleist*; ?). Londonā viņiem pievienojās "šveicietis no Bernes" Hartmanis (*Hartmann*; ?), kā arī bibliotekārs un zinātnieks autodidakts Rūdolfs Ērihs Raspe (*Raspe*; 1736–1794).[8] Par Kleistu un Hartmani nekādu sīkāku informāciju pagaidām nav izdevies atrast, bet R. Ē. Raspes biogrāfija ir zināma, par ko būs stāstīts tālākajā izklāstā.

O. Klemenss norāda, ka pirmo ārzemju ceļojumu 1778. gadā H. fon Ofenbergam ierosinājis pats hercogs, piešķirdams tam ceļojuma atvaļinājumu uz

---

[1] Nezināma autora Anglijas ceļojuma dienasgrāmata, 1779. Vācu val. Oriģinālais nosaukums: *Tagebuch einer Reise durch einige Provinzen von Engelland in J. 1779. III*. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA_LVVA), F5759_2_1118.

[2] 1784.–1786. gada dienasgrāmatas (LNA_LVVA F5759_ 2_1119–1122) atspoguļo Kurzemes hercogu pāra un svītas ceļojumus cauri Saksijai, Itālijai, Prūsijai u. c., jo H. fon Ofenbergs bija arī hercoga "ceļojumu maršals", kura pienākumos ietilpa ceļojumu dienasgrāmatu vešana.

[3] LNA_LVVA, F5759_2_1116.

[4] *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878* (1879). Mitau, S. 18–21. Ziņojuma rašanos, iespējams, noteica tas, ka tieši šajā gadā pagāja apaļi 100 gadi kopš H. fon Ofenberga ārzemju ceļojumu sākuma.

[5] Sk.: Neumann, Wilhelm (1913). Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls. *Künstblatter. Beilage des Rigaer Tageblatt*, Nr. 2, 5, 9, 12.

[6] Clemens, O. (hrsg.) [1917]. *Aus Kurländischen Reisetagebüchern.* Berlin-Stegliz.

[7] *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878,* S. 18; Neumann, W. Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls, Nr. 5, S. 37, 38.

[8] *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878,* S. 18; Neumann, W. Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls, Nr. 2, S. 10.

Slepenpadomnieka Heinriha fon Ofenberga portrets. Gotlība Švenkes glezna, 1818. gads. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs

Rūdolfs Ērihs Raspe. Nezināma autora bareljefs uz kapa plāksnes Kilegi kapsētā netālu no Kilārnijas. No: https://www.findagrave.com/memorial/187015862/rudolf-erich-raspe

diviem gadiem un atbalstu 1000 dukātu gadā, "kā vienīgo noteikumu uzstādīdams nepieciešamību rakstīt ceļojuma dienasgrāmatu".[9] Turpat O. Klemenss publicēja hercoga vēstules H. fon Ofenbergam pilnu tekstu, tiesa gan, nenorādot krātuvi, kur šī vēstule viņa laikā glabājusies (tagad tā vairs nav atrodama). Vēstulē Kurzemes valdnieks iesaka savam kambarkungam "visatbilstošāko" maršrutu, dodoties cauri Kēnigsbergai, Dancigai, Berlīnei un Braunšveigai uz Holandi un Angliju, no turienes cauri Vācijai uz Šveicei un Ziemeļitāliju, Florenci, Romu un Neapoli, ja iespējams – Sicīliju. Atpakaļceļš tad varētu vest cauri Boloņai, Venēcijai, Vīnei, Prāgai un Saksijai. Šāds maršruts, izņemot Itālijas lielāko daļu un Sicīliju, tika arī īstenots. Tādējādi 1778.–1779. gada H. fon Ofenberga ceļojumu varētu uzskatīt par veiktu hercoga uzdevumā, jo tas tika realizēts ar hercogistes valdības ieteikumu, finansējumu un piešķirto atvaļinājumu. Kādus konkrētus īpašus pienākumus hercogs bija uzticējis savam kambarjunkuram, paliek noslēpums. H. fon Ofenbergs un hercogs noteikti sazinājās ar vēstulēm, bet neviena no tām nav atrasta. Tomēr ļoti ticams, ka viens no galvenajiem

[9] Clemens, O. *Aus Kurländischen Reisetagebüchern,* S. 26.

viņam uzticētajiem uzdevumiem, īpaši apmeklējot Holandi un Angliju, saistījās ar jaunāko zinātniski tehnisko sasniegumu izpēti un aprakstīšanu ar nolūku tos kādreiz ieviest arī Kurzemē, un aplūkojamais manuskripts Nr. 1118 tam ir spilgts piemērs.

Kā zināms, Anglija, respektīvi, Lielbritānija, 18. gs. atradās zinātniski tehniskā progresa avangardā. Tas nesa sev līdzi fundamentālas politiskās pārmaiņas – parlamentāro valsts iekārtu, vārda brīvību, reliģisko un politisko toleranci. Tādēļ gluži likumsakarīgi, ka muižniecībai un trešās kārtas turīgākajām aprindām piederošie ceļotāji, kuru galvenais mērķis bija izglītības paplašināšana, šo valsti savos ceļojumu maršrutos iekļāva vienu no pirmajām. Angļu kultūras pārņemšana un kaut vai tās ārēja atdarināšana, jau sākot ar 17. gs. otro pusi, notika ļoti daudzās jomās – no filozofijas (empīrisms), matemātikas un arhitektūras līdz daiļliteratūrai, dārziem un tējas dzeršanas paradumiem. 18. gs. otrajā pusē ceļotāji uz Angliju sāka plūst teju masveidā, anglofilijai pamazām pāraugot anglomānijā. Kopš 1760. gada, īpaši – 18. gs. 70. gadiem, šajā spektrā reljefi sāka izdalīties sevišķa grupa, tā sauktie industriālie ceļotāji. Viņu mērķis bija apgūt Anglijas tehnoloģiskos sasniegumus, no kuriem, piemēram, Vācija atpalika "vismaz par vienu paaudzi"[10] vai pat "veseliem simts gadiem".[11] Turklāt, kā norāda vācu pētnieks Verners Krokers (*Kroker*; 1941–2015), galvenā nozīme zinātnisko atklājumu un tehnisko izgudrojumu pārnesē bija tiešajiem kontaktiem, personīgi iepazīstoties ar apstākļiem Anglijā.[12] "Ceļojumi uz Angliju notika vai nu pēc pašu iniciatīvas, vai arī **zemes kunga** [izcēlums mans. – *E. C.*] vai uzņēmēja uzdevumā, kurš pats nevarēja uzņemties izziņas ceļojumu."[13]

Heinriha fon Ofenberga ceļojums sākās 1778. gada 27. septembrī. Tajā viņu pavadīja otrs kurzemnieks – jau minētais barons fon Kleists. Viņu ceļš vispirms veda cauri Nīderlandei, un Londonā viņi ieradās 23. novembrī, piedalījās parlamenta atklāšanā, vēlāk tika stādīti priekšā karalim,[14] kā arī iepazinās ar daudziem ievērojamiem angļu zinātniekiem, to starpā ar ceļotāju un dabas pētnieku Johanu Reinholdu Forsteru (*Forster*; 1729–1798). Ceļojums cauri Nīderlandei, kā arī Anglijas ceļojuma sākums aprakstīts H. fon Ofenberga, domājams, pašrocīgi rakstītajā ceļojuma dienasgrāmatā, kas Latvijas Valsts vēstures arhīva

---

[10] Elsasser, Robert (1917). *Über die politischen Bildungsreisen der Deutschen nach England (vom achtzehnten Jahrhundert bis 1815*). Heidelberg: Universitätsbuchhandlung Carl Winters, S. 1.

[11] Kroker, Werner (1971). *Wege zum Verbreitung technologischer Kenntnißе zwischen England und Deutschland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* Berlin: Duncker & Humblot, S. 175.

[12] Turpat, 174. lpp.

[13] Turpat, 175. lpp.

[14] H. fon Ofenbergs min interesantu detaļu, ka karalis esot bijis informēts par "kuršu valodu" un lūdzis abus kurzemniekus pateikt tajā pāris frāzes.

5759. fonda 2. uzskaites sarakstā figurē ar Nr. 1115,[15] bet tagad atzīmēta kā "izslēgta".[16] Tomēr to samērā plaši pārstāsta un citē V. Neimanis.[17]

Tālāk seko trīs jau minētie Anglijas ceļojumu dienasgrāmatas sējumi, bet tie atšķirībā no pirmās nav rakstīti ar H. fon Ofenberga roku. Vienīgi pirmajam sējumam (Nr. 1116) beigās pievienotas H. fon Ofenberga rakstītas piezīmes, bet tajās viņš par sevi runā trešajā personā. Otrais sējums (Nr. 1117) ir "izslēgts", bet vislielāko interesi piesaista trešais (Nr. 1118), Anglijas ceļojumu noslēdzošais sējums, kam veltīta šī publikācija. Tomēr daži vārdi jāpasaka arī par pirmo Anglijas ceļojuma dienasgrāmatas sējumu (Nr. 1116). Tas atšķirībā no trešā, "neatributētā" sējuma jeb Nr. 1118 jau arhīva uzskaites sarakstā saistīts ar H. fon Ofenberga vārdu, kurš kā dāvinātājs figurē titullapā: "*Tagebuch einer Reise durch einige Provinzen von Engelland im Jahr 1779 nebst X Fortsetzunge gegeben dem Kurländischen Provinzial Museo als Andenken von Heinrich von Ofenberg R. K. geheimens Rath und Praesidenten des Rusländischen Oberhofgerichts, 1824*" (Kāda 1779. gada ceļojuma dienasgrāmata pa dažām Anglijas provincēm, kā arī 10 turpmāko ceļojumu apraksti, ko Kurzemes provinces muzejam dāvinājis Krievijas impērijas slepenpadomnieks un Krievijas galma virstiesas prezidents Heinrihs fon Ofenbergs, 1824). Augšējā kreisajā stūrī ir piezīme, ka tas esot "noraksts no bojāta oriģināla". Paliek neskaidrs, vai tā attiecas uz visu sējumu vai tikai uz pirmajām trim lapām,[18] jo pārējās, spriežot pēc papīra kvalitātes, ir oriģināla lapas, arī zīmējumi šķiet esam oriģināli.

Pirmais kopīgo Anglijas ceļojumu dienasgrāmatas sējums (Nr. 1116) sākas ar humora pilniem "Ceļojuma likumiem", saskaņā ar kuriem katrs ceļotājs pilda savu atsevišķu žurnālu. H. fon Ofenberga kungam īpaša uzmanība jāpievērš arhitektūrai, dārziem un glezniecībai. Barons fon Kleists sniedz sabiedrības uzvedības aprakstu ballēs un asamblejās. Hartmaņa kunga pārziņā ir tirdzniecības un fabriku nodaļa, bet Ādamam Raspem uzticēta lauksaimniecība, dabas vēsture, senatnes pētniecība un valsts iekārta. Šie žurnāli tiek noslēgti vakarā. Katrs, kas bijis pārāk nevīžīgs, maksā 1 šiliņu ceļojuma nabagu kasē. Vakaros visas ceļojumu piezīmes jānodod Ādamam Raspem ceļojuma apraksta sagatavošanai.[19]

---

[15] Offenberg, H. v. *Notizen auf einer Reise durch die Niederlande nach London*. 1779. LNA_LVVA, F5759_2_1115.

[16] Izslēgšana acīmredzot notikusi jau padomju gados.

[17] Neumann, W. Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls, Nr. 2, S. 10–13.

[18] Arī V. Neimanis uzskata, ka piezīme par norakstu attiecas tikai uz pirmajām trīs lapām (Neumann, W. Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls, Nr. 5, S. 37).

[19] Turpat, 37., 38. lpp.

Rūdolfs Ērihs Raspe un viņa nemierīgā dzīve

Tekstā minētais Ādams patiesībā ir Rūdolfs Ērihs Raspe.[20] Šķiet, nebūs daudz tādu apgaismības laikmeta darbinieku, kuri savā raksturā un dzīves gājumā būtu spilgtāk iemiesojuši divas galvenās šim laikmetam piemītošās īpašības – vispusīgumu un avantūrisma garu. Vispusīgums izpaudās tādā ziņā, ka R. Ē. Raspe vienlaikus bija dabaszinātnieks, arheologs, senu rokrakstu pētnieks, numismāts, ģeologs, tulkotājs un grāmatu izdevējs, bet avantūrisms tajā, ka viņš palaikam bezbailīgi metās iekšā dažādos riskantos pasākumos, dažkārt pat ar kriminālu piegaršu. Viņš atklāja un izdeva līdz tam nezināmus Gotfrīda Vilhelma Leibnica (*Leibnitz*; 1646–1716) rokrakstus, bet Kembridžas Universitātes bibliotēkā uzgāja viduslaiku manuskriptu par eļļas krāsu izmantošanu gleznie cībā. Tomēr pēcnāves slavu R. Ē. Raspe sev nodrošināja, radot kādu pazīstamu literāru varoni, kura prototips bija reāla persona – slavenais fantasts barons Minhauzens (*von Münchhausen*; 1720–1797). Balstoties uz kādu neilgi pirms tam izdotu anonīmu sacerējumu,[21] R. Ē. Raspe 1785. gadā angļu valodā izdeva literāri satīrisku fikciju (kam tolaik piemita arī politisks zemteksts) "*Baron Munchausen's Narrative of his Marvellous Travels and Campaigns in Russia*" (Barona Minhauzena stāsti par viņa brīnumainajiem ceļojumiem un piedzīvojumiem Krievijā). Vācu dzejnieks Gotfrīds Augusts Birgers (*Bürger*; 1747–1794), kam dažkārt piedēvēta Minhauzena "melu stāstu" pirmautorība, tos tikai brīvi pārtulkoja no R. Ē. Raspes otrā angļu izdevuma vāciski, papildinot ar dažiem jauniem sižetiem, un izdeva 1786. gadā.

Rūdolfs Ērihs Raspe dzimis Hannoverē, pēc pamatizglītības iegūšanas studēja Getingenē un Leipcigā (1755.–1760. g.), no 1759. gada viņš bija bibliotekārs Getingenes Universitātē, no 1761. gada – Hannoverē, kur atklāja līdz šim nezināmu G. V. Leibnica manuskriptu, ko 1765. gadā publicēja. No 1766. gada R. Ē. Raspe bija Hannoveres brīvmūrnieku ložas "Pie baltā zirga" biedrs, arī "Striktās observances" (*Strikter Observanz*) loceklis, pazina iluminātu vadītāju Johanu Joahimu Kristiānu Bodi (*Bode*; 1730–1793).

Ar laiku R. Ē. Raspem izdevās iegūt sev ietekmīgus aizgādņus – Johanu Ludvigu fon Valmodenu-Gimbonu (*von Wallmoden-Gimbon*; 1736–1811), Hannoveres kūrfirsta valsts feldmaršalu un mākslas kolekcionāru; ar viņa starpniecību R. Ē. Raspe iepazinās ar ievērojamiem tā laika zinātniekiem un politiķiem, to skaitā ar Bendžaminu Franklinu (*Franklin*; 1706–1790), Johanu Gotfrīdu Herderu (*Herder*; 1744–1803) un Johanu Joahimu Vinkelmani (*Winckelmann*; 1717–1768). J. L. fon Valmodens-Gimbons izkārtoja R. Ē. Raspem kuratora

[20] R. Ē. Raspes biogrāfija šeit un turpmāk atstāstīta galvenokārt pēc Vikipēdijas ziņām. Pieejams: https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Erich_Raspe (skatīts 30.09.2024.).

[21] *Vade Mecum für lustige Leute* (1781). 8. Teil. *M-h-s-nsche Geschichten*. Berlin: Verlag August Mylius.

amatu Kaseles dabas vēstures muzejā (*Ottoneum*), vienlaikus viņu iecēla par vēstures profesoru Kaseles kolēģijā (*Collegium Carolinum*). Viņam tika uzticēta arī Hesenes–Kaseles landgrāfa Frīdriha II (*Friedrich II*; 1720–1785) plašā senlietu, minerālu, mākslas priekšmetu, monētu, ieroču, dabas vēstures eksponātu, fizikas un matemātikas instrumentu u. c. kolekcija, kopā ap 14 000 objektu, ko viņam vajadzēja sistematizēt un kataloģizēt. Landgrāfa bibliotēkai R. Ē. Raspe iepirka vairākus viduslaiku manuskriptus. Bibliotekāra alga bija pārāk maza tādam dzīves stilam, pie kāda sāka pierast R. Ē. Raspe, un viņš izjuta pastāvīgas naudas grūtības. Nespēdams turēties pretī kārdinājumam, viņš nozaga un pārdeva vairākus simtus (precīzāk – 345 zelta un 22 sudraba[22]) landgrāfam piederošu monētu. Tiesa, vēlāk R. Ē. Raspe šo savu rīcību attaisnoja ar to, ka viņam alga maksāta neregulāri. Kad zādzību atklāja, R. Ē. Raspe 1775. gada augustā aizbēga uz Lielbritāniju, kur nodzīvoja atlikušo mūža daļu. Lai nodrošinātu eksistenci, viņš nodarbojās ar tulkošanu, cita starpā pārtulkojot Johana Reinholda Forstera grāmatu "*A Voyage round the World*" (Ceļojums apkārt pasaulei, 1777. g.) vācu valodā. Iespējams, ka tieši J. R. Forsters bija tas, kurš R. Ē. Raspi saveda kopā ar H. fon Ofenbergu. 1779. gadā, kā jau teikts, sākās viņu kopīgais ceļojums pa Angliju, kas atspoguļojas jau minētajos manuskriptos Nr. 1116 un 1118. R. Ē. Raspes līdzdalību H. fon Ofenberga ceļojumā pa Angliju apstiprina arī viens no viņa biogrāfiem Rūdolfs Hallo (*Hallo*; 1896–1933): "Ir zināms, ka viņš [R. Ē. Raspe] 1779. gada pavasarī kā Kurzemes barona H. fon Ofenberga sava veida ceļojumu maršals pavadīja viņu cauri Anglijai un **viņam rakstīja ceļojuma dienasgrāmatu** [izcēlums mans. – *E. C.*], kas tagad atrodas Jelgavā."[23]

Trešais ceļojums pa Angliju, 1779. gads

Ceļojums sākās 1779. gada 9. aprīlī:

"Mēs devāmies ceļā pulksten 11.00 no Portlendstrītas ar diviem zirgiem. Pasta karietē brauca barons Ofenbergs un Hartmaņa kungs, zirga mugurā sēdēja barons Kleists un barona Ofenberga uzticamais un brašais sulainis Bekers. Pabraucām garām Portlendas Tērnpaikai un pie Belvederas pirms Īslingtonas nogriezāmies pa jauno ceļu uz Šekspīra dārziem, kur mums pievienojās Ādams Raspe."[24]

Sākumā piezīmes rakstītas angļu valodā, bet trešajā lappusē autors teikuma vidū pāriet uz vācu valodu. Vilhelms Neimanis raksta:

---

[22] Linnebach, Andrea (hrsg.) (2005). *Der Münchhausen-Autor Rudolf Erich Raspe. Wissenschaft – Kunst – Abenteuer.* Kassel: Euregioverlag, S. 1. PDF e-book.

[23] Hallo, Rudolph (1934). *Rudolf Erich Raspe: Ein Wegbereiter von Deutschen Art und Kunst*. Stuttgart; Berlin: Verlag W. Kohlhammer, S. 174, 175 (Göttinger Forschungen, fünftes Heft). PDF e-book.

[24] Offenberg, Heinrich von. *Tagebuch einer Reise durch einige Provinzen von Engelland*. Th. 1. LNA_LVVA, F5759_2_1116, 5. lp.

"Raspe čakli pilda savus pienākumus, un viņa stāstījums ir tikpat uzskatāms, cik izveicīgs. 10. aprīlī pulksten 11 vakarā ceļotāji ierodas Kembridžā un jau nākamajā dienā uzmeklē slaveno koledžu izglītotākos cilvēkus. Raspem, kurš jau pirms tam bija padziļināti nodarbojies ar seno rakstnieku darbu izdošanu, palaimējas universitātes bibliotēkā starp rokrakstiem atrast Teofila "*De arte pingendi*".[25] Viņš lūdza atļauju laipnajam profesoram Grīnam ekscerpēt šo rokrakstu, kas viņam arī vēlīgi tika dota. Kad nākamajā dienā draugi, daudzo apmeklējumu nogurdināti, steidzas uz "Rozi",[26] Raspe dodas uz bibliotēku, lai uzsāktu savu darbu: tādējādi no citētajiem Teofila fragmentiem un 13. gs. rokrakstiem [..] top skaidrs, ka gleznotāji jau 13. gs. pratuši gleznot ar eļļas krāsām un gleznas pārklāt ar pernicu, – un tādēļ Janu van Eiku[27] nevar nosaukt par šīs mākslas izgudrotāju, kas bijusi pazīstama jau Teofila laikos vai pat, kā liekas – senajiem romiešiem, grieķiem un ēģiptiešiem."[28]

14. aprīlī draugi nonāca Hotonholā, kas piederēja britu pēram un politiķim lordam Džordžam Volpolam, 3. Oksfordas grāfam (*Walpole, 3rd Earl of Oxford*; 1730–1791). Līdz ar lielisko parku viņa īpašums bija ievērojams ar brīnišķīgo gleznu kolekciju – vienu no bagātākajām Anglijā. Detalizētais mākslas darbu apraksts mūsdienās jo vērtīgāks ir tāpēc, ka viņi bija vieni no pēdējiem, kas šo kolekciju redzēja kopumā. V. Neimanis raksta: "Lai arī lords Oksfords caur savu māti bija mantojis gandrīz visu Roberta Volpola[29] ministeriālo īpašumu un viņa gada ienākums bija 20 000 sterliņu mārciņu, tomēr sliktā saimniekošana, zirgu sacīkstes, kāršu spēles, medības ar vanagiem bija to krietni noplicinājušas, un kopš kāda laika viņš šo brīnišķīgo kolekciju grib pārdot. Krievijas ķeizariene[30] šajā jautājumā sarakstās ar viņu un ar krievu sūtni Musinu-Puškinu. [..] Runā, ka lords Oksfords pieprasījis 40 000 sterliņu mārciņu, un, ja karalis nenāks [..] palīgā, tad Anglija (kur tieši tagad šī māksla sāk uzplaukt) šos glezniecības dārgumus, šķiet, zaudēs."[31]

Karalis palīgā nenāca, un Katrīna II gleznas nopirka par 35 000 sterliņu mārciņu. Starp tiem, kas nonāca Ermitāžā, bija nozīmīgi 16. un 17. gs. gleznotāju darbi – 198 no pavisam 222 gleznām, ko piemin R. Ē. Raspe.

---

[25] "Par glezniecību". Prezbiters Teofils (*Theophilus*) – katoļu mūks, dzīvojis 11. gadsimtā. Minētais apcerējums ir viņa traktāta "*De diversis artibus*" (Par dažādām mākslām) pirmā daļa.

[26] Taverna jeb vīnūzis.

[27] Jans van Eiks (*van Eyck*; pirms 1390–1441), flāmu gleznotājs, viens no izcilākajiem Ziemeļu renesanses pārstāvjiem. Mākslas vēsturnieki no 16. līdz 20. gs. viņam piedēvēja eļļas krāsas lietojuma inovāciju gleznie cībā.

[28] Neumann, W. *Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls*, Nr. 5, S. 38.

[29] Roberts Volpols, 1. Oksfordas grāfs (*Walpole, 1st Earl of Oxford*; 1676–1745), ietekmīgs britu politiķis un valstsvīrs no vigu partijas, pārstāvju palātas spīkers un faktiski pirmais Lielbritānijas premjerministrs.

[30] Katrīna II *(Jekaterina II Aleksejevna;* 1729–1796), Krievijas ķeizariene.

[31] Neumann, W. *Aus den Tagebüchern eines Kurländischer Hofmarschalls*, Nr. 5, S. 38.

15. aprīlī ceļotāji nokļuva skaistajā Holkamā, jaunā britu politiķa un lauksaimniecības reformatora Tomasa Viljama Koka, 1. Lesteras grāfa (*Coke, 1st Earl of Leicester*; 1754–1842) rezidencē, kura bagātais gleznu krājums arī modināja viņu interesi un tiek sīki aprakstīts. Kentas grāfistē viņi apmeklēja romiešu un normaņu cietokšņu atliekas, kara ostu, dokus u. c.

Kā jau teikts, Anglijas ceļojuma dienasgrāmatas otrais sējums nav saglabājies. Trešajā sējumā (Nr. 1118) pirmās piecas lapas ir izgrieztas. Dienasgrāmata sākas ar trešdienu, 9. jūniju, kad tiek apmeklēta Haglija pils un tās parks,[32] aprakstīta bibliotēka, gleznas u. c.

Tās pašas dienas vakarā R. Ē. Raspe un viņa ceļabiedri ieradās Birmingemā. Pilsētas apbūve asi kontrastēja ne tikai ar aristokrātu lauku muižām, bet pat ar pašu Anglijas galvaspilsētu, iezīmējot to vispārējo industriālo ainu, kāda valdīs salu valstī pēc nepilniem simts gadiem:

"Birmingema, kas atrodas 12 jūdžu [attālumā], [..] ir blīvi apdzīvota fabriku[33] pilsēta, kur velti meklēt skaistas pilis, dārzus u. tml.; mājas atšķirībā no Londonas ir neglītas, toties ērtas. Tās celtas no ķieģeļiem, un iedzīvotāju pamatnodarbošanās ir tirdzniecība un amatniecība. Tomēr daudzējādā ziņā tā ir viena no ievērojamākajām Anglijas pilsētām, jo šeit tiek izgatavota lielākā daļa tērauda un cita metāla preču, ar ko Anglija ir slavena visā Eiropā. [..] Šejienes lielo un mazo fabriku un fabriku strādnieku daudzums ļauj secināt, ka šajā pilsētā vien nodarbināts ap 40 000 fabrikantu[34] un fabriku strādnieku un ka šejienes iedzīvotāju kopskaits varētu sasniegt 60 000."[35] Ceļotāju nodoms ir "cik vien iespējams sīki (*en detail*) izpētīt šejienes fabrikas un uz vietas noskaidrot preču cenas".[36]

R. Ē. Raspe, tāpat kā daudzi tā laika ceļotāji no kontinenta, sniedz augstu novērtējumu angļu dzelzs izstrādājumiem:

"Dzelzi Anglija neaprakstāmā daudzumā [..] ieved no Krievijas un Zviedrijas. Man gadījās redzēt neticamus pierādījumus, kas liecina par angļu dzelzs lējumu izcilo kvalitāti, kā arī par to, ka šī dzelzs ir piemērota, lai to ar vismazākajām pūlēm pārveidotu lieliskākajā tēraudā, kā tas notiek šejienes un Šefīldas tērauda lietuvēs. Dažās fabrikās tomēr izmanto arī vācu dzelzi."[37]

---

[32] Īpašums Vusteršīrā Anglijā, apmēram 27 jūdzes (43 km) no Birmingemas. Parks 1,4 km^2 platībā veidots laikā no 1739. līdz 1764. gadam un ir viens no tipiskākajiem 18. gs. angļu ainavu parka paraugiem.

[33] Par fabrikām 18. gs. dēvēja manufaktūras. Jēdziens "fabrika" kā apzīmējums tādai ražotnei, kurā izmanto mehānisko enerģiju (šajā gadījumā tvaiku), radās tikai 19. gs. pirmajā pusē.

[34] Tā tekstā.

[35] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 7. lp.

[36] Turpat.

[37] Turpat, 8. lp.

11. jūnijā, piektdienā, ceļotāji kājām devās 1,5 jūdzes no Birmingemas uz Soho[38], kur atradās angļu inženiera, uzņēmēja un investora, skotu izcelsmes izgudrotāja Džeimsa Vata (*Watt*; 1736–1819) biznesa partnera Metjū Boultona (*Boulton*; 1728–1809) un Birmingemas tirgotāja un M. Boultona biznesa partnera Džona Fotergila (*Fothergill*; 1730–1782) fabrikas:

"Šeit pārspēti Vulkāns, Daidals un Prometejs, un nekur mehānisko mākslu nav iespējams ieraudzīt spožāku un ciešākā savienojumā ar augstākajām zinātnēm," sajūsminās R. Ē. Raspe.[39] Soho fabrikās "savu maizi nopelna" 1100 cilvēku, palaikam šis skaitlis sasniedzot 1500. Tomēr jāņem vērā, ka "Boultona kunga izgudrojumi un mašīnas nebūtu varējuši tikt realizēti bez viņa komunikācijas spējām un pazīšanās ar zinātniekiem un izgudrotājiem."[40]

Laikā, kad R. Ē. Raspe, H. fon Ofenbergs un viņu ceļabiedri ieradās Birmingemā, šeit jau tika ražoti Dž. Vata uzlabotie tvaika dzinēji, lai gan tie vēl nebija sasnieguši tādu līmeni, kas vēlāk pavēra iespēju tos kā enerģijas avotu plaši lietot rūpniecībā un transportā.

No tvaika katla līdz tvaika dzinējam

Pirmo praktiski lietojamo tvaika katlu, par ko ir drošas ziņas, 17. gs. beigās izgatavoja franču matemātiķis Denī Papēns (*Papin*; 1647–1712/14). Viņa izgudrojums balstījās uz principu, ka sakarsēta tvaika spiests virzulis aiz sevis cilindrā rada vakuumu. Spiediena starpība starp šo vakuumu un apkārtējās atmosfēras spiedienu varēja tikt izmantota, piemēram, ūdens sūkņos – princips, kas vēlāk bija gan Tomasa Seiverija (*Savery*; ap 1650–1715), gan Tomasa Ņūkomena (*Newcomen*; 1664–1729) tvaika mašīnu darbības pamatā.

Ar tvaika enerģiju darbināmu ierīci ūdens izsūknēšanai no šahtām 1698. gadā patentēja T. Seiverijs. Tomēr tas vēl bija tikai sūknis, nevis dzinējs. Komplicētāku mehānismu, ko varēja nosaukt par tvaika dzinēju, 1712. gadā izgatavoja T. Ņūkomens. Šī ierīce, tāpat kā T. Seiverija izgudrotā, tika izmantota galvenokārt kalnrūpniecībā, lai atsūknētu ūdeni no šahtām. Abu ierīču galvenais trūkums bija tas, ka lielākā daļa tvaika enerģijas tika izmantota nelietderīgi – lai no jauna sasildītu cilindru pēc darba gājiena (*power stroke*). Džeimss Vats saprata, ka šo tvaika enerģiju nepieciešams saglabāt atsevišķā cilindrā (kondensatorā), kā arī veikt citus uzlabojumus. Savas idejas viņš centās izmēģināt praksē, un ap 1765. gadu tika radīts uzlabots T. Ņūkomena tvaika dzinēja modelis ar otro cilindru jeb kondensatoru. Šis dzinējs darbojās šādi: pēc tam, kad darba cilindrs (*power cylinder*) ir piepildīts ar tvaiku, tiek atvērts vārsts uz otro cilindru, ļaujot

[38] Soho lietuve (*Soho Foundry*) – manufaktūra, ko Metjū Boultons un Džeimss Vats nodibināja Smetikā Stefordšīrā, tagad Vestmidlendsas grāfistē, lai ražotu tvaika dzinējus (*steam engines*).
[39] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 14. lp.
[40] Turpat.

tvaikam ieplūst tajā un tikt kondensētam; tas pievelk tvaiku no galvenā cilindra, izraisot darba gājienu. Tomēr svarīgi bija, lai ūdens otrajā cilindrā (kondensatorā) neatdzistu zemāk par 30 °C temperatūru. Dž. Vata uzlabotais tvaika mašīnas variants bija tik veiksmīgs, ka 18. gs. 60. gadu beigās tika sākta tā sērijveida ražošana (aizkavēšanos radīja naudas trūkums, jo Dž. Vata pirmais sadarbības partneris bija bankrotējis, un tvaika dzinēju ražošana varēja atsākties pēc tam, kad viņa vietā par biznesa partneri kļuva jau minētais M. Boultons, Dž. Vata iepriekšējā sadarbības partnera kreditors). Tomēr vislielāko stimulu radīja tas, ka 1775. gadā ievērojams britu izgudrotājs un dzelzslietuvju īpašnieks Džons Vilkinsons (*Wilkinson*; 1728–1808) atklāja lielgabalu stobru urbšanas paņēmienu, kas lieti noderēja arī tvaika mašīnu cilindru izgatavošanai, kur bija nepieciešama sevišķa precizitāte.[41]

Par Džeimsa Vata "uguns mašīnas" uzbūvi un darbības principiem

Kā liecina R. Ē. Raspes rakstītā ceļojumu dienasgrāmata, laikā, kad viņš un viņa ceļabiedri apmeklēja Soho manufaktūras, Dž. Vata uzlaboto tvaika mašīnu un to atsevišķu detaļu ražošana šeit "gāja pilnā sparā" un ar tām tika apgādātas visas Anglijas šahtas, kuru akcionāri bija izteikuši vēlēšanos tādas iegādāties. Bez tam R. Ē. Raspes piezīmes liecina par to, ka viņš pareizi izpratis Dž. Vata mašīnu darbības principus:

"Birmingema, [1779. gada] 11. jūnijs. Uguns mašīnu, kuru izgatavošanai M. Boultona kungs un to īstenais atklājējs viņa kompanjons Vata kungs bija saņēmuši patentu no karaļa, darbības pamatā atšķirībā no vecajām, pazīstamajām uguns mašīnām nav vis atmosfēras spiediens uz bezgaisa telpu, kāda rodas, atdziestot karstajam tvaikam, bet pašu kustību vienubrīd izraisa izplūstošā karstā tvaika spēks, bet nākamajā savukārt – atmosfēras spiediens uz ūdeni caurulēs. Tādējādi tās izmanto divus, tomēr mainīgus spēkus, kamēr vecās mašīnas – tikai vienu vienīgu."[42]

Tālāk R. Ē. Raspe sniedz Dž. Vata mašīnas sastāvdaļu un tās darbības detalizētu aprakstu, pievienojot arī zīmējumu, lai šis "apraksts kļūtu iespējami skaidrāks":

"[..] *a* ir boilers jeb katls, kas caur vārstu *b*, kas pēc tam ar restes *c* palīdzību tiek cieši aizvērts, tiek piepildīts ar ūdeni, un [..] šis ūdens un katls tiek pastāvīgi uzturēts verdošā stāvoklī (*im beträchtlichen Kochend erhalten*); no turienes tiek aizvadīti garaiņi jeb suta (*der Dunst oder Dampf*); spēks, kas veidojas, tiem izplešoties, arī ir šīs mašīnas darbības pamatā. Pie *e* tiek pievienots termometrs, pēc kura no ārpuses iespējams spriest par karstuma pakāpi, kādu sasniedz ūdens

[41] Goddard, Jolyon (ed.) (2009). *National Geographic concise History of Science & Invention. An illustrated Time Line.* Washington D. C. National Geographic.
[42] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 19. lp.

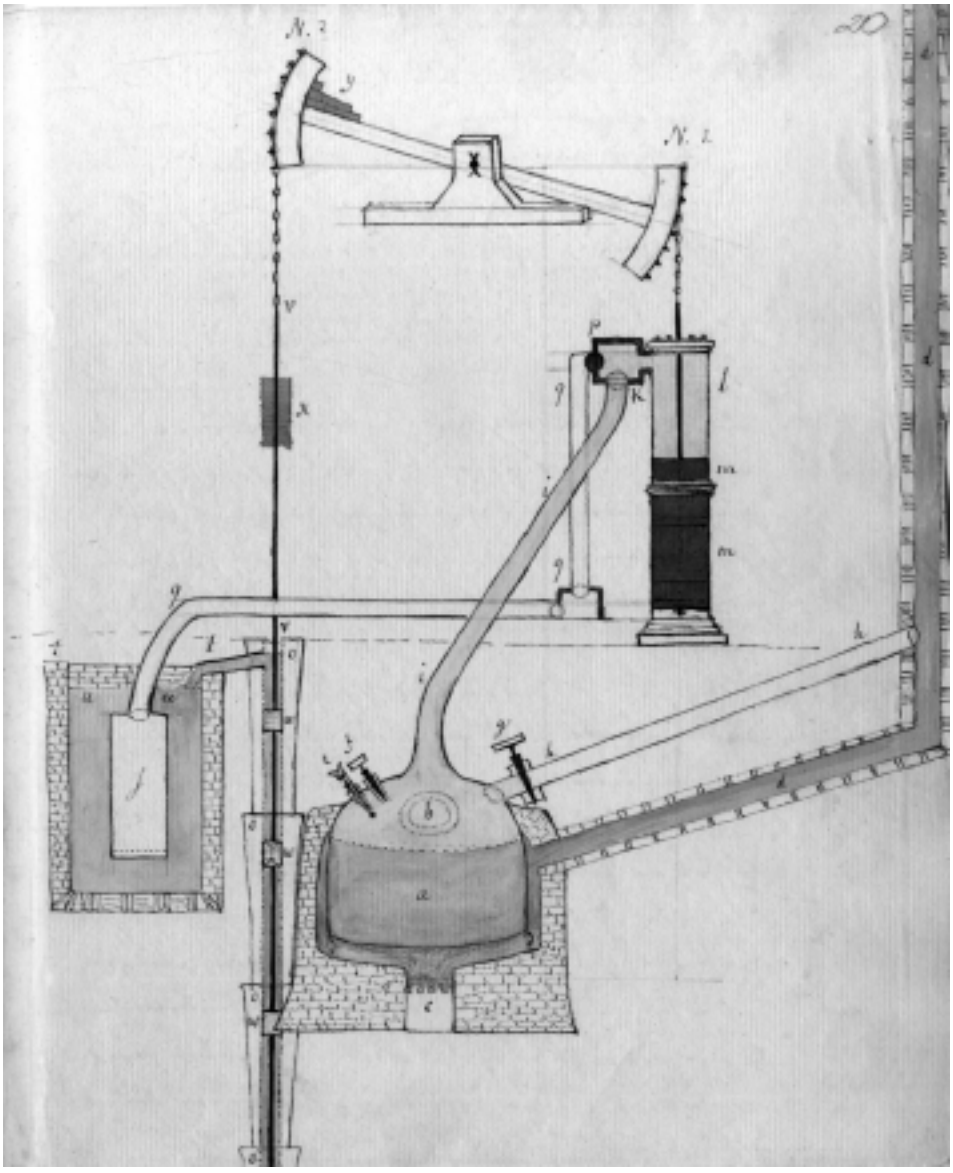

Dž. Vata "uguns mašīnas" shēma. R. Ē. Raspes (?) zīmējums.
LNA_LVVA, F5759_2_1118, 20. lp.

un tvaiks. Ar *f* apzīmēta spunde (*ein Zapfen*), kas izslēdzas un ieslēdzas patstāvīgi, ar tās palīdzību tiek saistīts jeb uzkrāts tvaiks, kas atrodas katlā; *g* ir lielāka tapa, kuru pagriežot vai izņemot tvaiku pa cauruli *h*, kas to novada uz dūmeni *d*, var pilnībā izlaist ārā, līdz ar ko mašīna tūlīt arī tiek apturēta. Pa cauruli *i* tvaiks tiek

novadīts augšup uz vārstu (*Wentil*) *k*, no kurienes tas nokļūst cilindrā *l*, pa kuru kustas metāla virzulis (*Embolus*) *m,* kas sver tūkstoš mārciņu un ko tas (tvaiks) ar spēku nospiež uz leju no *l* līdz *m* un pēc tam ar svaru sviras (*des Wagebalckens*) *n* palīdzību, kuras otrajam plecam pievienots atsvars, dod iespēju pacelties ūdens līmenim caurulē *o*, ar ko pietiek, lai virzulis tiktu atgriezts sākotnējā stāvoklī. Tiklīdz tvaiks cilindrā *l* ir šo darbību veicis*,* to nepieciešams neitralizēt, un tas notiek ar īpaša veida kārts un slazda mehānisma (*Fallwerke*) palīdzību, ko sauc par regulatoru, ko iedarbina svaru sviras kustība uz augšu vai uz leju, un stāvoklī 1. vārsts *k* noslēdz [nesaprotams vārds], tvaiks tiek caur vārstu *p* novadīts caurulē *q*, pa kuru nonāk cilindrā *s.* Pēdējais ir iegremdēts traukā *u* ar aukstu ūdeni, kas pildīts līdz *n*, un ieplūstošais tvaiks šeit tiek atdzesēts, pārvēršot to dažos ūdens pilienos vai arī par neko. [..]

Regulators, kas pārmaiņus atver un noslēdz vārstus *k* un *p*, ir pārāk komplicēts, lai to šajā paviršajā zīmējumā varētu pietiekami saprotami attēlot; tas arī īpaši neatšķiras no regulatora vecajās uguns mašīnās,[43] kura pietiekami skaidrs zīmējums atrodams Borleisa "*Nat[ural] Hist[ory] of Cornwall*"[44] un V. Preisa "*Mineralogia Cornubiensis*".[45]

Tikpat maz es šeit spēju ieskicēt nelielo sūkņa mehānismu (*Pump-Werck*)*,* ar kura palīdzību siltais ūdens no cilindra *s* tiek pacelts augšup un no jauna atgriežas katlā *a* jeb tiek aizsūknēts uz turieni. Ūdens šajā cilindrā *s* veidojas, sabiezējot tvaikiem, kas uz turieni tiek novadīti un, pateicoties aukstā ūden*s* tvertnei *u*, zaudē visu ātruma enerģiju (*Schnell-Kraft*)*;* tādēļ cilindrs *s* tiek dēvēts arī par kondensatoru (*Condensor*)*.* Minētais nelielais sūkņa mehānisms tiek iedarbināts ar svaru sviru *n,* kas pārmaiņus kustas augšup un lejup un novada minēto ūdeni no kondensatora *s* pa nelielām caurulēm, kas šeit nav attēlotas, atpakaļ katlā *a* vai arī pavisam ārā, kad nepieciešams viens vai otrs.[46]

Lai svaru sviras galu Nr. 2 no jauna nospiestu lejā un sviras galu Nr. 1 atkal paceltu līdz l, tiek izmantots gaisa spiediens vai vesela gaisa strūkla caurulēs *o* un pēc tam – tajās esošā ūdens strūkla (*Wasser-Seule*), un gadījumā, ja tā nav pietiekama vai arī ja mašīnas darbība ir pārāk ātra, ūdens strūklai caurulēs *o* jātiek uzspiestai uz augšu vai nospiestai uz leju ar dzelzs stieņa svaru *v v*, kas [..] atver vai aizver vārstus, lai samazinātu tvaika spēku un spiedienu cilindrā starp *l* un *m* attiecībā pret virzuļa svaru – tiek izmantots liels un lielākoties svina atsvars,

[43] Domātas T. Ņūkomena tvaika mašīnas.

[44] Angļu izdevums: Borlase, William (1758). *The natural history of Cornwall: the air, climate, waters, rivers, lakes, sea and tides; of the stones, semimetals, metals, tin, and the manner of mining*. Oxford: W. Jackson.

[45] Angļu izdevums: Pryce, William (1778). *Mineralogia Cornubiensis: a treatise on minerals, mines, and mining.* London: J. Phillips.

[46] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 19.–22. lp.

kas tiek piekārts vai citādā veidā piestiprināts stienim *v* pie *x* vai arī virspusē pie svaru sviras Nr. 2 pie *y*, tādā veidā mašīnas darbības ātrumu vienmēr iespējams kontrolēt un [vienā reizē] izsmeļamā ūdens masu, cik vien vēlas, var samazināt, ja raktuves kļūst dziļākas un rūdas iegulas – grūtāk pieejamas.

Mašīnas jauda jeb spēks tādējādi ir atkarīgs kā no cilindra *l*, kā arī no cauruļu *o o* diametra, bet vēl vairāk – no attiecībām starp virzuļa svaru un tvaika spiedienu [telpā] starp *l* un *m*, kā arī no [svaru sviras] Nr. 2 svara un tās un cauruļu *o, v, w, x, y* pretestības.

Šeit ir mašīnas, kuru cilindra *l* diametrs ir 36 vai pat 72 collas un katra svars ir tuvu 64 mārciņām."[47]

Džordža Vata tvaika mašīnas Anglijā un citur

"Kopš pāris gadiem," turpina R. Ē. Raspe, "Boultona kungs tādas[48] dažādās Anglijas daļās un novados uzstādījis vairāk nekā 30. No ražošanas viņš nepelna neko, bet piegādā sadarbības partneriem lietas vai virpotas gatavas detaļas no stieņu dzelzs dažādos izmēros atbilstoši jaudai, kādu šai mašīnai jāattīsta, vai arī uzdevumiem, kādus tām jāveic, pēc cieti noteiktas cenas. Mašīnu uzstādīšanu viņš uztic saviem inženieriem, un [pasūtītājiem?] jāsedz tiem ceļa un uzturēšanās izdevumi, kamēr tie uzstāda iekārtas."[49]

R. Ē. Raspe raksta:

"Uz šādiem noteikumiem Vata un Boultona kungi dažādos impērijas nostūros uzbūvējuši lielu daudzumu šo jauno uguns mašīnu. Londonas tuvumā viena tāda atrodas *Stradewell*[50], un tās uzdevums ir pa cauruli 9 collas diametrā uzsūknēt ūdeni 100 pēdu augstumā. Kāda cita līdzšinējo veco uguns mašīnu vietā ir Čelsijā, lai sūknētu ūdeni augšup Grīnparka (*Greenpark*) rezervuārā un no turienes apgādātu Sv. Džeimsa baznīcas apkārtni un Vestminsteru. Kad aizbraucām no Londonas, pie tās vēl tika strādāts, un tādēļ man bija iespēja [tuvumā] apskatīt dažas detaļas un to sastāvdaļas. Kolbrūkdeilā[51] mistera Vilkinsona[52] lietuvē un pie Bonina ir divas šādas mašīnas.

Ketli[53], kur atrodas ievērojama dzelzslietuve, darbojas līdzīga mašīna ar diviem sūkņiem, katrs 34 ½ collas diametrā.

---

[47] Turpat, 22. lp.

[48] Proti, jaunā parauga mašīnas.

[49] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 23. lp.

[50] Vietu ar šādu nosaukumu nav izdevies identificēt.

[51] Oriģinālā ir nepareizi *Colebrookdale*, jābūt *Coalbrookdale*, ciemats Šropšīrā, kam šeit esošo akmeņogļu iegulu dēļ bija liela nozīme industriālajā revolūcijā.

[52] Džons Vilkinsons (*Wilkinson*; 1728–1808), ievērojams britu izgudrotājs un dzelzs lietuvju īpašnieks.

[53] Ciems Šropšīras grāfistē.

Alvas un vara raktuvēs Kornvolā pēdējos divos gados ierīkotas, ja nemaldos, 12 dažādas tām līdzīgas ietaises – *Poduire*[54] raktuvēs *E*. [?] un vēl citās vietās. Tur dažās šahtās mašīnas, kam cilindru diametrs ir 72 collas, paceļ pazemes ūdeni vairāk nekā 200 pēdu augstu [..].

Mazākas šāda veida [tvaika] mašīnas, kuras darbina strūklakas un plēšas vai kuras tiek izmantotas spirta brūžos un fabrikās, es nemaz nepieminu; šeit pat Soho atrodas viena, kas ar dažu ierīču palīdzību spēj no netālā kuģojamā Stefordšīras kanāla pacelt ūdeni gandrīz 40 pēdas augstu. Katrā grāfistē, īpaši Londonas tuvumā, tādas ir bieži sastopamas.

Ja pieņem, ka katra Vata un Boultona kungu mašīna gadā ienes tikai 500 sterliņu mārciņu, kas būtu ļoti skopi rēķināts, un, ja tādas būtu izgatavotas tikai 20, tad ieņēmumi no tām vienalga būtu 10 000 mārciņu, ko viņu īpašums, patents un sadarbības līgumi ar pasūtītājiem Anglijā nodrošina uz 15 gadiem."[55]

Pastāvot tik labam Dž. Vata mašīnu noietam un tik lielai interesei par tām no ārzemju speciālistu puses, viegli iedomāties, ka izgudrojumu varētu apdraudēt ekonomiskā spiegošana. R. Ē. Raspe tomēr atspēko šīs bažas:

"Tiesa, ārzemnieki dažādi mēģinājuši slepeni izpētīt šo V[ata] un B[oultona] kungu mašīnu noslēpumus, proporcijas un uzbūvi, lai nozagtu viņu ideju; šādam viņu nolūkam zināmā mērā varētu kalpot B[oultona] kunga uzticēšanās un tas, ka zīmējumus var apskatīt katrs un katrā kabinetā tie brīvi pieejami, tomēr, lai tās [mašīnas] izgatavotu, ir vajadzīgs precīzi un sīkumos zināt to izmērus, kā arī izcili labi pārzināt dzelzs liešanas tehnoloģiju; tāpat arī nepieciešama [mašīnu] izgatavotāju vai inženieru īpaša prasme [..] – tādēļ līdz šim prasmīgākie ārzemju mehāniķi un mašīnu meistari neko nav spējuši aizvest sev līdzi. Perjē kungs no Parīzes daudzus mēnešus uzturējās Birmingemā, lai studētu un iepazītu mašīnas; Boultona kungs pats viņam šai ziņā palīdzēja, cerot viņu iecelt par savu pilnvaroto šādu mašīnu izplatīšanā Francijā un tur iegūt tādu pašu patentu kā Anglijā, kā rezultātā licis ierīkot šādu mašīnu kādās kalnraktuvēs Bretaņā un patlaban kādu citu iesācis būvēt Parīzē."[56]

Turpretim šaubas bija izraisījis inženieris fon Veics no Prūsijas, kura Anglijas ceļojuma galvenais mērķis esot iepazīšanās ar Dž. Vata un M. Boultona "uguns mašīnām" – "viņa valodas zināšanas ir pārāk vājas un viņa uzturēšanās Birmingemā – pārāk īsa, lai varētu cerēt uz panākumiem." Savukārt "Holandē, kur tās [tvaika mašīnas] būtu ļoti nepieciešamas, ļaudis joprojām ir akli vai drīzāk pārāk gausi. Tur jauninājumus pieņem nelabprāt un ar ilgām pārdomām."[57]

[54] Vietu ar šādu nosaukumu nav izdevies identificēt.
[55] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 24., 25. lp.
[56] Turpat, 25. lp.
[57] Turpat.

Kā jau teikts, Dž. Vata "uguns mašīnas", ko R. Ē. Raspe, H. fon Ofenbergs un viņu biedri apskatīja Soho 1779. gada jūnijā, vēl nebija tās, kas tiešā veidā noveda pie tvaika enerģijas plaša lietojuma rūpniecībā un transportā, to galvenais uzdevums joprojām bija ūdens izsmelšana no šahtām. Tomēr īstais apvērsums notika jau pēc trim gadiem – 1782. gadā, kad Džeimss Vats atklāja dubultās darbības tvaika mašīnu, kurā tvaiks pārmaiņus tiek pievadīts vienai vai otrai cilindra pusei, tādējādi nodrošinot cilindra kustību ne tikai vienā virzienā, bet arī atgriešanos sākotnējā stāvoklī. Otrs svarīgākais izgudrojums bija virzuļa vertikālās kustības cilindrā pārnese uz rotācijas kustību, kas ļāva tvaika dzinējam pievienot riteni.

Metjū Boultona sociālā programma

R. Ē. Raspes vērtējums par M. Boultonu un viņa uzņēmumu nebūtu pilnīgs, ja netiktu minēts vēl kāds aspekts – sociālais. Viņš raksta:

"Turklāt ar vislielāko cieņu pret viņu man vēl jāpiebilst, ka viņš pret saviem strādniekiem izturas kā draugs un ka viņš ir cilvēks ar ļoti liberālu domāšanas veidu,"[58] piedevām "Boultona fabrikās valda ārkārtīga tīrība, un trūcīgākajiem, kuru nedēļas alga ir zemāka par 20 šiliņiem, katru nedēļu jāieskaita ½, 1 vai 2 pensu hospitāļa kasē,[59] no kuras slimajiem tiek samaksāts par viņu kopšanu, bet nelaimes gadījumos cietušie vai vecie cilvēki no tās var apmierināt savas visnepieciešamākās vajadzības. Šajā pašā kasē ieplūst arī tā nauda, kas ārzemniekiem jāmaksā par fabrikas apmeklējumu."[60]

Ceļojuma noslēgums

Birmingemā ceļotāji nodzīvoja līdz 22. jūnijam. Viņi apmeklēja arī citas manufaktūras, piemēram, virtuves dzelzs trauku un iekārtu, kā arī apkures ierīču, atslēgu un mēbeļu manufaktūras, apskatīja dažādu privātpersonu gleznu un gravīru kolekcijas, kā arī viesojās Metjū Boultona ārpilsētas mājā. 13. jūnijā Soho R. Ē. Raspe iepazinās ne tikai ar M. Boultona ģimeni, bet arī ar viņa kompanjonu, jauno "uguns mašīnu" izgudrotāju misteru Džeimsu Vatu.[61] Starp citu, tieši pēc šīs piezīmes par viesošanos Soho 13. jūnijā iespējams spriest par R. Ē. Raspi kā manuskripta Nr. 1118 autoru. Viņš raksta, ka "šajā dienā barons O[fenbergs], K[leists] un H[artmanis] pusdienoja pie Fotergila kunga viņa lauku mājā un es Soho pie Boultona kunga".[62] Loģiski, ka nepieminēts paliek tikai pats autors, tas ir, R. Ē. Raspe. Minēto apstiprina arī iepriekšējās dienas – 12. jūnija ieraksts, kurā

[58] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 14. lp.
[59] Uzkrājums slimības vai nelaimes gadījumiem; apdrošināšanas aizsākums.
[60] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 26. lp.
[61] Turpat, 27., 28. lp.
[62] Turpat, 28. lp.

teikts: "Barons O[fenbergs] un H[artmanis] šodien no rīta devās uz Soho, [..] bet es strādāju pie žurnāla,"[63] ar to domājot dienasgrāmatu.

Tālākais viņu ceļš veda uz ziemeļiem – 24. jūnijā tie ieradās Mančestrā, kur viņus sagaidīja "šauras un netīras ielas. Mājas pa lielākai daļai koka [..]".[64] Mančestrā viņi uzturējās līdz 30. jūnijam, no turienes viņu ceļš pagriezās uz dienvidaustrumiem – 1. un 2. jūlijā tika apmeklēta pazīstamā Bakstonas peldvieta, 2. un 3. jūlijā – Kāsltona, 3. jūlijā – Čatsvorta. Šefīldā viņi ieradās 4. jūlijā un uzturējās līdz 6. jūlijam, Ešfordu[65] apmeklēja 7. jūlijā, no turienes ceļš veda vēl tālāk uz dienvidiem – uz kūrvietu Metloku Dārbišīrā (7.–10. jūlijs) un Dārbiju (10.–12. jūlijs), kur apskatīja zīda un porcelāna manufaktūras, no turienes izbraucot uz lorda Netjenela Kerzona, 1. Skārsdeilas barona (*Curzon, 1st Baron Scarsdale*; 1726–1804), toriju politiķa un britu pēra, rezidenci tuvējā Kedlstonā, no Dārbijas devās uz Stovu[66] Bekingemšīrā (13.–14. jūlijs), "kas ar pilnām tiesībām tiek dēvēta par angļu dārzu mākslas šedevru,"[67] pēc tam – uz Blenemas pili, "slaveno Marlboro hercoga[68] lauku īpašumu"[69] Vudstokā Oksfordšīrā (14. jūlijs). Slavenās pils barokālā arhitektūra ceļotājiem neiepatikās, tā nodēvēta par "smagnēju" un "lempīgu".[70] Augstāku novērtējumu izpelnījās hercoga bibliotēka un vērtīgā gleznu galerija. Dienasgrāmata noslēdzas ar Oksfordas Universitātes Visu Dvēseļu koledžas (*All Souls Colledge*) bibliotēkas īsu aprakstu (15. jūlijs); minēta arī Redklifa bibliotēka.[71] Sējuma beigās ir vairāki zīmējumi ar parasto zīmuli – angļu aristokrātu ārpilsētas rezidences u. c., visas klasicisma, respektīvi, neoklasicisma, stilā, kā arī dažādu mēbeļu detaļas u. c., kas, visticamāk, pieder fon Ofenberga rokai.

Beidzās ceļojums, bet ne R. Ē. Raspes sadarbība ar M. Boultonu, kas uzticēja viņam jaunu raktuvju apgūšanu Kornvolā (1782.–1788. g.). Šajā laikā R. Ē. Raspe sarakstīja un izdeva vairākas grāmatas ģeoloģijā, mākslas vēsturē u. c. jomās, to skaitā jau minētos "Minhauzena stāstus".

R. Ē. Raspe mira 1794. gada 18. novembrī Mukrosā netālu no Kilārnijas Īrijā un turpat arī tika apglabāts.

---

[63] Turpat.

[64] Turpat, 38. lp.

[65] Pilnais nosaukums *Ashford in the Water*, lai atšķirtu no citām apdzīvotām vietām ar tādu pašu nosaukumu.

[66] Dārzus, kas pazīstami ar nosaukumu Stovas dārzi (*Stowe Gardens*), uzskata par izcilāko angļu ainavu arhitektūras pieminekli. Tie veidoti pakāpeniski laikā no 17. gs. 90. līdz 18. gs. 40. gadiem.

[67] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 88. lp.

[68] Domāts Džons Čērčils, 1. Marlboro hercogs (*Churchil, 1st duke of Marlborough*; 1650–1722), angļu karavadonis un valstsvīrs.

[69] LNA_LVVA, F5759_2_1118, 88. lp.

[70] Turpat.

[71] Tagad Redklifa kamera (*Radcliffe Camera*), kas nosaukta angļu ārsta Džona Redklifa (*Radcliff*; 1650–1714) vārdā, kurš novēlēja 40 000 sterliņu mārciņu tās celtniecībai un grāmatu iegādei. Bibliotēkas baroka stila ēka uzcelta 18. gs. 40. gados.

Secinājumi

Rakstā aplūkotās H. fon Ofenberga un viņa ceļabiedru Anglijas ceļojumu dienasgrāmatas apliecina Kurzemes hercoga Pētera Bīrona vēlēšanos modernizēt savu valsti zinātnes, izglītības, tehniskajā un estētiskajā ziņā, par piemēru ņemot modernāko 18. gs. lielvalsti – Angliju. Tāpat tās apliecina savu autoru augsto erudīciju vairākās jomās, to starpā arhitektūrā un mākslā, kā arī apbrīnas cienīgu spēju orientēties dažādos tehniskos izgudrojumos un sniegt panorāmisku un argumentētu ieskatu industriālās revolūcijas rītausmā šajā valstī.

Dienasgrāmatas ir vērtīgs kultūras vēstures avots par Angliju 18. gs. pēdējā ceturtdaļā.

Nepastāv liela laika distance starp Dž. Vata uzlaboto "uguns mašīnu" masveida ražošanas sākumu (1776./1777. g.) un H. fon Ofenberga ceļojumu sākumu (1778. g.), kas norāda, ka hercoga valdība visai operatīvi reaģējusi uz modernākajām tehnikas tendencēm Anglijā. Minētās dienasgrāmatas vēlreiz apliecina, ka tagadējās Latvijas valsts teritorija 18. gs. bijusi cieši saistīta ar Rietumeiropu un iekļāvās tajā notiekošajos procesos.

Nepaliek gandrīz nekādu šaubu, ka LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva 5759. fonda 2. uzskaites sarakstā glabāto manuskriptu Nr. 1116 un 1118 autors ir bibliotekārs un rakstnieks Rūdolfs Ērihs Raspe.

EDGARS CESKE

ABOUT ONE HISTORICAL SOURCE WITHOUT ATTRIBUTION, THE "FIRE MACHINES" OF JAMES WATT AND BARON MUNCHAUSEN, OR TWO COURLANDERS AND THEIR FELLOW TRAVELERS AT THE CRADLE OF THE STEAM ENGINE

This article is devoted to the united travel diary of four travellers: Heinrich von Offenberg (1752–1827), the chamberlain of the Duke of Courland, a baron of Courland; von Kleist (?); the German writer and publicist Rudolf Eric Raspe (1736–1794), the author of the famous *Baron Munchausen's Narrative of his Marvellous Travels and Campaigns in Russia* (1785); and Hartmann (?), a Swiss from Bern, in 1779. Each of the travellers describes one subject of the journey – economic structure, social sphere, or culture. The notes were summarized and copied by R. E. Raspe. The chapter devoted to the visit to Birmingham and its neighbourhood (Soho), where the travellers became acquainted with James Watt's "fire machines" (steam engines), is of special interest. Of course,

these machines were not complete yet; they obtained their final shape only in 1782. However, the fact that any of the inhabitants who lived in the territory of present-day Latvia were witnesses to the creation of the steam engine and met James Watt himself is of interest in terms of the history of culture. Moreover, Heinrich von Offenberg visited England on the task of Peter von Biron, the last duke of Courland. The text is supplemented with a schematic picture of the steam engine. The diary is now preserved in the historical archive of the National Archive of Latvia. To this day, it was described as *Travel Notes of England by an Unknown Author*. It is now possible to declare, with near certainty, that Rudolf Eric Raspe is its author (or aggregator). In 1824, the diary was donated to Provincial Museum of Courland.

The diary is a valuable source of the history of culture in England during the last third of the 18th century.

The England travel diary testifies to the desire of Peter von Biron, the duke of Courland, to modernize his state in scientific, educational, technical, and aesthetic senses, in accordance with the most modern European state of the 18th century – Great Britain. It also testifies to the high erudition of its authors in several fields, including architecture and the arts, as well as their ability to be delighted by and competent in various technical investigations, providing a panoramic and well-argued consideration at the dawn of the industrial revolution in this country.

The diary mentioned confirms that the territory of present-day Latvia in the 18th century was closely connected with Western Europe and was involved in the processes taking place there.

Keywords: the history of technology, the industrial revolution, the Duchy of Courland, travel literature

Iesniegts 2024. gada 2. oktobrī

VĒSTURE

ĒRIKS JĒKABSONS

LATVIEŠU FABRIKANTS 1905.–1919. GADĀ: AUGUSTA DRAPČES LIECĪBA

Augusts Drapče (1860–1933) bija latviešu tautības fabrikants un tieši piedalījās vairākos svarīgos 20. gs. pirmo desmitgažu Latvijas vēstures procesos – 1905. gada revolūcijā, tai sekojošajā Krievijas impērijas politiskās iekārtas liberalizācijā, bija fabrikas vadītājs un sabiedrisks darbinieks Rīgā, tiešs liecinieks Pirmā pasaules kara izraisītajām pārmaiņām Latvijā (rūpniecības uzņēmumu evakuācija, represijas pret vācbaltiešiem un viņu atbalstītājiem, vācu okupācijas periods), iesaistījās Latvijas Neatkarības karā (kara sākuma apriņķa priekšnieks), piedzīvoja boļševiku varas posmu Padomju Latvijā (kūdras fabrikas faktiskais vadītājs) un neatkarības pirmo gadu norises (vidēja un zemāka līmeņa valsts ierēdnis). 1927. gadā A. Drapčes sarakstītais dokuments visai detalizēti atspoguļo darbību 1905. gada revolūcijas norišu laikā Koknesē un apkārtnē, pēc revolūcijas turpat un Rīgā, Pirmā pasaules kara laikā un veidojoties Latvijas valstij, kā arī bijušā fabrikas līdzīpašnieka pieredzējumus un iespaidus, 1920. gadā strādājot Latvijas valsts dienestā zemāka līmeņa amatos. Viņa liecības uzskatāmas par nozīmīgu avotu aplūkojamā vēstures perioda un norišu pētniecībā.
Atslēgvārdi: 1905. gada revolūcija, soda ekspedīcijas, Pirmais pasaules karš, Latvijas Neatkarības karš, Koknese, Rīga

Latvijas 20. gs. pirmo desmitgažu laika norises bija ļoti sarežģītas, un tajās joprojām ir daudz noskaidrojama un secināma, tāpēc nozīmīgu vietu izpētes darbā ieņem laikabiedru, liecinieku un dalībnieku atmiņas. Padomju režīma laikā visai intensīvi tika apkopotas 1905. gada revolucionāru atmiņas, tiesa, izņemot no tām visu, kas nesaskanēja ar oficiālo ideoloģiju. Tomēr joprojām samērā maz apkopotas ir citu dalībnieku atmiņas, turklāt gandrīz nekas nav zināms par latviešu tautības uzņēmēju nostāju un darbību 1905.–1907. gada revolūcijas laikā. Par Augusta Drapčes vēlāko darbību pēc revolūcijas, Pirmā pasaules kara laikā un Latvijas Republikā sakāms tas pats – izpēte nav pietiekama. A. Drapče tieši piedalījās vairākos svarīgos 20. gs. pirmo desmitgažu Latvijas vēstures procesos. Būdams fabrikas faktiskais vadītājs un sabiedrisks darbinieks Rīgā, viņš pieredzēja 1905. gada revolūciju, tai sekojošo Krievijas impērijas politiskās iekārtas liberalizāciju un revolūcijas seku novēršanu, Pirmā pasaules kara

izraisītās pārmaiņas Latvijā – rūpniecības uzņēmumu evakuāciju, represijas pret vācbaltiešiem un viņu atbalstītājiem un vācu okupācijas periodu, Latvijas Neatkarības kara sākumā bija apriņķa priekšnieks, boļševiku varas posmā Padomju Latvijā faktiski vadīja kūdras fabriku, bet neatkarības pirmajos gados bija vidēja un zemāka līmeņa valsts ierēdnis.

Strādnieka ģimenē dzimušais Augusts Drapče neapšaubāmi ir nozīmīgs laikmeta liecinieks, jo, ieguvis pietiekamu izglītību, kļuva par uzņēmēju, sabiedrisko darbinieku un pat fabrikas līdzīpašnieku. Viņš pārstāvēja tā saukto jauno latviešu uzņēmēju paaudzi, kuras pārstāvji skaidri apzinājās savu saikni ar latviešu tautu un pat aktīvi darbojās sabiedriskajā laukā, vienlaikus būdami zināmā mērā saistīti ar vietējo vācbaltiešu eliti.

Dzimis 1860. gada 24. maijā Gīzes muižā Biķeru luterāņu draudzē pie Rīgas strādnieka Pētera Drapča un viņa sievas Ievas ģimenē[1] (vēlāk līdzīgi daudziem citiem Augusts ērtības labad nedaudz "modificēja" uzvārdu uz Drapče). 1879. gadā beidza Rīgas pilsētas ģimnāziju. Jau mācību laikā ģimnāzijas pēdējā klasē uzsāka mācekļa gaitas uz Rīgas–Daugavpils dzelzceļa. Pēc pārbaudījuma nokārtošanas atradās ilgstošos komandējumos dažādās dzelzceļa stacijās kā amatpersonu pienākumu izpildītājs. No 1880. gada bija telegrāfists Krustpils, Skrīveru un Daugavpils stacijā, pēc tam Jersikas stacijas priekšnieka palīgs. Cita starpā šajā laikā viņš uzturēja visai aktīvus sakarus ar latviešu atmodas darbinieku izdevēju Māteru Juri, kurš 80. gadu sākumā, bēgot no bankrota un cietumsoda par parādiem Jelgavā, pat ilgāku laiku dzīvoja pie A. Drapčes Daugavpilī, bet pēdējais mēģināja organizēt viņa glābšanu un jauna latviešu laikraksta izdošanu Rīgā.[2]

Pusotru gadu A. Drapče bija robežsargu kontrolieris uz Krievijas un Vācijas robežas. 1895. gada maijā viņš izstājās no Krievijas satiksmes ministram pakļautā dzelzceļa dienesta, pēc tam beidza ķīmijas tehniskos kursus un izveidoja savu ķīmisko mežrūpniecības uzņēmumu Daugavpils apriņķa Līksnas apkārtnē. 1898. gadā uzņēmums apvienojās ar Koknesē esošo Pihlava ķīmisko fabriku, un A. Drapče kļuva par rūpniecības uzņēmuma – Auliciema fabrikas tehnisko vadītāju un līdzīpašnieku. Viņš bija akciju sabiedrības valdes loceklis Koknesē līdz uzņēmuma evakuācijai kara laikā 1915. gadā (nosaukumi – AS "Ķīmiskās kokrūpniecības apvienība", Auliciema lapu koku destilācijas jeb koka spirta fabrika).

1905.–1906. gada revolūcijas laikā Koknese un tās apkārtne kļuva par vienu no nemieru pārņemtajiem Vidzemes epicentriem, turklāt sevišķi aktīvas norises bija tieši Auliciemā un tā fabrikā. 1905. gada novembrī un decembrī, kad Vidzemes un Kurzemes guberņu, tāpat kā lielos Krievijas rūpniecības centrus, pārņēma

[1] Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA LVVA), F235_4_383, 9. lp.
[2] Sk.: Jesse, Jānis (1932). Atmiņas par Māteru Juri un viņa laikmetu. *Burtnieks*, 8, 651.–653. lpp.

bruņotu sacelšanos vilnis, dažāda rakstura bruņotas akcijas sākās arī Koknesē, Skrīveros, Lielvārdē un citur, turklāt, ņemot vērā saasinātās attiecības starp latviešu tautības iedzīvotājiem (absolūts iedzīvotāju vairākums) un vācbaltiešu zemes īpašniekiem, kā arī Krievijas kārtības uzturēšanas dienestā esošajām amatpersonām, noritēja sevišķi asā formā. 1905. gada 20. novembrī uzbrukumā no slēpņa tika nāvīgi ievainots Taurupes muižas īpašnieka dēls Harijs fon Tranzē-Rozeneks. Pēc dažām dienām uz nemieru pārņemtajiem Skrīveriem tika izsaukta Taurupē izvietotā dragūnu nodaļa, un bailēs tai līdzi Rīgas virzienā devās uz bērēm sabraukušo apkārtnes muižnieku grupa (Taurupes pils tika nodedzināta), kas pēc dažām dienām Lielvārdē tika sagūstīta. Naktī uz 24. novembri no Rīgas ieradušies kaujinieki un bruņoti zemnieki uzbruka apriņķa priekšnieka palīga jeb iecirkņa priekšnieka Augusta fon Heningsa mājai Skrīveros, pēc apšaudes māju aizdedzinot un iecirkņa priekšnieku pēc iznākšanas no tās nošaujot. 27. novembrī Skrīveru pilī esošais dragūnu eskadrons (vairāki desmiti karavīru) rotmistra Ervīna Šterna vadībā un muižnieku ģimenes devās Rīgas virzienā, bet pie Lielvārdes grupai uzbruka apkārtnes tautas miliču grupa. Pēc apšaudes, kurā krita viens karavīrs un četri tika ievainoti, eskadrona daļa izlauzās un devās uz Rīgu. E. Šternu un dažus dragūnus sagūstīja un uz nakti ieslodzīja Lielvārdes pilī. 28. novembrī sievietes un bērnus, kā arī E. Šternu atlaida, bet vīriešus aizveda uz Kokneses pili. No turienes viņus 1. decembrī nosūtīja uz Rīgu, taču pēdējā brīdī izsēdināja un nošāva tos, kuri dažas dienas iepriekš bija nošāvuši trīs nejauši sastaptus zemniekus.[3]

Sekoja soda ekspedīciju ierašanās, kas vērsās arī pret Auliciema fabrikas strādniekiem, turklāt A. Drapče bija tieši iesaistīts sarunās ar militāro vienību vadību. Saskaņā ar paša teikto viņam izdevās mazināt pret saviem strādniekiem vērsto represiju apjomu. Koknesē un Auliciemā dzīvojošie ar revolūcijas norisēm faktiski saskārās jau 1905. gada septembrī, kad tieši Koknesē ieradās lauka kara tiesa, no 50–60 šeit tiesātajiem pieciem piesprieda nāvessodu, to izpildot naktī "pret rīta pusi", bet nošautos pēc tam vietējie atraduši ūdenī starp Zīles krogu un Auliciemu.[4]

Pēc 1905. gada revolūcijas Auliciema fabrika turpināja strādāt, nodrošinot darbu vismaz 70–80 strādniekiem. Darba laiks bija no 6 rītā līdz 18 vakarā, taču ar divu stundu pārtraukumu brokastīs un 1 stundu – pusdienās. 1911. gadā strādnieka alga bija 65–80 kapeikas dienā, un uz diviem piešķīra istabu ar malku dzīvošanai. Produkcija katru dienu ar vezumiem tika nogādāta stacijā (kučieri

[3] Lapa, Līga (2018). *Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 157.–161. lpp.; Jansons, Āris. 1905. gada revolūcija Koknesē. *Komunisma Uzvara*, 20.01.1976., 2., 3. lpp.; Puļķis, Andris (1976). Jānis Kroders. No: Ziemelis, Sigurds (galv. red.). *Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata*. 1. sēj., 1. daļa. Rīga: Liesma, 189., 190. lpp., u. c.

[4] No Kokneses. *Latvija*, 18.09.1906., 2. lpp.

saņēma 20–27 rubļus mēnesī un istabu dzīvošanai). Purvā pie ciema tika rakta kūdra ražošanai, un šajā darbā strādājošie varēja nopelnīt pat 1,50–2,00 rubļus dienā.[5]

Pēc revolūcijas norisēm A. Drapče turpināja darbu Auliciemā, cita starpā izveidoja un vadīja Auliciema dziedāšanas un izglītības biedrību, kurā darbojās uzņēmuma strādnieki. Auliciems un fabrika atradās Daugavas krastā, apmēram četrus kilometrus no Kokneses pilsdrupām virzienā uz Rīgas pusi. Ciemā dzīvoja apmēram 200 iedzīvotāju jeb strādnieku ar ģimenēm, turklāt daudzi – gadsimta sākumā speciāli strādniekiem celtā četrstāvu akmens namā. Tieši pateicoties A. Drapčem, īpaši uzplaukusi strādnieku kultūras dzīve – viņš personiski organizēja dažādus koncertus un pat Rīgas mākslinieku, piemēram, aktiera Alekša Mierlauka, uzstāšanos uz Auliciema kultūras biedrības skatuves, kas bijusi izbūvēta strādnieku nama augstākajā – ceturtajā stāvā. Turklāt viņš personiski apmeklēja šos pasākumus un pauda prieku par to izdošanos.[6]

Vienlaikus 1907.–1908. gadā Rīgā A. Drapče bija arī liberālā vācu laikraksta "*Rigasche Neueste Nachrichten*" līdzizdevējs Rīgā (līdz redaktora arestēšanai 1908. g.). 1915. gadā, kad Pirmā pasaules kara darbības dēļ fabrikas iekārtas tika evakuētas uz Iekškrieviju, bet atlikušās ēkas iznīcināja artilērijas uguns, jo tās atradās tieši kaujas līnijā, A. Drapče Koknesi atstāja un strādāja par ģenerālpilnvarnieku barona fon Volfa mežsaimniecībā Tīnūžos un Kauguros pie Valmieras. 1927. gadā iesniegumā Muitas departamenta vadībai viņš atzīmēja: "1915. gadā spiests atstāt visu savu mantību Daugavas krastu pirmos ierakumos."[7] 1916. gadā viņš tika sodīts ar sešu nedēļu apcietinājumu Rīgas Centrālcietumā kā "vācu piekritējs un viņu mantu aizstāvis". Pēc atbrīvošanas atgriezās un turpināja darbu Tīnūžos, bet 1917. gada septembra sākumā pārcēlās uz Vācijas karaspēka ieņemto Rīgu, strādāja Rīgas pilsētas Pārtikas valdē, bija pārtikas punktu vadītājs Doles pagastā un Ogrē, dzīvoja Ogrē.

Pēc Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gada 13. decembrī A. Drapče tika iecelts par Jaunjelgavas apriņķa priekšnieku jeb apriņķa policijas priekšnieku. Faktiski amatā viņš bija tikai dažas dienas, jo tuvojās Sarkanā armija un bija jābēg.[8] Viņš pārcēlās uz Rīgu, kur 1919. gada janvāra sākumā, galvaspilsētā ienākot Sarkanajai armijai, palika sievas slimības dēļ. 1919. gada martā iecelts par Slēperu kūdras fabrikas atjaunošanas darbu tehnisko pārzini (faktiski vadītāju),

---

[5] Mazais. No Kokneses. *Laika Balss*, 23.06.1911., 2. lpp.

[6] Zvirgzdiņš, Jēkabs (1964). Ardievas. *Meža Vēstis*, 114 (marts–jūnijs), 26.–30. lpp. Šeit atmiņu autors apraksta arī fabrikas darba raksturu un kārtību, strādājošo dzīves un darba apstākļus.

[7] LNA_LVVA, F1367_1_31, 59. lp.

[8] Par smago situāciju, kādā strādāja jaunās valsts jaunieceltie apriņķu priekšnieki un viņu padotie, sk.: *Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture, 1918–1925* (1925). Rīga: Valters un Rapa.

dodot darbu un tādējādi nodrošinot arī pilsētā trūkstošo pārtiku vairākiem simtiem rīdzinieku.[9]

Jūnijā fabrika strādāja Andrieva Niedras valdības, no jūlija – Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdības iestāžu pakļautībā. Rudenī atjaunots Jaunjelgavas apriņķa priekšnieka amatā. Pēc konflikta ar Jaunjelgavas apriņķa pašvaldības ierēdņiem 1920. gada 28. oktobrī atbrīvots pēc paša lūguma (apriņķa padome viņam izteica neuzticību par policijas nepilnīgu noorganizēšanu). No 1920. gada novembra viņš bija Zemkopības ministrijas Bauskas apriņķa IV rajona valsts zemju pārzinis, no 1921. gada 1. decembra – Bauskas apriņķa zemes ierīcības komitejas sevišķu uzdevumu ierēdnis (līdz 1922. g. 1. jūlijam, kad atbrīvots amata likvidācijas dēļ). No 1922. gada 1. septembra A. Drapče bija Ludzas apriņķa robežsargu kontrolieris Jaunlatgales iecirknī. 1924. gada 1. maijā viņu atbrīvoja no amata un iecēla par kandidātu uz eksperta amatu Finanšu ministrijas Muitas departamentā (uz brīva līguma pamata). No 1924. gada septembra dienesta interesēs iecelts par jaunāko ekspertu – štata darbinieku Zilupes muitnīcā. 1925. gada 11. novembrī pēc paša lūguma pārcelts uz Reņģes muitnīcas Vaiņodes punktu, 1930. gada 21. janvārī pēc paša lūguma – uz Liepājas muitnīcu tādā pašā amatā (jaunākais eksperts).

1927. gada 17. oktobrī, kad izvirzījās jautājums par viņa atbrīvošanu no amata sakarā ar pensijas vecuma sasniegšanu, A. Drapče rakstīja Muitas departamenta vadībai: "Es 1918. gada rudenī iestājos Latvijas valsts dienestā, kurā atrodos nepārtraukti līdz šim. Līdz ar mūsu eksistences sabrukumu sabruka arī manas sievas veselība; gandrīz 10 gadus viņa sabija bez panākumiem dažādās dziedinātavās, līdz viņas mokas nesen beidzās Liepājas pils[ētas] slimnīcā. Uz mani un mana vienīgā bērna – neprecētas meitas, kas kā gleznotāja pasniedz Liepājā stundas, gūlās un gulstas vēl visas ilggadīgās grūtības un parādu deldēšana caur pārmērīgu darbu, kas arī viņas veselību nopietni sabojājis. Uz viņas gultos arī rūpes par mani, ja es pārsniegtu gadu dēļ taptu atlaists no dienesta, jo mana specialitāte Latvijas rūpniecībā diemžēl vairs neeksistē. Es savus gadus nejūtu; neesmu pat nevienu dienu slimojis, arī gadskārtējos atvaļinājumus atpūtas dēļ pirms manas iestāšanās muitas dienestā neizlietojis, un tad arī tik pārcelšanās un manas sievas nāves dēļ. Pārvaldu pilnīgi trīs vietējās valodas. Aiz pieminētiem iemesliem lūdzu mani atstāt dienestā."[10]

1927. gadā lūgums tika izpildīts, taču 1932. gada 18. janvārī A. Drapči atbrīvoja no dienesta štatu samazināšanas dēļ. 20.–30. gados viņš arī rakstīja presē (žurnālos "Ekonomists", "Burtnieks" u. c.) par rūpniecības, kultūras u. c. jautājumiem. Patentu sarakstā tika iekļauts viņa sausās destilācijas aparāta –

---

[9] Par situāciju Rīgā sk.: Šiliņš, Jānis (2013). *Padomju Latvija, 1918–1919*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 104.–112. lpp.

[10] LNA_LVVA, F1367_1_31, 59. lp.

iekšējas apkurināšanas iekārtas patents.[11] Miris 1933. gada 25. martā Liepājā, apbedīts Rīgas Biķeru kapos.[12]

Tālāk publicētais 1927. gada 27. oktobrī tapušais mašīnraksta dokuments rakstīts pēc Augusta Drapčes iniciatīvas, lai informētu par saviem nopelniem pagātnē un tādējādi pretendētu uz augstāku amatu. Dokuments samērā detalizēti atspoguļo viņa darbību 1905. gada revolūcijas norišu laikā Koknesē un apkārtnē, turpat un Rīgā pēc revolūcijas, Pirmā pasaules kara laikā un veidojoties Latvijas valstij, kā arī bijušā fabrikas līdzīpašnieka pieredzējumus un iespaidus, 1920. gadā strādājot Latvijas valsts dienestā zemāka līmeņa amatos. Visas minētās liecības uzskatāmas par nozīmīgu avotu aplūkojamā vēstures perioda un norišu pētniecībā.

A. Drapče tekstā uzskaita šai vēstulei pievienotus dokumentus, taču, kā atzīmēts avota noslēgumā, pēc viņa lūguma tie atdoti atpakaļ raksta autoram, tāpēc nav pieejami publicēšanai vai izpētei. Dokumenta publikācijā iespēju robežās saglabāts autora rakstīšanas stils, nepieciešamības gadījumā kvadrātiekavās vai komentāros sniedzot paskaidrojumus.

Augusts Drapče
MUITAS DEPARTAMENTAM CAUR REŅĢES MUITAS PRIEKŠNIEKU

Vaiņodē 1928. gada 27. oktobrī

Uz manas tiešās priekšniecības mutisku ierosinājumu minēt iz manas dzīves gaitām Latvijas labā norisinājušos darbību es sakarības dēļ nevaru paiet garām arī tai manai darbībai, kas gan neietilpst Latvijas patstāvības laikā, bet ir vaj nu vairojuse tautas mantu un labklājību, vaj veicinājuse liberālo ideju kā priekšteci valsts demokrātiskai [iekārtai], vaj aizstāvējuse un glābuse politiski un stratēģiski kritiskos laikmetos daudzus no drošas nāves. Sacītam pievienoju dokumentāriskus pierādījumus, cik man tādi vēl uzglabājušies.

1895. gadā es nodibināju nabadzīgā Latgales nomalē prāvu termo-ķīmisku mežrūpniecību.[13] 1898. gadā es to pievienoju Dr. Pychlaua[14] lielam ķīmiskam fabriķim Koknesē uz paša Daugavas krasta. Abi fabriķi bija vienīgie tādā veidā lielrūpniecība Baltijas provincēs un pamatkapitāla ziņā – ap 1/2 miljona zelta

[11] Latvijas patenti, sistematizēti atbilstoši izgudrojumu klasifikācijas indeksiem, izmantotiem Latvijas patentu valdē, 1920–1940, 31. lpp. Pieejams: https://www.lrpv.gov.lv/lv/media/2785/download [skatīts 05.03.2024.].

[12] Augusta Drapčes biogrāfisko datu pārskats sniegts, balstoties uz: LNA_LVVA, F5488_1_882; F1367_1_31; F5213_1_1003; Zaļinskis, A[useklis]. Saruna ar mākslinieci Noru Drapči. *Latvija Amerikā*, 17.06.1964., 3. lpp.

[13] Domāts Līksnas muižas apkārtnē izveidotais uzņēmums.

[14] Domāta Pihlavu (*Pychlau*) dzimta, 19. gs.–20. gs. sākumā viena no ievērojamākajām rūpnieku un tirgotāju dzimtām Rīgā un apkārtnē.

[15] Morozovi, krievu tirgotāju un rūpnieku dzimta. Šeit runa ir par Savas Morozova (*Morozov*; 1862–1905) izveidoto ķīmisko un tekstilrūpniecības uzņēmumu tīklu Krievijas impērijas Eiropas daļā un Urālos.

rubļos – pēc Maskavas Morozova[15] uzņēmuma otra Krievijā, kas ražoja tos daudzos ķīmiskos produktus, kurus mēs tagad importējam. Lielais uzņēmums, kas patērēja 5000 kubikases malkas gadā, deva Kokneses sīkgruntniecībai iespēju īsā laikā uzplaukt.

Minētiem datiem ir idejisks sakars ar to svarīgo lomu mūsu tautas 1905./1906. gadu traģēdijās, kas man bija lemta, Koknesē dzīvojot un abus fabriķus tehniski vadot.

Koknesē bija revolūcijas centrs un tribunāls zem Krodera[16] un Maltas[17] priekšgalā, kuru rīcībā bija dzelzs un citi satiksmes ceļi, telegrāfs un vairāki tūkstoši apbruņotie iz visiem tālākās apkārtnes pagastiem, to starpā arī ap 100 vīru manu strādnieku un ierēdņu. Kad es Rīgā kā AS valdes loceklis, uz sēdes būdams un tur caur visu satiksmes ceļu pilnīgu pārtraukšanu sev un citiem par laimi vairāk nedēļas aizturēts, Koknesē atgriezos, es pārbijos par notikušo. Skrīveru von Zīversa[18] pils bija fabrikas degvielām aplieta tapuse un līdz ar iecirkņa priekšnieka [Heningsa[19]] māju nodedzināti, pie kam priekšnieks nošauts.[20] Viņa sekretārs Maksimovičs, goda pristavs[21] von Petersons[22], mācītājs Štolls[23] un pulks baronu ar ģimenēm bijuši internēti Kokneses pils pagrabos; pēc tam Maksimovičs un

---

[16] Jānis Kroders (1860–1938), skolotājs, revolucionārs, no 1904. gada Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs. 1905. gadā Aderkašu pagasta valdes rakstvedis, 1906. gada augustā apcietināts, 1907. gada septembrī Rīgā tiesas prāvā piespriests nāvessods, kas mainīts uz mūža ieslodzījumu Smoļenskas katorgas cietumā. 1917. gadā atbrīvots, bija Rīgas apriņķa komisārs, Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomitejas (Iskolats) loceklis. No 1918. gada dzīvoja Padomju Krievijā. Nošauts masu represiju gaitā. 1892. gadā dzimušie dēli – publicists Arturs Kroders un Roberts Kroders – bija vieni no K. Ulmaņa autoritārās iekārtas ideologiem Latvijā. Latvijā dzīvoja arī 1887. gadā dzimušais dēls Pāvels (Pauls), žurnālists, arī 1905. gada norišu dalībnieks Koknesē.

[17] Pēteris Malta (1864–1942), Kokneses pagasta skolas pārzinis. 1907. gada septembrī prāvā Rīgā piespriests mūža ieslodzījums (katorgā). Starpkaru laikā skolotājs un sabiedrisks darbinieks Latvijā.

[18] Maksimilians fon Zīverss (*von Sievers*; 1857–1919), barons, mežu zinātnieks, Skrīveru dendroloģiskā parka ierīkotājs. 1881. gadā mantoja Skrīveru muižu, uzcēla jauno pili, no 1898. gada Vidzemes landrāts. Pēc 1905. gada atjaunoja pili, organizēja Volīnijas un Volgas vācu zemnieku kolonizācijas kustību uz Baltiju. 1917.–1918. gadā cīnījās par Baltijas aneksiju Vācijā. Miris Liepājā 1919. gada 9. janvārī.

[19] Augusts fon Heningss (*von Hennings*; 1863–1905), policijas ierēdnis. No 1903. gada Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs, III iecirkņa priekšnieks.

[20] Uzbrukums, apgriežot telefona vadus un apšaudot pie Skrīveru stacijas esošo māju, notika 1905. gada 24. novembrī (v. st.) jeb 5. decembrī (j. st.).

[21] Pristavs (no krievu val. *pristav*), policijas iecirkņa priekšnieks. Goda pristavs – zināmas tiesības dodošs goda nosaukums, ieņemošā persona nesaņēma algu.

[22] Fon Petersens, Rīgas apriņķa priekšnieka goda jaunākais palīgs. Nogalināts 1905. gada 1. decembrī (v. st.) Koknesē.

[23] Kārlis Štolls (1846–pēc 1929), Liepkalnes–Vestienas luterāņu draudzes mācītājs.

[24] Minētais norisinājās 1905. gada 1. decembrī (v. st.). Nošauti tika Maksimovičs, Petersens un trīs čerkesu karavīri, kuri iepriekš, 26. novembrī, bija noslepkavojuši nejauši sastaptus trīs zemniekus.

Petersons iz revolucionāru vilciena uz Pērses tilta izsēdināti un tur nošauti.[24] Stukmaņos zaldātu vilciens iz sliedēm izlēcināts [nolaists], daļa zaldātu apšauti un pārējie piespiesti caur Daugavpili atgriezties atpakaļ.[25] Rembates krogā vairāki simti dragūnu zem rotmistra von Šterna[26] ielenkti un apšauti, von Šterns sagūstīts un zem goda vārda vairs nekarot ar atbruņotiem dragūniem palaisti brīvi.[27]

Bet ar jauno 1906. gadu jau tuvojās no Krustpils gar Daugavu Rīgas virzienā ģenerāļa Orlova[28] soda ekspedīciju dzelzs loks, simtiem uz vienu aizdomu pamata apšaudams, kārdams, ar 300–500 nagaikas[29] cirtieniem miesas par sakapātu gaļu pārvērsdams, kā tas notika arī ar manu strādnieku Niedru, kam bez miesas soda bija piespriesta nāve caur pakāršanu, ko man izdevās novērst. Reizā dedzināja arī notiesāto vai izbēgušo mājas. Kokaīnista Orlova priekštecis ģenerāls Meinhards[30], ar savu karaspēku Koknesē ienācis, bija piedraudējis lielgabaliem visas fabriku dzīvojamās ēkas, kurās mitinājās ap 100 ģimeņu, pārvērst drupu un līķu kaudzē, ja strādnieki paši neizdos vainīgos. Kad pirmie no apkārtnes pagastiem atvestie 35 cilvēki, pie kārts piesieti, tika nošauti, sagrāba Koknesi ārprātīga panika; ļaudis bariem bēga mežos. Panika arī fabriķī sasniedza savu augstāko pakāpi, kad 20. janvārī naktī ap 300 jātnieku fabrikas komplektu [ēkas] ielenca un arestēja 13 strādniekus, kas nebija paspējuši izbēgt, lai tos pie rīta gaismas nošautu. Strādnieki ziņoja, ka viņi kaujas družīnu sarakstos pagastos izzināti, ka visi meži ielenkti, ka šīs medības fabriķī nākošās naktīs atkārtosies, un nosprieda tādā gadījumā ar acetona un metilspirta kolonnām uzspridzināties gaisā. Es devos tai pašā naktī jāšus saviem arestētiem strādniekiem līdzi pie ģenerāļa Meinharda, un, zinādams, ka soda ekspedīcijas bīstas vienīgi neitrālo ārzemju preses kritiku, es vispirms uzsvēru, ka mans uzņēmums ir ārzemnieku, jo starp maniem 14 līdzakcionāriem ir bez vāciem arī angļu un dāņu; draudēju, ka, ja tādām naktīm jāatkārtojas, es atgriezīšos Rīgā, jo nevaru uzņemties atbildību

[25] 1905. gada 30. novembrī (v. st.) no Viļņas cauri Daugavpilij Stukmaņu stacijā iebrauca vilciens ar karaspēku, tajā pašā dienā dodoties tālāk Kokneses virzienā ar uzdevumu atbrīvot Kokneses pilī ieslodzītos. Stukmaņu–Kokneses posmā pie Liepukalna nolaists no sliedēm, turklāt bojā gāja viens (pēc citiem datiem pieci) un ievainoti 35 zaldāti.

[26] Ervīns Šterns (*Stern*; 1863–1937), vācbaltiešu izcelsmes (dzimis Igaunijā) Krievijas armijas virsnieks, 9. Jeļizavetgradas dragūnu pulka rotmistrs, eskadrona komandieris (eskadrons no 1905. g. augusta bija izvietots Rīgas apriņķa III iecirknī). Vēlāk apakšpulkvedis. Nošauts masu represiju gaitā PSRS.

[27] Šeit A. Drapče, kurš tolaik bija Rīgā, pārspīlē un ir neprecīzs.

[28] Aleksejs Orlovs (*Orlov*; 1868–1908), Krievijas armijas ģenerālmajors, 1905. gada decembrī–1906. gada jūnijā soda ekspedīcijas vadītājs Vidzemes guberņā ar Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora pilnvarām.

[29] Nagaika – pie siksnas piestiprināma īsa ādas pletne, Krievijā to izmantoja kazaki.

[30] Jādomā, ka runa ir par Valteru Meinardu (*Maynard*; 1860–1918), britu izcelsmes (britu konsula Kronštatē dēls) Krievijas armijas ģenerālmajoru (no 1905. g. aprīļa). 1905. gada aprīlī–1906. gada maijā Polijas teritorijā izvietotās, iespējams, soda ekspedīciju sastāvā iekļautās 4. kavalērijas divīzijas 2. brigādes komandieris, Vidzemē darbojās vienlaikus ar A. Orlova vadītajām vienībām.

par sekām un katastrofu, kas, bez šaubām, sacels sensāciju ārzemes presē, ko pabalstīs mani ārzemnieki, iekustinādami caur savām sūtniecībām atlīdzības prasījumu par lieliem zaudējumiem caur darbu pārtraukumu un eksploziju. Bet reizē ar to es arī šīs liktenīgās nakts garās sarunās ar ģen[erāli] Meinhardu un viņa štāba priekšnieku von Heimani abus plaši informēju par revolūcijas cēloņiem un mērķiem, kas viņiem no pretējās puses bija raksturoti pavisam citādi. Aizrādīju, ka nevienā no daudziem strādnieku un ierēdņu dzīvokļiem neviena no cara ģīmetnēm nav aizskarta, ka strādnieki manā klātbūtnē bija padoti tribunāla rīkojumiem, ka koknesiešu kaujas družīnas un patruļas bija domātas nevis pret karaspēku, bet galvenais pret kaut kādu ļaužu galvās spokojošo [Rīgas] Maskavas priekšpilsētas padibeņu melno sotņu,[31] kas viņus izlaupītu. Var jau būt, ka vadoņi ļaudis ar to maldināja. Man nāca palīgā apstāklis, ka varēja pierādīt, cik viegli lauka kara tiesa var maldīties, pievezdams patreizējo gadījumu ar manu strādnieku Ivanovu, kuru jau veda nošaut tamdēļ, ka šonakt viņa malkas šķūnītī atrada patronu čaulītes, kuras es pēdējā brīdī uzzīmēju par lielo manevru laikā izšautām un bērnu uzlasītām, kad ģenerāļi Cvetkovs[32] un Kellers[33] bija manevros pie manis fabrikā uz pusdienām. Vēl tajā pašā naktī man laimējās no arestētiem 9 no drošas nāves izglābt, 4 tika nošauti, jo atzinās, ka bijuši Stukmaņos pie vilciena izlecināšanas un apšaušanas.

Ar to vēl ilgi neizbeidzās mana aizstāvja loma; bet mani jau minētie aizrādījumi un motivējumi manās daudzās audiencēs pie Möller-Sakomelsky[34], Svegincova[35] un ģenerāļa Vendta[36] un soļi lauka kara tiesās panāca viņu spriedumu mīkstinājumus un sodu ekspedīciju ierobežojumus, arī dedzināšanas vairs nenotika.

Jāpiemin, ka arī von Heimans un von Šterns bija tapuši par siltiem revolucionāru aizstāvjiem.[37]

---

[31] Melnā sotņa (krievu val. *chornaia sotnia*), Krievijā operējošas galēji labējās grupas, kas vardarbīgi vērsās pret politiskajiem pretiniekiem un ebrejiem. Cita starpā sadursmes ar melnās sotņas dalībnieku iesaisti revolūcijas laikā notika arī Rīgā.

[32] Nikolajs Cvetkovs (*Cvetkov*; 1841–pēc 1905), Krievijas armijas ģenerālleitnants (no 1903. g. decembra), 20. armijas korpusa artilērijas priekšnieks Rīgā.

[33] Virsnieku ar šādu uzvārdu Krievijas armijas Vidzemes garnizonu dokumentos neizdevās konstatēt.

[34] Aleksandrs Mellers-Zakomeļskis (*Meller-Zakomel'skii*; 1844–1928), Krievijas armijas infantērijas ģenerālis (1906. g.). 1906. gada oktobrī–1909. gada jūlijā Baltijas pagaidu ģenerālgubernators Rīgā, vadīja varas iestāžu cīņu ar revolūcijas sekām, 1909.–1917. gadā Krievijas impērijas Valsts padomes loceklis. Miris Francijā.

[35] Nikolajs Zvegincevs (*Zvegincev*; 1848–1920), Krievijas valsts ierēdnis, 1905. gada augustā–1914. gada novembrī Vidzemes gubernators Rīgā. Miris Dānijā.

[36] Fjodors Vends (*Vendt*; 1857–pēc 1915), Krievijas armijas ģenerālmajors (1904. g. decembris), 1904. gada decembrī–1908. gada decembrī Viļņas kara apgabala satiksmes priekšnieks.

[37] Apstākli, ka rotmistrs E. Šterns bija labvēlīgi noskaņots pret revolucionāriem (tiesa, viņš tāds bija jau pirms tikšanās ar A. Drapči), apstiprina arī vēsturniece Līga Lapa. Sk.: Lapa, L. *Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā*, 386. lpp.

Slavenais revolucionāru advokāts Šablovskys[38] mani telegrāfiski lūdza spert soļus pie kara tiesas prezidenta Rīgā Krodera, Maltas un Niedras labā.[39] Viņš pēc tam bija pārliecināts, ka man pieder nopelns, ka viņiem nāves sods tika pārvērsts mūža katorgā, jo es varēju minēt ļoti svarīgus faktus, kas viņiem skanēja par labu. Pēc visa tā bija mani nervi tā sabojāti, ka es vairākus mēnešus ārstējos Dr. Lejiņa[40] paradizēšanas[41] kabinetā, nevarēdams iemigt.

Pasaulskarā savus fabriķus zaudējis[42] un visu, kas man reizi bijis, atstājis Daugavas krastu ierakumos un evakuētos ceļos, es pieņēmu barona Volfa[43] ģenerālpilnvaras pār viņa mežiem Tīnūžos un Kauguros, kas no karaspēka bez stratēģiskas vajadzības nejēdzīgi tapa postīti un dedzināti. Caur maniem soļiem pie XII armijas komandiera[44] es biju gan panācis kārtīgu ekspluatāciju un tagadējo valsts meža saudzēšanu (pievienoju vēl uzglabājušos komisijas uzaicinājumu Nr. 6), bet arī vēl pirms tā aiz atriebības [1916. g. izcietu] ap 6 nedēļas ilgu arestu Centrālcietumā it kā vācu piekritējs un viņu mantu aizstāvis. Fakti, ka es 1905./1906. gados revolucionārus dedzīgi aizstāvējis, kā arī tas, ka 1907./1908. gados, kad no Möllera-Sakomelsky visai brīvprātīgai presei mute bija aizbāzta, es ar 11 vāciem nodibinājis pirmo un vienīgo liberālo avīzi "Rigasche Neueste Nachrichten"[45] un savos ievadrakstos paudis demokrātisko ideju, kam par pierādījumu noder starp citiem vēl viens uzglabājies šeit klātpieliktais dokuments, darīja, mazākais, manu izraidīšanu ļoti iespējamu. Piemetinu, ka šai avīzē bija sevišķi latviešu aprindas, kaut arī tik pasīvi, ļoti ieinteresētas, jo latvieši

---

[38] Josifs Šablovskis (*Shablovskii*; 1873–1934), jurists, poļu–lietuviešu izcelsmes Rīgas advokāts, pēc 1905. gada revolūcijas kā apsūdzēto aizstāvis piedalījās daudzās tiesas prāvās, starpkaru periodā dzīvoja Latvijā.

[39] Minētā prāva pret Rīgas apriņķa bruņotas sacelšanās dalībniekiem notika Rīgā 1907. gada 17. augustā–5. septembrī (v. st.).

[40] Kārlis Morics Lejiņš (1858–1920), ārsts, pirmais latviešu rentgenologs un fizikālās terapijas speciālists Rīgā, Latviešu ārstu biedrības pirmais priekšsēdētājs. Ārstniecības kabinets atradās blakus Rīgas Latviešu biedrības ēkai. 1918.–1919. gadā darbojās latviešu politisko darbinieku labējā, konservatīvajā grupējumā. Miris 1920. gada jūlijā Rīgā.

[41] Paradizēšana – termins, ar kādu latviešu valodā aplūkojamajā periodā neoficiāli mēdza apzīmēt fizikālo terapiju.

[42] Fabrika Auliciemā tika evakuēta uz Iekškrieviju 1915. gadā, uzņēmuma infrastruktūru pilnībā iznīcināja artilērija.

[43] Jozefs fon Volfs (*von Wolff*; 1868–1922), barons, Vidzemes guberņas landrāts, Tīnūžu, Lielkauguru un Inčukalna muižu īpašnieks. Pēc zemes reformas gaitā notikušās īpašumu atņemšanas 1920. gadā dzīvoja Vācijā.

[44] Krievijas 12. armijas pavēlnieks 1916. gada aprīlī–1917. gada augustā bija bulgāru izcelsmes ģenerālleitnants Radko Dmitrijevs (*Dmitriev*; 1859–1918). Jādomā, šajā gadījumā A. Drapče runā par 12. armijas štābu, kura attiecīgās intendantūras iestādes atbildēja par stāvokli piefrontes joslā un armijas aizmugurē.

[45] "*Rigasche Neueste Nachrichten*", 1907. gada decembrī–1911. gada augustā vācu dienas laikraksts Rīgā, ko izdeva liberāli noskaņoto aprindu pārstāvji. Oficiālie izdevēji bija advokāts Valters fon Mors un inženieris tehnologs Kārlis Zeiberlihs (1878–1938).

šinī drūmā reakcijas laikā nedrīkstēja kompromitēties brīvām idejām. Mūsu piekritēji starp daudziem citiem bija Grosvalds[46], Krastkalns[47] un Dr. Reinhards[48]. Mēs, 12 izdevēji, zinājām, ka zaudēsam naudu, un zaudējām arī 2 gadu laikā 98 000 zelta rubļus, bet to cietām idejas labā labprāt. Bet Möllera-Sakomelsky lielie un daudzie naudas sodi,[49] kā arī mūsu galvenā redaktora arests[50] un Stolipina[51] rīkojums avīzi izbeidza.

Beidzot, 1916. gada septembrī, mani ģenerālleitnants Beļajevs[52] pēc garākas sarunas no aresta atsvabināja, atvainodamies, ka arestējis "истинного русскаго патриота,"[53] bet manu dzīves biedreni[54] bija pa manu aresta laiku ķēruse smadzeņu trieka, zem kuras viņa kā kroplītis cieta vēl 10 gadus līdz savai nāvei. Es atgriezos Tīnūžos – iepretim Nāves salai – un tur vēl piedzīvoju lielo kauju un XII armijas sabrukumu,[55] no vāciem izglābdamies kājām uz Rīgu.

---

[46] Frīdrihs Grosvalds (1850–1924), advokāts, sabiedrisks darbinieks, diplomāts. Ilgstoši Rīgas Latviešu biedrības valdes priekšsēdētājs, 1906. gadā Krievijas Valsts domes deputāts, no 1912. gada Rīgas pilsētas valdes loceklis, viens no ievērojamākajiem latviešu konservatīvā politiskā grupējuma vadītājiem. No 1919. gada Latvijas diplomātiskais pārstāvis, vēlāk sūtnis Zviedrijā.

[47] Andrejs Krastkalns (1868–1939), advokāts, sabiedrisks darbinieks. 1919.–1939. gadā Rīgas Latviešu biedrības valdes priekšsēdētājs, 1907. gadā kā pirmais latvietis ievēlēts Rīgas pilsētas valdē. Viens no ievērojamākajiem latviešu konservatīvā politiskā virziena vadītājiem. 1919. gada jūnijā A. Niedras valdības apgādības ministra vietas izpildītājs.

[48] Gustavs Reinhards (1868–1937), ārsts, sabiedrisks darbinieks. Viens no ievērojamākajiem latviešu konservatīvā politiskā virziena vadītājiem, Satversmes sapulces un Saeimas deputāts.

[49] Runa ir par ģenerālgubernatora uzliktajiem naudas sodiem redakcijai un administratīvajiem cietuma sodiem redaktoram par pastāvošā karastāvokļa noteikumu pārkāpumiem publikācijās, kas aplūkojamajā laika periodā pret preses izdevumiem tika praktizēti īpaši plaši.

[50] Laikraksta redaktors Aksels Šmits (*Schmidt*; 1870–1940) trīs mēnešu apcietinājumu naudas soda vietā daļēji izcieta jau 1908. gada vasarā–rudenī. Tiesa, pēc tam viņš turpināja vadīt laikrakstu vēl vairākus gadus. 1913. gadā A. Šmits tika iecelts par Berlīnes laikraksta "*Berliner Börsenkourier*" redaktoru, bet starpkaru periodā bija laikraksta "*Rihgasche Rundschau*" pastāvīgais korespondents Berlīnē.

[51] Pjotrs Stolipins (*Stolipin*; 1862–1911), Krievijas valstsvīrs. No 1906. gada aprīļa līdz 1911. gadam Krievijas impērijas iekšlietu ministrs, 1906. gada jūlijā–1911. gadā arī Krievijas Ministru prezidents. Pazīstams ar reformu mēģinājumiem un revolūcijas seku likvidācijas pasākumiem. Nogalināts atentātā Kijivā.

[52] Iespējams, Vladimirs Beļajevs (*Beliaev*; 1868–1945), Krievijas armijas ģenerālleitnants (paaugstināts 1916. g. aprīlī), 1915.–1917. gadā 12. armijas štāba priekšnieka vietas izpildītājs un priekšnieks Rīgā. Domājams, atbildīgs arī par iekšējo drošību piefrontes joslā, to skaitā Rīgas pilsētā. Miris Dienvidslāvijā.

[53] Īstenu krievu patriotu (krievu val.).

[54] Auguste Drapče, dzimusi Gerca (*Goertz*; 1861. g. 29. septembrī Suntažu pagastā–1926. g. Liepājā), A. Drapčes sieva.

[55] Runa ir par 1917. gada 20.–21. augusta (2.–3. septembra) kaujām par Ikšķiles priekštilta nocietinājumu pozīcijām, vācu karaspēkam ceļoties pāri Daugavai un neveiksmīgi mēģinot ielenkt Rīgā Krievijas 12. armiju. Pateicoties latviešu strēlnieku 2. brigādes pulkiem, kas diennakti noturēja priekštilta pozīcijas, 12. armija spēja atkāpties no Rīgas.

Pie manas toreizējās popularitātes Rīgā okupācijas vāci, kas meklēja dispozīcijas spējīgus cilvēkus, [par] mani drīzi uzzināja un uzdeva man organizēt pārtikas punktus – Ogrē un Doles pagastos (skat[īt] šeit klātpieliktās apliecības). Ogrē es apmetos ar plaši ierīkotu kanceleju un vairākiem ierēdņiem un apgādāju no 1. septembra 1918. gada līdz manai iecelšanai par Jaunjelgavas apriņķa priekšnieku[56] visus apkārtnes badā cietušos pagastus. Jaunjelgavā par apriņķa priekšnieku būt man aiz likteņa ironijas bija lemts tik 24 stundas, tur jau satikdamies – neatminos vairs datumu – un pat kopā būdams, kaut arī nepazīts, ar sarkanarmiešiem, kas mani meklējuši, vienā istabā. Pa Kurzemes krastu Rīgas virzienā naktī projām braukdams, es ar savu sekretāru tagadējo miertiesnesi Mitelhofu[57] noskatījāmies, kā agrā rītā Ogrē vilciens, ar kuru es Skrīveros iebraucis un kas manā klātbūtnē no sarkanarmiešiem griezts atpakaļ, uzdūrās uz land[es]vēristu bruņoto vilcienu un kā manas noliktavas maizes klaipi un marmelādes spaiņi sīvā kautiņā gāja no rokas rokā, kamēr lielinieki vēl nebija atsisti. Tad es ar bruņoto vilcienu atgriezos Rīgā. Lielinieku laikā es savas slimās sievas un līdzekļu trūkuma dēļ nevarēju ministriem līdzi bēgt uz Liepāju, bet slapstījos Rīgā, baidīdamies, ka nav kritis viņu rokās mans memorandums kara [apsardzības] min[istram] Zālītim[58], kā iztīrīt Jaunjelgavas apriņķi no lieliniekiem. Bet kaut kā izzinādami, ka es bijis lielas rūpniecības tehnisks direktors rīkotājs un 1908. g. politehnikas[59] tehniskā biedrībā lasījis lekciju par maniem jaunizgudrojumiem termoķīmiskā laukā, lielinieki, kā vēlāki fin[anšu] ministrs Zomers[60] arī, mani uzaicināja šo rūpniecību steidzīgi atjaunot bruņoto automobiļu vajadzībām. Es aizrādīju, ka man vienam šie darbi fiziski neiespējami, un lūdzu dot man palīgā speciālistus, ko arī rektors Valdens[61] šo pabalstīja,

[56] Latvijas Pagaidu valdība A. Drapči par Jaunjelgavas apriņķa priekšnieku iecēla 1918. gada 13. decembrī, pagāja vairākas dienas, pirms viņš uzņēmās amata pienākums, taču jau 18. decembrī bija spiests to izpildīšanu pārtraukt.

[57] Reinholds Mitelhofs, ierēdnis valsts iestādēs. 20. gs. 20. gados Jelgavas apgabaltiesas Civilnodaļas sekretārs, 1931.–1934. gadā papildu miertiesnesis, vēlāk ierēdnis valsts iestādēs Rīgā.

[58] Jānis Zālītis (1874–1919), advokāts, valstsvīrs. 1918. gada novembrī–1919. gada jūlijā Latvijas Pagaidu valdības apsardzības ministrs.

[59] Domāts Rīgas Politehniskais institūts.

[60] Jādomā, šeit A. Drapče kļūdījies, jo Rīgas Politehniskajā institūtā ķīmiju studējušais Frīdrihs Zommers (no 1940. g. Vasarietis) 1919. gada janvāra sākumā kā Latvijas Pagaidu valdības bruņoto vienību virsnieks atkāpās uz Kurzemi un atgriezās Rīgā tikai pēc Sarkanās armijas bēgšanas vasarā. Turklāt viņš 1919. gada jūnijā–decembrī bija nevis finanšu, bet tirdzniecības un rūpniecības ministrs. Tomēr ir iespējams, ka A. Drapčem bija ar viņu sakari 1919. gada vasarā, kad F. Zommeru Rīgā iecēla par Valsts kancelejas Informācijas biroja priekšnieku, tādējādi var būt, ka ar rūpniecību saistītais F. Zommers tieši tad izteica šādu aicinājumu A. Drapčem.

[61] Pauls Valdens (*Walden*; 1863–1957), latviešu izcelsmes vācbaltiešu ķīmiķis, Rīgas Politehniskā institūta profesors, direktors. 1918. gada rudenī un ziemā Baltijas Tehniskās augstskolas Rīgā profesors, no 1919. gada februāra Padomju Latvijas Augstskolas profesors, 7.–22. maijā – padomes priekšsēdētājs jeb faktiski rektors, 2. augustā iecelts par jaunveidojamās Latvijas Augstskolas rektora pienākumu izpildītāju, augusta beigās komandēts uz Vāciju, no kurienes apzināti neatgriezās.

cerēdami, ka tādi Rīgā vairs neatradīsies. Bet atradās Dr. ķīm. Erhards.[62] Jau otrā dienā, kad mums bija jāiesāk priekšdarbi, sēdēja visi Erhardi Centrālcietumā, no kurienes Dr. Erhards tik pēc 6 nedēļām tika laukā. Bet jau marta mēneša sākumā [par] mani uzzināja Zemkopības komisariāts un uzdeva tagadējā docenta Nomaļa[63], inž[eniera] Vegnera[64] un Jagara[65] vadībā kūdras nodaļā remontēt vācu [okupācijas laikā] ar 400 000 markām plaši ierīkotā Slēperu[66] kūdras fabriķa mašīnas, dzelzceļus un tvaikoņu piestātni un vēl šinī sezonā ražot 10 000 kub[ik]-asis kūdras, lai Rīga aiz akmeņogļu trūkuma nepaliktu tumsā. Tā kā jau Rīga aiz produktu un pārtikas kartiņu izbeigšanos cieta badu, tad nabadzīgā Slēperu purvā jūrmalas apkārtnē apgādāt pārtiku apm[ēram] 1000 pie mašīnām vajadzīgiem strādniekiem bija pavisam neiespējams. Ar lielām pūlēm pie brutālā pārtikas komisāra Roze[67], kas atkārtoti piedraudēja mani dēļ sabotāžas likt pie sienas, es beigu beigās panācu atļauju pēc mana Ogrē praktizētā parauga Slēperos būvēt kara ķēķus, sūtīt ekspedīcijas uz tāliem pagastiem pēc produktiem utt. Slēperu fabriķis drīzi izveidojās par Rīgas nomērdētās un vajātās inteliģences patversmi, kur strādāja daudzi simti inteliģento abēja dzimuma, sākot no mākslinieciem, kā pazīstamās Zuza Valter[68] un Alise Dimitrijeva[69], līdz bij[ušajiem] prokuroriem, advokātiem un mācītājiem, to starpā daudzi, kuri jau stāvēja pie sarkanās listes[70] un bija Rīgā slapstījušies un meklēti pa priekšpilsētu jaunbūvēm un pagrabiem,

---

[62] Iespējams, A. Drapče arī šeit kļūdās, jo vēlākais (1919. g. jūlijs–1920. g. marts) finanšu ministrs Dr. Roberts Erhards (*Erhardt*; 1874–1941) nebija ķīmiķis, bet tautsaimnieks jeb ekonomists. Turklāt var būt, ka dokumenta autors šajā gadījumā domā bijušo Rīgas Politehniskā institūta pasniedzēju ķīmijas doktoru Erhardu Bricki (1877–1953), kurš vēlāk dzīvoja PSRS.

[63] Pēteris Nomals (1876–1949), inženieris ķīmiķis, Latvijas purvu un kūdras izpētes pamatlicējs. 1918. gadā atgriezās no Padomju Krievijas, 1919. gadā strādāja Padomju Latvijas Zemkopības komisariātā, pēc tam Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijā, Latvijas Universitātes docents, profesors, prorektors. Miris Latvijā.

[64] Maksimilians Vegners (1884–1962), meliorācijas inženieris. 1919. gadā strādāja Padomju Latvijas Zemkopības komisariātā, pēc tam profesors Latvijas Universitātē. Miris Vācijā.

[65] Jānis Jagars (1894–1970), inženieris, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas politiķis. 1919. gadā Padomju Latvijas Zemkopības komisariāta atbildīgais par kūdras izmantošanas jautājumiem, no 1919. gada strādāja vadošos amatos Latvijas Zemkopības ministrijā. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā–augustā satiksmes ministrs, vēlāk Latvijas PSR satiksmes tautas komisārs.

[66] Runa ir par Slēperu purvu tagad Babītes pagastā kā kūdras ieguves vietu. Baltijas celulozes akciju sabiedrība Slokā nomāja purvu no Rīgas pilsētas un ierīkoja tajā kūdras pārstrādes fabriku.

[67] A. Drapče kļūdījies, jo Padomju Latvijas pārtikas komisārs 1919. gada janvārī–maijā bija nevis Roze, bet Roberts Eihe (1890–1940), revolucionārs, vēlāk vadošos amatos PSRS, 1937.–1938. gadā personiski piedalījās masu represiju procesā, kurā pēc tam pats tika apcietināts un nošauts.

[68] Zuza Valtere (*Walter*; 1874–1945), vācbaltiešu izcelsmes gleznotāja Rīgā. No 1919. gada dzīvoja Vācijā.

[69] Alise Katarīna Dmitrijeva (*Dmitrijew*; 1876–1945), krievu–vācbaltiešu izcelsmes gleznotāja Rīgā. No 1919. gada dzīvoja Vācijā, 30. gadu vidū atgriezās Rīgā, 1939. gadā atkal izceļoja uz Vāciju.

[70] Jāpieņem, domāts, ka persona atradās uz apcietināšanas sliekšņa.

un daudzi simti, kas nomērdēti, knapi ko spēja pavilkties. Šeit viņi pelnīja 20–24 rbļ. dienā un dabūja barojošas pusdienas par 60 kap[eikām] porciju. Manis izdotā apliecība, ka uzrādītājs ir Slēpera fabrikas strādnieks, viņus nodrošināja pret visām draudošām varbūtībām. Ka es pats sevi pie tam eksponējos kā buržuju aizstāvis, pierāda šeit klātpieliktais kratīšanas protokols Nr. 1476. Nekāda ārēja dekorācija man nevar atvietot to gandarījumu, ko sajutu, saņemdams visdziļākās pateicības no maniem apm[ēram] astoņi simtiem izglābto, kad sarkanās briesmas bija pārciestas.

Jūnija mēnesī es ar savu kūdras fabriķi atrados jau Niedras[71] un jūlija mēnesī Ulmaņa[72] valdības rīcībā (sk[atīt] rakstos NNr. 38 un 790), bet kā zem vienas, tā zem otras bez naudas, produktiem un tehniskām rezervēm darbu turpināšanai. Lielinieki bija bēgot ap 4 miljonu rubļu iz kūdras kases līdzpaņēmuši, okupācijas vāci manu vērtīgo tehnisko noliktavu Dzirnavu ielā uzlauzuši un izlaupījuši, ko nenovērsa ne mani protesti, ne telefonogrammas toreizējam kara ministrim Vankinam[73]. Nu sākās manas pūles un neskaitāmie soļi ministrijās, valsts un privātās iestādēs pēc naudas, lai glābtu pusgatavo kūdru no bojā ejas. Beidzot man izdevās ieinteresēt bij[ušo] satiksmes ministri Hermanovski[74] (skat[īt] klātpielikto rakstu Nr. 790) un darbus turpināt. Bet rudens drīzi pārtrauca kūdras darbus, un diemžēl pretēji Hermanovska gribai paturēt mani savā resorā, jo es apriņķī nevienam pa prātam neizdarīšot, es atkal pārņēmu savus 18. dec[embrī] 1918. gadā pārtrauktus izpostīta un materiāli dezorganizēto Jaunjelgavas apriņķa priekšnieka uzdevumus, kur par manu darbību bermontiešu laikā[75] vesta šeit klātpielikta ekstra lapa. Jaunjelgavā es sanācu ar jaunieceltās kreisi pēc *vlasti na mestakh*[76] tiecošās apriņķa valdes administratīvos jautājumos konfliktos, kā tas toreiz ar vairākiem apriņķu priekšniekiem notika, un biju spiests iesniegt atlūgumos, lai pārietu Zemkopības ministrijā, kur min[istrs] Celmiņš[77] Latgalē man piedāvāja valstszemju inspektora posteni. Savas slimās sievas dēļ es no Latgales atsacījos un pārņēmu tuvā Bauskas apr[iņķa] I rajona pārziņa vietu, kur paliku līdz mana rajona fonda zemju sadalīšanai. Tad kandidēju Iekšlietu ministrijā uz

[71] Andrievs Niedra (1871–1942), luterāņu mācītājs, literāts. 1919. gada maijā–jūnijā provāciskās valdības vadītājs, starpkaru posmā trimdā Vācijā. Miris Latvijā.

[72] Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs. 1918.–1921. gadā Latvijas Pagaidu valdības Ministru prezidents, vēlāk daudzkārt ministrs un vairākkārt Ministru prezidents, 1936.–1940. gadā Valsts prezidents. Miris padomju ieslodzījumā.

[73] Teodors Vankins (1873–1947), ārsts. 1919. gada 15. maijā–29. jūnijā provāciskās A. Niedras valdības kara ministrs. Miris Vācijā.

[74] Teodors Hermanovskis (1883–1964), inženieris, valstsvīrs. 1918. gada novembrī–1921. gada jūnijā satiksmes un darba ministrs. Miris ASV.

[75] Domāts laika periods 1919. gada oktobrī un novembrī, kad Jaunjelgavas apriņķi daļēji kontrolēja Pāvela Bermonta komandētās Rietumkrievijas Brīvprātīgo armijas vācu daļas.

[76] Varas uz vietām (krievu val.).

[77] Hugo Celmiņš (1877–1941), agronoms, valstsvīrs. 1920. gada jūnijā–1921. gada jūnijā zemkopības ministrs, bija arī citu ministru un Ministru prezidenta amatā. Nošauts padomju apcietinājumā.

apriņķa priekšnieka vietu un vakances trūkuma dēļ pieņēmu Latgalē robežsargu kontroliera uzdevumus. Robežsargu ārkārtīgi grūto stāvokli, ko ilustrē pareizi šeit klātpieliktais Rig[asche] Rundschau[78] izgriezums, es raudzīju mīkstināt, panākdams ministrijā viņu atsvabināšanu no padotības zem bieži brutāliem iecirkņu priekšniekiem un reizē ar to arī lieku ierēdņu aiztaupījumu: dibinādams ceļojošo bibliotēku apm[ēram] 30 000 rbļ. vērtībā un noorganizēdams pirmos uz robežas luter[āņu] dievkalpojumus. Bet, līdzīgi kā Jaunjelgavā, kritu par politisku upuri toreizējām apriņķu valdēm "pārejoši" labvēlīgam politiskam virzienam, tā arī šeit Latgalē kā baltiets[79] ar baltiešu tendencēm padotai "Latgale latgaliešiem".

Ja jau priekš manis nebija progress kļūt no liela fabriķa dibinātāja, līdzīpašnieka un direktora rīkotāja par apriņķa priekšnieku, tad toties jo sāpīgāka dekadence ir noslīdēt bez paša vainas uz vēl zemāku kategoriju, pavadot visus 10 gadus nepārtrauktā valsts dienestā provincē, šķirts no pilsētas garīgās dzīves un no sava vienīgā bērna.[80]

Šeit klāt 11 pielikumi, kurus kā man vienīgos atlikušos lūdzu man atgriezt.

Vaiņodē 27. oktobrī 1928. g. [paraksts]

Avots: LNA_LVVA, F1367_1_131, 69.–71. lp.

ĒRIKS JĒKABSONS

LATVIAN FACTORY OWNER DURING 1905–1919: THE TESTIMONY BY AUGUSTS DRAPČE

Augusts Drapče, a Latvian factory owner, directly participated in several key events of Latvian history during the early 20th century, including the 1905 Revolution, the subsequent liberalisation of the Russian Empire's political regime, and the significant changes brought by the First World War. As a factory manager and social activist in Riga, he witnessed the evacuation of industrial enterprises, repressions against the Baltic Germans and their supporters, the German occupation period, and the early stages of the Latvian War of Independence, when he served as a head of the county police. During the period of Bolshevik

[78] "*Rigasche Rundschau*" – vācu dienas laikraksts Rīgā 1867.–1939. gadā.

[79] Latgalē vēsturiski par baltiešiem dēvēja luterticīgos latviešus no Baltijas guberņām, starpkaru periodā – no pārējām Latvijas daļām (Vidzemes, Kurzemes, Zemgales).

[80] Nora Anna Marianna Drapče (1886. g. 19. decembrī Jersikas pagastā–1968. g. 28. decembrī Kalamazū ASV), māksliniece, skolotāja. Starpkaru periodā un Otrā pasaules kara laikā dzīvoja Liepājā.

rule in Soviet Latvia, he acted as the manager of a peat factory and, in the first years of Latvian independence, worked as a middle- and lower-level civil servant.

Written by Drapče in 1927, this document details his experiences during the 1905 Revolution in Koknese and nearby areas, his life in Riga after the Revolution, his activities during the First World War and the formation of the Latvian state, and his impressions as a former factory co-owner working in Latvian state service in 1920 in lower-level positions. These testimonies provide valuable insights into the historical period and events of the time.

Keywords: Revolution of 1905, punitive expeditions, First World War, Latvian War of Independence, Koknese, Riga

Iesniegts 2024. gada 5. martā

VĒSTURE

AIGA BĒRZIŅA-KITE

KĀ SEŠI IESLODZĪTIE DAŽU MINŪŠU LAIKĀ IZBĒGA NO JELGAVAS CIETUMA: SKAĻĀKAIS 1920. GADA IESLODZĪTO BĒGŠANAS GADĪJUMS UN TĀ ATBALSS*

Rakstā aplūkots jautājumu loks, kas saistīts ar lielāko ieslodzīto bēgšanas gadījumu no civilajiem cietumiem Latvijas Neatkarības kara laikā. Sākotnēji sniegts ieskats Latvijas penitenciārās sistēmas, un jo sevišķi Jelgavas cietuma, stāvoklī un raksturotas dažādas problēmas, ar ko saskārās nozares vadība. Aplūkots pats bēgšanas gadījums un bēgšanā iesaistītās personas: iepriekšējās apsūdzības, tiesāšanas gaita pēc atkārtotas notveršanas un soda izciešana. Noslēgumā analizēta bēgšanas gadījuma izmeklēšana un tajā izdarītie secinājumi, kas noveda pie vairāku Jelgavas cietuma darbinieku tiesāšanas. Plašāka konkrētā gadījuma analīze sniedz vērtīgas atziņas par Latvijas iekšlietu un tieslietu sistēmas darbību, sevišķi tās organizēšanas sākumā, kā arī ļauj ielūkoties izaicinājumos, ar kādiem saskārās liela daļa Latvijas iedzīvotāju kara izpostītajā zemē.
Atslēgvārdi: Jelgava, cietums, Galvenā cietumu valde, Latvijas Neatkarības karš, sodu sistēma, ieslodzījums, noziegums

Ievads

Latvijas Neatkarības kara laikā līdztekus aktīvai karadarbībai aktuāli ikdienas jautājumi bija ārējā un iekšējā drošība. Ļoti sarežģītajos militāri politiskajos un sociāli ekonomiskajos apstākļos Latvijas Republikas vadībai līdzās daudziem citiem steidzamiem darbiem bija nekavējoties jāuzsāk Latvijas ieslodzījuma vietu organizēšana. Īpaši nozīmīgi tas bija valsts iekšējās drošības un kārtības stiprināšanas apstākļos, kad cīņas par valsts nākotni risinājās ne tikai frontē, bet arī valsts iekšienē. Turklāt jāņem vērā, ka ieslodzījuma vietu sistēma ilgajos kara gados faktiski bija sabrukusi, bet karš bija radījis apstākļus plašai noziedzības izplatībai.

* Raksts tapis Latvijas Universitātes bāzes finansējuma projekta "Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām" (Nr. AAP2016/B060) ietvaros.

Par ieslodzījuma vietu organizēšanu un nozares attīstību atbildīga bija 1919. gada 8. jūlijā Tieslietu ministrijas pakļautībā dibinātā Galvenā cietumu valde (turpmāk GCV), kuras priekšnieks bija Pēteris Vanags[1]. Neraugoties uz moderno ieslodzījuma vietu (kādas, neapšaubāmi, vēlējās radīt arī Latvijā) galveno mērķi – samazināt noziedzību un reabilitēt likumpārkāpējus, Neatkarības kara laikā GCV galvenais uzdevums bija dažādu akūtu problēmu risināšana un tikai pakārtoti tam – valsts penitenciārās politikas izstrāde atbilstoši demokrātiskas valsts prasībām.[2] Pirmie darbi bija ieslodzījuma vietu – cietumu un arestnamu – pārņemšana un apsekošana, veidojot vienotu ieslodzījuma vietu sistēmu. 1920. gada vasarā GCV pakļautībā darbojās 19 ieslodzījuma vietas, un pārņemšanas procesā ikvienā no tām atklājās problēmas, kas bija steidzami jārisina, tādas kā infekciju slimību izplatība, cietumu pārpildītība, personāla un finanšu trūkums, kritiski nepietiekamais cietumu materiāltehniskais nodrošinājums utt. GCV un katras ieslodzījuma vietas vadībai tas lika koncentrēties uz šķietami pašsaprotamu, tomēr esošajā situācijā aktuālu jautājumu: kā vispār nodrošināt ieslodzīto uzturēšanos cietumos un kārtību tajos.

Viens no centrālajiem drošības jautājumiem Latvijas ieslodzījuma vietās bija ieslodzīto bēgšanas gadījumu un to mēģinājumu novēršana. Šim nolūkam GCV ar dažādiem rīkojumiem ieviesa aizvien stingrākus drošības noteikumus, piemēram, nepārtrauktu ieslodzīto uzraudzību, ieslodzīto personīgo mantu un kameru kontroli, to skaitā veicot regulāras pārbaudes (kratīšanas) un ieslodzīto no ārpuses pieņemto mantu pārbaudi, un pat prasību ieslodzījuma vietu personālam pārzināt ieslodzīto personības un, ņemot to vērā, attiecīgi izvietot personas kamerās un būt spējīgiem prognozēt viņu iespējamās darbības. Tomēr svarīgākais noteikums, lai nodrošinātu kārtību ieslodzījuma vietās, bija atbilstoša visa līmeņa personāla atlase, kas bija sevišķi grūts uzdevums esošajā demogrāfiskajā situācijā, kad daudzi (īpaši vīrieši) atradās militārajā dienestā, bija devušies bēgļu gaitās vai evakuēti. Turklāt trūka personu ar iepriekšēju darba pieredzi ieslodzījuma vietās, kas bija īpaši nozīmīgi augstākajos amatos. Neraugoties uz dažādiem soļiem, kas tika sperti, lai nodrošinātu kārtību un jau preventīvi novērstu ieslodzīto bēgšanu

[1] Pēteris Vanags (1867–1941), pirms Pirmā pasaules kara un kara laikā apmēram 20 gadus dienēja Krievijas impērijas Tieslietu ministrijā, cietumu nodaļās Rīgā, Samarā un Petrogradā. Par GCV priekšnieku iecelts 1919. gada 20. augustā, šo amatu ieņēma līdz 1934. gada 1. jūlijam, kad devās pensijā.

[2] Bērziņa, Aiga (2018). Galvenā cietumu valde Neatkarības kara laikā: struktūra, personāls un galvenie darbības virzieni, 1919–1921. No: Boldāne-Zeļenkova, Ilze (sast.). *Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija: Latvijas Universitātes 76. starptautiskā zinātniskā konference. Vēstures, Arheoloģijas un Etnogrāfijas sekcijas referātu tēzes.* Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 8. lpp.

vai to mēģinājumu, praksē šādu gadījumu aplūkotajā laikā nebija retums.[3] Raksta autore pašlaik ir identificējusi 100 bēgšanas gadījumus, no tiem 1919. gadā 38 un 1920. gadā 62, bet mēģinājumi bēgt bija daudz vairāk, turklāt bēgšanas taktika un izmantotie paņēmieni variēja no iepriekš rūpīgi veiktiem sagatavošanās darbiem līdz ieslodzītā spējai ātri reaģēt uz radušos situāciju un to izmantot bēgšanai. Ir arī gadījumi, kad ieslodzītie bēgšanas laikā pret cietuma darbiniekiem izmantojuši fizisku spēku.[4]

Rakstā aplūkots Jelgavas cietuma piemērs, kur 1920. gadā norisinājās divi sevišķi bīstami ieslodzīto bēgšanas gadījumi. Salīdzinoši īsā laikā – 1920. gada 18. aprīlī un tā paša gada 13. jūnijā – notika divi bruņoti uzbrukumi cietuma darbiniekiem, un abas reizes ieslodzītajiem izdevās atbruņot cietuma uzraugus un izbēgt. Raksta tapšanā izmantoti galvenokārt nepublicēti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti un analizēti tā laika preses materiāli. Lai gan ieslodzījuma vietas darbojās kā neatkarīgas iestādes, tās bija cieši saistītas ar citām Latvijas Republikas drošības un tieslietu struktūrām un dažādām vispārējām tendencēm valstī un sabiedrībā. Līdz ar to rakstā liela uzmanība pievērsta konkrēto personu dzīves gājumam, izvirzītajām apsūdzībām, soda izpildei u. c., sniedzot padziļinātu izpratni par ieslodzījuma vietu sistēmas attīstību valstī un ar šiem procesiem saistītajiem jautājumiem, to skaitā sociālajiem jautājumiem.

Jelgavas cietums Latvijas Republikas ieslodzījuma vietu tīklā

Jelgavas cietumu (dokumentos saukts arī par Jelgavas centrālcietumu un Jelgavas apgabalcietumu) GCV pilnībā pārņēma 1919. gada nogalē – pēc tam, kad pilsēta bija atbrīvota no P. Bermonta vadītās Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas, lai gan mēģinājumi to paveikt bija jau 1919. gada vasaras beigās – uzreiz pēc Rīgas cietumu pārņemšanas. 1919. gada 21. augustā Augškurzemes apgabala priekšnieks Teodors Dārznieks[5] rakstīja iekšlietu ministram Miķelim Valteram[6] lūgumu rīkoties, lai Jelgavas cietums, kas atrodas vietējā vācu militārā gubernatora pārziņā, tiktu nodots viņa vai Latvijas Republikas tiesu resora

[3] Bēgšana un bēgšanas mēģinājumi no cietumiem aplūkotajā laikā nav jāuzlūko kā jauna parādība, tomēr jāņem vērā, ka to intensitāte kara laikā ievērojami pieauga. Piemēram, 1882. gadā Latvijas presē rakstīts par kādu ieslodzīto bēgšanas mēģinājumu no Kremenčukas cietuma: "Šejienes cietumā nesen uziets gaņģis zemes apakšā, ko arestanti bija izrakuši, lai pa viņu varētu izbēgt. Noziedznieki [..] pa atejas vietas logu nolaidušies mēslu bedrē un no turienes izrakuši gaņģi zem cietuma fundamentes [pamatiem] līdz Dņepras upei. Kāds nakts zaldāts nejauši iegrima zemē, caur ko visa blēdība nāca gaismā." Jaunākās ziņas. *Mājas Viesis*. 09.04.1882., 1. lpp.

[4] Vairāk sk.: Bērziņa-Kite, Aiga (2023). Izbēgt no ieslodzījuma: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijai pakļauto ieslodzījuma vietu pieredze, 1919.–1920. gads. *Latvijas Arhīvi*, 1, 5.–41. lpp.

[5] Teodors Dārznieks (1874–pēc 1938), Latvijas valsts dienestā no 1918. gada decembra.

[6] Miķelis Valters (1874–1969), Latvijas politiķis, 1918.–1919. gadā iekšlietu ministrs.

(tātad GCV) pārziņā. Vienlaikus lūgumā norādīts, ka Latvijas iestādes ieslodzītos izvieto arestnamā,[7] kurā nepietiek vietas, bet vācu karaspēks cietuma nodošanai pretojas, ik pa laikam lūdzot izsniegt finanses cietuma vajadzībām, kas no Augškurzemes apgabala priekšnieka tiekot noraidīts. Savā lūgumā, pamatodams nepieciešamību cietumu pārņemt, T. Dārznieks sniedza šādu ieslodzīto personu stāvokļa aprakstu: "Jelgavas cietumos atrodas daudz Latvijas pilsoņu, kuri arestēti no vācu militārās varas. Arestētie tiek turēti cietumā nedēļām, pat mēnešiem ilgi, bez viņiem pasludināta sprieduma. Daudzi no viņiem un viņu piederīgie griežas pie manis ar lūgumiem, kuros attēlo savu un arestēto grūto stāvokli, sūdzas, ka izmeklēšana vai nu nemaz netiekot izdarīta, vai arī netiekot noklaušināti no viņiem uzdotie liecinieki, un lūdz gādāt par viņu atsvabināšanu."[8]

Pēc ieslodzījuma vietas pārņemšanas tika uzsākta ieslodzīto lietu pārskatīšana. Lai gan visā Latvijas teritorijā darbojās amnestijas komisijas, tomēr izmeklēšana nereti ritēja lēni, ko vēl vairāk apgrūtināja lielais izmeklēšanā esošo personu skaits, un joprojām liels skaits ieslodzīto bija neziņā par savu turpmāko likteni.

Zemgalē GCV pakļautībā darbojās trīs cietumi: Jelgavas (1920. g. vasarā vidēji 159 ieslodzītie), Jēkabmiesta (arī Jēkabpils; vidēji 28 ieslodzītie) un Tukuma cietums (vidēji 24 ieslodzītie).[9] Jelgavas cietums bija jaunākais un lielākais Zemgalē, uzcelts 1870. gadā un atradās Reijera (no 1924. g. augusta Palīdzības) ielā 3. Lai gan tas bija paredzēts 250 ieslodzīto izvietošanai un pirms kara tajā bija izmitināts ap 300 visu kategoriju ieslodzīto,[10] kara radīto postījumu dēļ – cietuma evakuācija 1915. gadā, to skaitā inventāra izvešana, karadarbības rezultātā

---

[7] Jelgavas arestnamu savā kontrolē 1919. gada pavasarī pārņēma Jelgavas apgabaltiesa, par atbildīgo ieceļot apgabaltiesas locekli J. Stokotu. 1919. gada oktobrī arestnamu pārņēma Galvenā cietumu valde. Pēc Jelgavas cietuma pārņemšanas arestnams tika slēgts, tādējādi optimizējot ieslodzījuma vietu tīklu. Sk.: Jelgavas apgabala tiesas vēstule Tieslietu ministrijai, 02.10.1919. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA_LVVA), F1533_1_11, 44. lp.; Pirms kara Jelgavā darbojās arī sieviešu cietums, ko uz brīdi pārņēma Galvenā cietumu valde. 1920. gada 5. martā pēc iepriekšējā dienā izdota GCV rīkojuma Jelgavas cietuma priekšnieks A. Zauers Jelgavas sieviešu cietuma telpas nodeva Jelgavas pilsētas komandantūras Garnizona un etapu nodaļas priekšniekam leitnantam Eigenfeldam. Sk.: Galvenās cietumu valdes raksts Jelgavas garnizona priekšniekam, 04.03.1920. LNA_LVVA, F3451_3_57, 134. lp.; Jelgavas sieviešu cietuma pieņemšanas–nodošanas akts, 05.03.1920. LNA_LVVA, F3464_1_55, 190. lp.

[8] Augškurzemes apgabala priekšnieka vēstule iekšlietu ministram, 29.08.1919. LNA_LVVA, F1533_1_8, 103. lp. Iekšlietu ministrija minēto lūgumu pārsūtīja arī Tieslietu ministrijai. Arhīva dokumentos cita starpā atrodami vairāki Jelgavas cietumā ieslodzīto lūgumraksti, lai "viņu lieta tiktu pareizi un taisni izmeklēta". Piemēram, šādu lūgumu ieslodzītie 1919. gada 21. novembrī nosūtījuši angļu misijai Jelgavā, kurā viņu situācija raksturota šādi: "Mēs visi atrodamies ļoti bēdīgā stāvoklī, pa lielākai daļai nevainīgi cilvēki, kas ir apcietināti bez kāda pamata, un visi mūsu lūgumi pēc taisnīgas izmeklēšanas ir palikuši bez rezultāta." Jelgavas ieslodzīto vēstule, 21.11.1919. LNA_LVVA, F1408_2_14, 16. lp.

[9] Veitmanis, Kornēlijs (1938). *Ieslodzījuma vietas, 1918–1938*. Rīga: Kriminālpolitiskais departaments, 33. lpp.

[10] Turpat, 115. lpp.

radušies infrastruktūras postījumi, lielinieku režīma cietuma pārvaldības sekas, infekcijas slimības (galvenokārt tīfa epidēmija, kas no cietuma draudēja izplatīties pilsētā[11]) u. c. – arī krietni mazāka ieslodzīto skaita izvietošana bija izaicinoša. Turklāt ieslodzījuma apstākļi bija problemātiski. Jelgavas cietuma ārsts N. Kočetkovs[12], aicinot sabiedrību ziedot ieslodzītajiem apģērbu, sniedza šādu aprakstu: "Pārdomājiet viņu stāvokli: ieslēgti aiz restēm, ne uz dienām un nedēļām, bet uz gariem gadiem, spiesti vārgt vientulībā, skumjās un izmisumā. [..] Katram ir savas kļūdas, savas likstas, ar kurām pilna visa mūsu dzīve, bet kuras še nelaimīgie izpērk ar tik dārgu maksu kā brīvības zaudēšana. Vīri un sievas, vecīši un jauni bērni, jaunekļi un jaunavas – visi viņi vienlīdz nelaimīgi. Daudzi no viņiem šķirti no visa, kas mīļš un dārgs, pilnīgi atstāti no radiem, draugiem, ar trūcīgām apģērba skrandām sedz savas miesas. Apģērbt viņus nav ar ko!"[13]

Par pirmo Jelgavas cietuma priekšnieku GCV iecēla Ervīnu Grenctālu[14], bet 1920. gada 12. februārī viņa vietā nāca Ansis Zauers[15]. Katrā ieslodzījuma vietā, to skaitā Jelgavā, tās vadībai bija zināma rīcības autonomija, sevišķi kara laika un pēckara apstākļos, kad bija nepieciešama lēmumu operatīva pieņemšana. Tajā pašā laikā GCV saglabāja ne tikai juridisko kontroli pār ieslodzījuma vietām, bet arī organizēja apsekošanas un uzraudzības vizītes, kas notika visās ieslodzījuma vietās. Piemēram, jau 1919. gada oktobrī uz Jelgavu komandēja cietumu inspektoru Ervīnu Kubi[16], lai tur novērtētu ieslodzījuma vietas stāvokli un "ievāktu ziņas par apcietinātajiem komunistiem".[17]

Jelgavas cietumā līdz ar tā pārņemšanu iespēju robežās tika veikti labiekārtošanas darbi, tomēr esošajā finansiālajā situācijā bija jāapmierinās ar

---

[11] Jelgavas karantīne. *Zemgalietis*. 04.07.1923., 2. lpp.

[12] Nikolajs Kočetkovs (1892–1946), Latvijas medicīnas darbinieks, ārsts.

[13] Jelgavas cietuma ārsta N. Kočetkova vēstule par ieslodzīto stāvokli, 1920. gads. LNA_LVVA, F3275_2_358, b. p.

[14] Ervīns Grenctāls (1887–?), pirmais Jelgavas, vēlāk Ludzas cietuma priekšnieks (citur – priekšnieka vietas izpildītājs), iecelts 1920. gada 4. aprīlī pēc Latgales cietumu pārņemšanas, amatā līdz 1923. gada 10. augustam. Neatkarības kara laikā, ņemot vērā sarežģījumus nokomplektēt cietumu vadošo personālu, šādas rotācijas nebija retums. Par Ludzas cietumu Neatkarības kara laikā un E. Grenctālu sk.: Bērziņa, Aiga (2018). Prisons in Latgale During The Initial Period of Activities of the Main Board of Prisons, 1920–1921. No: *Daugavpils Universitātes 60. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. C. daļa: Humanitārās zinātnes.* Daugavpils: Akadēmiskais apgāds "Saule", 51. lpp.

[15] Ansis Zauers (1873–?). 1920. gada 12. februārī–15. jūnijā Jelgavas cietuma priekšnieks.

[16] Ervīns Kube (1874–pēc 1939), GCV inspektors. Beidza Pēterburgas Universitāti, vairākus gadus Krievijas impērijas Galvenās cietumu pārvaldes ierēdnis, vēlāk cietumu inspektora palīgs un cietumu inspektors dažādās impērijas teritorijās (Orlā, Tverā, Pēterburgā u. c.). 1918. gadā pārcēlās uz Rīgu, kur no novembra ar pārtraukumiem strādāja par Sieviešu cietuma priekšnieku. Ieslodzījumu vietu resorā Latvijā līdz 1939. gada 1. novembrim, kad darbu atstāja pēc paša lūguma un izceļoja uz Vāciju.

[17] E. Kubes vēstule tieslietu ministram E. Magnusam, Rīgā 15.11.1919. LNA_LVVA, F1533_1_8, 124.–126. lp.

Jelgavas cietuma priekšnieks Ansis Zauers.
1919. gada pases foto. LNA_LVVA, F2996_21_7607

pašiem nepieciešamākajiem. Lielākus remontdarbus organizēja 1921. gadā līdz ar administrācijas ēkas pārbūvi. Tāpat sāka ieviest ieslodzīto labošanas programmu, kas praksē izpaudās galvenokārt kā ieslodzīto darbs. Jelgavas cietumā ieslodzītos sākotnēji nodarbināja iekšējos saimniecības un remonta darbos. Cietuma tēls, kas jau 1905. gada revolūcijas laikā un vēlāk, sevišķi padomju varas pastrādāto noziegumu kontekstā,[18] bija sabiedrībā izveidojies ar negatīvu noskaņu, mainījās ļoti lēni. Vēl 1925. gada septembrī kāds laikraksta "Jaunais Zemgalietis" žurnālists, kas apmeklēja Jelgavas cietuma ēku, to raksturoja šādi: "Drausmīga viņa izskatās ar savām dzelzs durvīm, aizrestētiem logiem un lielo mūra valni tai apkārt."[19]

Vēl vairāk Jelgavas cietuma tēlu pasliktināja drošības riski, kas cita starpā GCV un sabiedrībai kopumā lika apšaubīt cietuma vadības darbu un kompetenci. Kā jau minēts, tieši Jelgavā 1920. gadā norisinājās divi skaļākie ieslodzīto bēgšanas gadījumi. Pirmais gadījums, kura laikā 1920. gada 18. aprīlī no cietuma izbēga izmeklēšanā esošie ieslodzītie Valentīns Zegners[20] un Eduards Hermans, norisinājās šādi. V. Zegners cietuma uzraugiem lūdzis atļauju apmeklēt tualeti. Nākot atpakaļ no tualetes, pēc iepriekš organizēta plāna viņš uzbruka durvju slēdzējam, atņēma atslēgu, ar ko atslēdza citas kameras un aicināja pārējos ieslodzītos ņemt dalību pie sacelšanās. Galvenais līdzdalībnieks bijis E. Hermans.

[18] K. Veitmanis vēlāk par Jelgavas cietumu raksta: "Pēc [evakuācijas 1915. gadā] cietuma mūri ir pieredzējuši daudz šausmu ainu un asiņainu upuru. Kā vācu okupācijas vara, tā lielinieki ir asiņaini izrēķinājušies ar saviem pretiniekiem un nošāvuši simtiem cilvēku. Nošaušana izdarīta gan cietuma korpusa pirmajā stāvā, gan arī aiz cietuma pagalma Lielupes pusē, par ko vēl tagad liecina ložu pēdas cietuma mūros." Sk.: Veitmanis, K. *Ieslodzījuma vietas, 1918–1938*, 115. lpp.

[19] P. R. Jelgavas cietums. *Jaunais Zemgalietis*, 09.09.1925., 3. lpp.

[20] Jāatzīmē, ka jau iepriekš V. Zegneram bija izdevies izbēgt no ieslodzījuma. 1919. gada novembrī viņš bija ieslodzīts kara cietumā, kur iepazinās ar ieslodzīto Aleksandru Bulli. Vēlāk abi kopīgi no cietuma izbēguši un uzsākuši "trakulīgu uzdzīvi Rīgā". No Rīgas abi ieradušies Jelgavā 1920. gada februārī, kur V. Zegners pastrādājis vairākus noziegumus, līdz tajā pašā mēnesī viņu aizturēja ar ievērojamu naudas summu. Notverts arī A. Bulle un notiesāts uz sešiem gadiem cietumā, savu sodu viņš izcietis un pēc atbrīvošanas miris. Sk.: Pēc 18 gadiem notverts bīstams laupītājs. *Jaunākās Ziņas*, 25.08.1938., 18. lpp.

Abi nokāpuši cietuma ēkas 1. stāvā, kur tajā brīdī 12 ieslodzītie atgriezās pēc pastaigas, tāpēc ārdurvis bija vaļā. Uzbrūkot durvju sargam un uzraugam, tos vienā acumirklī atbruņoja un atņēma atslēgas. Ar atņemtajiem ieročiem, "gataviem uz šaušanu," atbruņoja trešo uzraugu. Izgājuši cietuma sētā pa atvērtajām ārdurvīm, pavēlēja vārtu sargam atvērt vārtus, draudot to nošaut, un ar trim uzraugiem atņemtajiem ieročiem izbēga.[21]

E. Hermana turpmākais liktenis nav zināms, bet V. Zegners, kurš bija apsūdzēts dezertēšanā un laupīšanā, ieslodzījumā atgriezās pēc 18 gadiem. Pēc izbēgšanas no Jelgavas cietuma viņam ar viltotiem dokumentiem bija izdevies nokļūt Amerikas Savienotajās Valstīs. Vēlāk prese rakstīja, ka Amerikā V. Zegneram klājies labi un viņam bija izdevies iegūt inženiera profesiju. Latvijā V. Zegners atgriezās 1938. gadā, domādams, ka nekāds sods šeit nedraud un apsūdzībām iestājies noilgums. Tomēr šāds priekšstats izrādījās maldīgs, viņš tika aizturēts, vairākās tiesas sēdēs bija izskatītas dažādas viņam izvirzītās apsūdzības un piespriesta brīvības atņemšanu uz vairākiem gadiem. 1938. gada 14. novembrī K. Ulmanis lēma V. Zegneru apžēlot, "atlaižot viņam neizciesto soda daļu".[22]

Jau bēgšanas dienā – 18. aprīlī – Jelgavas cietuma priekšnieks A. Zauers vērsās pie Jelgavas pilsētas komandanta ar lūgumu, pamatojoties uz notikušo bēgšanas gadījumu, kā arī citiem pierādījumiem, ka cietums varētu tikt apdraudēts no ārienes, "dot cietuma apvaktēšanai sekošu daudzumu stundinieku [sargu]": divus posteņus sētas iekšā, divus ārpus tās, kā arī "palienēt 10 flintes priekš pašu uzraugiem".[23] Kopumā jāsecina, ka Jelgavas cietuma personāls nebija pietiekams, 1920. gada maijā Jelgavas cietuma algu sarakstā atrodamas 34 personas – cietuma priekšnieks, palīgs, ārsts, rakstvedis, kancelejas ierēdnis, feldšeris, divi vecākie uzraugi un 25 uzraugi (no tiem trīs sievietes).[24]

Svarīgi atzīmēt, ka cietums, lai gan būdams autonoma iestāde, darbojās ciešā kontaktā ar apkārtnes drošības iestādēm – policiju, komandantūru, izmeklēšanas tiesnešiem utt. – un militārajām organizācijām, kā arī tās darbu tieši iespaidoja visi notikumi valstī, kas sevišķi attiecās uz aplūkotā laika kriminālajām tendencēm. Tāpat A. Zauera lūgums nepārprotami norāda uz personāla un aprīkojuma trūkumu cietumā.

---

[21] Jelgavas centrālcietuma priekšnieka ziņojums, Jelgava 19.04.1920. LNA_LVVA, F7432_1_28, 6. lp.
[22] Pēc 18 gadiem notiesāts par laupīšanu. *Zemgales Balss*, 25.05.1938., 5. lpp.; Vispirms laupītājs Rīgā, tad inženieris, bet beigās – notiesātais spaidu darbos. *Jaunākas Ziņas*, 04.06.1938., 12. lpp.; V. Zegnera ieslodzītā lieta, 1938. gads. LNA_LVVA, F3273_4_2324.
[23] Latvijas armijas karavīru iesaiste ieslodzījuma vietu apsardzē (sevišķi ārējā apsardzē) aplūkotajā laikā bija ierasta prakse. Sk.: Jelgavas cietuma priekšnieka raksts Jelgavas pilsētas komandantam, 18.04.1920. LNA_LVVA, F3451_1_57, 245. lp.
[24] Jelgavas cietuma algu saraksts, 1920. gada maijs. LNA_LVVA, F3275_2_184, 33. lp. o. p.

Bēgšanas gadījums

1920. gada 13. jūnijā notika lielākais bēgšanas gadījums no Latvijas cietumiem Neatkarības kara laikā, kura laikā "seši neapbruņoti arestanti atbruņojuši un pārspējuši sešus apbruņotus uzraugus".[25] Uzbrukuma laikā viens cietuma uzraugs tika smagi ievainots, otrs nogalināts, un seši "svarīgi noziedznieki", apsūdzēti laupīšanās un slepkavībās, izbēga.[26]

GCV kopā ar Jelgavas policiju sagatavoja detalizētu bēgšanas gadījuma apskatu un veica šī gadījuma izmeklēšanu, tika sastādīta arī shēma (sk. attēlu 48. lpp.). Atsaucoties uz GCV sniegto informāciju, ziņas par bēgšanu publicēja presē. Notikuma gaita bija šāda: 1920. gada 13. jūnija pēcpusdienā Jelgavas cietuma pagalmā pastaigā atradās 13 ieslodzītie, ko apsargāja četri uzraugi. Pēc pastaigas seši ieslodzītie kolonnā pa divi slēgtā gājienā devās atpakaļ uz cietuma telpām, kad viņi pa pāriem uzbruka trim uzraugiem – Jānim Ceram, Jānim Gudrupam un Aleksandram Bungšam, kas kolonnu pavadīja. Nonākuši ejā starp cietuma ēkas mūri un ārējo sētu, ieslodzītais Žanis Dzērve uzsaucis "hau", kas kalpojis kā komanda uzbrukuma sākumam. Pats Ž. Dzērve uzbrucis kolonnas priekšgalā esošajam J. Ceram, to ātri nosviežot zemē un atņemot šauteni, pēc kā uzraugs skrējis uz cietuma pagalmu un tur saucis kolēģiem, lai šaujot uz uzbrucējiem. Pa to laiku ieslodzītais Pēteris Puržulis uzbrucis A. Bungšam, nesekmīgi cenzdamies to atbruņot, līdz pievienojies Ž. Dzērve un, ar atņemto šauteni izdarot divus šāvienus, "uz vietas nošāva [A. Bungšu], izšaujot nelaimīgajam caur galvu lodi".[27] Trešais uzraugs Mārtiņš Siliņš, kurš uzbrukuma brīdī atradās tālāk no gājēju kolonnas, bija raidījis šāvienu gaisā, bet, baidīdamies ievainot citus uzraugus, tiešus tēmējumus nav veicis. Sekojis šāviens M. Siliņa virzienā, ko raidījis Ž. Dzērve, un uzraugs atkāpies uz cietuma pagalmu, kur kopā ar uzraugu Ģedertu Kliederi paslēpušies atejas vietā (vēlāk M. Šiliņš skaidroja, ka meklējuši "labāku vietu, no kuras šaut"). Tad Ž. Dzērve kopā ar P. Puržuli "metās virsū" J. Gudrupam, kurš cīnījās ar ieslodzīto D. Pīlāgu, un iesita uzraugam pa galvu ar šautenes laidi, no sitiena J. Gudrups ievainots un zaudēja samaņu.[28]

---

[25] Galvenās cietumu valdes cirkulārs, Rīga 28.06.1920. LNA_LVVA, F3275_2_13, 103. lp.

[26] P. Vanaga vēstule apsardzības ministram, Rīga 18.06.1920. LNA_LVVA, F3601_1_286, b. p.

[27] Neatkarības kara laikā, kad valdīja vispārēja brutalitāte, šis nebūt nebija vienīgais gadījums, kad, cenšoties izbēgt no soda, tika nošauti drošības iestāžu darbinieki. Piemēram, 1920. gada 3. jūnijā Liepājā nošauts Rīgas kriminālpolicijas uzraugs Cinis, un arī šajā situācijā šāvējs Grabovskis tika izsludināts meklēšanā un viņa atrašanai aicināja spert enerģiskus soļus. Sk.: Jelgavas policijas sarakste, 22.06.1920. LNA_LVVA, F1408_2_4935, b. p.

[28] Cietumnieku bēgšana no Jelgavas guberņas cietuma. *Sociāldemokrāts*, 18.06.1920., 3. lpp.; Apsūdzības raksts Jelgavas cietuma darbiniekiem, 1921. gada marts. LNA_LVVA, F7432_2_21, 3.–7. lp.

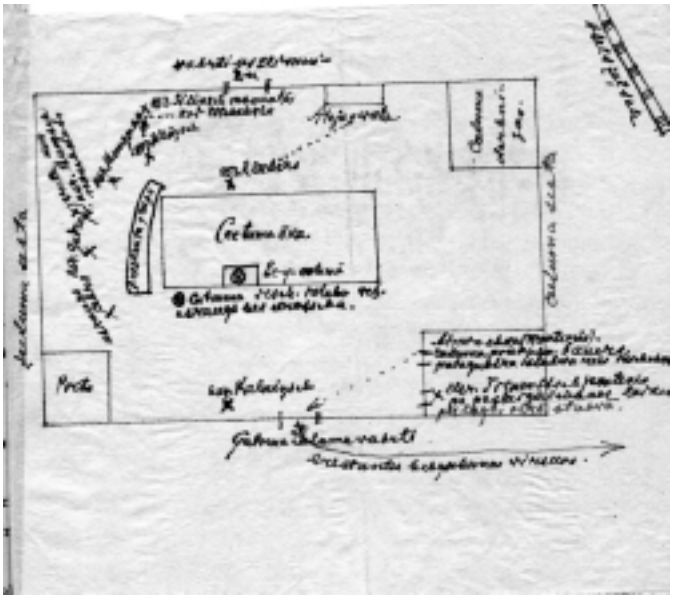

1920. gada 13. jūnija bēgšanas gadījuma izmeklēšanas laikā Jelgavas pilsētas policijas prefekta Fridriha Braunfelda (1886–1969) sastādīta shēma, kas attēlo Jelgavas cietuma kompleksu, uzraugu izvietojumu un bēgošo ieslodzīto darbības. Jelgava 1920. gada 15. jūnijs. LNA_LVVA, F3275_2_225, b. p.

Tālāk ieslodzītie ar iegūtajiem ieročiem devušies uz cietuma vārtiem, kur atbruņojuši vēl vienu uzraugu Mārtiņu Kalniņu, kurš, neraugoties uz notiekošo, mierīgi stāvējis un bez pretošanās P. Puržulim atdevis gan savu šauteni, gan vārtu atslēgas. Pēc tam P. Puržulis ar Ž. Dzērvi vēl pievērsuši uzmanību administrācijas ēkai, draudot nošaut tajā esošos cietuma darbiniekus un izsitot divas loga rūtis. Tomēr uzbrukums administrācijas ēkai nav turpinājies, P. Puržulis atslēdzis cietuma vārtus, un visi seši bēgošie ieslodzītie izgājuši pa tiem.[29]

Arī citiem tuvumā esošajiem cietuma darbiniekiem ieslodzīto bēgšanu neizdevās apturēt. Bez jau minētajiem vēl divi uzraugi atradās pie vārtiem, kuri nevis spēra soļus ieslodzīto aizturēšanai, bet gan paslēpās no uzbrūkošajiem ieslodzītajiem. Vēlāk pat norādīts, ka pa to laiku "vārtu sargs Mārtiņš Kalniņš vēl stāvēja pie vārtiem un smējās". Cits postenis bija ierīkots administrācijas ēkas otrajā stāvā, kur no loga var pārredzēt cietuma pagalmu un vārtus. Postenī esošais uzraugs Eduards Tilkevičs "no notikušā bija tā pārbijies, ka nebija ne reizi izšāvis un nebija arī steidzies palīgā pagalmā atrodošamies uzraugiem".[30]

[29] Cietumnieku bēgšana no Jelgavas guberņas cietuma. *Sociāldemokrāts*, 18.06.1920., 3. lpp.; Apsūdzības raksts Jelgavas cietuma darbiniekiem, 1921. gada marts. LNA_LVVA, F7432_2_21, 3.–7. lp.

[30] Cietumnieku bēgšana no Jelgavas guberņas cietuma. *Sociāldemokrāts*, 18.06.1920., 3. lpp.

Cietuma priekšnieks A. Zauers kopā ar brāli uzraugu Jāni Zaueru ieskrējuši pie cietuma esošajā uzraudzes Rozālijas Putniņas dzīvoklī,[31] no kurienes redzējis jau pa vārtiem izejošos bēdzējus un iespējis tikai vienu reizi izšaut caur logu.

Bēdzēji turpinājuši ceļu pa dzelzceļa stigu uz mežu. Bēgšana no cietuma notikusi vien 10 minūšu laikā. Neviens no cietuma darbiniekiem nedevās pakaļ bēgošajiem ieslodzītajiem, un cietuma priekšnieks šādu pavēli arī neesot devis.[32]

Pārējie septiņi pastaigā esošie ieslodzītie pa uzbrukuma laiku "piegāja pie cietuma ēkas galvenās ieejas durvīm un pieklauvēja, lai viņus laižot iekšā,"[33] bet vecākais uzraugs Georgijs Andrejevs nav atslēdzis durvis, tādējādi neļaudams viņiem iekļūt cietuma ēkā. Vēlāk A. Zaueram G. Andrejevs norādīja, ka klauvēšanu it kā neesot dzirdējis. Viens no izbēgušajiem Jānis Svarenieks, uzsverot G. Andrejeva atbildību, skaidroja, ka viņš nav līdzdarbojies uzbrukumam cietuma darbiniekiem, bet kopā ar pārējiem vēlējies atgriezties kamerā, kas nav izdevies tieši tāpēc, ka viņi nav laisti iekšā cietumā, un viņš pievienojies bēdzējiem tikai tad, kad tie jau gājuši laukā pa vārtiem.[34]

Ieslodzītie bēgšanu bija iepriekš plānojuši. Par to liecina gan izmeklēšanas materiāli, gan liecinieku liecības. Izbēdzējs Pēteris Puržulis vēlāk rakstīja: "Tā bēgšana jau tika ar visu cietumu runāta priekš mēneša laika izbēgšanas – bet nekādu vērību neviens negrieza uz to, ka grib darīt izbēgšanu."[35] Viņš uzsvēra, ka tieši Ž. Dzērve bijis bēgšanas galvenais organizators, notikumu aprakstot šādi: "Starp apcietinātiem arī atradās kāds Dzērve, kas cietumā izplatīja valodas, ka drīz nākšot cietumniekus atsvabināt kāda no politiskām partijām. Tā arī kādā dienā mēs izgājām pastaigāties – cietuma sētā 13 personas –, un starp mums arī bij minētais Dzērve. Pēc neilga laika Dzērve un vēl daži no apcietinātiem, kuri piederēja pie komunistu partijas, uzbruka sargiem un ņēmās tos atbruņot, uzsaukdami citiem, lai palīdz. Es arī, neko daudz neapdomādams, steidzos tiem palīgā sargus atbruņot, pie kam Dzērve nogalināja vienu sargu, bet otru ievainoja, un pēc tam mēs aizbēgām no cietuma."[36] P. Puržuļa sniegtais bēgšanas apraksts saskan ar izmeklēšanas laikā atklāto. Tomēr, pat neraugoties uz komunismā apsūdzēto ieslodzīto lielo skaitu aplūkotā laika Latvijas cietumos un to, ka uz

[31] Visas ieslodzījuma vietas saviem darbiniekiem nodrošināja dzīvesvietas ieslodzījuma vietās vai to tuvumā, kas bija īpaši nozīmīgi ne tikai cietumu apsargāšanai, bet jo sevišķi darbinieku piesaistei un materiālajai nodrošināšanai.

[32] Apsūdzības raksts Jelgavas cietuma darbiniekiem, 1921. gada marts. LNA_LVVA, F7432_2_21, 3.–7. lp.

[33] Turpat.

[34] J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 07.02.1927. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 2. lp. o. p.

[35] P. Puržuļa apžēlošanas lūgums, 05.03.1922. LNA_LVVA, F1303_1_211, 31. lp.

[36] P. Puržuļa apžēlošanas lūgums, 07.06.1922. Turpat, 35. lp. o. p.

Issakam sirsnigu pateizibu wiseem teem, kas nehma dalibu 16. junijā sch. g. pee muhsu mihlā dehla un brahla

Aleksandra Jahna d. Bungsch

iswadischanas us pehdejo dusu, un it sewischki Jelgawas zentralzeetuma usraugeem un Rigas galwenai zentralzeetuma waldei par skaisteem wainageem.

Dsili apbehdinatā

2465 Bungscha gimene.

Sludinājums laikrakstā par cietuma uzrauga A. Bungša nāvi un bērēm. *Zemgalietis*. 16.06.1920., 4. lpp.

komunistu klātbūtni bēgšanas laikā vēlāk norādīja arī izbēgušais J. Svarenieks[37], nav pamata ticēt detaļām par Ž. Dzērves un citu izbēgušo piederību komunistiskajai partijai, jo citi avoti to neapstiprina. Tajā pašā laikā nevar tomēr izslēgt Ž. Dzērves iespējamo pazīšanos ar komunistiskās pagrīdes pārstāvjiem, uz ko varētu norādīt viņa vēlākā atzīšanās par iepriekšēju, kaut īslaicīgu, darbību padomju iestādē.

Bēgšanas gadījuma izmeklēšanas materiāli apstiprina, ka tieši Ž. Dzērve bijis galvenais uzbrukuma un bēgšanas ierosinātājs: "1920. gada otrajā pusē Jelgavas cietumā ieslodzītais Žanis Dzērve sāka starp minētā cietuma ieslodzītajiem vest aģitāciju, uzaicinot pēdējos piedalīties pie uzbrukuma cietuma uzraugiem, to atbruņošanas un visu Jelgavā ieslodzīto atsvabināšanas, pie kam viņš ieslodzītajiem stāstījis, ka pie atsvabināšanas būšot palīdzīgi arī spēki no ārienes. Žanis Dzērve aģitēja pie tam ne tikai starp ieslodzītajiem, kuri atradās vienā kamerā ar viņu, bet arī starp citiem ieslodzītajiem [..]."[38] Arī citi izbēdzēji kā galveno organizatoru savās liecībās norādīja Ž. Dzērvi, lai gan viņš pats to noliedza.

"No ļaundaru rokas kritušais" 20 gadus vecais cietuma uzraugs Aleksandrs Bungšs, klātesot arī GCV un Jelgavas cietuma pārstāvjiem, tika apglabāts

[37] J. Svarenieks bēgšanas aprakstā norāda, ka līdz ar citiem ieslodzītajiem pastaigā bijis kāds komunists "Bloks", kurš kopā ar Ž. Dzērvi "stipri aģitējis" par bēgšanu un arī piedalījies uzbrukumam cietuma uzraugiem. Citi materiāli šāda ieslodzītā līdzdalību bēgšanā neapstiprina, bet J. Svarenieks, visticamāk, domājis ieslodzīto Jāni Jāņa dēlu Beku, kurš, lai gan ar bēgšanu nebija saistīts, vēlāk reizē ar Ž. Dzērvi vairākkārt pārvests starp Rīgas Centrālcietumu un Jelgavas cietumu. Sk.: J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 1927. gada 7. februāris. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 2. lp. o. p.

[38] Apsūdzības raksts Jelgavas cietuma darbiniekiem, 1921. gada marts. LNA_LVVA, F7432_2_21, 3.–7. lp.

trešdien, 1920. gada 16. jūnijā, Jelgavas Zanderu kapos.[39] Pēc izvadīšanas Bungšu ģimene publicēja presē pateicību Jelgavas cietuma uzraugiem un GCV par ziedu vainagiem.

Kas bija izbēgušie?

Izbēgušo ieslodzīto personības ātri vien kļuva zināmas ne tikai ieslodzījuma vietu vadībai, bet arī plašākai sabiedrībai (sk. 1. tab.). Visi seši tika izsludināti policijas meklēšanā,[40] arī vietējā prese ziņoja par šo gadījumu un informēja, ka "noziedznieku gūstīšanai sperti visi soļi, piedaloties Jelgavas pilsētas un apriņķa policijai, kā apkārtējo pagastu apsardzības nodaļām un Jelgavas komandantam."[41] Par katra izbēgušā noziedznieka notveršanu vai uzrādīšanu tika izsolīta 1000 rubļu liela godalga.[42]

Izbēgušo aktīvas meklēšanas rezultātā visi tika drīz notverti. Pirmais no tiem – jau 19. jūnijā – bija E. Strautnieks,[43] kurš pēc notveršanas presei sniedza ziņas par notikumiem pēc izbēgšanas. Pēc Mežotnes sasniegšanas bēdzējiem bijis bail doties pāri Lielupei, tāpēc nolemts aplaupīt dažas vietējās mājas, lai iegūtu pārtiku un naudu. Bēdzēji sadalījušies divās grupās. Vienā no tām bija ar cietuma uzraugiem atņemtiem trīs šaujamieročiem apbruņojušies Ž. Dzērve, D. Pīlāgs un P. Puržulis. Viņi vēlējušies doties uz D. Pīlāga sievas Emīlijas Pīlāgas[44] mājām pāri Lielupei, pa ceļam uz Rīgas šosejas aplaupot braucējus. Ž. Dzērve "pēc tam teicies doties uz Rīgu apgādāties ar dokumentiem". Otra grupa – J. Svarenieks, J. Līpiņš un E. Strautnieks – no sākuma turējušies kopā, bet pēc tam izšķīrušies: E. Strautnieks atgriezies Jelgavā, kur tas apcietināts, bet pārējie divi aizgājuši uz Stakli. Vēlāk kādā apžēlošanas lūgumā laiku pēc izbēgšanas aprakstījis arī D. Pīlāgs: "Tūliņ devāmies uz Bauskas pusi, netālu no Bauskas Mežotnes mežā, kur sabijām kopā visi seši divas nedēļas, un starp mums, izbēgušajiem, arī notika sarunas, ko katris bij strādājis, un pat noziegumi tika atklāti, ko bij katris varonīgi strādājis."[45]

1920. gada 13. jūlijā tika izdots rīkojums pārtraukt Ž. Dzērves, D. Pīlāga un P. Puržuļa meklēšanu, jo viņi bija notverti, bet 28. augustā tā paša iemesla dēļ

[39] *Zemgalietis*, 16.06.1920., 4. lpp.

[40] Jelgavas policijas meklējamo noziedznieku apkārtraksts, 26.06.1920. LNA_LVVA, F1408_2_4935, b. p.

[41] No Centrālā cietuma izbēdza. *Zemgalietis*, 16.06.1920., 3. lpp.

[42] No Jelgavas cietuma. *Zemgalietis*, 04.07.1920., 3. lp.

[43] Apcietināts. *Zemgalietis*, 23.06.1920., 3. lpp.

[44] Emīlija Pīlāga Miķeļa meita (dz. 1877. g.). Pēc D. Pīlāga notiesāšanas laulība 1923. gadā pēc sievas vēlēšanās šķirta. Sk.: LNA_LVVA, 3273_4_1572, b. p. Vēlāk D. Pīlāgs to raksturoja šādi: "Kad līdz ar brīvību biju zaudējis arī savas pilsoņa tiesības, mana sieva manu labi ieviesto saimniecību likvidēja, atsacījās no manis, atstūma no sevis arī manu sirmo māti un apprecēja citu vīrieti." Sk.: D. Pīlāga apžēlošanas lūgums, 10.04.1933. LNA_LVVA, F1303_1_211, 55. lp. o. p. 1927. gadā lūgumu šķirt laulību ar cietumā esošo vīru J. Svarenieku iesniedza arī Anete Svareniece.

[45] D. Pīlāga apžēlošanas lūgums, 01.11.1927. LNA_LVVA, F1303_1_211, 47. lp. o. p.

pārtrauca J. Līpiņa meklēšanu.[46] J. Svareniekam bija izdevies šķērsot Latvijas robežu un nokļūt Lietuvā, kur viņš strādājis pie lauksaimnieka un pelnījis sievai un bērniņam maizi, līdz 1920. gada 15. augustā Jelgavas kriminālpolicija viņu arestējusi un J. Svarenieks pārvests uz Jelgavas cietumu.[47] Neilgi pēc aizturēšanas visi seši ieslodzītie tika pārvesti uz Rīgas Centrālcietumu, bet vēlāk tiesas nodrošināšanai – atpakaļ uz Jelgavu.

Apsūdzību par bēgšanu no Jelgavas cietuma Latvijas kara tiesa[48] Jelgavā izskatīja 1921. gada 7. februārī, atzīstot visus par vainīgiem (sk. 1. tab.). Jau 1921. gada 14. martā Latvijas Satversmes sapulces prezidents Jānis Čakste izdeva lēmumu P. Puržuli un D. Pīlāgu apžēlot, nāvessoda vietā piespriežot mūža spaidu darbus.[49]

Līdz ar izbēdzējiem 1921. gada 7. februārī tiesa izskatīja apsūdzību vairākiem Bauskas apriņķa iedzīvotājiem – 51 gadu vecajam Kārlim, 55 gadus vecajai Annai, 23 gadus vecajam Vilim un 15 gadus vecajam Jēkabam Jansoniem par to, ka, "zinādami, ka Jānis Svarenieks un Jānis Līpiņš kā arestanti izbēguši no Jelgavas cietuma, piegādājuši tiem ēdamvielas, pārmainījuši apģērbus un slēpuši viņu uzturēšanās vietu no attiecīgām valsts iestādēm". Vilim un Annai Jansoniem šajā noziegumā piespriesti trīs mēneši cietumā, bet Kārļa un Jēkaba Jansonu vaina netika pierādīta.[50]

Trīs no izbēgušajiem apsūdzēti Konopacka ģimenes slepkavībā. 1921. gada 1. aprīlī notiesātie Ž. Dzērve un D. Pīlāgs bija nosūtīti uz Rīgas Centrālcietumu un nodoti Rīgas prefekta rīcībā, lai tos nosūtītu uz Padomju Krieviju. Tomēr kara tiesā bija ienākusi otra lieta par D. Pīlāgu saistībā ar sākotnējām apsūdzībām, ar kurām viņš bija ievietots cietumā, tāpēc izsūtīšanu lēma atlikt, un jau maijā D. Pīlāgs atkārtoti tika pārvests uz Jelgavas cietumu un nodots kara tiesas rīcībā.[51]

Trīs izbēgušie ieslodzītie – J. Svarenieks, D. Pīlāgs un J. Līpiņš – Jelgavas cietumā bija nonākuši kā apsūdzēti iepriekš plānotā laupīšanā un slepkavībā

---

[46] Jelgavas kriminālpolicijas priekšnieka raksts Jelgavas pilsētas policijai, 13.07.1920.; Jelgavas kriminālpolicijas priekšnieka raksts Jelgavas pilsētas policijai, 28.08.1920. LNA_LVVA, F1408_2_4935, b. p.

[47] J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 07.02.1927. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 2. lp. o. p.; J. Svarenieka vēstule tieslietu ministram, 09.07.1923. LNA_LVVA, F3273_4_1988, 97. lp. o. p.

[48] Ņemot vērā kara laika specifiku un balstoties uz likumdošanu ("Noteikumi par kara stāvokli", "Noteikumi par pastiprinātu apsardzību", likums "Par dažu noziedzīgu nodarījumu pastiprinātu apkarošanu", kā arī dažādi ministru rīkojumi), Latvijas kara tiesa izskatīja ne tikai militārpersonām izvirzītas apsūdzības, bet arī daudzas civilpersonām izvirzītas apsūdzības.

[49] Latvijas kara tiesas spriedums, 07.02.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 121. lp.; Latvijas Satversmes sapulces prezidenta apžēlošanas lēmuma noraksts, 14.03.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 122. lp.

[50] Latvijas kara tiesas spriedums, 07.02.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 121. lp.

[51] Latvijas kara tiesas priekšnieka raports, 06.05.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 16. lp.

Ernests Strautnieks. Foto no Jelgavas policijas meklējamo personu saraksta. 1920. gads. LNA_LVVA, F1408_2_4935, b. p.

Latvijas armijas seržants Ernests Strautnieks pēc soda izciešanas. 1928. gada pases foto. LNA_LVVA, F2996_17_50263

Virsleitnants Žanis Dzērve. Foto no Jelgavas policijas meklējamo personu saraksta. 1920. gads. LNA_LVVA, F1408_2_4935, b. p.

(Kara sodu likuma 279. pants un Sodu likuma 51. pants[52]). Reizē ar viņiem šajā noziegumā apsūdzēja arī Kārli Ulrihu.[53] Izmeklēšanas un tiesas materiāli liecina, ka pēc iepriekšējas savstarpējas norunas visi četri aplaupīšanas nolūkā 1920. gada 20. aprīlī iebruka kādā mājā Kalnciema pagastā un nogalināja tās

[52] Sk.: *Kara sodu likumi. Pirmais iedalījums: par noziegumiem, pārkāpumiem un sodiem vispārīgi* (1920). Rīga: Latvijas kara tiesu pārvaldes izdevums; *1903. gada 22. marta Sodu likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem* (1930). Rīga: Tieslietu ministrija.

[53] Kārlis Ulrihs Vilhelma dēls (1893–1926). Par Konopacku ģimenes slepkavību viņam piespriesti 10 gadi spaidu darbos. K. Ulriham bija izvirzītas apsūdzības arī citos noziegumos, piemēram, 1921. gada 13. oktobrī Jelgavas pilsētas miertiesnesis atzina viņu par vainīgu svešas mantas noziedzīgā iegūšanā un piesprieda četru mēnešu ieslodzījumu cietumā. Ieslodzījumā Jelgavas cietumā 1921. gadā atradusies arī viņa sieva Olga Ulriha. Esot ieslodzījumā, K. Ulrihs slimoja ar hronisku nieru un pūšļa kaiti, un tika veikta operācija. 1926. gada 10. februārī K. Ulrihs Rīgas Centrālcietumā miris. Sk.: K. Ulriha ieslodzītā lieta, 1922.–1926. gads. LNA_LVVA, F3273_4_2151.

iedzīvotājus – ar revolveri nošāva 43 gadus veco Indriķi (Ignatu) Konopacki, viņa 30 gadus veco sievu Lavīzi, astoņus gadus veco meitu Elizabeti, kā arī kaimiņu zēnu 19 gadus veco Augustu Gaiķi un nolaupīja divus zirgus, pajūgu un citas vērtīgas mantas.[54] Noziegums tika atklāts nākamās dienas rītā, kad Jānis Dombrovskis, apmeklējis kaimiņu māju un atradis nogalinātos, nekavējoties izsauca policiju, kas uzsāka lietas izmeklēšanu. Izmeklēšanas laikā veikta nozieguma vietas pārbaude, iegūti dažādi lietiskie pierādījumi,[55] nopratināti apkārtnes iedzīvotāji un savākti pierādījumi, kā rezultātā secināts, ka visi četri aizdomās turētie jau iepriekš redzēti nozieguma vietas tuvumā un ka viņu rīcībā bijuši šaujamieroči, ka D. Pīlāgs publiski izteicies, ka viņam ar nozieguma upuri "liels naids, un vairāk reizes lielījies, teikdams, ka, ja satiktu to mežā, pārgrieztu tam rīkli,"[56] turklāt jau iepriekš, 19. aprīlī, Dambju krogā D. Pīlāgs uzbrucis I. Konopackim ar dakšām un pēc tam sviedis ar ķieģeli. 1920. gada aprīlī Dobeles apriņķa priekšnieka palīgs izdeva lēmumu par D. Pīlāga un citu aizturēšanu un ievietošanu cietumā, lai "tas neizdzēstu nozieguma pēdas un neizvairītos no tiesas un izmeklēšanas".[57] Pirmo reizi apsūdzību skatīja Dobeles apriņķa izmeklēšanas tiesnesis jau 1920. gada 8. maijā un nolēma apsūdzēt visus četrus aizdomās turētos, paturot tos ieslodzījumā.[58]

Jāatzīmē, ka lietas izskatīšanā kā pierādījumus apsūdzēto vainai izmantoja arī liecības, ko sniedza citi no Jelgavas cietuma izbēgušie. Liecinieku vidū bija Ž. Dzērve, kurš ziņoja, ka, atrodoties ieslodzījumā, D. Pīlāgs un J. Līpiņš viņam stāstījuši, ka J. Svarenieks un J. Līpiņš pie D. Pīlāga ieradušies ar jautājumu, kur varētu iegūt naudu, uz ko atbildot pēdējais informējis par I. Konopacki. Ž. Dzērvem arī stāstīts par pašu nozieguma veikšanu – vakarā visi četri ieradušies saimnieka mājās, D. Pīlāgs atradies ārā un turējis zirgu, kamēr pārējie trīs iegājuši mājās, un tieši J. Svarenieks esot nošāvis saimnieka sievu un meitu.[59] Detalizētāku notikuma izklāstu sniedza E. Strautnieks, kuram to bija izpaudis D. Pīlāgs, kamēr viņi, izbēguši no Jelgavas cietuma, slēpušies Mazelejas mežā. D. Pīlāgs stāstījis, ka "viņam bijis liels naids pret I. Konopacki, ka tas viņu nodevis,"

---

[54] Kara tiesas spriedums J. Svarenieka lietā, 18.03.1922. LNA_LVVA, F3404_1_1618, b. p.

[55] Lietiskie pierādījumi, ko kara tiesai nodeva Jelgavas apriņķa izmeklēšana tiesnesis, bija šādi: "Viena krievu un divas vācu šautenes, divas krievu šautenes čaulītes, divas krievu šautenes patronas, viena vācu šautenes čaulīte, viena Parabellum revolvera čaulīte, viena revolvera Brauniņa–Mauzera čaulīte, viena saspiesta revolvera lode, viena revolvera lode, viena sērkociņu kastīte, viena krievu šautene, 2 medību bises un 5 krievu šautenes patronas, viens melns mētelis un 2 cepures." Vēl 1926. gadā tie atradās glabāšanā pie Jelgavas apriņķa priekšnieka. Sk.: LNA_LVVA, F3404_1_1618, 108., 599. lp.

[56] Apsūdzības akts D. Pīlāga un citu lietā, 17.01.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 7. lp.

[57] Dobeles apriņķa priekšnieka palīga lēmums par D. Pīlāga apcietināšanu, 25.04.1920. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 686. lp.

[58] Dobeles apriņķa izmeklēšanas tiesneša lēmums, 08.05.1920. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 708. lp.

[59] Apsūdzības akts D. Pīlāga un citu lietā, 17.01.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 7. lp. o. p.

kas bijis iemesls pierunāt pārējos apsūdzētos I. Konopacki aplaupīt. Norunātā dienā, apbruņojušies ar J. Līpiņa brauninga sistēmas revolveri un D. Pīlāga parabellumu, visi četri ieradušies I. Konopacka īpašumā, kur "izvandījuši visas malas un paņēmuši, kas bijis ņemams," – naudu un vērtslietas. Tad pavēlējuši I. Konopackim sagatavot zirgu un aizvest viņus. I. Konopackis iegājis istabā saģērbties, un, kamēr viņš bijis noliecies, pie viņa piegājis J. Svarenieks un iešāvis pakausī. Nošautā vīrieša meita, ieraudzījusi tēvu guļam asinīs, skrējusi prom (iespējams, pie kaimiņiem), bet J. Līpiņš viņu noķēris un atvedis atpakaļ.[60] Pretēji šīm liecībām vēlāk D. Pīlāgs apžēlošanas lūgumā rakstīja, ka, pēc izbēgšanas slēpjoties mežos, bēdzēji tik tiešām pārrunājuši iepriekš veiktos noziegumus, kad Konopacka ģimenes slepkavībā atzinušies pārējie apsūdzētie, norādot arī K. Ulrihu, bet ne viņu. Turklāt precizēja, ka apsūdzētie pirms nozieguma esot meklējuši D. Pīlāgu, bet viņš tajā laikā atradies Jelgavā. Viņš arī norāda, ka tieši J. Līpiņš nošāvis I. Konopacka sievu un meitu, bet J. Svarenieks – I. Konopacki un A. Gaiķi.[61]

Jau pēc atkārtotas notveršanas apsūdzību vairākkārt izskatīja kara tiesa. Piemēram, šāda izskatīšana notika 1920. gada 18. augustā un atkārtoti 1920. gada 4. decembrī, 1921. gada 7. februārī, 1922. gada 18. martā un visbeidzot 1922. gada 9. maijā Jelgavā. Ievērojot tiesiskuma principus, apsūdzētajiem tika nozīmēti valsts apmaksāti aizstāvji: D. Pīlāgam un K. Ulriham – zvērināts advokāts H. Rūsis[62], no 1922. gada marta – zvērināts advokāts F. Kēnigsvalds[63], J. Svareniekam un J. Līpiņam – zvērināts advokāts F. Kēnigsvalds, no 1922. gada marta – zvērināts advokāts P. Damjanskis[64]. Visi advokāti tiesai lūdza attaisnot apsūdzētos pierādījumu trūkumu dēļ.[65]

Paši apsūdzētie savu vainu uzbrukumā Konopacku ģimenei ne izmeklēšanas laikā, ne kādā no tiesas sēdēm neatzina. Vēl 1923. gadā J. Svarenieks vairākkārt lūdza atjaunot lietas izmeklēšanu, uzstājot uz savu nevainību, kā arī argumentēja, ka tieši apstāklis, ka viņš ticis nevainīgs ieslodzīts cietumā un bijis neziņā par savu nākotni, bija iemesls, lai pievienotos bēgšanai. Šo laiku viņš apraksta

[60] Turpat.

[61] D. Pīlāga apžēlošanas lūgums, 01.11.1927. LNA_LVVA, F1303_1_211, 47. lp. o. p.

[62] Heinrihs Fricis Rūsis (1880–1941?), no 1919. gada vasaras zvērināts advokāts Rīgā, 1919. gada decembrī–1920. gada janvārī Kara virstiesas loceklis, 1919.–1921. gadā Izglītības ministrijas juriskonsults. Kristīgi nacionālās partijas biedrs. Sk.: Jēkabsons, Ēriks, Ščerbinskis, Valters (sast.) (2007). *Latvijas advokatūra: Zvērināti advokāti un advokātu palīgi biogrāfijās, 1919–1945*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 432., 433. lpp.

[63] Fridrihs Kēnigsvalds (1875–1930), 1921. gada janvārī–septembrī Jelgavas apgabaltiesas priekšsēdētāja biedrs, no 28. septembra zvērināts advokāts. Sk.: Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. *Latvijas advokatūra,* 274. lpp.

[64] Pēteris Damjanskis (1872–1940), no 1920. gada zvērināts advokāts Jelgavā. Sk.: Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. *Latvijas advokatūra,* 149. lpp.

[65] Apgabaltiesas sēdes protokols, 09.11.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 219. lp.

šādi: "Apzinoties savu sirdsapziņu tīru no šāda riebīga nozieguma, tiku rakstījis vairākus lūgumus dēļ lietas ātrākas izmeklēšanas, bet bez kādiem panākumiem. Kad jau septiņas nedēļas biju atradies cietumā, pie manis ieradās izmeklēšanas tiesnesis, kuram vēl personīgi lūdzu pasteidzināt lietas izmeklēšanu, jo esmu nevainīgs; bez tam man mājās atrodas slima sieva ar divus mēnešus vecu bērniņu, kuriem es esmu vienīgais apgādnieks un kuri jau par šo īso apcietināšanas laiku nonākuši kritiskā stāvoklī. Bet uz visu to saņēmu vienaldzīgu atbildi, ka es viņam neko nevarot pavēlēt; nosēdēšot gadu – pusotru, ja nebūšot vainīgs, tikšot atsvabināts. Biju pavisam satriekts un galīgā izmisumā."[66] Cita starpā ieslodzījuma laikā J. Svarenieks vairākkārt atkārtoja, ka ieslodzījums viņam ir ne tikai fiziskas ciešanas, bet arī morālas, jo "nevaru apmierināties, ka skaitos par slepkavu".[67] Drošības iestāžu un tieslietu sistēmas darbinieki aplūkotajā laikā saistībā ar lielo noziegumu skaitu un iestāžu darbības uzsākšanu patiesi nespēja gana ātri veikt lietu izmeklēšanu, un Latvijas cietumos vēl 20. gs. 20. gados absolūtais vairākums ieslodzīto atradās izmeklēšanā. Jāatzīmē, ka J. Svarenieks kādā no apžēlošanas lūgumiem norādījis, ka pēc izbēgšanas bijis uzskats, ka, ja viņš izvirzītajā apsūdzībā būtu nevainīgs, tad nebūtu no cietuma bēdzis, kas ietekmējis arī tiesas lēmumus.[68] Tomēr šāds secinājums – par bēgšanu no cietuma kā apstiprinājumu sākotnēji izvirzītās apsūdzības pamatotībai, ņemot vērā aplūkotā laika haotismu, nav uzlūkojams kā pamatots, un arī tiesas spriedumos šāda motivācija nav atrodama.

Tiesas lēmumi Konopacku ģimenes slepkavības lietā nebija vienprātīgi, jo 1921. gada 9. novembrī kara tiesa visus četrus šajā apsūdzībā atzina par nevainīgiem un pierādījumu trūkuma dēļ attaisnoja. Kasācijas sūdzību par šo spriedumu iesniedza kara prokurora palīgs kapteinis J. Millers[69], kurš norādīja, ka ar lēmumu "nav mierā", jo liecinieks E. Strautnieks atsaucis savu liecību, ko sniedzis pirmstiesas izmeklēšanā, un ka tā esot "ļoti svarīga, varēja atstāt iespaidu uz spriedumu". Turklāt tiesa nav nolasījusi E. Strautnieka iepriekš sniegto liecību, pat neraugoties uz J. Millera lūgumu to darīt.[70]

---

[66] J. Svarenieka vēstule tieslietu ministram, 09.07.1923. LNA_LVVA, F3273_4_1988, 97. lp.

[67] J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 01.11.1928. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 12. lp.

[68] J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 07.02.1927. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 3. lp. o. p.

[69] Jānis Millers (1887–1930), 1918. gada 1. decembrī brīvprātīgi iestājās Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos (virsleitnants), no 1919. gada jūnija kapteinis, no jūlija Armijas virspavēlnieka štāba tieslietu pārzinis un juriskonsulta palīgs (vēlāk juriskonsults). 1921. gadā pārcelts uz Kara tiesu pārvaldi. Sk.: LNA_LVVA, F5601_1_4300.

[70] Kapteiņa J. Millera kasācijas protests, 16.11.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 228. lp.; K. Ulrihs vairākas kasācijas sūdzības, lūdzot pārskatīt tiesas spriedumu un vēlreiz atkārtojot, ka viņš izvirzītajā apsūdzībā esot nevainīgs, iesniedza vēl 1924. gada 7. janvārī. Bet, tā kā tā tika iesniegta pēc likumā noteiktā laika, kasācijas sūdzība noraidīta. Sk.: LNA_LVVA, F3404_1_1618, 520. lp.

Vairākas kasācijas sūdzības, arī sūdzības par apstākļiem cietumā un citiem jautājumiem rakstīja paši apsūdzētie. D. Pīlāgs 1921. gada 6. septembrī vērsās pie kara tiesas ar rakstisku lūgumu pārvest viņu uz Rīgas cietumu, jo Jelgavā viņš piedzīvojot "nepareizas ciešanas". Viņš norādīja, ka cietuma priekšnieka palīgs Skujiņš[71] vairākkārt nācis viņa kamerā un uzdevis jautājumus saistībā ar viņa izbēgšanu no cietuma, "teikdams un arī jautādams, vai mani esot cietuma priekšnieks A. Zauers laidis ārā no cietuma un vai cietuma priekšniecība esot riktīgi vainīga pie cietuma izbēgšanas," kā arī viņam jautāts, kāpēc D. Pīlāgs neesot bēdzis uz Krieviju. Tāpat viņš min, ka arī citu cietuma darbinieku klātbūtnē tiekot ierobežotas viņa tiesības: "Es nevaru galvu pagriezt sāņus un acis arī nedrīkstu uz augšu pacelt, un pat arī degunu noslaucīt ar kabatas lakatiņu, kad tūlīt man jādzird no slēdzējiem rupja un barga bļaušana," kā arī norāda, ka viņš tiekot saukāts par "komunistu" un jau 12 mēnešus gulējis tikai uz dzelzs restēm, kas apklātas vien ar nelielu daudzumu salmu. Cita starpā D. Pīlāgs vēstulē norādīja, ka viņš savā mūžā "dzīvojis tikai labi" (respektīvi – nav izdarījis noziegumus) un ka, tieši pateicoties viņam, cietuma darbiniekiem izdevies novērst kādu nesen plānotu ieslodzīto bēgšanas mēģinājumu, kur palīdzējuši būtu arī "zaldāti".[72] Kara tiesa pēc D. Pīlāga sūdzības saņemšanas saņēmusi arī Jelgavas cietuma priekšnieka J. Konopaka[73] un GCV paskaidrojumus, kur norādīts, ka pret D. Pīlāgu īpaša izturēšanās no cietuma darbinieku puses nav konstatējama,[74] bet pastaigāšanās aizliegums atbilstoši pieņemtajiem disciplinārsoda veidiem viņam piespriests par "izaicinošu izturēšanos," tāpēc lēma D. Pīlāga sūdzību atstāt bez

[71] Domāts Jelgavas cietuma priekšnieka palīgs Pēteris Skuja, kurš šo amatu ieņēma no 1920. gada jūnija līdz 1924. gada 21. janvārim, kad iecelts par Daugavpils cietuma priekšnieka palīgu.

[72] D. Pīlāga vēstule kara tiesai, 06.09.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 244. lp.

[73] Jānis Konopaks (1880–pēc 1939), 1926.–1935. gadā Latvijas cietumu dienestā – Rīgas Centrālcietuma priekšnieka palīgs, no 1920. gada 9. jūlija Jelgavas cietuma priekšnieks, no 1933. gada 20. novembra Tukuma cietuma priekšnieks. Sk.: J. Konopaka pensijas lieta. LNA_LVVA, F5213_1_2248.

[74] Tas, ka dokumentos neparādās informācija par vardarbību pret ieslodzītajiem, nenozīmē, ka tādas nebija, jo šis fakts, visticamāk, būtu noklusēts. Aplūkotajam laikam kopumā ir raksturīga augsta vardarbības pakāpe, un atrodams daudz ziņu par dažāda līmeņa pārkāpumiem, arī vardarbību teju visās drošības iestādēs. Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka par šādiem gadījumiem ieslodzītajiem bija iespēja ziņot izmeklētājiem, tiesnešiem un citiem. D. Pīlāgs aplūkotajā sūdzībā nemin informāciju par fizisku, bet drīzāk emocionālu vardarbību pret sevi. Tāpat jānorāda, ka gadījumos, kad informācija par nepamatotu vardarbību pret ieslodzītajiem tika ziņota (kas gan notika pārsvarā saistībā ar izmeklētāju, nevis cietuma personāla darbu), tika veikta oficiāla lietas izskatīšana. Kopumā jautājums par vardarbību pret ieslodzītajiem būtu pētāms padziļināti, lai to objektīvi izvērtētu. Tāds, piemēram, bija gadījums par Politiskās policijas darbinieku veiktajām nelikumībām saistībā ar Ventspils cietumā ieslodzīto nopratināšanu 1919. gada 22. oktobrī. Sk.: Bērziņa, Aiga, Vāveris, Guntis (2020). *Drošības dienests starpkaru Latvijā, 1919–1940: vēsture.* Rīga: Valsts drošības dienests, 233. lpp.

ievērības.[75] D. Pīlāga ieslodzītā lietā tik tiešām atrodama "disciplinārsoda liste," kurā fiksēts, ka D. Pīlāgs sodīts "par neatļautu sarunāšanos ar otru apcietināto un uzrauga Mackeviča apvainošanu ar vārdiem".[76] Tomēr, neraugoties uz aplūkotā disciplinārsoda pamatotību, D. Pīlāga vēstule liecina, ka cietuma darbinieku vidū bijusi interese par iepriekš notikušo izbēgšanu, kas varētu būt gan personīgu motīvu vadīta (dusmas pret uzraugu slepkavām un izbēdzējiem), gan saistīta ar izmeklēšanu, ko šajā saistībā veica Galvenā cietumu valde.

Apsūdzība tomēr tika izskatīta atkārtoti, un noslēdzošais kara tiesas lēmums Konopacka ģimenes slepkavības lietā tika pieņemts 1922. gada 10. jūnijā, kurā atjaunoja 1922. gada 18. marta tiesas lēmumu[77] un tajā norādītos sodus.

Jāatzīmē, ka pastāvēja pavisam reāla iespēja notiesātos izsūtīt uz KSFPR, kas tos pieprasīja gūstekņu apmaiņā. Piemēram, 1922. gada 27. jūnijā izsūtīšanai uz KSFPR J. Svarenieku pārskaitīja Rīgas prefekta rīcībā,[78] tomēr tā netika īstenota.

Visi četri, to skaitā K. Ulrihs, arī pēc notiesāšanas vairākkārt vērsās pie Satversmes sapulces un vēlāk Valsts prezidenta ar apžēlošanas lūgumiem. Piemēram, jau 1921. gada 30. aprīlī J. Čakste izskatīja J. Līpiņa apžēlošanas lūgumu, ko lēma "atstāt bez sekām".[79] Arī daudzi citi apžēlošanas lūgumi tika noraidīti, ņemot vērā gan soda progresīvās izpildes pakāpi,[80] kurā ieslodzītie atradās, gan viņu uzvedību ieslodzījumā un citus apstākļus. Tikai 1932. gada 16. jūnijā A. Kviesis izdeva lēmumu apžēlot J. Līpiņu, samazinot piespriesto sodu uz 12 gadiem spaidu darbos (sods skaitīts no 1921. gada 7. februāra).

Lūkojoties J. Līpiņa biogrāfijā, redzams, ka, tāpat kā teju ikviena laikabiedra, arī viņa dzīvi spēcīgi bija ietekmējis karš: 1915. gadā viņš bija iestājies dienestā Sibīrijas sapieru bataljonā kā kareivis, 1917.–1919. gadu pavadījis gūstā Vācijā, pēc tam atgriezies Latvijā un strādājis maiznīcā.[81] Tātad brīvībā bijis pavisam neilgi, līdz nonācis Jelgavas cietumā. Pēc tiesāšanas jau 1922. gadā ieslodzījuma

[75] Kara tiesas lēmums D. Pīlāga sūdzības lietā, 14.11.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 245. lp.
[76] Disciplinārsoda liste, 04.11.1920. LNA_LVVA, 3273_4_1572, 76. lp.
[77] 1922. gada 18. marta tiesas lēmumu sk.: LNA_LVVA, F3273_4_1572, 103. lp.
[78] Tiesu palātas prokurora vēstule Rīgas Centrālcietuma priekšniekam, 27.06.1922. LNA_LVVA, F3273_4_1988, 85. lp.
[79] Latvijas Satversmes sapulces prezidenta paziņojums par J. Līpiņa apžēlošanas lūgumu, 30.04.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 53. lp.
[80] 1927. gadā Latvijā ar mērķi sekmēt ieslodzīto pāraudzināšanu ieviesa soda progresīvās izpildes sistēmu. To piemēroja ilgtermiņa notiesātajiem, kas bija sodīti ar spaidu darbiem vai pārmācības namu. Soda progresīvajā izpildē ieslodzījuma laiks tika sadalīts vairākās pakāpēs, nosakot katrai pakāpei sevišķu režīmu, kas, sasniedzot nākamo pakāpi, progresīvi tiek mīkstināts un ir pieļautas lielākas privilēģijas. Pirmstermiņa atbrīvošanu piemēroja tikai augstākajā pakāpē esošajiem ieslodzītajiem.
[81] J. Līpiņa ieslodzītā lieta. LNA_LVVA, 3273_4_1201.

vieta par J. Līpiņu sniedza labas atsauksmes: "godīgs un cenšas laboties", "lasa grāmatas un cenšas laboties".[82] 1933. gada 7. februārī kā sodu izcietis J. Līpiņš no Rīgas Centrālcietuma atbrīvots.[83]

J. Svarenieks tika atbrīvots no Rīgas Centrālcietuma 1932. gada 23. decembrī, balstoties uz pirmstermiņa atsvabināšanas komisijas lēmumu. Jau iepriekš vairākkārt tika izskatīta iespēja J. Svarenieku atbrīvot, bet ik reizi tā bija noraidīta. 1928. gadā, izskatot iespēju J. Svarenieku priekšlaicīgi atbrīvot, tika saņemts Kriminālās pārvaldes Jelgavas nodaļas atzinums, ka J. Svarenieks nebūtu atbrīvojams, cita starpā norādot, ka J. Svarenieka "uzvešanās priekš viņa apcietināšanas bija sevišķi slikta. Vispār Svarenieks ir sevišķi neuzticama persona, ar kara laikā esošu ļoti tumšu pagātni."[84] Pats J. Svarenieks arī saistībā ar bēgšanu savu vainu atzina tikai daļēji, skaidrojot, ka "esmu šos 15 gadus dabūjis par to, ka izgāju no cietuma pa neapsargātiem vārtiem, jo uzraugu atbruņošanā nepiedalījos," tāpēc "apcietināto bēgšana bija liktenīga visai manai lietai".[85]

1930. gadā Rīgas Centrālcietuma vadība norādīja, ka J. Svarenieka uzvedība cietumā ir laba un viņš ir ieskaitīts soda progresīvās izpildes augstākajā pakāpē. Ieslodzījuma laikā viņš disciplināri sodīts bija tikai vienu reizi,[86] cītīgi strādājis apavu darbnīcā. 1931. gada septembrī pie cietuma vadības vērsās Zemgales patronāta biedrības[87] valdes locekle Erna Šteinharde[88], kura lūdza J. Svarenieku atbrīvot un garantēja, ka apņemas viņu uzraudzīt, decembrī to apliecināja arī Zemgales patronāta biedrība, kas par to lēmusi savā sēdē. E. Šteinharde raksta: "Nozieguma izdarīšanas laikā Svarenieks bija tikai 21 gadu vecs un savas rīcības sekas visā pilnībā nav apzinājies. Pēc 10 gadu soda viņš noziegumu rūgti nožēlo, un man ir pārliecība, ka ir labojies un pēc cietuma

[82] Turpat.

[83] Valsts prezidenta lēmums par J. Līpiņa apžēlošanu, 16.06.1932. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 622. lp.; Kara prokurora raksts kara tiesas priekšsēdētājam par J. Līpiņa atbrīvošanu, 16.02.1933. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 625. lp.

[84] Kriminālās pārvaldes Jelgavas nodaļas atzinums par J. Svarenieku, 24.11.1928. LNA_LVVA, F3273_4_1988, b. p.

[85] J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 01.10.1928. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 11. lp. o. p.

[86] J. Svarenieks tika disciplināri sodīts 1921. gadā "par logā kāpšanu un sarunāšanos ar citiem arestantiem un pretošanos pie iesēdināšanas karcerī," piespriežot viņam septiņas dienas karcerī, aizliegumu divas nedēļas pieņemt pārtiku no ārienes un satikties ar apmeklētājiem.

[87] 1923. gada 10. janvārī tieslietu ministrs apstiprināja GCV izstrādātos Patronāta biedrību normālstatūtus, kuros, balstoties uz GCV, organizēja četras patronāta biedrības – Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Latgales. To galvenais uzdevums bija no ieslodzījuma atbrīvotajām personām palīdzēt uzsākt dzīvi ārpus cietuma, sniegt palīdzību ieslodzīto ģimenēm, kā arī pirms termiņa atbrīvotajiem. Vairāk sk.: Cietumu patronātu biedrību normālstatūti. *Valdības Vēstnesis*, 16.01.1923., 1. lpp.

[88] Erna Šteinharde (dzimusi Urbanoviča; 1890–1993), Jelgavas sabiedriskā darbiniece, Jelgavas tuberkulozes apkarošanas biedrības priekšniece.

atstāšanas kļūs par derīgu sabiedrības locekli."[89] Bez šaubām, Zemgales patronāta biedrības iniciatīva kalpoja kā papildu motivācija notiesātā pirmstermiņa atbrīvošanai.

1933. gada 13. novembrī Valsts prezidents A. Kviesis izdeva lēmumu apžēlot arī D. Pīlāgu, sodu samazinot uz 20 gadiem spaidu darbos ar tiesību atņemšanu,[90] tomēr arī pēc tā turpināja pienākt D. Pīlāga apžēlošanas lūgumi. 1936. gadā viņš raksta: "Griežu Jūsu vērību uz to, ka ieslodzījumā pavadu jau septiņpadsmito gadu. Un savu noziegumu daudz kārtīgi un no sirds nožēloju."[91] Uz Rīgas Centrālcietuma administratīvās komisijas lēmuma pamata viņu no ieslodzījuma atbrīvoja 1937. gada 17. novembrī.[92]

D. Pīlāgs bija pēdējais no sešiem izbēdzējiem, kas izkļuva no cietuma. Ieslodzījuma laikā nodarbināts vairākās cietuma darbnīcās, visilgāk galdniecībā. Daļu nopelnītās naudas viņš vairākkārt nosūtīja mātei, kas trūcīgos apstākļos dzīvoja Valgundes nespējnieku namā un arī bija iesniegusi apžēlošanas lūgumu,[93] un vēlāk māsai. Ieslodzījuma laikā D. Pīlāgs vairākas reizes tika disciplināri sodīts par dažādiem pārkāpumiem,[94] bet kopumā uzvedība ieslodzījumā atzīta par apmierinošu, vēlāk labu, un viņš iedalīts soda progresīvās izpildes vidējā pakāpē, bet no 1936. gada 1. maija – augstākajā.[95]

Latvijas armijas virsleitnants apsūdzēts krāpšanā un zādzībās. Žanis[96] Dzērve Jelgavas cietumā ar Jelgavas kriminālpolicijas priekšnieka lēmumu ievietots 1920. gada 1. maijā, apsūdzēts Kazimiras Pinkas apkrāpšanā un zirga zādzībā. Ž. Dzērve 1920. gada 31. martā kopīgi ar kādu Alīdi Bērziņu "slepeni paņēmis piesavināšanās nolūkā iz Kazimiras Pink aizslēgtā dzīvokļa Zaļā ielā 32

---

[89] Zemgales patronāta biedrības valdes locekles E. Šteinhardes lūgums Rīgas Centrālcietuma priekšniekam, 24.09.1931. LNA_LVVA, F3273_4_1988, b. p.

[90] Valsts prezidenta lēmums par D. Pīlāga apžēlošanu, 13.11.1933. LNA_LVVA, F3404_1_1618, b. p.

[91] Minētais noziegums bija bēgšana no ieslodzījuma, jo dalību Konopacka ģimenes slepkavībā D. Pīlāgs tā arī neatzina. Sk.: D. Pīlāga apžēlošanas lūgums, 10.04.1936. LNA_LVVA, F1303_1_211, 55. lp. o. p.

[92] Kara prokurora vēstule Kara tiesas priekšsēdētājam par D. Pīlāga atbrīvošanu, 10.06.1938. LNA_LVVA, F3404_1_1618, b. p.

[93] Lavīzes Pīlāgas lūgums apžēlot D. Pīlāgu, 27.04.1925. LNA_LVVA, F1303_1_211, 62. lp. o. p.

[94] D. Pīlāgs 1923. gadā par nepaklausību uzraugam sodīts ar trīs dienām karcerī, 1924. gadā par naža izgatavošanu un glabāšanu darbnīcā ar divām dienām karcerī, 1925. gadā par kāršu spēlēšanu kamerā ar trīs dienām karcerī, par svilpošanu darbnīcā ar trīs dienām karcerī un par nestrādāšanu un citu apcietināto traucēšanu darbā ar trīs dienām karcerī, 1926. gadā par gulēšanu dienas laikā ar trīs dienām karcerī, 1934. gadā par valsts amatpersonas nosaukšanu ar nepieklājīgiem vārdiem sodīts ar vienu mēnesi bez pienesumiem, satikšanās un sarakstīšanās.

[95] D. Pīlāga ieslodzītā lieta, 1920.–1937. gads. LNA_LVVA, 3273_4_1572, b. p.

[96] Atsevišķos dokumentos norādīts kā Jānis Dzērve vai arī papildu norādīts kā Žanis (Jānis) Dzērve. Atrodams arī vārds "Jānis Krūmiņš". Iespējams, šajā vārdā persona uzdevusies, ko vēlāk pārņēmuši arī apsūdzības uzturētāji.

pēdējai piederošas zelta un sudraba lietas,"[97] kuru kopējā vērtība tika lēsta uz 23 000 rubļu. Vēlāk atklājās arī citi noziegumi, piemēram, Ž. Dzērve, uzdodamies par valsts ierēdni, 1920. gada 15. februārī Stelpes pagastā nelikumīgi apcietinājis Dāvidu Krūmiņu un "caur krāpšanu paņēmis" D. Krūmiņa zirgu ar pajūgu.[98]

Pats Ž. Dzērve savu vainu raksturoja šādi: "Atzīstos, ka dažu sliktu kolēģu dēļ un savas vieglprātības biju līdz ar to izdarījis pēdējā laikā pāris mazus noziegumus un pārkāpumus."[99] 1920. gada nogalē Ž. Dzērve vērsās pie Satversmes sapulces prezidenta J. Čakstes, izsakot lūgumu, lai viņu atbrīvo no ieslodzījuma un nosūta atpakaļ uz fronti, "tā kā mans gars nesas tikai uz cīņu". Vēstulē viņš sniedza ieskatu arī savā dzīves gājumā – visa viņa jaunība pagājusi karā. Jau 16 gadu vecumā 1915. gada 1. augustā viņš brīvprātīgi pieteicies dienestam 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulkā, vēlāk, 1919. gada maijā, brīvprātīgi iestājies Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos. "Vāciešiem izejot," Ž. Dzērve iecelts par žandarmērijas 4. iecirkņa priekšnieku. Piedalījies cīņās pret P. Bermonta armiju, dienējis 6. Rīgas kājnieku pulkā kā jaunākais virsnieks – leitnants, vēlāk 6. rotas komandieris, paaugstināts virsleitnanta pakāpē. No 1920. gada 12. janvāra Bauskas kājnieku pulka 3. rotas vada komandieris.[100]

Tāpat Ž. Dzērve raksta "par nelikumībām, kādas pret mani tika izlietotas no dažiem valdības ierēdņiem". Viņš informē, ka aizturēts Jelgavā uz ielas un ar "bruņotu varu" nogādāts policijas iecirknī, un viņam izvirzītas nepamatotas apsūdzības. Bet, tā kā klāt bijušas tikai civilpersonas, viņš attiecies dot paskaidrojumus un norādījis, ka viņu nopratināt var tikai armijas virsnieks. "Uz to minētais ierēdnis man iesita ar revolvera spalu divas reizes pa kaklu un norāva man vienu virsnieka pagoni [uzpleci], nometa zemē un samina ar kājām, ar to aizskardams ne tikai Latvijas armijas virsnieku godu, bet arī pastāvošo kārtību." Neraugoties uz Ž. Dzērves militāro statusu, viņš ievietots civilajā cietumā Jelgavā, nevis kara cietumā,[101] turklāt attiecīgās kara iestādes neesot informētas par viņa aizturēšanu, tādējādi viņš pasludināts par dezertieri.[102] Tomēr Ž. Dzērves lūgums viņu atbrīvot tika atstāts bez ievērības ("tamdēļ, ka lieta nav no tiesas iztiesāta").

---

[97] Jelgavas pilsētas izmeklēšanas tiesneša lēmums, 16.05.1920. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 8. lp.

[98] Bauskas apriņķa izmeklēšanas tiesneša lēmums, 17.08.1920. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 34. lp.

[99] Ž. Dzērves vēstule Satversmes sapulces prezidentam, 15.12.1920. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 99. lp. o. p.

[100] Turpat, 99. lp.

[101] Aizmugures kara izmeklēšanas tiesneša sarakste ar Jelgavas cietumu, 12.06.1920. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 11. lp. Aplūkotajā laikā nebija retums, ka arī militārpersonas nokļuva civilajos cietumos un bija apsūdzēti dažādos noziegumos.

[102] Ž. Dzērves vēstule Satversmes sapulces prezidentam, 15.12.1920. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 99. lp.

Arī vēlāk Ž. Dzērve rakstīja apžēlošanas lūgumus, izceļot savu militāro karjeru un drošsirdīgo dienēšanu Latvijas armijā, kā arī norādīja uz valsts amatpersonu nelikumībām saistībā ar viņa kā Latvijas armijas virsnieka aizturēšanu. Tieši pēdējo viņš minēja kā galveno iemeslu bēgšanai no cietuma: "Mans noziegums bij naudas iztērēšana, par ko mani arestēja, un, ievērojot to, ka pret mani kā virsnieku tika izlietoti visādi pēc likuma neatļauti līdzekļi un inkvizīcijas[103], [..] tad arī, zaudēdams pacietību un galvu, atrazdamies dažādos apstākļos, es nokļuvu pie varbūtējā lielā nozieguma aģitācijas dēļ no politiskās puses, turpretim pats sliktu neko neparedzēdams pret pastāvošo kārtību."[104] Jānorāda, ka Latvijas cietumos tik tiešām notika aktīva dažādu politisko kustību, it sevišķi komunisma, aģitācija, tomēr nav avotu, kas apstiprinātu komunistu saistību ar ieslodzīto bēgšanu.

Turklāt jāatzīmē, ka, tā kā Ž. Dzērve bija atzīts par galveno bēgšanas organizatoru un viņš bija persona, kas nošāva cietuma uzraugu, pēc atkārtotas notveršanas pret viņu izturējās sevišķi stingri. Ž. Dzērves ieslodzītā lietā vairākkārt izdarītas atzīmes "turēt zem stingras uzraudzības kā uz nāvi notiesātu," "vajadzīga labi stingra uzraudzība kā bēgušam iz cietuma un apvainots par vairākām zādzībām un slepkavību,"[105] kā arī, sniedzot paskaidrojumus saistībā ar Ž. Dzērves sūdzībām par nepiemērotu izturēšanos pret viņu, 1920. gada augustā Rīgas Centrālcietuma priekšnieks paskaidroja, ka "viņš tiek tāpat apsargāts kā visi citi apcietinātie, kuri ir kādreiz bēguši no apcietinājuma un kuri ir apvainoti svarīgos noziegumos".[106] Līdzīgas atzīmes par nepieciešamību pēc stingras uzraudzības atrodamas arī pārējo izbēgušo ieslodzīto lietās.

Lūgumu apžēlot Ž. Dzērvi Satversmes sapulces prezidentam iesniedza arī notiesātā tēvs – Jānis Dzērve. Savā lūgumā viņš vairākkārt atsaucās uz ilgajiem kara gadiem un to, ko karš un vēlāk ieslodzījums nodarījis viņa dēlam, kā arī uzsvēra Ž. Dzērves darbību Latvijas armijā. Viņš raksta: "Tomēr kara laika sekas – kara laika kārdināšanas bij stiprākas par nepilngadīgā jaunekļa uzticības izturēšanu," un to, ka "*hauptwache*[107] un cietumi, ko redzu tagad pie sava miesīga bērna, nav viss priekš cilvēka labošanas, bet gan lai cilvēks galīgi pagrimst – lai cilvēku galīgi nobeigtu."[108]

---

[103] Domāti jau aprakstītajā apžēlošanas lūgumā minētie apstākļi.

[104] Ž. Dzērves apžēlošanas lūgums Satversmes sapulces prezidentam, 19.02.1921. LNA_LVVA, F1303_1_211, 1. lp. o. p.

[105] Jāatzīmē, ka līdzīgas atzīmes atrodamas arī citu izbēgušo ieslodzīto lietās. Sk.: Ž. Dzērves ieslodzītā lieta, 1920.–1921. gads. LNA_LVVA, F3273_1_3570.

[106] Rīgas Centrālcietuma priekšnieka paskaidrojums Latvijas kara tiesas prokuroram, 16.08.1920. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 31. lp.

[107] Virssardze (no vācu val. *hauptwache*), sākotnēji pilsētas sardzes ēka, vēlāk telpa arestēto militārpersonu izmitināšanai.

[108] J. Dzērves lūgums apžēlot viņa dēlu Ž. Dzērvi, 05.07.1920. LNA_LVVA, F1303_1_211, 24. lp.

J. Dzērve vēstulē atklāj arī vairākas detaļas par Ž. Dzērves dzīvi pirms nokļūšanas Jelgavas cietumā, precīzāk – to, ka viņš jau pirms Bermontiādes bijis aizturēts saistībā ar kādu noziegumu pastrādāšanu un pēc Bermontiādes "par tiem pašiem grēkiem" atkārtoti ieslodzīts, bet izbēdzis. Šo ziņu apstiprina Rīgas pilsētas militārās policijas dienas ziņojumā atrodamais, ka 1920. gadā "naktī no 6. uz 7. februāri š. g. no kara cietuma izbēguši arestētie: Jānis Jāņa d. Dzērve un virsleitnants Ķergalvs".[109] Tālāk vēstulē J. Dzērve raksta, ka viņa dēls "bija spiests griezties pie ļaunām sievietēm,[110] kuras, viņu slēpdamas un ar neķītriem padomiem izmantodamas, noveda tagadējā stāvoklī – no virsleitnanta līdz pēdējam noziedzniekam". Rezumējot J. Dzērve norāda, ka esošajā situācijā vainojamas kara laika sievietes un cietums, un vēl atkārto, ka tas, "ko še tēloju, ir dzīves drāma, kāda tik var celties un ir cēlusies caur nelaimīgo karu un tā šausmīgām sekām," un "es lūdzu ne tikvien par manu dēlu, bet lūdzu par visu Latvijas jaunatni, kura caur nelaimīgo karu ir ierauta kara laika ļaunumos."[111]

1921. gada 7. janvārī Ž. Dzērves apsūdzība tika nodota Latvijas kara tiesai. 10. februārī armijas virspavēlnieks Jelgavas cietumam nosūtīja telegrammu ar pavēli piespriesto nāvessodu atlikt.[112] Pēc tam nāvessoda vietā, pamatojoties uz Latvijas–Padomju Krievijas 1920. gada 11. augusta miera līguma 20. panta 3. daļu ("abas līdzējas puses atsvabina arī savus pašu pilsoņus no sodiem par noziedzīgiem darbiem, kurus viņi līdz šī līguma parakstīšanai izdarījuši otras puses labā"[113]), kara tiesa nolēma Ž. Dzērvi izsūtīt uz KSFPR.[114] Vistīcamāk, ka pamatojums šim lēmumam atrodams kādā no apžēlošanas lūgumiem, ko rakstījis Ž. Dzērve: "Ja tiešām jūs [..] atzīstiet mani par nelabojamu noziedznieku, tad pazemīgi lūdzu jūs visslīktākā gadījumā apžēlot manu dzīvību, nāves sodu apmainot pret izsūtīšanu uz Padomju Krieviju," paskaidrojot, ka viņš nav bijis aktīvs LSPR darbinieks, bet esot strādājis Ceļu un tiltu būvju pārvaldē par Bauskas nodaļas vadītāju.[115] 1921. gada 18. aprīlī Ž. Dzērve tika izsūtīts uz KSFPR.[116]

---

[109] Rīgas pilsētas militārās policijas dienas ziņojumi, 08.02.1920. LNA_LVVA, F3601_1_196, 139. lp. o. p.

[110] Iespējams, domāta Alīda Bērziņa, ar kuru kopā pastrādāts viens no Ž. Dzērves noziegumiem.

[111] J. Dzērves lūgums apžēlot viņa dēlu Ž. Dzērvi, 05.07.1920. LNA_LVVA, F1303_1_211, 24.–26. lp.

[112] Telefonogrammas noraksts par Ž. Dzērves nāvessoda atlikšanu, 10.02.1921. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 104. lp.

[113] *Miera līgums starp Latviju un Krieviju* (1920). [Rīga]: [Latvijas Valstspapīru spiestuve], 15. lpp.

[114] Latvijas kara tiesas prokurora vēstule Jelgavas cietuma priekšniekam. LNA_LVVA, F3273_1_3570, 116. lp.

[115] Ž. Dzērves apžēlošanas lūgums Satversmes sapulces prezidentam, 19.02.1921. LNA_LVVA, F1303_1_211, 1. lp. o. p.

[116] Rīgas prefekta telefonogramma, 28.12.1922. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 266. lp.

Jaunākais no bēdzējiem, kurš neilgi pēc tam turpināja dzīvi brīvībā. Par Ernestu Strautnieku, kuram bēgšanas laikā no Jelgavas cietuma bija tikai 16 gadi (J. Līpiņš bija nepilnu mēnesi vecāks), pagaidām izdevies atrast nepilnīgu informāciju, kas varētu būt skaidrojams ar Jelgavas cietuma dokumentu slikto stāvokli.[117] E. Strautnieks jau 1922. gada martā soda izciešanai tika nosūtīts uz Rīgas Termiņcietumu,[118] bet arī šī cietuma dokumentos viņa ieslodzītā lieta saistībā ar vispārējo dokumentu saglabāšanas stāvokli nav atrodama.[119] Lai gan par bēgšanu no Jelgavas cietuma E. Strautnieks tika notiesāts ar trim gadiem cietumā, zināms, ka jau 1923. gada 7. martā viņš pierakstījies dzīvesvietā Jelgavā,[120] tātad bijis no cietuma atbrīvots. Jāsecina, ka noziegumā, par ko viņš uz izmeklēšanas laiku atradās cietumā pirms bēgšanas, viņš bijis attaisnots vai piespriests relatīvi mazs sods.

Domājams, ka sodu samazināja apstāklis, ka viņš kā pirmais no izbēdzējiem pats pieteicās policijā. Vēlāk gan J. Svarenieks par E. Strautnieku, būdams sašutis, ka viņam piešķirts krietni mazāks sods, rakstīja: "Strautnieks, kurš uzbruka uzraugam Gudrupam, sizdams tam ar dūrēm pa galvu, tika notiesāts tikai uz 3 gadiem pārmācības namā.[121] Viņš aizbildinājās ar to, ka viņš esot nācis atpakaļ. Taisnība, ka viņš nāca, bet tikai ne uz cietumu. Viņš nāca atpakaļ, lai apzagtu savus vecākus, kuriem esot gultas pēlī iešūti astoņi simti sudraba nauda, zelta pulkstens un vēl citas zelta lietas. Un tad braukt uz Liepāju ar saviem draugiem uzdzīvot." Tālāk J. Svarenieks raksta, ka E. Strautnieks nokļuvis Jelgavā un devies uz tirgus laukumu, lai pārliecinātos, ka tur kā miesnieks tirgojas viņa tēvs. Tirgū E. Strautnieku pamanījis kriminālpolicijas priekšnieks, kurš to apcietinājis, bet "Strautnieks ātri apķēries un sacījis, ka viņš jau esot nācis atpakaļ".[122]

Interesanti, ka turpmākajā dzīvē pēc atbrīvošanas no cietuma E. Strautniekam notiesājošais spriedums netraucēja veidot karjeru Latvijas armijā un fakts par tāda esamību pat izzudis no turpmākajiem dokumentiem. No 1924. gada 1. novembra E. Strautnieks dienēja Vidzemes artilērijas pulkā (iesaukts obligātajā dienestā), no 1926. gada 12. novembra virsdienestā, paaugstināts kaprāļa pakāpē.[123] Tomēr 1926. gadā pret viņu celta apsūdzība par to, ka E. Strautnieks, "būdams kā priekšnieks, aizņēmies no sev padotiem kareivjiem

---

[117] Visticamāk, Jelgavas cietuma dokumenti gāja bojā Otrā pasaules kara laikā, kad pilsēta pamatīgi cieta. Pašlaik Latvijas Valsts vēstures arhīva 5630. fondā glabājas vien fragmentāri dokumenti par Jelgavas cietuma darbību un tajā esošajiem ieslodzītajiem starpkaru posmā.

[118] Tukuma cietuma priekšnieka vēstule Latvijas kara tiesai, 03.03.1922. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 291. lp.

[119] Sk.: Rīgas Termiņcietums. LNA_LVVA, F3274_1.

[120] E. Strautnieka iekšzemes pase, izdota 1923. gada 24. februārī. LNA_LVVA, F2996_17_50264, b. p.

[121] Patiesībā – cietumā.

[122] J. Svarenieka apžēlošanas lūgums, 07.02.1927. LNA_LVVA, F1303_1_3510, 3. lp.

[123] E. Strautnieka dienesta gaitas saraksts, 1926. gads. LNA_LVVA, F1507_1_636, 7. lp.

naudu," un nodots pulka tiesai. Tiesa apsūdzību izskatīja 1926. gada 28. maijā, kurā E. Strautnieks atzina savu vainu un liecināja sekojošo: "Man bija naudas trūkums, tad griezos pie baterijas instruktoriem, bet tiem nebija pašlaik naudas, tāpēc griezos pie kar[eivja] Cīruļa un no tā aizņēmos Ls 16. Naudu ņēmu pret kvīti. Priekšrocības nekādas par to nedevu. Pat kareivim Cīrulim liku saprast, ka tas nav iemesls, lai dotu priekšrocības."[124] Lai gan par pastrādāto noziegumu tika prasīta E. Strautnieka atvaļināšana no virsdienesta, viņš pats lūdza sodu mīkstināt, apņemoties "uz priekšu laboties," un viņam piesprieda ieslodzījumu virssardzē uz 15 dienām.[125]

Jāatzīmē, ka nopratināšanas laikā pats E. Strautnieks liecināja, ka iepriekš zem tiesas un izmeklēšanas nav bijis. Tas pats, iespējams, balstoties uz E. Strautnieka liecību, norādīts pulka tiesas spriedumā, pat neraugoties uz to, ka viņam bijušas ne tikai apsūdzības Latvijas Republikā, bet viņš bijis tiesāts par zādzību ar vienu gadu sešiem mēnešiem cietumā arī vācu okupācijas laikā.[126]

Dienestu E. Strautnieks turpināja, 1928. gadā bija seržanta pakāpē.[127] Par vēlāko darbību ir ziņas, ka E. Strautnieks strādāja par miesnieku, bija Strādnieku kopējās arodbiedrības biedrs un 1933. gadā iestājies biedrībā "Strādnieku sports un sargs".[128]

Zirga zādzības mēģinājums un nāve cietumā. Pēteris Puržulis bija ievietots Bauskas pilsētas cietumā pēc Bauskas pilsētas komandanta lēmuma 1920. gada 21. februārī un apvainots zirga zādzības mēģinājumā, precīzāk – P. Puržulis 1920. gada 4. februārī Šēnbergas miestā (tagad Skaistkalne) mēģināja nozagt Miķelim Romanovskim piederošu zirgu. Aprīlī pārvests uz Jelgavas cietumu.[129] Pēc bēgšanas gadījuma izmeklēšana sākotnējā apsūdzībā turpinājās, līdz Jelgavas apgabaltiesas Kriminālnodaļa 1921. gada 8. martā lēma, ka P. Puržulis "šinī lietā vairs nav turams apcietinājumā".[130]

Saistībā ar lēmumu uzbrukumā cietuma darbiniekiem un bēgšanā P. Puržulis, tāpat kā pārējie apsūdzētie, vairākkārt lūdza apžēlošanu, cita starpā norādot, ka viņš ir nabadzīgs un viņam, esot ieslodzījumā, ģimene palikusi "pilnīgi bez

---

[124] E. Strautnieka liecība, 28.05.1926. LNA_LVVA, F1507_1_636, 15. lp.

[125] Vidzemes artilērijas pulka tiesas spriedums E. Strautnieka lietā, 28.05.1926. LNA_LVVA, F1507_1_636, 16. lp.

[126] Latvijas kara tiesas spriedums, 07.02.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 120. lp. o. p.

[127] Vidzemes artilērijas pulka komandiera vēstule Rīgas prefektam par pasu izdošanu, 30.11.1928. LNA_LVVA, F2996_17_50264, b. p.

[128] Latvijas politiskās policijas kartotēkas kartīte par E. Strautnieku, 1937. gads. LNA_LVVA, F3235_8_100, 1307. lp.

[129] P. Puržuļa ieslodzītā lieta. LNA_LVVA, F3273_4_1662, 3., 7. lp.

[130] Jelgavas apgabala tiesas Kriminālnodaļas vēstule Jelgavas cietuma priekšniekam, 28.04.1921. LNA_LVVA, F3273_4_1662, 57. lp.

apgādnieka".[131] Tāpat viņš apžēlošanas lūgumos sniedza nelielu ieskatu savās iepriekšējās gaitās – kara laikā no 1914. gada bijis karadienestā un septiņus mēnešus "atradies pozīcijās," pēc kā 1915. gadā Augustovas mežos[132] saņemts gūstā, kur, līdzīgi kā J. Līpiņš, Vācijā pavadīja četrarpus gadus un "visādas grūtības pārcietis". 1919. gada 25. augustā atgriezies Latvijā.[133] Tieši ilgie gadi, kas pavadīti gūstā, motivējuši viņu pievienoties izbēdzējiem – cerībā tikt brīvībā. Viņš skaidroja: "Es atrados ļoti bēdīgos apstākļos, un mans gars bija ļoti aptumšojies,"[134] un ka bēgt no cietuma viņu pierunājuši citi ieslodzītie, norādot, ka šo soli ļoti nožēlo.

P. Puržuli kopā ar D. Pīlāgu 1921. gada 14. martā apžēloja, nāvessoda vietā piespriežot spaidu darbus uz visu mūžu. Spaidu darbus viņš izcieta Rīgas Centrālcietumā. Ieslodzījuma laikā vairākkārt saņēmis disciplinārsodus: 1923. gadā trīs dienas karcerī par materiālu zagšanu, vienu mēnesi bez satikšanās par kāršu spēlēšanu un trīs dienas karcerī par "skatīšanos pie loga".[135] Arī turpmāk viņš iesniedza vairākus apžēlošanas lūgumus, bet tie tika atstāti bez ievērības.

1924. gada 6. oktobrī P. Puržulis Rīgas Centrālcietuma slimnīcā nomira "caur saģiftēšanos ar politūru[136]". Izmeklējot saindēšanās apstākļus, atklājās, ka P. Puržulis apzināti lietojis politūru, ko viņš, visticamāk, nelegāli ieguvis ar citu ieslodzīto palīdzību no galdnieku darbnīcas, kur tā izmantota koksnes lakošanai. Citi ieslodzītie, kas saindēšanās dienā kopā ar P. Puržuli strādāja birstu darbnīcā, liecināja, ka pēdējais atgriezies darbnīcā ar skaidām plīts kurināšanai un rādījis, ka skaidās atradis politūru. Viņš to apreibināšanās nolūkā gan dzēris, gan pievienojis savam ēdienam, aicinot vielu lietot arī citiem, no kā tie atteikušies. Nākamajā dienā P. Puržulis izskatījies nevesels un sūdzējies par sāpēm vēderā, tāpēc tika izsaukts cietuma feldšeris, kam P. Puržulis izstāstījis par lakas lietošanu, un viņš aizvests uz slimnīcu. Ņemot vērā šo gadījumu, darbnīcu vadītājiem uzdeva rūpīgāk sekot līdzi politūra izlietošanai.[137]

Atšķirībā no citu ieslodzīto lietām P. Puržuļa lietā nav informācijas, ka kādam būtu izsniegta atļauja satikties ar ieslodzīto, tāpēc secināms, ka apmeklētāji viņam nav bijuši, nav informācijas arī par pienesumiem no āra. 1926. gada martā – pusotru gadu pēc P. Puržuļa nāves – Rīgas Centrālcietums saņēma viņa Lietuvā dzīvojošās sievas Annas Puržules lūgumu sniegt informāciju par P. Puržuli

[131] P. Puržuļa apžēlošanas lūgums, 29.08.1920. LNA_LVVA, F3273_4_1662, 15. lp. o. p.

[132] Polijas teritorijā norisinājās svarīgas kaujas, kuru laikā Augustovas mežos krita un tika saņemti gūstā daudzi latvieši, kas cīnījās Krievijas impērijas armijā.

[133] P. Puržuļa apžēlošanas lūgumi, 11.07.1921., 05.03.1922. LNA_LVVA, F1303_1_211, 28. lp. o. p., 31. lp. o. p.

[134] P. Puržuļa apžēlošanas lūgums, 28.08.1922. LNA_LVVA, F1303_1_211, 2. lp.

[135] P. Puržuļa ieslodzītā lieta. LNA_LVVA, F3273_4_1662, 3., 7. lp.

[136] Politūra – laka, sveķu šķīdums spirtā, ko parasti izmanto koksnes izstrādājumu virsmas spodrināšanai.

[137] Izziņa par P. Puržuļa nāves apstākļiem, 07.10.1924. LNA_LVVA, F3273_4_1662, b. p.

– vai viņš atrodas ieslodzījumā vai ir miris.[138] Arī ieslodzījumā viņš juties vientuļš, ko var spriest pēc P. Puržuļa lūguma cietuma priekšniekam pārcelt viņu uz citu kameru, kurā atrodas kāds draugs, ar kuru jau kopā "sēdējis", vēl norādot, ka vairāk neviena pazīstama viņam cietumā nav.[139]

Atskaņas cietumos par bēgšanu – personāls

Pēc bēgšanas GCV veica notikuma izmeklēšanu, kuras laikā tā konstatēja vairākas cietuma vadības un uzraugu kļūdas. Tika atzīmēts, ka no 13 pagalmā esošajiem ieslodzītajiem seši bija apsūdzēti smagos noziegumos, "un tikai tāpēc, ka pēdējie bija salaisti kopā, radās izdevība bēgšanai".[140] Tāpat konstatēja četru uzraugu "noziedzīgu vienaldzību," jo viņi nebija atbilstoši iesaistījušies uzbrukuma apturēšanā. Tika arī aizrādīts, ka cietuma priekšnieks A. Zauers šāvienu izdarījis tikai pēdējā brīdī.[141] GCV atzina, ka vislielākā vaina notikušajā jāuzņemas Jelgavas cietuma vadībai, jo uzbrukums bijis iespējams tikai tās "nolaidības [dēļ] un neprašanas pareizi noorganizēt arestantu apsardzību".[142] Tika secināts, ka ir nepieciešams "tagadējā cietuma priekšnieka vietā nolikt citu, enerģiskāku un uzņēmīgāku, kurš varētu nodibināt cietumā atkal vajadzīgo kārtību".[143] Tas arī tika darīts, un jau 1920. gada 9. jūlijā Jelgavas cietuma priekšnieka amatā iecēla līdzšinējo Rīgas Centrālcietuma priekšnieka palīgu Jāni Konopaku.[144] Lai pēc bēgšanas gadījuma Jelgavas cietumā nodrošinātu kārtību, GCV lūdza Apsardzības ministriju turpmāk uz laiku uzņemties cietuma ārējo apsardzi, to skaitā nodrošinot vienu ložmetēju.[145]

Saskaņā ar spēkā esošo 1917. gada 2. aprīļa likumu par amatpersonu kriminālo un civilo atbildību pret 14 Jelgavas cietuma darbiniekiem, ko uzskatīja par vainīgiem ieslodzīto izbēgšanā, pēc dažādiem Sodu likuma pantiem izvirzīja apsūdzību (sk. 2. tab.). Jāatzīmē, ka arī iepriekšējā bēgšanas gadījumā no Jelgavas cietuma, kurā izbēga V. Zegners un E. Hermans, izmeklēšanā tika konstatētas vairāku cietuma darbinieku, to skaitā E. Tilkeviča, nolaidība. Tika atzīts, ka

[138] Annas Puržules vēstule Rīgas Centrālcietuma priekšniekam, 01.03.1926. LNA_LVVA, F3273_4_1662, b. p.

[139] P. Puržuļa vēstule Rīgas Centrālcietuma priekšniekam, 31.12.1923. LNA_LVVA, F3273_4_1662, b. p.

[140] Cietumnieku bēgšana no Jelgavas guberņas cietuma. *Sociāldemokrāts*, 18.06.1920., 3. lpp.

[141] Turpat.

[142] Galvenās cietumu valdes cirkulārs, Rīga 28.06.1920. LNA_LVVA, F3275_2_13, 103. lp.

[143] Galvenās cietumu valdes vēstule apsardzības ministram, Rīga 18.06.1920. LNA_LVVA, F3601_1_286, b. p.

[144] J. Konopaka dienesta gaitas apraksts. LNA_LVVA, F5213_1_2248, 10., 11. lp.

[145] LNA_LVVA, F3601_1_286, b. p. Līdzīgi cietuma ārējo apsardzi Latvijas armijas karavīri pastiprināja arī pēc divu ieslodzīto izbēgšanas 1920. gada maijā, kad komandants šim uzdevumam nosūtīja kareivjus ar ložmetējiem, bet viņi šajā norīkojumā bijuši tikai neilgu laiku.

E. Tilkeviča neuzmanības vai nolaidības dēļ nebija pareizi aizslēgtas dzelzs durvis, kas savienoja pirmo un otro stāvu, tāpēc bēdzējiem izdevās tās atvērt ar vienu rāvienu.[146]

Apsūdzības rakstā izsekota cietuma darbinieku rīcība ne tikai paša bēgšanas gadījuma laikā, bet arī analizēti apstākļi, jo sevišķi cietuma darbinieku rīcība, kas līdz tam noveda. Norādīts, ka bēgšanas sagatavošanas darbi (aģitācija) varēja notikt, jo cietuma durvju slēdzēji nepildīja savus uzdevumus. K. Ģinters, K. Veiss un F. Veiss ieslodzītos laiduši citās kamerās, dodot iespēju ieslodzītajiem citam ar citu komunicēt, bet T. Kalvītis, K. Oše un O. Oše pretēji norādījumiem vienmēr turējuši neaizslēgtas cietuma slimnīcas durvis. Turklāt F. Veiss, "iznesdams no ieslodzītiem rakstītās vēstules ārpus cietuma un nesdams ieslodzītiem atbildes vēstules, deva ieslodzītiem iespēju sazināties ar ārieni,"[147] bet K. Veiss no ārienes slepeni ienesis naudu ieslodzītajiem D. Pīlāgam un J. Līpiņam – katram 1000 rubļu, par to pašam saņemot 500 rubļu.

Apsūdzības rakstā norādīts, ka cietuma darbinieki un pat vadītāji – priekšnieks A. Zauers un viņa palīgs K. Vāns – zinājuši par bēgšanas plānošanu. Par to iepriekš ziņojis kāds ieslodzītais Kārlis Beimans, kā arī atrasta anonīma vēstule, kur rakstīts par bēgšanas plānošanu, bet uzskatīts, "ka laikam tās blēņas vien esot". Rīkojumus saistībā ar to nav sniedzis ne K. Vāns, ne A. Zauers, kurš "vispārīgi cietuma galvenajā ēkā, kurā bija ievietoti ieslodzītie, rādījās tikai ap 2–4 reizes mēnesī". Piemēram, nav notikusi cietuma darbinieku apmācība rīcībā ar ieročiem, pat neraugoties uz to, ka bijuši darbinieki, kuri ar ieročiem nemaz nav mācējuši apieties.[148]

Tāpat konstatēti vairāki cietuma noteikumu pārkāpumi. Piemēram, Jelgavas cietumā bija noteikts, ka pastaigā vienlaikus izlaižami tikai 10, nevis 13 ieslodzītie, turklāt no tiem tikai viens "svarīgs noziedznieks". Uzsvērts, ka A. Zauers pēc ieslodzīto izbēgšanas kavējās ar paziņošanu policijai, un to izdarījis tikai pēc vairākām stundām, kad viņu pamudinājis uzraugs Georgijs Andrejevs.[149]

No apsūdzētajiem cietuma darbiniekiem tikai viens – Ģ. Kliederis – atzina savu vainu. Viņš liecināja, ka "viņš tā sabijies, ka nezinājis, ko darīt, un, bīdamies no nāves, kopā ar M. Siliņu paslēpies atejas vietā," kā arī norādīja, ka nav mācējis apieties ar ieročiem.[150] Tomēr vēlāk, tiesas sēdē, arī viņš savu vainu noliedza.

Tiesu palātas Krimināldepartaments apsūdzību izskatīja 1921. gada 19. septembrī atklātā tiesas sēdē Jelgavā, un par to rakstīja arī prese.[151] Spriedums

[146] Jelgavas Centrālcietuma priekšnieka ziņojums Jelgavas apgabaltiesas prokuroram, 19.04.1920. LNA_LVVA, F7432_1_28, 6. lp.

[147] Apsūdzības raksts Jelgavas cietuma darbiniekiem, 1921. gada marts. LNA_LVVA, F7432_2_21, 3.–7. lp.

[148] Turpat.

[149] Turpat.

[150] Turpat, 6. lp.

[151] Cietuma personāls tiesas priekšā. *Zemgalietis*, 24.09.1921., 3. lpp.

pasludināts tā paša gada 3. oktobrī. Kā liecinieki tiesā bija pieaicināti citi cietuma darbinieki, piemēram, uzraugs J. Cers, vairāki ieslodzītie, to skaitā divi no izbēgušajiem ieslodzītajiem – E. Strautnieks un D. Pīlāgs, kā arī nošautā uzrauga māsa Helēna Bungša.[152] Tiesa par vainīgiem atzina deviņus cietuma darbiniekus – pieciem piesprieda aresta sodu, bet četriem – cietumu. Pieci apsūdzētie tika attaisnoti (sk. 2. tab.).

Par galvenajiem vainīgajiem tiesa atzina uzraugus M. Siliņu, Ģ. Kliederi, E. Tilkeviču un M. Kalniņu, kuri, "būdami apbruņoti ar šautenēm, pretēji saviem tiešajiem pienākumiem nav spēruši nekādus soļus uzbrūkošo ieslodzīto savaldīšanai un atbruņošanai, nav izlietojuši savus ieročus, kā arī nav spēruši nekādus soļus ieslodzīto bēgšanas aizkavēšanai".[153] Tiesa norādīja, ka tieši šo uzraugu rīcība bija galvenais iemesls, kāpēc ieslodzītajiem izdevās izbēgt. Visbargāko sodu – gadu cietumā – piesprieda tieši M. Kalniņam, kurš tiesā liecināja, ka "viņš neesot šāvis uz arestantiem tādēļ, ka neprot šaut".[154]

Notiesāja arī cietuma vadību – cietuma priekšnieku A. Zaueru, ko atzina par vainīgu nolaidīgā amata izpildīšanā aiz neuzmanības, un viņa palīgu K. Vānu, abiem piespriežot arestu. Daļā apsūdzību A. Zaueru tomēr attaisnoja. Spriedumā teikts: "Kaut gan pēc lietas apstākļiem nevar būt nekādu šaubu, ka Zauers pielaidis zināmu nolaidību savu pienākumu izpildīšanā, nedodot laikā rīkojumu par uzraugu apmācīšanu šaušanā un nesperot attiecīgus soļus ieslodzīto bēgšanas aizkavēšanai, tomēr nevar apgalvot, ka tādai Zauera nolaidībai sekas bija 6 ieslodzīto izbēgšana." [155] Tāpat tiesa par nepierādītu atzina apsūdzību, ka A. Zauers pēc bēgšanas nebūtu spēris attiecīgus soļus. Arī K. Vānu, kurš ieslodzīto bēgšanas laikā nemaz neatradās cietumā, daļā apsūdzību attaisnoja, neatzīstot viņu par vainīgu apzinātā vai mantkārības motivētā nolaidībā.

Vēlāk daļa notiesāto spriedumu pārsūdzēja, un Latvijas Senāts septiņu notiesāto kasācijas prasību izskatīja 1922. gada 24. novembrī, lemjot visiem septiņiem samazināt piespriestos sodus. Senāta spriedumā, precīzi izprotot dažādus laikmeta izaicinājumus, ar ko valsts penitenciārās sistēmas ieviešanas sākumā bija jāsaskaras ieslodzījuma vietu darbiniekiem, rakstīts: "Noziedzīgais nodarījums izdarīts tādā laikā, kuru var uzskatīt kā valsts orgānu darbības noorganizēšanas laikmetu, kad cietuma administratoriem nācās darboties grūtos apstākļos."[156] Tāpat sodu samazināšana tika motivēta ar cietumu darbinieku

[152] Personu saraksts, kuras jāizsauc tiesas sēdē A. Zauera un citu lietā, noraksts, 1921. gads. LNA_LVVA, F7432_2_21, 8. lp.

[153] Tiesu palātas sprieduma Jelgavas cietuma darbinieku lietā, noraksts, 19.09.1921. LNA_LVVA, F7432_2_21, 24. lp. o. p.

[154] Turpat, 20. lp. o. p.

[155] Turpat. LNA_LVVA, F7432_2_21, 22. lp. o. p.

[156] Latvijas Senāta spriedums Jelgavas cietuma darbinieku kasācijas lietā, noraksts, 24.11.1922. LNA_LVVA, F7432_2_21, 28. lp. o. p.

nelielo pieredzi konkrētajā darbā, rakstisku instrukciju trūkumu, uzraugu nesagatavotību un Ģ. Kliederim arī nepiemērotību dienestam fizisku defektu dēļ. Ievērojami tika samazināts piespriestais sods arī uzraugam M. Kalniņam. Senāts atzina, ka nav pierādīts, ka M. Kalniņš būtu labprātīgi atdevis vārtu atslēgas un ieročus, bet šādu rīcību, tāpat kā iespējamo smaidīšanu, drīzāk pamatoja ar baiļu sajūtu. Lai gan, pēc Senāta domām, bailes nevar kalpot par iemeslu, lai nepretotos ienaidniekam, par kādiem uzlūkojami bēgošie ieslodzītie, tomēr jāņem vērā apstāklis, ka M. Kalniņš "nav bijis nedz pienācīgi sagatavots sava dienesta izpildīšanai, nedz arī vispāri piemērots tādu pienākumu izpildīšanai, kādus tam uzdevusi cietuma administrācija, jo cilvēks ar lieliem fiziskiem defektiem, kāds ir bijis apsūdzētais Kalniņš, nav uzskatāms kā pietiekoši kvalificēts cietuma uzrauga dienesta izpildīšanai."[157]

Arī vēlāk notiesātie cietuma darbinieki iesniedza vairākus lūgumus saistībā ar viņiem piespriesto sodu izciešanu. Piemēram, K. Vāns lūdza viņam piespriesto sodu izciest nevis cietumā, bet gan dzīvesvietā. Viņš raksta, ka "ievietošana aresta telpās pie cietuma, kur viņš pats neilgi atpakaļ bijis par priekšnieku, kopā ar noziedzniekiem, atstātu uz viņu ļoti nospiedošu iespaidu".[158] K. Vāna lūgums tika izpildīts, un dota atļauja sodu izciest dzīvesvietā. A. Zauers vērsās ar apžēlošanas lūgumu pie Valsts prezidenta, bet lūgums tika atstāts bez ievērības.[159] Visi notiesātie, izņemot brāļus Vānus, kas bija miruši, sodu izcieta 1925. gadā Jelgavas cietumā (tajā pašā, kurā iepriekš bija strādājuši), bet K. Vāns – dzīvesvietā.

Izbēgšana no Jelgavas cietuma 1920. gada 13. jūnijā aktualizēja jau tā sasāpējušo jautājumu par cietumu personālsastāvu. Pēteris Vanags šajā kontekstā rakstīja: "Pašā pēdējā laikā šis [personālsastāva] jautājums ir tapis vēl asāks sakarā ar arestantu un viņu līdzdalībnieku uzbrukumu cietumu uzraugiem kā cietumos, tā arī ārpus tiem. Vēl neilgi atpakaļ Jelgavas cietumā arestanti vienu uzraugu nogalināja, otru smagi ievainoja, pēc tā notikuma cietuma kalpotāju aiziešana pieņēma vēl lielākus apmērus, un Galvenā cietumu valde tagad spiesta norādīt uz tiem līdzekļiem, ar kādiem būtu iespējams apturēt bēgšanu no cietuma dienesta un cietumu apsardzībai, kura tagad valstij vairāk kā jebkad vajadzīga, neļautu pēdējai izjukt un sabrukt."[160]

Tomēr nevar noliegt, ka daļēji iemesli notikumiem Jelgavas cietumā meklējami smagajos apstākļos, kādos Latvijas ieslodzījuma vietas aplūkotajā

---

[157] Turpat, 30. lp.

[158] Latvijas tiesu palātas lēmums K. Vāna lūguma jautājumā, noraksts, 05.08.1924. LNA_LVVA, F7432_2_21, 28. lp. o. p.

[159] Tiesu palātas prokurora vēstule Rīgas apgabaltiesas prokuroram, 21.03.1925. LNA_LVVA, F7432_2_21, 33. lp.

[160] Pētera Vanaga vēstule Tieslietu ministrijai, Rīga, 02.07.1920. LNA_LVVA, F1533_1_10, 2. lp.

laikā atradās. To atzina arī tiesa, vērtējot A. Zaueram izvirzīto apsūdzību un norādot, ka viņam "bija jāizpilda savi pienākumi pie ļoti grūtiem apstākļiem".[161] Tiesā arī pats A. Zauers raksturoja darba apstākļus. Viņš uzsvēra, ka pārņēmis cietumu "lielā nekārtībā," turklāt palīgs no sākuma viņam nav bijis, tāpēc bijis pašam jātiek galā ar daudziem darbiem. Tālāk A. Zauers norāda uz problēmām personālsastāvā – "cietuma uzraugi bija neiestrādājušies, un uz viņiem nevarēja paļauties". Tāpat A. Zauers paskaidroja, ka jau iepriekš, sevišķi pēc maijā notikušā bēgšanas gadījuma, lūdzis GCV līdzekļus cietuma apstākļu uzlabošanai, bet tādi viņam netika piešķirti, un tikai pēc 13. jūnija bēgšanas GCV atļāvusi ieviest "pārgrozības", kuras viņš jau agrāk lūdzis.[162]

Līdzīgas problēmas, it īpaši attiecībā uz personālsastāvu, norādīja arī citi liecinieki un apsūdzētie. Piemēram, K. Vāns liecināja, ka "arestanti bieži bija nemierā ar uzraugiem, jo pēdējie nebija iestrādājušies un neprata ar arestantiem apieties".[163] Visai precīzi situāciju raksturoja apsūdzētais uzraugs T. Jaičņikovs: "Cietuma uzraugi bija ļoti neiestrādājušies, bet izvēles nebija, jo niecīgās algas dēļ neviens cietuma dienestā negribēja iestāties."[164]

Secinājumi

Akūtās problēmas, ar ko valsts pastāvēšanas sākumā saskārās Latvijas ieslodzījuma vietas un tieslietu sektors kopumā, radīja ne tikai daudzus sarežģījumus ieslodzījuma nodrošināšanā, bet arī apsūdzību izmeklēšanā un tiesvedībā. Laikā, kad organizējās jaunās valsts pārvalde, absolūti lielākais skaits ieslodzīto cietumos nebija tiesāts un bija neziņā par nākotni. Gadījums, kad no Jelgavas cietuma 1920. gada vasarā izbēga seši izmeklēšanā esoši un "bīstami" ieslodzītie, skaidri demonstrē, ka ieslodzījuma nozares nesakārtotība radīja plašākus draudus valsts drošībai un bija ārkārtīgi nozīmīga, lai varētu nodrošināt sabiedrisko kārtību.

Analizējot izbēdzējus – viņiem izvirzītās apsūdzības un iepriekšējo dzīves gājumu –, iezīmējas skaudrs kara skartas paaudzes liktenis. Vairāki apsūdzētie jau agrā jaunībā iesaistījās karadarbībā, citiem aiz muguras bija dzīve kara izpostītā un nabadzīgā zemē vai arī gūstā. Lai gan ieslodzīto radītie vēstures avoti – apžēlošanas lūgumi, vēstules u. c. – vērtējami ļoti piesardzīgi, tomēr tajos paustais situācijas apraksts (piemēram, J. Svarenieka rakstītais par ilgo izmeklēšanu un neziņu par nākotni) kopīgi ar citiem avotiem veido dziļāku izpratni par personu motivāciju (gan saistībā ar sākotnējo apsūdzību, gan bēgšanu) un apstākļiem,

[161] Tiesu palātas sprieduma Jelgavas cietuma darbinieku lietā, noraksts, 19.09.1921. LNA_LVVA, F7432_2_21, 23. lp. o. p.
[162] Turpat, 20. lp. o. p.
[163] Turpat.
[164] Turpat.

kādos tie bija nonākuši, vienlaikus iezīmējot nozīmīgas Latvijas sabiedrības grupas sociālo portretu. Arī paši ieslodzītie un viņu radinieki (Ž. Dzērves tēvs) norāda uz traumām, ko atstājis kara laiks. Izbēdzēju stāstos konstatējamas vairākas kopīgas tendences – norādīts uz sliktajiem ieslodzījuma apstākļiem un lielo neziņu, kas ar viņiem turpmāk notiks, kas kalpojis kā bēgšanu veicinošs faktors. Tiek minēts arī līdzieslodzīto iespaids, to skaitā politiskais spiediens (iespējams, runa ir par komunistu aģitāciju).

Ņemot vērā, ka aplūkotajā laikā Latvijā kopumā konstatējams augsts noziedzības līmenis, bet tieslietu nozare nespēja tikt galā ar visām apsūdzībām, nereti ieslodzītajiem konstatējami īslaicīgi sodi. Tomēr izbēdzēju gadījumi (izņemot E. Strautnieku un Ž. Dzērvi) pierāda, ka par nežēlīgākajiem noziegumiem personām jau 20. gadu sākumā piesprieda un īstenoja ilgtermiņa ieslodzījumu. Tomēr garajiem sodu termiņiem, neapšaubāmi, pamats bija tieši bēgšanas fakts, nevis sākotnējās apsūdzības. Piemēram, P. Puržulis, kurš jau 1921. gadā bija atbrīvots no sākotnējās apsūdzības, par bēgšanu izcieta spaidu darbus uz visu mūžu (pēc apžēlošanas), līdz cietumā mira. Tāpat arī Konopacka ģimenes slepkavībā apsūdzētie, kas pierādījumu trūkuma dēļ vienā no tiesām pat tika attaisnoti, atkārtotā tiesā, izmantojot cita izbēdzēja liecības, tomēr tika notiesāti, un brīvībā trīs no viņiem izkļuva tikai 20. gs. 30. gados.

Ar sliktajiem apstākļiem cietumos saskārās ne tikai ieslodzītie, bet arī darbinieki, taču nozares administrācija vairāk koncentrējās nevis uz ieslodzījuma apstākļu uzlabošanu, kam trūka kapacitātes, bet sākotnēji centās novērst galvenās drošības problēmas, ko bieži saistīja ar personāla jautājumu. Ne velti 14 Jelgavas cietuma darbinieki pēc ieslodzīto bēgšanas tika tiesāti par nolaidīgu dienesta uzdevumu izpildi, bet deviņi arī notiesāti ar reāliem ieslodzījuma sodiem. Turklāt apsūdzības pret cietuma darbiniekiem tika skatītas plašākā kontekstā: nevis tikai to darbība (vai bezdarbība) pašas bēgšanas laikā, bet arī apstākļi, kas līdz tam noveduši. Ļoti svarīgi atzīmēt, ka kasācijas tiesa, izskatot apsūdzības, vispārējos pēckara apstākļus uzskatīja par vainu mīkstinošu faktoru.

Kopumā šī piemēra analīze skaidri parāda, ka, neraugoties uz ārkārtīgi sarežģītajiem apstākļiem, jau valsts pastāvēšanas sākumā notika tiekšanās pēc demokrātijā noteikto tiesiskuma principu ievērošanas (advokātu piešķiršana, kasācijas sūdzības u. c.), tomēr šo procesu ievērojami apgrūtināja ne tikai darbības pamatprincipu un prakses trūkums, bet arī daudzi sadzīviski jautājumi un galvenokārt atbilstoša personāla rekrutēšana.

1. tabula

No Jelgavas cietuma 1920. gada 13. jūnijā izbēgušie ieslodzītie, viņu apsūdzības un tiesvedības gaita*

Vārds, uzvārds	**Personas dati, dzīves gājums**	**Par ko apvainots (pirms izbēgšanas)**	**Tiesas spriedums sākotnējā apsūdzībā**	**1921. g. 7. februāra kara tiesas spriedums apsūdzībā par bēgšanu no Jelgavas cietuma un uzrauga slepkavību**	**Vai ir apžēlots**	**Atbrīvots**
Ernests Strautnieks	Johana dēls, piederīgs Jelgavai, dz. 1903. g., atslēdznieka māceklis, neprecējies, okupācijas laikā tiesāts par zādzību ar 1 gadu 6 mēnešiem cietumā	Nav ziņu	Izmeklēšana	3 gadi cietumā	Nav ziņu	Atbrīvots pirms 1923. g. februāra
Žanis Dzērve (atsevišķos dokumentos lietots alias Jānis Krūmiņš)	Jāņa dēls, piederīgs Bauskas apr. Mežotnes pag., dz. 1898. g., Latvijas armijas virsleitnants	Izmeklēšanā par naudas izšķēršanu un zādzību	Izmeklēšana	Degradēt par kareivi un izslēgt no armijas sastāva, piespriest nāvessodu nošaujot	Nāvessods mainīts uz izsūtījumu uz KSFPR	Izsūtīts uz KSFPR 1921. g. 18. aprīlī

Vārds, uzvārds	Personas dati, dzīves gājums	Par ko apvainots (pirms izbēgšanas)	Tiesas spriedums sākotnējā apsūdzībā	1921. g. 7. februāra kara tiesas spriedums apsūdzībā par bēgšanu no Jelgavas cietuma un uzrauga slepkavību	Vai ir apžēlots	Atbrīvots
Pēteris Puržulis	Staņislava dēls, piederīgs Lietuvas Panevēžas apr. Biržu pag., dz. 1883. g., precējies, zemkopis	Izmeklēšanā par zirga zādzību	Izmeklēšana, Jelgavas apgabaltiesas 1921. g. 8. marta lēmums atbrīvot no apsūdzības par zirga zādzības mēģinājumu	Nāvessods nošaujot	1921. g. 14. martā Latvijas Satversmes sapulces prezidents J. Čakste izdeva lēmumu apžēlot, piespriežot spaidu darbus uz mūžu	Miris cietumā 1924. g. 6. oktobrī no saindēšanās
Jānis Svarenieks	Otīlijas dēls, piederīgs Bauskas apr. Bārbeles pag., dz. 1898. g. 21. janvārī, precējies, pēc nodarbošanās miesnieks	Apsūdzēts slepkavībā	1922. g. 18. marts, spaidu darbi uz nenoteiktu laiku	15 gadi spaidu darbos		Atbrīvots no Rīgas Centrālcietuma 1932. g. 23. decembrī, balstoties uz pirmstermiņa atsvabināšanas komisijas lēmumu

Dāvids Pīlāgs	Emīlijas dēls, Igaunijas pavalstnieks, piederīgs Jelgavai, dz. 1884. g., precējies, zemkopis, analfabēts, 1917. g. tiesāts par zādzību (citur par kareivju zābaku pirkšanu)	Apsūdzēts slepkavībā	1922. g. 18. marts, spaidu darbi uz nenoteiktu laiku	Nāvessods nošaujot	1921. g. 14. martā Latvijas Satversmes sapulces prezidents J. Čakste izdeva lēmumu apžēlot, piespriežot spaidu darbus uz mūžu, 1933. g. 13. novembrī apžēlots uz 20 gadiem spaidu darbos	Atbrīvots 1937. g. 17. novembrī uz Rīgas Centrālcietuma administratīvās komisijas lēmuma pamata
Jānis Līpiņš	Jāņa dēls, piederīgs Jelgavas apr. Bukaišu pag., dz. 1903. g. 14. janvārī, neprecējies, tirgotājs (citur beķeris)	Apsūdzēts slepkavībā	1922. g. 18. marts, spaidu darbi uz 18 gadiem	10 gadi spaidu darbos	1932. g. 16. jūnijā apžēlots uz 12 gadiem spaidu darbos	Atbrīvots 1933. g. 7. februārī kā sodu izcietis

* Sast. pēc: Latvijas kara tiesas spriedums, 07.02.1921. LNA_LVVA, F3404_1_1618, 121. lp.; ieslodzīto personas lietas.

2. tabula

Jelgavas cietuma darbinieki, kas apsūdzēti par nolaidīgu dienesta pienākumu pildīšanu un tiesāti*

Vārds, uzvārds, tēva vārds	Vecums 1921. g.	Piederības vieta	Amats	Apsūdzība	19.09.2021. tiesas spriedums	24.11.1922. tiesas spriedums	Kad sodu izcietis
Ansis Zauers Anša dēls	47	Jelgavas apr. Volgundes pag.	Cietuma priekšnieks	Sodu lik. 652. p. 2. d., 639. p. 4. d.; nav devis rīkojumus par uzraugu apmācību, zinādams par bēgšanas plānošanu, nav spēris soļus tās novēršanai, pēc izbēgšanas nav devis rīkojumu dzīties pakaļ bēdzējiem un nav nekavējoši informējis policiju	1 mēnesis arestā, daļā apsūdzību attaisnots	1 nedēļa arestā	1925. g. 6.–13. aprīlis, Jelgavas cietums
Krišs Vāns Kārļa dēls	39	Tukuma apr. Jaunpils pag.	Priekšnieka palīgs	Sodu lik. 693. p. 4. d.; nav pievērsis uzmanību ziņām par ieslodzīto gatavošanos bēgšanai un nav spēris attiecīgus soļus	2 nedēļas arestā, daļā apsūdzību attaisnots	1 nedēļa arestā	1925. g. 2.–9. aprīlis, mājās
Georgijs Andrejevs Ivana dēls	22	Pleskavas guberņas Novorževas apr. Oršanskas pag.	Vecākais uzraugs	Sodu lik. 652. p. 2. d.; pretēji priekšniecības rīkojumiem izlaidis pastaigā vairāk ieslodzīto, no tiem 3 atsevišķās kamerās turamos	Attaisnots		

Teodors Jaičņikovs Sinovja dēls	60	Jaroslavļas guberņas Pošehonas apr.	Uzraugs	Sodu lik. 652. p. 2. d.; pretēji priekšniecības rīkojumiem izlaidis pastaigā vairāk ieslodzīto, no tiem 3 atsevišķās kamerās turamos	Attaisnots		
Ģederts Kliederis Anša dēls	52	Jelgavas apr. Vecplatones pag.	Uzraugs	Sodu lik. 652. p. 2. d.; bēgšanas laikā nav spēris soļus ieslodzīto savaldīšanai un bēgšanas apturēšanai	6 mēneši cietumā	1 mēnesis arestā	1925. g. 4. aprīlis– 3. jūnijs, Jelgavas cietums
Mārtiņš Siliņš Kārļa dēls	66	Bauskas apr. Kroņmisas pag.	Uzraugs	Sodu lik. 652. p. 2. d.; bēgšanas laikā nav spēris soļus ieslodzīto savaldīšanai un bēgšanas apturēšanai	6 mēneši cietumā		1925. g. 15. aprīlis– 14. jūnijs, Jelgavas cietums
Mārtiņš Kalniņš Jēkaba dēls	47	Jelgavas apr. Ozolnieku pag.	Uzraugs	Sodu lik. 652. p. 2. d.; bēgšanas laikā nav spēris soļus ieslodzīto savaldīšanai un bēgšanas apturēšanai	1 gads cietumā	1 mēnesis arestā	1925. g. 6. aprīlis– 6. jūnijs, Jelgavas cietums
Eduards Tilkevičs Vladislava dēls	52	Kauņas pilsēta	Uzraugs	Sodu lik. 652. p. 2. d.; bēgšanas laikā nav spēris soļus ieslodzīto savaldīšanai un bēgšanas apturēšanai	6 mēneši cietumā	1 mēnesis arestā	1925. g. 3. aprīlis– 3. maijs, Jelgavas cietums

Vārds, uzvārds, tēva vārds	Vecums 1921. g.	Piederības vieta	Amats	Apsūdzība	19.09.2021. tiesas spriedums	24.11.1922. tiesas spriedums	Kad sodu izcietis
Kārlis Ģinteris Ēvalda dēls	46	Jelgavas apr. Ozolnieku pag.	Uzraugs, durvju slēdzējs	Sodu lik. 636. p. 1. d.; pretēji priekšniecības norādījumiem laidis Ž. Dzērvi citu ieslodzīto kamerās	4 mēneši arestā		
Kristaps Veiss Friča dēls	62	Slokas pilsēta	Uzraugs, durvju slēdzējs	Sodu lik. 636. p. 2. d., 656. p. 3. d.; ieslodzītajiem no ārienes pienesis naudu; pretēji priekšniecības norādījumiem laidis Ž. Dzērvi citu ieslodzīto kamerās	6 mēneši arestā	1 mēnesis arestā	Sodu nav izcietis, jo 16.01.1923. miris
Fricis Veiss Kriša dēls	26	Slokas pilsēta	Uzraugs, durvju slēdzējs	Sodu lik. 636. p. 1. d.; iznesis ārpus cietuma ieslodzīto rakstītas vēstules un pienesis ieslodzītajiem vēstules; pretēji priekšniecības norādījumiem laidis Ž. Dzērvi citu ieslodzīto kamerās	4 mēneši arestā	1 mēnesis arestā	Sodu nav izcietis, jo 04.12.1922. miris

Oto Oše Anša dēls	23	Jelgavas apr. Vecsvirlaukas pag.	Uzraugs, durvju slēdzējs	Sodu lik. 639. p. 2. d.; pretēji cietuma noteikumiem atstājis neaizslēgtas cietuma slimnīcas durvis	Attaisnots		
Kārlis Oše Anša dēls	25	Aizputes apr. Priekules pag.	Uzraugs, durvju slēdzējs	Sodu lik. 639. p. 2. d.; pretēji cietuma noteikumiem atstājis neaizslēgtas cietuma slimnīcas durvis	Attaisnots		
Teodors Kalvītis Teodora dēls	19	Jelgavas apr. Zaļāsmuižas pag.	Uzraugs, durvju slēdzējs	Sodu lik. 639. p. 2. d.; pretēji cietuma noteikumiem atstājis neaizslēgtas cietuma slimnīcas durvis	Attaisnots		

* Sast. pēc: Tiesu palātas prokurora uzraudzības akts Jelgavas cietuma darbinieku lietā, 1921.–1925. gads. LNA_LVVA, F7432_2_21

AIGA BĒRZIŅA-KITE

HOW SIX INMATES ESCAPED FROM JELGAVA PRISON IN MINUTES: THE MOST NOTORIOUS 1920 PRISON BREAK AND ITS IMPACT

During the War of Independence, one of the biggest prison challenges involved ensuring order and security. A total of 100 escapes between 1919 and 1920 are now known. The article discusses the example of Jelgava Prison and the range of related issues, when on June 13, 1920, the largest escape from Latvian prisons took place during the War of Independence. During that time, "six unarmed prisoners disarmed and overpowered six armed guards."

During a premeditated attack, prison guard Jānis Gudrups was seriously injured, while another guard, Aleksandrs Bungšs, was killed, and six "high-profile criminals," accused of robberies and murders, escaped. The prison break took only 10 minutes, and none of the prison staff pursued the fleeing inmates. The article describes those involved in the escape, their prior charges, the course of the trial after their recapture, and their subsequent sentences. The investigation into the escape and the conclusions drawn from it are also analysed. Primarily unpublished documents from the State Historical Archive of Latvia at the National Archives of Latvia, along with press articles, were analysed.

After escaping, all six were declared wanted and captured in a relatively short time. In addition to the initial charges, new charges were filed – for escaping jail and facilitating the murder – which were examined in several military court hearings. Three of the fugitives were sentenced to death, while the others received prison sentences. The death sentences were later commuted to imprisonment. Investigations and trials also continued regarding the original charges. Jānis Svarenieks, Dāvids Pīlāgs, and Jānis Līpiņš were tried for the murder and robbery of Indriķis Konopackis and his family, and they were sentenced to forced labour.

It should be noted that one court acquitted the accused due to a lack of evidence; however, the outcome was influenced by the testimony of another escaped prisoner, E. Strautnieks, who claimed that, while hiding from the police, the defendants had confessed to him about the murder of the Konopackis family. After their conviction, the inmates repeatedly submitted clemency requests to the authorities, and those convicted were eventually released in the 1930s. The last of the six escapees to regain his freedom was D. Pīlāgs, who was released on November 17, 1937.

Lieutenant General of the Latvian Army, Žanis Dzērve, recognized as the main organizer of the escape and charged with several counts of money fraud and theft, was pardoned, with his death sentence commuted to expulsion to Soviet Russia. The lightest sentence, three years in prison, was given to the youngest escapee, E. Strautnieks, who had voluntarily returned to prison first. Reports indicate he was already free by 1924, with no further records of investigations or trials found afterward. Meanwhile, P. Puržulis, initially accused of horse theft but later cleared of those charges, remained imprisoned for his role in the escape until his death in prison, having poisoned himself with wood varnish he secretly used for intoxication.

Examining the escapees – the accusations against them and their past lives – reveals the harsh fate of a war-impacted generation. Some defendants had participated in hostilities early on, while others had endured lives shaped by a war-ravaged, impoverished land or captivity. Although sources created by prisoners, such as clemency requests and letters, are very cautious in tone, the descriptions of their circumstances in these documents, combined with other sources, provide a deeper understanding of the motivations of these individuals (both regarding the original charges and their escape) and the conditions they faced. This also sheds light on the social profile of a significant segment of Latvian society.

The prisoners and their families highlight the lasting trauma left by the war. Several common themes emerge in their escape stories: poor prison conditions, great uncertainty about their future, which contributed to their decision to escape, and the influence of co-prisoners, including potential political pressure (possibly communist campaigning).

Following the escape, the Main Prison Board conducted an investigation into the incident, uncovering multiple failures by prison management and supervisors. As a result, 14 prison officers were charged with negligent service duty and faced trial. The indictment examined not only the conduct of prison officers during the escape itself but also the preceding conditions, particularly actions by prison staff that contributed to the escape (e.g., cash access for prisoners, correspondence between prisoners and individuals outside the prison, etc.). The court found nine prison officers guilty – five of whom were sentenced to arrest, while four received prison sentences, including prison chief Anis Zauers and his assistant Krišs Vāns. Five defendants, however, were acquitted. Later, some of the convicted officers appealed, and on November 24, 1922, the Latvian Senate reviewed the appeals of seven convicts, ultimately reducing all seven sentences, considering as a mitigating factor the difficult war years and the overall prison conditions.

The escape from Jelgava Prison on June 13, 1920, also highlighted the broader, already pressing issue of prison personnel. An analysis of this case clearly demonstrates that, despite extremely challenging circumstances, efforts to uphold the principles of democracy and the rule of law (such as the provision of legal representation and the ability to appeal decisions) were being made during the early years of the country's existence. However, these efforts were significantly hindered not only by the absence of established operational frameworks and practices but also by a range of persistent issues, particularly the recruitment of qualified staff.

Keywords: Jelgava, prison, Main Prison Board, Latvian War of Independence, penal system, imprisonment, crime

Iesniegts 2024. gada 8. oktobrī

VĒSTURE

KĀRLIS SILS

"TAUTAS DĒLS" (1934): APVĒRSUMS, AMBĪCIJAS UN RŪGTA VILŠANĀS JEB KĀ NEATDZIMA FILMU NOZARE LATVIJĀ

Rakstā aplūkots spēlfilmas "Tautas dēls" uzņemšanas process un tā politiskais konteksts 1934. gadā. Kā rāda ar filmas uzņemšanu saistītie dokumenti, tās producēšana bija neveiksmju pilna, kuru cēlonis bija iesaistīto aktoru pieredzes trūkums. Rezultātā filma bija ne vien saturiski vāja, bet arī izraisīja politiski bīstamu situāciju iekšlietu viceministram Alfrēdam Bērziņam, kurš bija sevi pieteicis kā filmas protektoru. Raksta centrālais arguments ir, ka šo neveiksmju kopuma mijiedarbība ar politiskām intrigām Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības agrīnajā periodā bija būtisks faktors tam, ka izveidojās ilgstošs pārtraukums pilnmetrāžas spēlfilmu producēšanā Latvijā.
Atslēgvārdi: "Tautas dēls", kino vēsture, spēlfilmas, Alfrēds Bērziņš, Kārlis Ulmanis

"Holivuda – Salaspilī!" – sludināja laikraksta "Brīvā Zeme" žurnālists, sniedzot reportāžu par pirmās latviešu "skaņu lielfilmas" "Tautas dēls" uzņemšanas procesu.[1] 1934. gada vasarā un rudenī prese Latvijā bija pilna ar šāda veida slavinošiem rakstiem par "Tautas dēlu". Jau pats filmas uzņemšanas process bija sensācija, jo, ja mēs ticētu avīžu rakstiem un vadošo personu izteikumiem, filmas producents bija amerikāņu kino industrijas flagmanis *Universal Pictures*. Arī filmas pirmizrādi 1934. gada 17. novembrī avīžu lappusēs svinēja kā patriotisku sasniegumu.[2] Turklāt prese apgalvoja, ka filma ir ārkārtīgi populāra un mazāk nekā mēneša laikā pēc pirmizrādes to esot redzējuši jau vairāk nekā simts tūkstoši skatītāju.[3] Līdztekus parādījās spekulācijas par potenciālu starptautiskiem panākumiem un pašmāju "filmrūpniecības" uzplaukumam.[4]

[1] Holivuda – Salaspilī! *Brīvā Zeme*, 04.08.1934., 23. lpp.
[2] Kā atsaucas prese par mūsu pirmo skaņu lielfilmu "Tautas dēls". *Brīvā Zeme*, 28.11.1934., 4. lpp.
[3] "Tautas dēlu" noskatījušies 100 000 cilvēku. *Rīts*, 08.12.1934., 6. lpp.
[4] Vai Latvijā iespējama filmrūpniecība? *Latvijas Sargs*, 06.08.1934., 3. lpp.; Arī Latvijā iespējama lielfilmu rūpniecība. *Rīts*, 24.11.1934., 4. lpp.

Iekšlietu viceministrs Alfrēds Bērziņš (1899–1977), kurš bija arī filmas "Tautas dēls" protektors, solīja spožu nākotni un apgalvoja, ka "latviešu filmas nebūtu grūti novietot pasaules tirgū".[5] Lasot šos slavinošos rakstus, varētu šķist, ka 15. maija apvērsums patiešām būs atnesis kino industrijas atdzimšanu Latvijā. Ņemot vērā šķietamos "Tautas dēla" panākumus, nākamajai "lielfilmai" jau vajadzētu būt aiz stūra.

Tomēr "Tautas dēls" cerēto kino industrijas atdzimšanu neievadīja. 30. gadu kino apmeklētājus pašmāju kino mākslas sasniegumi tā arī neiepriecināja, un nākamā latviešu "lielfilma" – "Zvejnieka dēls" – uz ekrāniem iznāca vien 1940. gada janvārī. Kā mēs redzēsim šajā rakstā, ir labs pamats argumentam, ka tieši "Tautas dēla" fiasko uz pāris gadiem apturēja kino industrijas attīstību Latvijā. To, ka "Tautas dēls" varētu būt bijusi neizdevusies filma, ir norādījusi kino zinātniece Inga Pērkone-Redoviča, atzīmējot memuāros minētas skatītāju reakcijas: "Tomēr cilvēki, kas redzējuši Tautas dēlu, to atceras kā visai amizantu gabalu, kur pārlieku lielā nopietnība izraisījusi skatītāju smieklus."[6] Tomēr tas vien, ka filma, kas līdz mūsdienām nav saglabājusies, varētu būt bijusi vāja, pilnībā neizskaidro tik ilgo "lielfilmu" producēšanas pārrāvumu. Šajā rakstā mēs aplūkosim "Tautas dēla" tapšanas politisko kontekstu un ielūkosimies filmas producēšanas un uzņemšanas aizkulisēs.

Latvijas un starptautiskais konteksts

Lai labāk saprastu situāciju starpkaru perioda Latvijā un pasaulē kopumā, ir lietderīgi atmest mūsdienu priekšstatus par to, kā būtu jāfunkcionē filmu nozarei. Šajā laika periodā tikai pakāpeniski radās dažādas ar kino industriju saistītas prakses, kas mūsdienās šķiet pašsaprotamas. Tāpat nebija skaidru priekšrakstu vai paraugu, no kuriem varētu adaptēt veiksmes formulu nacionālās kino industrijas attīstībai. Paralēli tam sabiedrībā vēl veidojās izpratne par spēlfilmām ne vien kā izklaidi, bet arī mākslu un, kas vēl būtiskāk no politisko elišu skatupunkta – kā propagandas kanālu ideoloģiska vēstījuma nodošanai. 20. gadu sākumā nevienā valstī politiķiem nebija skaidras atbildes uz jautājumu, vai filmu ražošana un izplatīšana ir jāatbalsta, jāierobežo vai tās attīstība ir jāatstāj pašplūsmā. To, kā katrā no valstīm attīstījās vai iznīka vietējā filmu industrija, lielā mērā noteica lokālu politisku un uzņēmējdarbības eksperimentu veiksmes un neveiksmes mijiedarbībā ar globālā tirgus konjunktūru.[7]

---

[5] Iekšlietu viceministrs A. Bērziņš par filmrūpniecības iespējām Latvijā. *Pēdējā Brīdī*, 25.11.1934., 2. lpp.

[6] Pērkone, Inga (2008). *Kino Latvijā, 1920–1940*. Rīga: Zinātne, 207. lpp.

[7] Par politiskajām dilemmām, komerciālajiem apsvērumiem un konkurenci starp ASV un Eiropas kino ražotājiem sk.: Trumpbour, John (2002). *Selling Hollywood to the World: US and European Struggles for Mastery of the Global Film Industry, 1920–1950*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lai gan situācija starpkaru periodā bija pretrunīga un brīžiem haotiska, šajās divās desmitgadēs kopumā raksturīga tendence bija arvien lielāka valsts iesaiste un pakāpeniska filmu nozares institucionalizācija un politizācija. Daļēji šo tendenci diktēja ekonomiski apsvērumi, jo tieši 20. gados filmu nozare sevi pierādīja kā multimiljonu industriju. Politiķus sāka nodarbināt tādi jautājumi kā filmu importa un eksporta iespaids uz kopējo tirdzniecības bilanci, potenciāls jaunai, plaukstošai uzņēmējdarbības nišai un vietējo uzņēmēju interešu aizsardzība. Līdztekus būtiskāka kļuva filmu satura kontroles problemātika. Sākot ar 30. gadiem, daudzās valstīs neatkarīgi no tā, vai konteksts bija autoritārs vai demokrātisks, stingrāka kļuva cenzūra un citi ierobežojumi, ko vadīja gan priekšstati par tikumību, gan ideoloģiski nevēlama satura izskaušana.[8] Vienlaikus valdības un politiskās grupas sāka izrādīt pastiprinātu interesi par sev vēlamas ideoloģijas ieaušanu filmu vēstījumā.[9]

Norises Latvijā kopumā iekļāvās šajā plašākā kontekstā. Pirmās spēlfilmas Latvijas teritorijā uzņemtas jau 1913.–1914. gadā, tomēr tālāku uzņēmējdarbību šajā laukā pārtrauca Pirmais pasaules karš.[10] Tik īsā laikā, protams, nevarēja iesakņoties vietēja tradīcija, un 20. gados spēlfilmu veidotāji vēl arvien bija pionieri lokālā kontekstā. Līdzīgi kā citur Eiropā, aiz tām pāris spēlfilmām, ko uzņēma Latvijā 20. gadu pirmajā pusē, stāvēja vietējie uzņēmēji, kas eksperimentēja

[8] Latvijā par filmu satura pārraudzību bija atbildīga Kinocenzūras komisija, kas līdz 1926. gadam atradās Iekšlietu ministrijas, bet pēc tam – Izglītības ministrijas pārraudzībā. 20. gs. 20. gadu kino cenzūras stingrumu noteica ne tik daudz apzināta valdības politika, kā sabiedrisko organizāciju un atsevišķu aktīvistu spiediens "no apakšas". Sk.: Lipša, Ineta (2012). *Izklaides kultūra Latvijā: morāles komunikācijas aspekti (1918–1934)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 107., 108., 114.–117. lpp. Lai gan visbiežāk pieprasījums "no apakšas" bija pēc stingrākas cenzūras, pazīstami žurnālisti varēja asi vērsties pret pārmērībām un, piemēram, filmas "Zilais eņģelis" (*Der blaue Engel*) gadījumā panākt tās atcelšanu (turpat, 118.–121. lpp.).

[9] Klasisks piemērs ir Itālija, kur valdība līdz 20. gadu beigām galvenokārt ignorēja pašmāju filmu ražošanas nozari. Attieksme mainījās vien 20. gadu beigās, kad, nespējot konkurēt ar vācu un amerikāņu filmām, Itālijas filmu industrija bija gandrīz pilnībā sagruvusi. Sākotnēji valdības intervenci vadīja komerciāli apsvērumi, bet 30. gadu sākumā itāļu fašisti sāka novērtēt šī medija potenciālu propagandā. 30. gadu vidū filmu ražošana jau bija kļuvusi par vienu no Benito Musolīni (1883–1945) deklarētām prioritātēm. Sk.: Ricci, Steven (2008). *Cinema and Fascism: Italian Film and Society, 1922–1943*. Berkely, Los Angelos: University of California Press. Salīdzinājumam arī demokrātiskajās ASV filmu nozare 20. gs. 30. gados tika politizēta. Šī procesa vislabāk zināmā izpausme ir tā dēvētais Heisa kods (*Hays Code*) jeb *Motion Picture Production Code*. Līdztekus cenzūrai un tikumības priekšrakstiem Heisa koda realizācijas uzraugi rūpējās par to, lai vēstījums filmās ideoloģiskā ziņā biežāk būtu reliģiski konservatīvs. Lai gan nominālі kods bija industrijas pašregulācija, to ieviesa kā reakciju uz spiedienu un draudiem no konservatīvo politiķu un grupu puses. Sk.: Black, Gregory D. (1996). *Hollywood Censored: Morality Codes, Catholics, and the Movies*. Cambridge: Cambridge University Press.

[10] Vecākā Latvijā uzņemtā spēlfilma, kas saglabājusies līdz mūsdienām, ir "Kur patiesība? Ebreju kursistes traģēdija" (1913. g.). Vairāk par filmu un tās uzņemšanas procesu sk.: Vijups, Armands (2022). *Kur patiesība par ebreju kursistes traģēdiju*. Ventspils: Ventspils muzejs.

neapgūtā, intriģējošā biznesa nišā, un entuziasti, kurus saistīja jaunā mākslas formāta sniegto iespēju pārbaude. Desmitgades izskaņā manāmāka kļuva valsts iesaiste.[11] Tādas institūcijas kā Izglītības ministrija, Kara ministrija, Iekšlietu ministrija un Latvijas Aizsargu organizācija sāka piešķirt finansējumu un cita veida atbalstu spēlfilmu ražošanai, un viszināmākā filma ar ievērojamu publisko finansējumu ir "Lāčplēsis" (1930. g.).[12]

Filmas "Lāčplēsis" lielie panākumi – kritiķu pozitīvi vērtējumi un augsta skatītāju interese – parādīja, ka pastāv formula nacionālās kino industrijas uzplaukumam Latvijā 30. gados. Tomēr jau brīdī, kad skatītāji plūda uz kinoteātriem vērot patriotisko mākslas darbu, bija sākusies Lielā depresija. 30. gadu sākumā situācija kļuva tik kritiska, ka publiskais finansējums brīžiem trūka pat ierēdņu algu laicīgai izmaksāšanai, kur nu vēl spēlfilmu atbalstam. Panīkumu veicināja arī skaņu filmu ēras sākums, kā rezultātā filmu uzņemšana kļuva tehniski sarežģītāka un dārgāka. Šo abu iemeslu dēļ 1931.–1933. gadā uz ekrāniem tā arī neiznāca neviena pašmāju pilnmetrāžas spēlfilma un vietējie ražojumi aprobežojās ar kinohronikām un kultūrfilmām.[13]

Intrigas, kompromisi un nepieredzējušais propagandas šefs

Līdz ar tautsaimniecības atkopšanos ap 1933.–1934. gadu pirmās latviešu skaņu "lielfilmas" uzņemšana bija tikai laika jautājums. Jau parlamentārajā periodā valsts institūcijas, iesaistoties "Lāčplēša" finansēšanā, bija guvušas pozitīvu pieredzi plašākām masām viegli pieejamas ideoloģiskas mākslas radīšanā. Tāpēc, ja arī nebūtu 1934. gada 15. maija apvērsuma, visticamāk, kādam veiklam darbonim ar labiem sakariem politikā būtu izdevies piesaistīt publisko finansējumu savam projektam. Apvērsums ar visu tā radīto haosu valsts pārvaldē un neskaidrībām par varas attiecībām, iespējams, pat būtu aizkavējis pirmās skaņu "lielfilmas" uzņemšanu, ja vien politisko kompromisu rezultātā Kārlis Ulmanis (1877–1942) nebūtu iecēlis jauniņo Alfrēdu Bērziņu par režīma galveno propagandistu. To, ka A. Bērziņš nebija plānojis iegūt propagandista lomu, var

---

[11] Pirmais ministrs, kas pašmāju kino industrijas attīstību uzstādīja par politisku mērķi, bija Rainis (1865–1929). 1927. gadā viņš iedibināja Kinocenzūras kolēģijas virskomisiju, kurā iekļautajiem sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem bija ne vien jācenzē ārvalstu saturs, bet arī jāsekmē "latvisku kultūras filmu attīstība". Sk.: Lipša, I. *Izklaides kultūra Latvijā,* 109. lpp. Nākamais izglītības ministrs Augusts Tentelis (1876–1942) virskomisiju likvidēja (turpat, 112. lpp.).

[12] Filmas "Lāčplēsis" budžets bija 40 000 latu. No šīs summas vismaz 8000 latu bija publiskais finansējums – 3000 latu filmai piešķīra Iekšlietu ministrija, bet 5000 latu – valdība. Filma saņēma arī nefinansiālu atbalstu no publiskajām institūcijām, jo, piemēram, Kara ministrija ļāva bez maksas izmantot inventāru un norīkoja karavīrus kā statistus masu skatu filmēšanai. Sk.: Pērkone, I. *Kino Latvijā, 1920–1940*, 184. lpp.

[13] Par filmu nozares attīstību parlamentārajā periodā sk.: Pērkone, I. *Kino Latvijā, 1920–1940*, 174.–195. lpp.

labi nolasīt viņa atmiņās. Memuāros viņš neslēpa ambīcijas kļūt par iekšlietu ministru, ko viņš uzskatīja par atbilstošu atalgojumu par saviem nopelniem apvērsuma organizēšanā.[14] Ņemot vērā A. Bērziņa līdzšinējo profesionālo pieredzi – līdztekus darbībai politikā viņš pārsvarā bija strādājis iekšlietu struktūrās –, šādam solim patiešām būtu zināma loģika.[15] Tomēr Jāņa Baloža (1881–1965) stingras opozīcijas un paša K. Ulmaņa piesardzības dēļ A. Bērziņš tā arī nekļuva par ministru jaunajā autoritārajā valdībā.[16] Tā vietā A. Bērziņš kā kompromiss autoritārajā valdībā bija iecelts par iekšlietu viceministru.[17]

Tikpat situatīva un, visticamāk, lielā mērā nepārdomāta no K. Ulmaņa puses bija propagandas kā atbildības lauka izvēle jaunizveidotajam amatam. Līdz apvērsumam A. Bērziņa pieredze mediju vidē bija niecīga, un vairākas laikabiedru liecības no 1934. gada vasaras parāda, ka viceministrs kopumā ne pārāk labi orientējās savā atbildības laukā.[18] Vienā ziņā A. Bērziņam tomēr bija tiem laikiem unikāla pieredze. 20. gadu beigās tieši viņš bija atslēgas cilvēks, kas bija nokārtojis publiskā finansējuma piešķiršanu filmām "Par tēvu zemi" un "Lāčplēsis". Šī iemesla dēļ kino vēstures annālēs A. Bērziņš bieži tiek minēts kā producents.[19] Vēlme pierādīt sevi vēlreiz šajā ampluā, organizējot pirmās latviešu skaņu lielfilmas uzņemšanu, visticamāk, arī bija iemesls, kāpēc A. Bērziņš tik agri pievērsās šādam ambiciozam projektam.

---

[14] Bērziņš, Alfrēds (2015). *Nepublicētās atmiņas*. Rīga: Lauku Avīze, 97. lpp.

[15] Apkopojumu par A. Bērziņa karjeru sk.: Jēkabsons, Ēriks (2015). Priekšvārds. No: Bērziņš, A. *Nepublicētās atmiņas*, 5.–11. lpp.

[16] Politiskās mahinācijas, sastādot autoritāro valdību, J. Baloža opozīcija un K. Ulmaņa apsvērumi minēti Vilhelma Muntera liecībās čekai, sk.: Ronis, Indulis. Vilhelms Munters un PSRS čeka. *Latvijas Vēstnesis*, 28.07.1998., 10. lpp.

[17] Līdz 1936. gada 12. maijam, kad valdība piešķīra A. Bērziņam tiesības piedalīties Ministru kabineta sēdēs, tas drīzāk bija pielīdzināms augsta ranga ierēdņa amatam, nevis politiskam postenim.

[18] Vilhelms Munters (1898–1967) savās piezīmēs vairākkārt atzīmēja, ka A. Bērziņš pieļauj dažādas kļūdas un rīkojas nepārdomāti jaunajā amatā (Vilhelma Muntera dienasgrāmata, 1933.–1934. gads. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA_LVVA), F2630_1_5, 140. lp.; F2630_1_6, 4. lp.). Politiķis Arveds Bergs (1875–1941) savā dienasgrāmatā pēc A. Bērziņa apciemojuma 31. maijā jaunā viceministra idejas vērtēja kā "naivas" un "nepraktiskas" (Lasmanis, Uldis (2000). *Arveds Bergs: politiskas apceres, 1934–1941*. Rīga: Autora publikācija, 18. lpp.). Jānis Lejiņš (1897–1982), agrākais A. Bērziņa kolēģis Saeimā no Latviešu zemnieku savienības, savā dienasgrāmatā 11. jūnijā atzīmēja, ka propagandas daļas vadošie darbinieki "paši nezinot [kā noritēs propagandas darbs], jo A. Bērziņš netiekot pie Ulmaņa izrunāties" (Lejiņš, Jānis (1971). *Mana dzimtene*. Vasteras: Ziemeļblāzma, 103. lpp.).

[19] Turklāt filmas "Par tēvu zemi" gadījumā A. Bērziņa iesaiste filmas uzņemšanas procesā bija tik izteikta, ka viņš pat ir norādīts kā scenārija līdzautors. Sk.: Pērkone, I. *Kino Latvijā, 1920–1940*, 234. lpp.

Viltotais *Universal*

Pirmā norāde uz to, ka 1934. gada vasarā varētu būt gaidāma skaņu lielfilmas uzņemšana, presē ir atrodama 15. jūnijā, kad "attiecīgās iestādes" tikās ar kādu L. Marksu, lai apspriestu šādu projektu. Īsajā ziņā L. Markss ir minēts kā filmu sabiedrības *Universal* Eiropas direktors, un arī turpmāk preses slejās *Universal* vienmēr būs norādīti kā filmas producenti.[20] Jau divas dienas vēlāk prese ziņoja, ka ir panākta vienošanās ar it kā *Universal* par filmas uzņemšanu.[21] Latvijas puses interese uzsvērt *Universal* iesaisti šajā projektā ir labi saprotama, tomēr šīs ziņas bija maldinošas. 30. gadu sākumā *Universal Pictures* grupai bija tikai viens neliels meitas uzņēmums *Universal-Film AG*, kas nodarbojās ar filmu producēšanu Eiropā. *Universal-Film AG* bija juridisks ietvars Austroungārijā dzimušā kino darboņa Jožefa Pasternāka, amerikanizētā versijā – Džo Pasternaka (*Paszternák, Pasternak*; 1901–1991) aktivitātēm un atradās Vācijā, kur ik gadus izlaida pāris filmas vācu valodā. Tā kā *Universal* īpašnieki un arī pats Dž. Pasternaks bija ebreji, pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā 1933. gadā *Universal-Film AG* bija spiests pārcelties uz Austriju un Ungāriju. Arī šeit *Universal-Film AG* turpināja būt neliels uzņēmums, kas savu darbību pārtrauca pēc tam, kad Dž. Pasternaks 1936. gadā emigrēja uz ASV. Tikmēr *European Universal Pictures* bija filmu izplatīšanas kompānija, kas sadarbojās ar plašu starpnieku tīklu, bet pati tiešā veidā nenodarbojās ar filmu producēšanu.[22] Latvijas gadījumā apvērsuma brīdī šie starpnieki bija paju sabiedrība *Atlantik-films*, ko 1934. gada 4. janvārī dibināja četri ebreju tautības uzņēmēji.[23] *Atlantik-films*, nevis *European Universal Pictures* arī bija "Tautas dēla" īstie producenti.

Kura no pusēm – A. Bērziņš vai uzņēmēji no *Atlantik-films* – iniciēja filmas projektu, nebūt nav skaidri atbildams jautājums. Tomēr abpusējo ieinteresētību var viegli nojaust. No *Atlantik-films* puses darbība šādā projektā ļautu ne vien labi nopelnīt ar šo vienu projektu, bet arī izmēģināt spēkus jaunā biznesa nišā. Tikmēr A. Bērziņam tā bija iespēja sevi pierādīt kā modernam propagandas šefam, kurš ir spējīgs izveidot pašmāju kino industriju Latvijā. Turklāt, ņemot vērā pieredzes trūkumu Latvijā ar skaņu filmu producēšanu, sadarbībai ar *Atlantik-films* bija zināma loģika. *Atlantik-films* patiešām bija daļa no plašāka starptautiska tīkla, caur kuru bija iespējams piesaistīt profesionāļus no citām valstīm un iegūt pieeju tehnoloģijām. Kā mēs redzēsim, par tehnoloģijām un ārzemju lietpratējiem uzņēmēji no *Atlantik-films* patiešām spēja caur *Universal* tīklu sagādāt Latvijas

[20] Galvas pilsēta. *Latvijas Kareivis*, 15.06.1934., 6. lpp.

[21] Galvas pilsēta. *Latvijas Kareivis*, 17.06.1934., 5. lpp.

[22] Par *Universal Pictures* vēsturi starpkaru periodā un Dž. Pasternaku sk.: Dick, Bernard F. (2021). *City of Dreams: The Making and Remaking of Universal Pictures*. Exp. ed. Lexington: The University Press of Kentucky.

[23] Pārgrozības akciju un paju sabiedrībās laikā no 1933. g. 25. decembra līdz 1934. g. 25. janvārim (1934). *Ekonomists*, 2, 70. lpp.

pusei nepieciešamo. Tomēr gandrīz teju visos citos ar filmas producēšanu saistītajos jautājumos sadarbība ar *Atlantik-films* bija pilnīgs fiasko.

"Necilvēcīgā apiešanās" jeb nedienas filmu uzņemšanas aizkulisēs

Ieskatu "Tautas dēla" uzņemšanas aizkulisēs varam gūt no austriešu montētāja kāda Haldena vēstules A. Bērziņam. Latvijā Haldens esot nonācis, jo "[c]aur Universal-Film'as rūpniecības pārstāvi Joe Pasternak'u tiku ieteikts Atlantik-Film'ai kā kuters [montētājs]."[24] Ieradies Rīgā, Haldens drīz secināja, ka viņam ir problēmas sadarboties ar austriešu–ungāru režisoru H. Ballašu "apvainojošās izturēšanās" dēļ. Tāpēc Haldens divreiz esot mēģinājis atteikties no darba filmā, tomēr *Atlantik-films* pārstāvji abas reizes atrunāja. Vasaras izskaņā Haldenam šķietami uzsmaidīja veiksme, jo H. Ballašs paziņoja, ka vairs nevēloties strādāt ar filmu. Producenti piedāvāja Haldenam, kurš līdz šim bija vien jauniņš montētājs, kļūt par filmas iekšskatu režisoru. Haldens piedāvājumam piekrita un kopā ar aktieriem un komandu pārcēlās uz Stokholmu, kur filmas uzņemšana turpinājās studijā.[25]

Nonācis Stokholmā, Haldens pavisam drīz saskarās ar problēmām, ko radīja vājais producentu darbs un kas, iespējams, arī bija iemesls, kāpēc H. Ballašs pameta projektu pusceļā. "Šeit gribu izcelt to faktu," rakstīja Haldens, "ka, no pirmās dienas sākot, es strādāju ne vien kā režisors, bet arī kā arhitekts, uzņemšanas un produkcijas vadītājs vienā personā, sarakstot pie tam pat tekstu dialogiem uzņēmuma pamatos esošai grāmatai. [Roberts] Krodera [1892–1956] kungs, kas oficiāli skaitījās šīs grāmatas autors, nav [..] rakstījis manuskriptus, bet tulkojis vienīgi manus dialogus latviešu valodā."[26] Jau tas vien, ka Haldenam bija jāapvieno visas šīs lomas, bija nopietna kļūda producentu darbā. Situāciju vēl sliktāku padarīja *Atlantik-films* pārstāvju proaktīva iesaiste filmas uzņemšanas procesā: "Ginsburga k[un]gs un Lavry k[un]gs mani visu laiku traucēja ar nepareiziem un nelietderīgiem rīkojumiem, kavējot tādā kārtā manu darbu ar savu it kā labāku lietas pārzināšanu un runāšanu visur pa vidu."[27] Nesaskaņas esot tā samilzušas, ka Haldens esot pat panācis Dž. Ginsburga izraidīšanu no studijas.

Tomēr konfliktam starp Haldenu un producentiem bija lemts sasniegt jaunu eskalācijas pakāpi. Beidzamajā studijas filmēšanas dienā, kad, pēc Haldena vārdiem, viņam bija jāpārfilmē iepriekšējā režisora H. Ballaša sabojātie skati, Dž. Grinsburgs bija atpakaļ studijā. Šoreiz ar viņu līdzi bija viesi, un, "[l]ai izceltos savu viesu priekšā, tas [Dž. Grinsburgs] mani sāka traucēt ar atkārtotiem

[24] Sarakste starp viceministru un ārvalstu sūtņiem par politisko stāvokli un lūgumi pabalstu piešķiršanai, 1933–1935. LNA_LVVA, F3758_1_177, 68. lp.
[25] Turpat, 69. lp.
[26] Turpat, 69., 70. lp.
[27] Turpat, 70. lp.

Foto reportāža no skaņu filmas "Tautas dēls" uzņemšanas laukuma 1934. gadā. Nezināma autora foto.
No: *Atpūta,* 1934, nr. 524, 15. lpp.

Aktrise Milda Zīlava. Aina no filmas "Tautas dēls". Nezināma autora foto.
LNA_KFFDA_F1_4_114504N

nenosvērtiem priekšlikumiem [..]."[28] Haldens atkal mēģināja Dž. Grinsburgu izraidīt no studijas, kas novedis pie publiska strīda un tā, ka pats Haldens studiju pameta. Vēlāk Haldens esot mēģinājis atsākt filmēšanu, bet, skandalēšanai turpinoties, viņam vakarā "neatlika nekas cits kā sakravāt savas mantas un aiziet".[29]

Šeit arī mēs nonākam pie iemesla, kāpēc Haldens rakstīja vēstuli A. Bērziņam. Sabiedrība *Atlantik-films* nebija viņam samaksājusi solīto honorāru, kas, ņemot vērā konfliktu un Haldena pēkšņo aiziešanu no filmas uzņemšanas laukuma, nav pārsteigums. Haldens arī apgalvoja, ka viņš esot aizdevis naudu filmas producentiem, kas vēstules rakstīšanas brīdī – 1934. gada izskaņā – tā arī nebija atdota.[30] Papildu iemesls strīdam bija arī producentu atteikšanās norādīt

[28] Turpat, 71. lp.
[29] Turpat, 72. lp.
[30] Vispārējā haosa apstākļos viņš, lai neaizkavētos filmas uzņemšanas process, esot pārsūtījis savu personīgo ceļa naudu uz Budapeštu montētājam, kam būtu jāaizvieto Haldens. Sākotnēji *Atlantik-films* esot solījušies šo naudu atdot, bet pārpratumu virknes rezultātā ungāru montētāja ierašanās aizkavējās, un producenti esot paziņojuši, ka tik bezatbildīgu cilvēku šim projektam nevajagot. Gan ungāru montieris, gan *Atlantik-films* vēstules rakstīšanas brīdī – 1934. gada izskaņā – atteicās atdot naudu Haldenam.

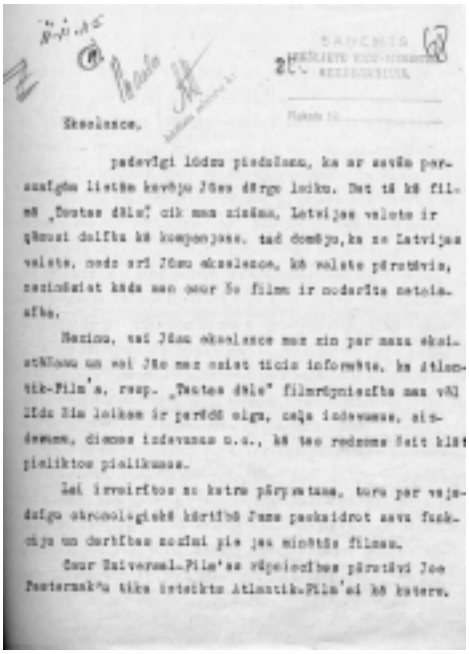

Ekselence,

padevīgi lūdzu piedošanu, ka ar savām personīgām lietām kavēju Jūsu dārgo laiku. Bet tā kā filmā „Tautas dēls" cik mans zināms, Latvijas valsts ir ļoti daļēji kā koproducents, tad domāju, ka ne Latvijas valsts, nedz arī Jūsu ekselence, kā valsts pārstāvis, nezināšot kāda man cenā šo filmu ir nodarīta netaisnība.

Nezinu, vai Jūsu ekselence man nav par zaudētu uzskatīs, ka es Jūs esmu ticis informēts, ka Atlantik-Film'a, resp. „Tautas dēls" filmēšanas laikā Jūs laikam ir pavisām aizmirsis, ka Jūsu iedevumā u.c., kā tas redzams šeit klāt pielikto pielikumos.

Lai izvairītos no katra pārpratuma, tura par vajadzīgu oficiālēšķirtībā Jums paskaidrot savu funkciju un darbības saistībā ar jau minēto filmu.

Savu Universal-Film'as vēpeiecības pārstāvi Jāzepa Pasternaka tika ieteikta Atlantik-Film'ai kā katrā.

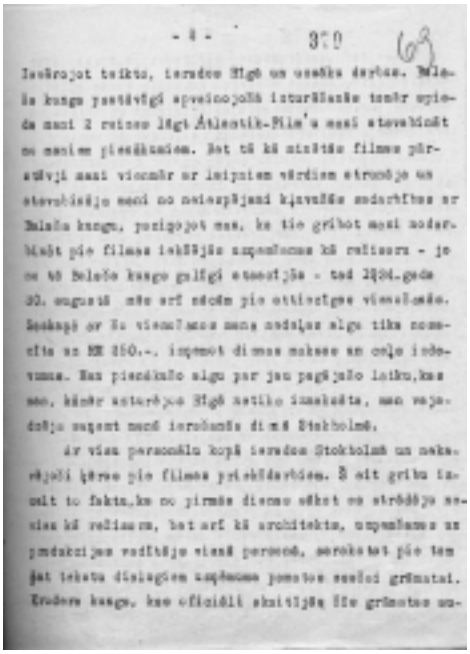

- 4 -

Iesākot teikt, ierados Rīgā un uzņēmu darbus. Vēlāk kungs pastāvīgi apvainojās izturēšanās tonēr apiešanu mani 2 reizes līgi Atlantik-Film'a esmi atsaukināt no maniem pienākumiem. Bet tā kā atsūtītā filmas pārrāvējā mani viscaur ar ieinteresēm vērtiem stundēja un atsvabināja mani no noteiktajiem kārtējiem nodarbības ar Vēlāko kungu, paziņojot man, ka tie grāmot mani nodarbināt pie filmas iekšējās uzņemšanas kā režisoru - jo es tā Vēlāko kungu galīgi atsaucīja - tad 1934.gada 30. augustā mēs arī sācām pie attīstības viesuļmāšu. Saskaņā ar šo vienošanos manu nedēļas algu tika noteikta ar RM 250.-, izņemot dienas nakšņu un cēļa izdevumus. Man piešķirto algu par jau pagājušo laiku,kas man, kādēr esterējos Rīgā netika izmaksāta, man vajadzēja saņemt manā ierodamā dienā Stokholmā.

Ar visu personālu kopā ierados Stokholmā un nekavējoši ķērās pie filmas priekšdarbiem. Šī arī grūtā izaulta to faktu,ka no pirmās dienas sākot es strādāju neatkarīgi režisora, bet arī kā arhitekta, uzņēmumu uzņēmēja vadītāja vienā personā, nerēķinot pie tam ļoti lielu dialogiem nepārtraukta pienākumu sastāvā grāmatai. Krievu kungs, kas oficiāli skaitījās šīs grāmatas un-

Austriešu montētāja Haldena vēstules fragments iekšlietu viceministram A. Bērziņam par filmas "Tautas dēls" uzņemšanas aizkulisēm. 1934. gada beigas. LNA_LVVA, F3758_1_177, 68., 69. lp.

Haldenu kā filmas režisoru un viņa vārda neminēšana preses relīzēs. Konflikta dēļ saprotams, ka pret Haldena apgalvojumiem jāizturas ar lielu piesardzību. Haldens vēstulē arī atsaucās uz otru – producentu izplatītu versiju par viņa darbu. Nav pārsteigums, ka producenti par antagonistu un visu likstu cēloni uzskatīja Haldenu, un šis tēlojums esot sabojājis viņa – jauna, daudzsološa cilvēka – reputāciju kino pasaulē.

No Latvijas kino vēstures viedokļa nav arī īpaši svarīgi, kurš uz kuru kliedza skaļāk, cik dramatiska bija studijas pamešanas epizode un vai Haldenam pēc "necilvēcīgās apiešanās" patiešām "vajadzēja nogulēt trīs dienas uz gultas".[31] Tas, ko no Haldena vēstules var pavisam droši secināt, ir, ka "Tautas dēla" uzņemšanas process bija komiska izgāšanās, tāpēc iesaistītās puses 1934. gada izskaņā mēģināja mazināt savu vainu un padarīt oponentus par grēkāžiem. Tāpat kopumā ļoti ticams ir Haldena radītais iespaids par to, ka filmu izplatītāji no *Atlantik-films* bija vāji producenti un viņu pieredzes trūkums šajā lomā bija daudzu problēmu cēlonis. Piemēram, pat ja Haldens saprotamu iemeslu dēļ

[31] Sarakste starp viceministru un ārvalstu sūtņiem par politisko stāvokli un lūgumi pabalstu piešķiršanai, 1933–1935. LNA_LVVA, F3758_1_177, 72. lp.

neiztirzāja savas kļūdas, kas, visticamāk, bija, lēmums nolīgt salīdzinoši jauniņu montētāju par režisoru šai filmai pavisam noteikti bija producentu ziņā un Haldena neveiksmes bija viņu atbildība.

Soli augstāk atbildības ķēdē bija A. Bērziņš, kurš vasarā izmantoja savu propagandista lomu, ne vien lai pārpludinātu presi ar ziņām par filmas uzņemšanas norisēm, bet arī lai uzsvērtu, ka tieši viņš ir "Tautas dēla" protektors.[32] Preses reportāžas arī radīja iespaidu, ka A. Bērziņš ir klātesošs uzņemšanas laukumā un personīgi kontrolē to, lai darbs noritētu pēc visaugstākajiem kvalitātes standartiem. Turklāt, kā solīja pats A. Bērziņš, "Tautas dēlam" būs lieli panākumi eksporta tirgos, dodot tik nepieciešamo grūdienu pašmāju kino industrijas uzplaukumam.[33] Par nelaimi A. Bērziņam, režisoru un producentu nesaskaņas nebūt nebija visskandalozākais notikums filmēšanas procesa aizkulisēs.

Iekšskatu filmēšana Stokholmā nozīmēja arī to, ka augusta beigās uz Zviedriju devās galveno lomu atveidotāji, kas visi bija tā laika skatuves mākslas spīdekļi no Latvijas Nacionālās operas, Latvijas Nacionālā teātra un Dailes teātra.[34] Līdztekus filmēšanai aktieriem Zviedrijā bija arī jāierunā dialogi. Turklāt, kā tas ir raksturīgi agrīnajām skaņu filmām, "Tautas dēlā" bija iekļauta virkne muzikālu priekšnesumu. Attiecīgi Nacionālās operas solistiem bija paredzēta vēl papildu noslodze līdzās dialogu ierunāšanai. Ja viss noritētu pēc plāna, ieskaņošana un filmēšana noritētu raiti, tad aktieri un dziedātāji septembra vidū būtu atpakaļ savās darbavietās. Septembra vidus gan operai, gan teātriem ir kritiski svarīgs brīdis, jo tad sākas jaunā sezona un māksliniekiem ir jāuzstājas izrādēs. Pieredzējuši producenti, visticamāk, būtu spējuši organizēt darbu tā, lai viss tiktu izdarīts pēc iespējas ātrāk un aktieri būtu laikā atpakaļ. Uzņēmēji no *Atlantik-films* nebija šāda veida profesionāļi. Tikpat nepieredzējis bija arī Haldens. Nesaskaņas starp Haldenu un producentiem un režisora aizbēgšana nekādi nevarēja uzlabot situāciju. Turklāt, ja mēs ticam Haldena versijai, R. Kroders nemaz nebija uzrakstījis izmantojamu scenāriju dialogiem un tā izstrāde turpinājās vēl septembrī.

Visu šo apstākļu kopums noveda pie tā, ka daļa aktieru un solistu iestrēga Zviedrijā līdz oktobra sākumam.[35] Institūciju vadības vēl vairāk saniknoja tas,

---

[32] Uzsākti uzņēmumi latvju skaņu filmai "Tautas dēls". *Jaunākās Ziņas*, 19.07.1934., 9. lpp.

[33] Iekšlietu viceministrs A. Bērziņš par filmrūpniecības iespējām Latvijā. *Pēdējā Brīdī*, 25.11.1934., 2. lpp.

[34] No Latvijas Nacionālās operas filmā piedalījās Nikolajs Vasiļjevs (1891–1961), Ādolfs Kaktiņš (1885–1965), Voldemārs Ančarovs-Kadiķis (1902–1982); no Latvijas Nacionālā teātra Milda Zīlava (1908–2002), Reinis Parņickis (1891–1942); no Dailes teātra Jānis Mārsietis (1889–1962), Lidija Keplere (1889–1978). Aktieru saraksts ņemts no: Pērkone, I. *Kino Latvijā, 1920–1940*, 235. lpp.

[35] Operas solista Ādolfa Kaktiņa gadījumā uzturēšanās Zviedrijā ar pārtraukumiem ieilga līdz pat 26. oktobrim. Sk.: Sarakste ar Latvijas sūtniecību par pārstāvju sūtīšanu uz ārzemēm, par laikrakstu abonēšanu u. c., 1934–1938. LNA_LVVA, F3758_1_198, 54. lp.

ka par aizkavēšanos tās uzzināja vien pēdējā brīdī.[36] Aizkavēšanās rezultātā gan operai, gan teātriem bija jāatceļ izrādes. Gada izskaņā Nacionālais teātris aprēķināja, ka šī aizkavēšanās bija radījusi zaudējumus 6200 latu apmērā,[37] bet Nacionālā opera savus zaudējumus novērtēja kā 5000 latu lielus.[38] Abos gadījumos vadītāji bija visnotaļ kareivīgi noskaņoti un pieprasīja, lai vai nu filmas producenti, vai A. Bērziņa vadītā Informācijas un propagandas daļa atmaksā radušos zaudējumus.[39] 20. gs. 30. gadu kontekstā 11 200 latu bija paliela summa, par kuru varēja nosegt četru līdz piecu vidēja ranga par propagandu atbildīgu ierēdņu gada algu.[40] A. Bērziņa rīcībā šādas naudas nebija, un jāšaubās, vai zaudējumi jebkad tika atmaksāti.

Secinājumi: nepublisks skandāls

Parlamentārajā periodā ar "Tautas dēla" uzņemšanu saistītās nedienas pavisam noteikti būtu radījušas izklaidējošu preses skandālu. Šādam skandālam, visticamāk, būtu bijušas arī politiskas sekas, kas atstātu negatīvu iespaidu uz A. Bērziņa un atbildīgo ierēdņu karjeru. Autoritārā režīma ievaros žurnālisti par propagandas šefa personīgā aizbildniecībā uzņemtā projekta amizantajām neveiksmēm rakstīt nevarēja. Tā vietā laikrakstu lasītāji līdz 1934. gada izskaņai varēja turpināt lasīt par to, kāds satriecošs panākums bija "Tautas dēls", cik

---

[36] Labs piemērs ir viceministra biroja un Nacionālā teātra sarakste. Teātrim bija solīts, ka viena no skatuves zvaigznēm M. Zīlava būs atpakaļ darbā 20. septembrī. Bet, pēc visa spriežot, teātris par M. Zīlavas iestrēgšanu Zviedrijā bija uzzinājis vien pāris dienu iepriekš, un 17. septembrī viceministrs saņēma protesta vēstuli, jo M. Zīlavai 20. septembrī bija jākāpj uz skatuves Nacionālajā teātrī. Sk.: Sarakste ar laikrakstu redaktoriem un privātpersonām par iespieddarbiem, sarīkojumu brīvkaršu izsniegšanu u. c., 1934–1935. LNA_LVVA, F3758_1_561, 33. lp. Turklāt jau 20. septembris bija novirze no sākotnēji solītā, jo pirms izbraukšanas uz Zviedriju A. Bērziņa vadītā Informācijas un propagandas daļa bija aizrunājusi M. Zīlavu līdz 15. septembrim Sk.: Sarakste ar operām un teātriem par repertuāra un personāla kontroli, 1934–1938. LNA_LVVA, F3758_1_197, 10. lp.

[37] Sarakste ar laikrakstu redaktoriem un privātpersonām par iespieddarbiem, sarīkojumu brīvkaršu izsniegšanu u. c., 1934–1935. LNA_LVVA, F3758_1_561, 31. lp.

[38] Turpat, 76. lp.

[39] Atšķirīga situācija bija Dailes teātrī, kur pēc apvērsuma nebija vadības. Teātri kontrolēja Raiņa kluba likvidācijas komisija, kuras priekšsēdētājs bija Edvarts Virza (1883–1940). Kā liecina laikabiedru atmiņas, E. Virza nicināja jebkādas birokrātiskas normas un viņa iesaiste jebkurā administratīvā procesā sēja vispārēju haosu. Līdz ar to varam pieņemt, ka atsevišķu aktieru iestrēgšana Zviedrijā bija otršķirīga problēma salīdzinājumā ar kaitējumu, ko radīja E. Virzas ekscentriskā vadības filozofija.

[40] 1937. gadā, kad jau bija nodibināta Sabiedrisko lietu ministrija, vidēja ranga ierēdņu alga bija ap 150–250 latu. Sk.: Sarakste ar departamentu par pārmaiņām nodaļas darbībā, 1937–1939. LNA_LVVA, F3758_1_274, 54. lp. Situācija algu ziņā īpaši neatšķīrās 1934. gadā. Būtiskāka atšķirība starp 1934. un 1937. gadu bija tā, ka 1934. gadā Informācijas un propagandas daļa bija jauna administratīva vienība, kam vienlaikus nepārtraukti trūka naudas un tā bija uzņēmusies virkni ambiciozu projektu īstenošanu.

izcili bija izdevusies filma un ka tai gaidāmi starptautiski panākumi. Tomēr, lai arī plašāka sabiedrība neuzzināja par neveiksmēm filmēšanas laukumā, tām, šķiet, bija negatīvs iespaids uz A. Bērziņa pozīciju autoritārajā režīmā. Kad filma piedzīvoja svinīgo pirmizrādi 1934. gada 17. novembrī, uz to nebija ieradies tobrīd vissvarīgākais skatītājs Latvijā – Kārlis Ulmanis.[41] Ministru prezidenta neierašanās bija spēcīgs signāls, kas notika brīdī, kad arī citas pazīmes liecināja par to, A. Bērziņš bija īslaicīgi zaudējis viņa uzticību.[42] "Tautas dēla" neveiksme pati par sevi nebija galvenais iemesls attiecību atsalumam, bet uz kopējā nelabvēlības un aizdomu fona nekorektā rīcība attiecībā pret Nacionālo operu un Nacionālo teātri noteikti vēl vairāk vājināja A. Bērziņa pozīciju režīmā.[43]

Tā kā filma līdz šim nav atrasta kino arhīvos, mūsdienu skatītājiem nav iespēja to novērtēt. I. Pērkones-Redovičas vērtējums, ka tā varētu būt bijusi vāja, ir pamatots, un to apliecina arī ārzemju kino profesionāļu viedokļi. 1934. gada izskaņā A. Bērziņš patiešām mēģināja panākt filmas iedabūšanu starptautiskajā apritē un kā starpniekus šoreiz nolīga filmu sabiedrību no Igaunijas *Estofilm*. Kompānijas aģents filmas kopijas nogādāja dažādu filmu izplatītāju birojos Berlīnē. Pēc tam *Estofilm* apkopoja firmu pārstāvju viedokļus un nosūtīja tos A. Bērziņam. Šīs firmas vai nu atteicās izplatīt "Tautas dēlu", vai arī piedāvāja Latvijai ļoti neizdevīgus nosacījumus. Tikmēr priekšstatu par to, kāds bija kino profesionāļu viedoklis, var gūt no kinokompānijas UFA pārstāvja izteikumiem: "Filma tehniski izstrādāta ļoti labi un, vērā ņemot līdzdarbojošos artistus, stāv

---

[41] Latvju lielfimas "Tautas dēls" pirmizrāde. *Rīts*, 18.11.1934., 8. lpp. To, ka K. Ulmanis neapmeklēja pirmizrādi, min arī I. Pērkone-Redoviča (Pērkone, I. *Kino Latvijā, 1920–1940*, 206. lpp.). K. Ulmanis filmu noskatījās nedēļu vēlāk, un šim notikumam ir veltīta pavisam īsa rindkopa avīzē "Rīts" (Galvas pilsēta. *Rīts*, 24.11.1934., 7. lpp.). Izpalika arī ierastie Ministru prezidenta publiskie apsveikumi un pateicības vārdi, kurus citkārt K. Ulmanis veltīja pat salīdzinoši nenozīmīgākajām norisēm Latvijas kultūras dzīvē.

[42] V. Muntera piezīmēs no 1935. gada 8. janvāra ir norādes, ka kāds, visticamāk, Politiskā pārvalde, noklausās A. Bērziņa telefona sarunas: "Vice-Bērziņam: pateikts, ka viņš nedrīkst zvanīt [Bruno] Pavasarim [1896–1976] pa telefonu par [Albertu] Broderi [1896–1941]." Iepriekšējā dienā V. Munters savās piezīmēs norādīja arī divas lietas, kas A. Bērziņa darbībā bija problemātiskas. Viena bija saistība ar uzņēmējiem un šaubīgiem darījumiem. Starp šādiem darījumiem bija arī atsauce uz "Tautas dēlu": "Filmas lietās (arī šepte)". Otra – priekšstata radīšana, ka "15. maiju iztaisījis tikai Bērziņš" (Vilhelma Muntera dienasgrāmata, 1934–1935. LNA_LVVA, F2630_1_8, 24., 25. lp.). To, ka viceministra un K. Ulmaņa attiecībās bija nopietni saspīlējumi, norāda arī pats A. Bērziņš savās nepublicētajās atmiņās: "Manas personīgās attiecības ar prezidentu pēc apvērsuma ne vienmēr bija sevišķi labas. Neraugoties uz manu pilnīgo lojalitāti, valdībā un ārpus tās bija čukstētāji, kas pienesa prezidentam dažādas valodas, pat tik ģeķīgas, ka man pastāvot nodoms Ulmani gāzt un pašam sagrābt varu." Baumu izplatīšanā A. Bērziņš vainoja savu niknāko sāncensi režīma ietvaros Jūliju Druvu (1882–1950), kurš autoritārā perioda gados centās spēlēt pelēkā kardināla lomu (Bērziņš, A. *Nepublicētās atmiņas*. 85. lpp.). Par norādēm uz J. Druvas ambīcijām un ietekmi sk. arī: Lejiņš, J. *Mana dzimtene*, 104., 105., 107., 139., 141., 142. lpp.; Ronis, I. Vilhelms Munters un PSRS čeka. *Latvijas Vēstnesis*, 30.07.1998., 3. lpp.

[43] Abu institūciju priekšgalā bija ietekmīgas personas, kas uzturēja labas attiecības ar J. Druvu.

uz samērā augsta pakāpeņa, tas pats būtu sakāms par mūziku. Toties režija neesot nekam derīga un vispār manuskripts [scenārijs] ļoti neveiksmīgs. Viņš izteicās, ka ar tiem spēkiem, kuri spēlē līdzi filmā, zem labas režijas varētu radīt ļoti ievērojamu un grandiozu filmu."[44] Līdzīgi viedokļi bija arī pārējo kompāniju pārstāvjiem. Kopā ar režijas un scenārija kritiku galvenā iebilde pret filmas izplatīšanu ārvalstu tirgos bija "ļoti specifiskais nacionālais raksturs, kādēļ tā vācu publikai būs grūti saprotama".[45]

Izplatītāji, visticamāk, pieklājības dēļ piezemēja kritiku. Tomēr, ja varam ticēt *Estofilm* aģenta rakstītajam, kuram gan arī bija iemesli uzturēt A. Bērziņa ilūzijas par iespējām filmu eksportēt, filma bija vāja, bet kvalitāte nebija traģiski slikta. Ar pieredzējušāku režisoru, producentiem un labāku scenāriju nākamajai skaņu lielfilmai bija potenciāls būt ja ne labai, tad vismaz apmierinošā kvalitātē. Aiznākamā jau būtu labāka, un vēl pēc pāris šādiem projektiem Latvijā patiešām būtu atdzimusi kino industrija.

Tā vietā "Tautas dēla" fiasko kombinācijā ar intrigām varas gaiteņos bija ļoti negatīvs iespaids uz kino attīstību Latvijā, kas noveda pie ilgstoša pārrāvuma pašmāju filmu ražošanā. Turklāt pirmajos divos darbības gados A. Bērziņa vadītā Informācijas un propagandas pārvalde patstāvīgi neproducēja audiovizuālo propagandu. Pie audiovizuālas propagandas ražošanas pārvalde atgriezās vien 1936. gada vasarā, kad tā beidzot nolīga savu kino ražošanas komandu.[46] Turpmākajos gados šī komanda tika paplašināta un uzņēma vairākas propagandas īsfilmas, darbs ar kurām ļāva iegūt nepieciešamās tehniskās iemaņas pilnmetrāžas spēlfilmu "Zvejnieka dēla" (1940. g.) un "Aizsprosts" (1940. g.) uzņemšanai.

[44] Sarakste starp viceministru un ārvalstu sūtņiem par politisko stāvokli un lūgumi pabalstu piešķiršanai, 1933–1935. LNA_LVVA, F3758_1_177, 135. lp.

[45] Turpat, 136. lp.

[46] 1936. gadā tā bija četru cilvēku komanda, kurā lomas sadalījās šādi: režisors Aleksandrs Rusteiķis (1892–1958), režisora palīgs Voldemārs Pūce (1906–1981), operators Jānis Sīlis (1886–1970) un filmu administrators Eduards Žebrovskis (?). Darbinieku saraksts ņemts no: Iekšlietu ministra iesūtītie raksti, 1934–1938. LNA_LVVA, F3758_1_175, 74. lp.

KĀRLIS SILS

TAUTAS DĒLS (THE SON OF THE PEOPLE, 1934): THE PROMISED REBIRTH OF THE LATVIAN FILM INDUSTRY THAT WAS NEVER FULFILLED

Throughout the latter part of 1934, the press in Latvia hailed the ongoing production of the first Latvian sound movie, *Tautas dēls* (The Son of the People). According to the press and official announcements, the producers were the American production company *Universal Pictures*, and the film was described as both a patriotic artist's masterpiece and a hit with the audiences. Suspiciously, however, a long hiatus in local film production followed the premiere of *Tautas dēls,* and the next Latvian feature-length film would not appear on screens until 1940. This article argues that failures in the production process and political intrigues within the newly established authoritarian regime caused this prolonged drought.

As documents on the production process of *Tautas dēls* show, *Universal Pictures* was not actually involved in any meaningful capacity. Instead, the producers were a small, recently established film distribution company called *Atlantik-films*, which had some business connections with representatives of *Universal Pictures* in Europe. The businessmen from *Atlantik Films* had no experience in film production, and such a company could only obtain the opportunity to produce the film due to the peculiar situation within the newly established Ulmanis' authoritarian regime (1934–1940). Political compromises after the *coup d'état* of May 15, 1934, led to the appointment of Alfrēds Bērziņš as propagandist-in-chief. For the most part, Bērziņš was unsuited for this newly created role; however, in the late 1920s, he had gained somewhat unique experience within the Latvian context by being involved in the production of two feature-length films. Now, as propagandist-in-chief, he declared himself "the protector" of *Tautas dēls* and used his position to amplify his involvement in the production process through the press.

Atlantik-films proved to be comically inept producers, and, as complaints from various actors indicate, this led to numerous setbacks in the production process. Most problematically for Bērziņš, delays in production prevented theatre and opera stars from returning to their institutions for the start of the new season. The Latvian National Opera and the Latvian National Theatre, in particular, were determined to seek compensation from Bērziņš's administrative office for the financial losses incurred. Since the press was tightly controlled by the authoritarian regime, these scandalous developments remained hidden from the public. Nonetheless, Bērziņš's standing within the regime seems to

have suffered, as evidenced by Prime Minister Kārlis Ulmanis's notable absence from the *Tautas dēls* premiere on November 17, 1934. Ultimately, the film was not only an artistic disappointment but also a significant political failure for Bērziņš. While Bērziņš would eventually regain his position within the regime, his propaganda apparatus in subsequent years produced far less audio-visual propaganda than might otherwise have been expected.

Keywords: *The Son of the People*, cinema history, film, Alfrēds Bērziņš, Kārlis Ulmanis

Iesniegts 2024. gada 12. oktobrī

VĒSTURE

JĀNIS ŠILIŅŠ

UZŅĒMĒJDARBĪBAS PRAKSES STARPKARU PERIODA LATVIJĀ: RANKU ĢIMENES PIEMĒRS

Rakstā analizēta miltu ražotāja un tirgotāja Andreja Ranka (1884–1936) un viņa ģimenes darbība starpkaru perioda Latvijā. A. Rankam piederēja vienas no lielākajām Rīgas dzirnavām, kā arī vairāki nekustamie īpašumi. Pēc viņa nāves tos mantoja meita Irēna (arī Irina) Spriņģe (dzimusi Ranka, vēlāk Rīla; 1910–?), kura kļuva par vienu no bagātākajām Latvijas sievietēm. Raksts sniedz ieskatu starpkaru perioda Latvijas uzņēmējdarbības praksēs, kas bieži balansēja uz likuma pārkāpšanas robežas, dažkārt to pārkāpjot, kā arī Ranku ģimenes locekļu dažādos likteņos dramatiskajos Otrā pasaules kara laika satricinājumos.
Atslēgvārdi: starpkaru perioda Latvijas vēsture, uzņēmējdarbības vēsture, Otrais pasaules karš, padomju okupācija

Latviešu akciju bankas seifa Nr. 523 uzlaušana

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas nacistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas Bankas darbinieku 1941. gada 27. oktobrī sastādīts pārskats par vērtībām, kas padomju okupācijas sākumā izņemtas no privāto banku seifiem un aizvestas uz Padomju Savienību. Garajā sarakstā uzmanību piesaista Latviešu akciju bankas seifs Nr. 523, kura saturs bija šāds: Latvijas papīra nauda 815 latu vērtībā, četri ASV dolāri, 530 Krievijas zelta rubļu, 83 000 latu vērtas nekustamo īpašumu obligācijas, 5400 latu vērtas banku dalības zīmes, 32 dažādi privātpersonu vekseļi, pieci briljanti (kopā 5,05 karāti), divi platīna gredzeni ar briljantiem (to skaitā viens gredzens ar 3,5 karātu briljantu), trīs zelta gredzeni ar briljantiem, safīriem un dimantiem, divi zelta pulksteņi ar briljantiem, četri dāmu un kungu zelta pulksteņi, divas dāmu zelta brošas ar briljantiem, zelta rokassprādze ar deviņiem briljantiem, divas zelta rokassprādzes, dāmu zelta lornetes ķēde, 38 grami zelta lūžņu, dāmu emaljēts sudraba portcigārs, 370 gramu smaga sudraba dāmu rokassomiņa, kā arī liels daudzums sudraba galda piederumu.[1]

[1] Pārskats par izņemtām no privāto banku seifiem vērtslietām un dažādām vērtībām, kas aizvestas uz PSRS, 27.10.1941. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA_LVVA), F6209_1_649, 3., 4. lp.

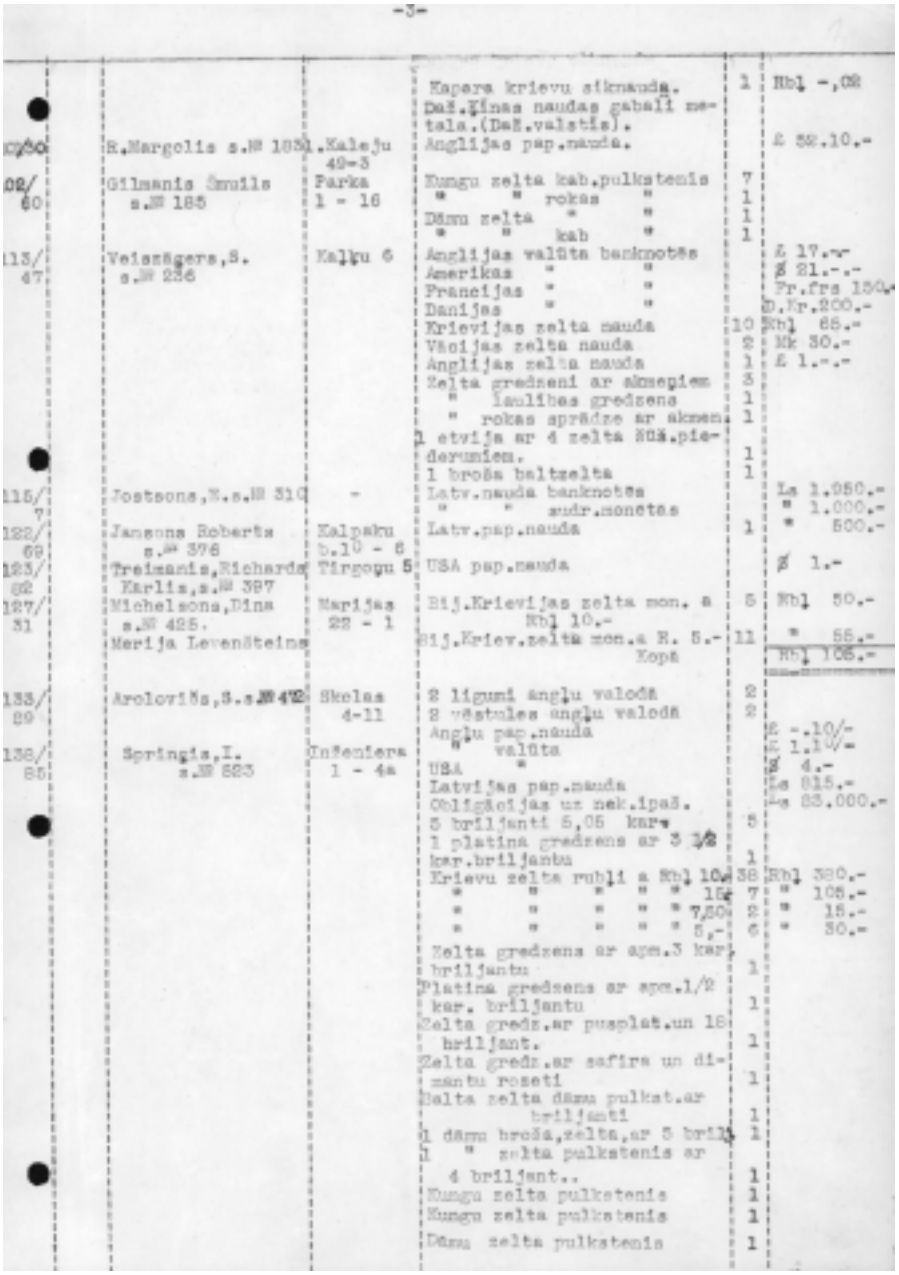

-3-

			Kapara krievu siknauda.	1	Rbl -,02
			Daž.Ķīnas naudas gabali metala.(Daž.valstīs).		
02/30	R.Margolis s.№ 1831	Kaleju 49-3	Anglijas pap.nauda.		£ 32.10.-
02/60	Gilmanis Šmuils s.№ 185	Parka 1 - 16	Kungu zelta kab.pulkstenis	7	
			" " rokas "	1	
			Dāmu zelta " "	1	
			" " kab "	1	
113/47	Veiszāgers,S. s.№ 236	Kalķu 6	Anglijas valūta banknotēs		£ 17.-.-
			Amerikas " "		$ 21.-.-
			Francijas " "		Fr.frs 150.-
			Danijas " "		D.Kr.200.-
			Krievijas zelta nauda	10	Rbl 65.-
			Vācijas zelta nauda	2	Mk 30.-
			Anglijas zelta nauda	1	£ 1.-.-
			Zelta gredzeni ar akmeņiem	3	
			" laulības gredzens	1	
			" rokas sprādze ar akmen.	1	
			1 etvija ar 4 zelta šūš.piederumiem.	1	
			1 broša baltzelta	1	
115/7	Jostsons,E.s.№ 310	-	Latv.nauda banknotēs		Ls 1.050.-
			" " sudr.monētas		" 1.000.-
122/69	Jansons Roberts s.№ 376	Kalpaku b.10 - 6	Latv.pap.nauda	1	" 500.-
123/82	Treimanis,Richards Karlis,s.№ 397	Tirgoņu 5	USA pap.nauda		$ 1.-
127/31	Michelsons,Dina s.№ 425.	Marijas 22 - 1	Bij.Krievijas zelta mon. a Rbl 10.-	5	Rbl 50.-
	Merija Levenšteins		Bij.Kriev.zelta mon.a R. 5.- Kopā	11	" 55.-
					Rbl 105.-
133/89	Aroloviēs,S.s.№ 472	Skolas 4-11	2 ligumi angļu valodā	2	
			2 vēstules angļu valodā	2	
			Angļu pap.nauda		£ -.10/-
138/85	Springis,I. s.№ 523	Inženiera 1 - 4a	" valūta		£ 1.10/-
			USA "		$ 4.-
			Latvijas pap.nauda		Ls 815.-
			Obligācijas uz nek.ipaš.		Ls 83.000.-
			3 briljanti 5,05 kar.	5	
			1 platina gredzens ar 3 1/2 kar.briljantu	1	
			Krievu zelta rubļi a Rbl 10.-	38	Rbl 380.-
			" " " " " 15.-	7	" 105.-
			" " " " " 7,50	2	" 15.-
			" " " " " 5,-	6	" 30.-
			Zelta gredzens ar apm.3 kar. briljantu	1	
			Platina gredzens ar apm.1/2 kar. briljantu	1	
			Zelta gredz.ar pusplat.un 18 briljant.	1	
			Zelta gredz.ar safira un dimantu rozeti	1	
			Balta zelta dāmu pulkst.ar briljanti	1	
			1 dāmu broša,zelta,ar 3 brilj.	1	
			1 " zelta pulkstenis ar 4 briljant..	1	
			Kungu zelta pulkstenis	1	
			Kungu zelta pulkstenis	1	
			Dāmu zelta pulkstenis	1	

Fragments no dokumenta par Irēnas Spriņģes Latviešu akcijas bankas seifā Nr. 523 atrastajām vērtībām, kas aizvestas uz Padomju Savienību. 1941. gada 27. oktobris. LNA_LVVA, F6209_1_649, 3. lp.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā atrodams minētā seifa uzlaušanas akts[2] ar atrasto vērtslietu novērtējumu, ko veica viens no kvalificētākajiem Rīgas juvelieriem Osvalds Kārlis Jurisons (1892–1980). Visaugstāk tika novērtēts platīna gredzens ar 3,5 karātu briljantu – 7000 latu vērtībā, tam sekoja pieci briljanti (kopā 5,05 karāti) 5000 latu un zelta gredzens ar trīs karātu briljantu 4500 latu vērtībā. Kopējā dārgmetālu un juvelierizstrādājumu vērtība bija noteikta 21 096,50 latu apmērā. Līdz ar skaidru naudu un vērtspapīriem seifa Nr. 523 satura vērtība sasniedza aptuveni 112 687 latus.[3]

Privāto banku seifu izlaupīšana bija viena no padomju okupācijas režīma spilgtākajām Latvijas ekonomiskās sistēmas iznīcināšanas epizodēm. Tautas saeima 1940. gada 22. jūlijā izsludināja banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju, 25. jūlijā Ministru kabinets pieņēma attiecīgu likumu, bet 1. augustā sekoja finanšu ministra 362. rīkojums par seifu pārņemšanu bankās.[4] Tas nebija vienkāršs uzdevums – visā Latvijā bija vairāk nekā 11 tūkstoši seifu, bet Rīgā – 10 514.[5] Jau 2. augustā sākās seifu pārņemšana, ko veica Galvenā komisija un 30 apakškomisijas. Strādājot virsstundas un darbu nepārtraucot pat svētdienās, darbu tās pabeidza 23. augustā.[6]

Privāto seifu īpašnieki tika uzaicināti ierasties attiecīgajā bankā noteiktā laikā, un viņu klātbūtnē seifi tika atvērti. Par katru no tiem sastādīja aktu trīs eksemplāros. Īpašniekiem tika atņemta un Latvijas Bankai nodota visa atrastā Latvijas nauda un ārzemju valūta, akcijas, vekseļi, obligācijas un citi vērtspapīri, dārgmetālu lējumi, sakausējumi un zelta monētas. Saskaņā ar finanšu ministra 29. jūlija rīkojumu seifu īpašnieki varēja paturēt privātpersonu vekseļus un nelielo uzņēmumu (kas vēl nebija nacionalizēti) vekseļus, mākslas darbus, personīgos dokumentus, juvelierizstrādājumus un dārgakmeņus, kuru vērtība nepārsniedza 200 latu.[7]

Agrākās Latviešu akciju bankas seifu caurskatīšana noslēdzās 1940. gada 14. augustā. No 812 seifiem lielākā daļa nebija izīrēta, bet no 329 izīrētajiem seifiem gandrīz puse (154) bija tukša. No atlikušajiem tikai 84 seifos atrada vērtības, kas bija jānodod Latvija Bankai. Divdesmit divi bankas seifi palika neatvērti, jo to īpašnieki vai nu nebija ieradušies uz pārbaudi (tas attiecās arī uz

---

[2] Akts 85, 20.08.1940. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LNA_LVA), F327_1_457, 109., 110. lp.

[3] Aprēķini veikti, izmantojot Rīgas biržas 1940. gada 8.–27. maija kursu ASV dolāram un Lielbritānijas sterliņu mārciņai. Attiecībā uz Krievijas zelta rubļu vērtību tā noteikta, aprēķinot tā zelta satura vērtību pēc Latvijas Bankas noteiktās 1940. gada oficiālās cenas. Sk.: Rīgas birža (1940). *Ekonomists*, 11, 822. lpp.

[4] *Valdības Vēstnesis*, 01.08.1940., 4. lpp.

[5] Riekstiņš, Jānis. Pie Latvijas zelta, sudraba un naudas. *Latvijas Vēstnesis*, 31.08.2001., 16. lpp.

[6] Turpat.

[7] *Valdības Vēstnesis*, 01.08.1940., 4. lpp.; 30.07.1940., 1. lpp.

523. seifu), vai arī bija pazaudētas seifa atslēgas.[8] Visā Latvijā neatvērti palika 919 seifi, lai gan dažviet seifus uzlauza, pat neraugoties uz īpašnieku prombūtni vai atslēgu neesamību. Seifu uzlaušana un vēlāka savešana kārtībā bija visai dārgs pasākums, tādēļ šo seifu izrevidēšana nedaudz ievilkās.

Latviešu akciju banka bija viena no nedaudzajām privātajām akciju bankām, kas turpināja darboties arī Kārļa Ulmaņa (1877–1942) autoritārā režīma laikā. Lielus līdzekļus tajā bija ieguldījusi angļu banka "*British Overseas Bank*".[9] 1939. gadā tā bija trešā lielākā akciju komercbanka Latvijā ar 10,5 miljonu latu bilanci.[10] Jauno bankas ēku 1931.–1934. gadā cēla pēc angļu arhitekta Alfrēda Karra (*Carr*; 1886–1949) un vācbaltiešu arhitekta būvinženiera Kurta Bētges (*Bätge*; 1888–1963) projekta uz Kaļķu un Vaļņu ielas stūra (tagad šeit atrodas SEB banka). Pēc padomju varas īstenotās nacionalizācijas banka tika reorganizēta par Latvijas Bankas (no 1940. g. oktobra PSRS Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris) Rīgas 2. nodaļu.

Latviešu akciju bankas neatvērto seifu uzlaušana notika 1940. gada 20. augustā. To veica seifu pārņemšanas apakškomisija Valsts kontroles revidenta Kristapa Upelnieka (1891–1944)[11] vadībā, piedaloties Latvijas Bankas pārstāvjiem un jau minētajam juvelierim O. K. Jurisonam. Pašu uzlaušanu veica Rīgas atslēdznieku amata meistars Pauls Rūdolfs Tīlemanis. Četrpadsmit no uzlauztajiem seifiem bija tukši, bet astoņos konstatēja vērtības, kas bija jānodod Latvijas Bankai. Seifā Nr. 523 atrastais "loms" bija vislielākais. Vērtslietas tika iepakotas kastē un novietotas Latvijas Bankas seifā. No turienes to ceļš veda uz Krieviju – 1941. gada 26. jūnijā 47 kastes ar Latvijas nacionalizēto banku seifos atrastajām vērtībām tika iekrautas Latvijas PSR Tautas komisāru padomes ešelonā un aizvestas uz Ivanovas pilsētu Krievijā.[12]

Miltu pārstrādes un tirdzniecības uzņēmums "A. Rank un Ko"

Latviešu akciju bankas seifa Nr. 523 īpašniece bija Irēna (arī Irina jeb Irene) Spriņģe (dz. Ranka), kuras adrese seifa uzlaušanas aktā bija norādīta Rīgā,

[8] Akts, 14.08.1940., autors K. Upelnieks. LNA_LVVA, F327_1_456, 220. lp.; Saraksts, 14.08.1940., autors K. Upenieks. LNA_LVA, F327_1_456, 217. lp.

[9] Ronis, Indulis. Vilhelms Munters 1940. gadā – Lavrentijam Berijam. *Latvijas Vēstnesis*, 04.08.1998., 5. lpp.

[10] Krastiņš, Oļģerts (1993). Valsts un uzņēmumi Latvijas Republikā 1930.–1940. gadā: attiecības, problēmas. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa*, 11, 5. lpp.

[11] Kristaps (arī Krišs) Upelnieks bija Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, 1920. gadā paaugstināts par kapteini, žurnāla "Aizsargs" pirmais redaktors. Pēc atvaļināšanās strādāja policijā, bija vairāku Rīgas policijas iecirkņu priekšnieks, 30. gadu otrajā pusē strādāja Valsts kontrolē, ieguva zinātnisko grādu ekonomikā. Otrā pasaules kara laikā darbojās nacionālajā pretestības kustībā, bija Kureļa grupas štāba priekšnieks.

[12] Izziņa par no Valsts bankas Latvijas republikāniskā kantora izvestām vērtībām no 1941. gada 22. līdz 27. jūnijam. LNA_LVA, F101_1_46, 46. lp.

Andrejs Ranks. 1924. gada pases foto. LNA_LVVA, F3232_32_54392

Irma Ranka. 1921. gada pases foto. LNA_LVVA, F3234_32_54401

Inženieru ielā 1–4a, lai gan, līdzīgi daudziem citiem neatvērto seifu īpašniekiem, viņa tobrīd vairs neatradās Latvijā. Seifā atrastās vērtības bija tik lielas, ka I. Spriņģi noteikti var ierindot starp tā laika turīgākajām Latvijas sievietēm.

Irēna piedzima Rīgā 1910. gada 1. maijā latvieša Andreja Ranka (1884–1936) un vācbaltietes Irmas Amalijas Rankas (dzimusi Tīmane; 1887–1938) ģimenē. Pirms gada viņi bija salaulāti Svētā Pētera baznīcā Rīgā.[13] A. Ranks bija dzimis Limbažu tuvumā Kalniņu mājās saimnieka Mārtiņa Ranka ģimenē. Jaunībā viņš apguva dzirnavnieka amatu, bet pirms Pirmā pasaules kara nodarbojās ar malkas tirdzniecību Rīgā. Irēnas māte Irma nāca no amatnieku ģimenes – viņas tēvs Johans Tīmans bija galdnieks.[14]

Par Ranku ģimenes gaitām Pirmā pasaules kara laikā nekas nav zināms. A. Ranka nekrologā 1936. gadā minēts, ka viņš atgriezies no kara un bēgļu gaitām Latvijā 1919. gadā. [15] Zināms, ka ģimene apmetās Rīgā, Merķeļa ielā 17–5. Mājas grāmata liecina, ka Ranku ģimene ienāca šajā dzīvoklī 1919. gada 29. augustā, turklāt bija norādīts, ka viņi atbraukuši no Vācijas.[16] Varam izteikt minējumu, ka viņi, līdzīgi daudziem turīgiem rīdziniekiem ar vācbaltiešu izcelsmi vai radnieciskām saitēm, bija devušies bēgļu gaitās uz Vāciju 1918. gada beigās. Jāpiezīmē, ka 1935. gada tautas skaitīšanas kartītē A. Ranks atzīmēja, ka ir

[13] *Rigasche Zeitung*, 24.04.1909., 3. lp.
[14] Rīgas Sv. Pētera draudzes metrikas grāmata, 1876.–1887. gads. LNA_LVVA, F1427_2_71, 1068. lp.
[15] Miris latvju lieldzirnavnieks. *Jaunākās Ziņas*, 28.04.1936., 8. lpp.
[16] Mājas grāmata. Pauluči iela 17/19. LNA_LVVA, F2942_1_9834, 161. lp.

piedalījies gan Pirmajā pasaules karā, gan Latvijas Neatkarības karā.[17] Sīkākas ziņas par viņa kara gaitām gan nav izdevies atrast.[18]

Pēc atgriešanās Rīgā A. Ranks atsāka nodarboties ar uzņēmējdarbību. Jau 1920. gada sākumā viņš nodibināja uzņēmumu "A. Rank un biedri" (dēvēts arī par "A. Ranck un Co"), kas nodarbojās ar miltu ražošanu un tirdzniecību. 1920. gada aprīlī viņš kopā ar sievu iegādājās Nīdermeiera dzirnavas Rīgā, Rūpniecības ielā 7, par 111 433 Latvijas rubļiem.[19] Dzirnavu teritorijā ne tikai mala miltus, bet šeit darbojās arī kokzāģētava (gateris te atradās no 1860. g.). Tā laika straujās inflācijas apstākļos dzirnavu pirkuma summa nebija liela, 1920. gada jūlija vidū kilograms sviesta tirgū maksāja ap 50 rubļiem, gaļa – ap 25–60 rubļiem kilogramā, lētākais uzvalks – 1500 rubļu.[20] Taču faktiski Ranki dzirnavas ieguva par velti, nesamaksājot ne rubli – 111 433 rubļi bija kopējā parādu summu, ar ko Antons Nīdermeiers bija apgrūtinājis savu īpašumu. Iegādājoties dzirnavas, Ranki apņēmās atmaksāt iekrātos parādus.[21]

Lai gan dzirnavas iegādājās abi laulātie kopīgi, Irma negrasījās nodarboties ar uzņēmējdarbību un savam vīram izsniedza ģenerālpilnvaru, lai viņš varētu brīvi rīkoties ar tai piederošo dzirnavu domājamo pusi. Uzņēmuma nosaukumā minētie A. Ranka "biedri" bija ebreju uzņēmēji Mendelis Sparbers (1873–?) un Hiršs Zusmanis (1878–1941?), ar kuru palīdzību tika piesaistīti papildu līdzekļi dzirnavu attīstībai.[22] H. Zusmanis bija pieredzējis uzņēmējs, kas pats nodarbojās ar miltu ražošanu. Vēlāk, 1927. gadā, Ranki iznomāja H. Zusmanim savas dzirnavas uz trim gadiem, un viņš izveidoja uzņēmumu "H. Sussmann".[23] Tiesa gan, H. Zusmanis nebija tik veiksmīgs vai apsviedīgs kā A. Ranks un bieži nonāca finansiālās grūtībās.[24]

Jāpiezīmē, ka 20. gs. 20. gados un līdz 30. gadu vidum visas lielākās Rīgas dzirnavas piederēja ebrejiem un vācbaltiešiem – "Amermilti" Šajam Šifam un Avsejam Mizroham, "Fr. Šteins" – Frīdriham Šteinam, "B. Levitāns un Co" – Beram un Josifam Levitas u. c. Latvietis A. Ranks šajā vidē bija rets izņēmums.

---

[17] Ceturtās tautas skaitīšanas personas kartīte, 12.02.1935. LNA_LVVA, F1308_12_9844, 192. lp.

[18] Arhīvā ir atrodama informācija par 1884. gada 2. septembrī dzimušo Andreju Raņķi, kurš Pirmā pasaules kara laikā dienēja Krievijas armijas 23. kājnieku pulkā, bermontiādes laikā bija mobilizēts Latvijas armijā un ieskaitīts Vidzemes papildu bataljonā kā kareivi (vēlāk dienēja Jelgavas komandantūrā), taču, visticamāk, šī ir cita persona. Sk.: Kara gaitas saraksts. LNA_LVVA, F5604_4_116, 124. lp., 124. lp. o. p.

[19] Zemes grāmata. LNA_LVVA, F1615_1_18, 106. lp.

[20] *Sociāldemokrāts*, 15.07.1920., 1. lpp.

[21] Līgums, 12.04.1920. LNA_LVVA, F1615_4_986, 97. lp.

[22] Puriņš, A. R. (sast.) (1924). *Latvijas tirdzniecības un rūpniecības adrešu grāmata. 1924. gads*. Rīga: J. A. Kukurs, 179. lpp.

[23] Līgums, 04.04.1927. LNA_LVVA, F1615_4_986, 152. lp.

[24] *Valdības Vēstnesis*, 10.02.1928., 4. lpp.; Pārskats par streiku gaitu. *Darba Vieta*, 22.10.1929., 3. lpp.; *Valdības Vēstnesis*, 07.06.1933., 3. lpp.

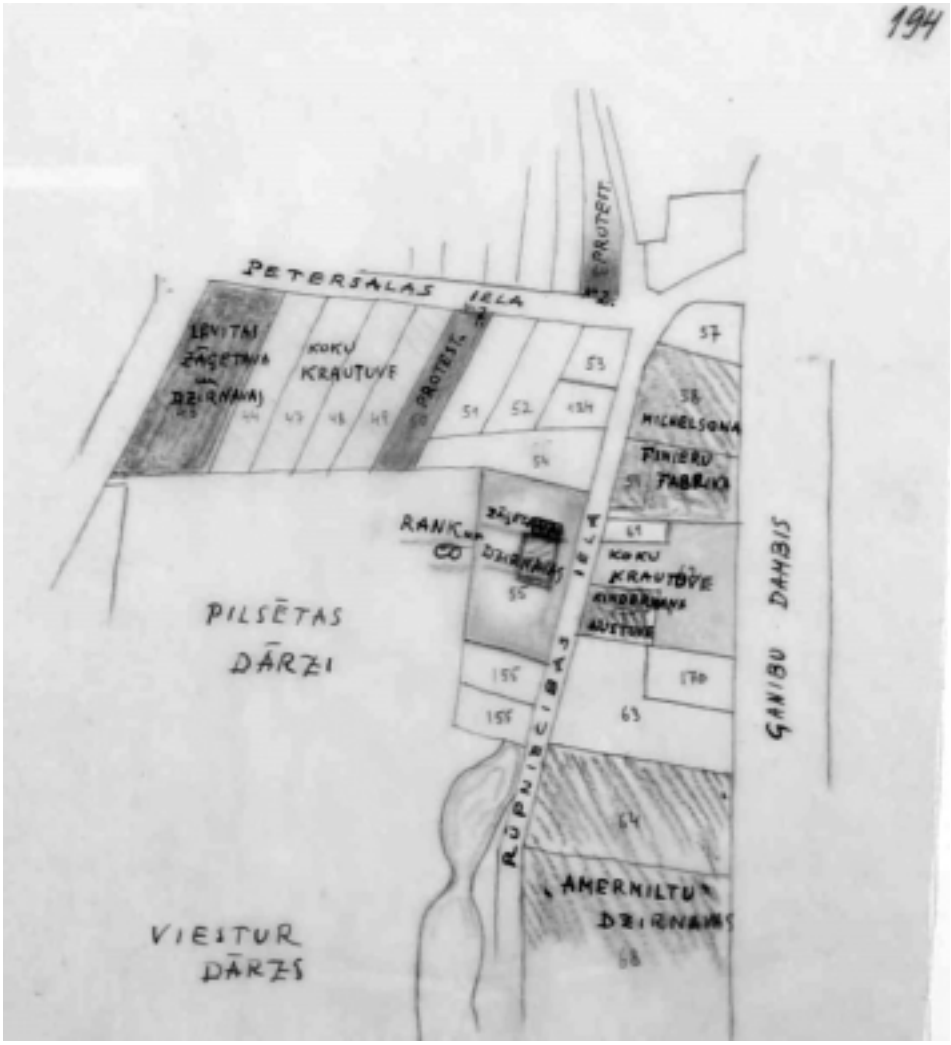

Rīgas kvartālu plāns starp Pētersalas un Rūpniecības ielu un Ganību dambi, kur atradās vairākas dzirnavas, to skaitā uzņēmums "A. Rank un Ko". 1936. gads. LNA_LVVA, F2761_3_1204, 194. lp.

Jāpiezīmē, ka lielo dzirnavu starpā pastāvēja cieša sadarbība, mēģinot kontrolēt ienesīgo miltu tirdzniecības biznesu. Turklāt A. Ranka, "Amermiltu" un "B. Levitāna" dzirnavas atradās faktiski kaimiņos, teju vienā kvartālā – uz līdzās esošās Rūpniecības un Pētersalas ielas.

Vēl viena 20. gs. 20. gadu miltu ražošanas īpatnība bija importa labības plaša izmantošana. Sevišķi tas attiecās uz kviešu miltiem, jo tolaik Latvijā

kviešus audzēja salīdzinoši maz, un importētie graudi bija ievērojami lētāki. Līdz 1924. gadam Latvija importēja vairāk kviešu nekā izaudzēja pašu zemē, turpmākajos gados kviešu imports nedaudz samazinājās, bet tik un tā pārsniedza 40 000 tonnu gadā.[25] Arī A. Ranka uzņēmums balstījās uz lētas importa labības pārstrādi, piemēram, viņa dzirnavas piedāvāja no importa kviešiem ražotus augstākā labuma miltus.[26] Līdz pat 20. gadu beigām uzņēmums darbojās sekmīgi, par ko liecināja arī ievērojamas investīcijas tā attīstībā.

1922. gadā tika izstrādāts vērienīgs dzirnavu pārbūves projekts, pēc kura 1923. gadā dzirnavu galvenajai ēkai uzbūvēja divus papildu stāvus, kā arī jaunas miltu novietnes.[27] Tāpat uzņēmuma teritorijā ierīkoja tramvaja sliedes kravu ērtākai pārvietošanai, 35 metrus augstu mūra skursteni, gāzes ģeneratora notekūdeņu tīrīšanas iekārtu un uzstādīja jaunu 180 zirgspēku elektromotoru.[28]

Prese rakstīja, ka 1925. gadā noslēgtās pārbūves rezultātā A. Ranka dzirnavas kļuva par vienu no modernākajām un lielākajām tvaika dzirnavām Latvijā.[29] Taču patiesība bija skaudrāka – jauno skursteni būvvalde atteicās pieņemt, jo tajā bija radušās plaisas, miltu noliktavai izgāzās ārējā siena,[30] bet gāzes ģeneratora skārda skurstenis bija izlaists cauri koka jumtam bez attiecīgas izolācijas, kā rezultātā jumts vairākkārt aizdegās.[31] Piedevām vietējie iedzīvotāji sūdzējās par teritorijā esošo gateri, kura motora darbības radīto vibrāciju rezultātā izgāzās dzirnavu mūra žogs, bet kaimiņu māju iedzīvotāji baidījās par savu ēku drošību: "Krāsnis [dzīvokļos] tiek no sienas atkratītas, un tās pastāvīgi no jauna jāpiemūrē. Dažādas istabu mēbeles no pastāvīga satricinājuma izkustas no līmes. Drīz vairs nebūs iespējams lasīt un rakstīt aiz tā iemesla, ka rokām un galvai līdzi jākustas. Gultas tik stipri kustas, ka vakarā nav iespējams iemigt. Caur pastāvīgu kustēšanos ķermenis jūtas pilnīgi slims."[32]

Bez būvvaldes un kaimiņu sūdzībām A. Ranku vajāja arī citas likstas. 1925. gada martā prese rakstīja, ka viņa uzņēmumu apkrāpis kāds J. Vīgants, kurš savā veikalā tirgoja A. Ranka dzirnavu miltus. Taču J. Vīgants pēkšņi likvidējis veikalu un atteicās izmaksāt A. Rankam pienākošos 150 000 rubļu, ko tas bija ietirgojis par miltiem. J. Vīgantu apcietināja un ievietoja Centrālcietumā. Vienīgais, ko vaininieks varēja paskaidrot, bija, ka prāvo naudas summu viņš esot pazaudējis tramvajā.[33]

---

[25] *Latvijas statistiskā gada grāmata 1926* (1927). Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 135., 361. lpp.
[26] *Jaunākās Ziņas,* 15.08.1923., 10. lpp.
[27] Rīgas pilsētas Būvniecības komisija. 11. grupa 55. I grunts. LNA_LVVA, F2761_3_1204, 81. lp.
[28] Turpat, 78., 82., 83., 111., 113. lp.
[29] Miris latvju lieldzirnavnieks. *Jaunākās Ziņas*, 28.04.1936., 8. lp.
[30] LNA_LVVA, F2761_3_1204, 84.–92. lp.
[31] Turpat, 138. lp.
[32] Steidzoša sūdzība, 15.02.1934. LNA_LVVA, F2761_3_1204, 178. lp.
[33] *Latvijas Vēstnesis*, 24.03.1925., 2., 3. lpp.

Daudz lielākas problēmas A. Ranka uzņēmumu un miltu ražošanas nozari kopumā piemeklēja 20. gs. 30. gadu sākumā. Lielās depresijas ietekmē pasaules tirgū strauji saruka labības cenas. Lai aizsargātu vietējos ražotājus, Latvijas valdība 1930. gada augustā sāka maizes tirgus regulēšanu. Vispirms valdība uzpirka no zemniekiem 1930. gada ražas pārpalikumu. Sekoja labības importa ierobežojumi un obligāta vietējo graudu piemaluma normas noteikšana dzirnavniekiem, ja viņi maļ importa labību. Šī norma pakāpeniski tika palielināta, līdz 1932. gada vidū labības imports faktiski tika apturēts (to varēja ievest tikai, ja iekšzemē labības krājumi draudēja izsīkt).[34] Valsts sāka regulēt arī labības iekšzemes tirdzniecību. Ar 1933. gada 13. februāra cenu inspektora rīkojumu tika aizliegta pastāvošo cenu paaugstināšana kviešu un rudzu miltiem. Tāpat tika noteikts, ka dzirnavniekiem, kas pērk labību brīvajā tirgū no zemniekiem, puse samaltās labības obligāti jāiepērk no valsts.[35]

Jaunā valsts politika radīja lielas problēmas dzirnavniekiem, jo izejvielu cenas pieauga, bet saražotās produkcijas (miltu) cenas nebija iespējams paaugstināt. Tas attiecās arī uz tik sekmīgu uzņēmumu kā "A. Rank un Ko", kura bilance 1930. gadā pārsniedza 1,6 miljonus latu, bet pārdotās produkcijas apjoms katru gadu svārstījās ap 400 tūkstošiem latu.[36] Uzņēmums centās diversificēt ražošanu, piemēram, atverot makaronu darbnīcu.[37] Risinājumus meklēja arī citi dzirnavnieki, un loģisks solis krīzes apstākļos bija lielo dzirnavu vēl ciešāka sadarbība, lai mazinātu konkurenci un uzturētu pēc iespējas augstākas miltu cenas. 1934. gadā Rīgas lielākās dzirnavas – "Amermilti", "Viktorija", "A. Volfšmidt", "Fr. Šteins", "B. Levitāns un biedri", "A. Rank un Ko" – apvienojās miltu ražotāju sindikātā akciju sabiedrībā "Centramilti" ar 500 000 latu pamatkapitālu.[38] Taču risinājumi uzņēmumu stāvokļa uzlabošanai tika meklēti ne tikai legālajā laukā.

Irēnas pirmais vīrs Kārlis Spriņģis un "Lielā miltu prāva"

1927. gadā Irēna Ranka pabeidza ģimnāziju. Iespējams, ka tika apsvērtas iespējas turpināt mācības augstskolā, taču tuvāku ziņu par to trūkst. 1929. gada ierakstā mājas grāmatā minēts, ka Irēna studē valodas, bet laulības apliecībā – ka apmeklē valodu kursus Rīgā.[39] 1929. gada 31. augustā Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Akadēmiskās draudzes mācītājs Kārlis Kundziņš (1850–1937) Rīgā salaulāja Irēnu Ranku un Latvijas Universitātes studentu Kārli Spriņģi

[34] Ceihners, Alfreds (1933). *Galvenās pārmaiņas Latvijas tautas saimniecībā un valsts saimnieciskā politikā 1930.–1932. krīzes gados*. Rīga: Latvijas Universitāte, 249. lpp.
[35] Turpat, 240. lpp.
[36] *Ekonomists*, 1931, 12–13; *Ekonomists*, 1932, 11.
[37] Iesniegums būvvaldei, 18.08.1930. LNA_LVVA, F2761_3_1204, 159. lp.
[38] Pārgrozības akciju un paju sabiedrībās laikā no 1934. g. 24. sept. līdz 25. okt. *Ekonomists*, 1934, 20, 734. lpp.
[39] Mājas grāmata. Inženieru iela 1. LNA_LVVA, F2942_1_5386, 39. lp.

(1897–1987).[40] Nākamajā dienā Irēna ar jauno vīru devās mēnesi ilgā kāzu ceļojumā uz Franciju, Beļģiju un Itāliju.[41]

Irēnas vīrs Kārlis Alfrēds Spriņģis bija dzimis 1897. gada 27. septembrī Cēsu apriņķa Liezēres pagasta Plikpavāru mājās saimnieka ģimenē. 1912. gadā viņš uzsāka mācības Viļa Olava tirdzniecības skolā Rīgā, kur mācījās ar teicamām sekmēm.[42] Pirmā pasaules kara laikā skolu evakuēja uz Petrogradu, pēc tās absolvēšanas 1916. gadā viņš iestājās Krievijas armijā, piedalījās kaujās Daugavpils tuvumā, to skaitā devās vairākos izlūkgājienos. 1917. gada 3. maijā kaujā viņš tika viegli ievainots. Pēc atlabšanas K. Spriņģis turpināja dienestu dažādās Krievijas armijas būvniecības daļās un tika paaugstināts par kara ierēdni. 1917. gada beigās, pēc lielinieku apvērsuma, viņš dezertēja no armijas, sākotnēji dzīvoja tēva mājās Liezērē, bet gadu mijā devās uz Petrogradu, lai apmeklētu Augstākos komerckursus. Petrogradā viņš strādāja "*J. W. Junker & Co*" komercbankā, bet vēlāk – Valsts bankas Petrogradas 3. nodaļā.

1918. gada oktobrī, lai izvairītos no mobilizācijas Sarkanajā armijā, K. Spriņģis atbēga uz Latviju. Viņš plānoja iestāties Baltijas Tehniskajā augstskolā (agrākais Rīgas Politehniskais institūts), taču šos nodomus mainīja Padomju Krievijas Sarkanās armijas iebrukums Latvijā. 1919. gada februāra beigās K. Spriņģis iepazinās ar leģendāro Vidzemes pretlielinieciskās partizānu kustības organizētāju Arturu Veckalniņu (1889–1942). K. Spriņģis iestājās "zaļajā armijā" un piedalījās vairākās partizānu kaujās pret Padomju Latvijas armiju. Viņš bija viens no tuvākajiem A. Veckalniņa līdzgaitniekiem. Vēlāk, 1919. gada rudenī, kaujās pret bermontiešiem K. Spriņģis izcēlās ar varonību. Par kaujas nopelniem K. Spriņģi ar 1920. gada 1. janvāri paaugstināja par leitnantu.[43]

1920. gada oktobrī K. Spriņģi pārvietoja uz Armijas virspavēlnieka štāba Iekšējās izlūkošanas Rīgas nodaļu, bet novembrī atvaļināja no dienesta. Virsnieku atestācijas komisija sniedza šādu visai cildinošu K. Spriņģa raksturojumu: "Liela

[40] Latvijas Republikas ārzemju pase. LNA_LVVA, F3234_33_15812, 32. lp.
[41] Latvijas Republikas ārzemju pase. LNA_LVVA, F3234_33_26851.
[42] Atestāts, 26.05.1916. LNA_LVVA, F7427_1_3892, 7. lp.
[43] Tūlīt pēc Vidzemes atbrīvošanas, 1919. gada 2. jūnijā, K. Spriņģis iestājās Liezēres komandantūrā, kļūstot par komandantūras kancelejas pārzini. Augusta vidū kopā ar A. Veckalniņu viņi devās uz Cesvaines apkārtni, lai cīnītos ar padomju kaujiniekiem, kuri aktīvi darbojās Latvijas armijas aizmugurē. Šeit viņš piedalījās vairākās sadursmēs Cesvaines un Lubānas mežos. Sekoja kaujas pret bermontiešiem pie Jaunjelgavas, Taurkalnes stacijas, Vecsaules un citviet Atsevišķā izlūku bataljona sastāvā (K. Spriņģis bija bataljona komandiera adjutants). Ar sevišķu varonību K. Spriņģis izcēlās kaujā pie Vecsaules, kur ar nelielu jātnieku vienību stājās pretī ievērojamam ienaidnieka pārspēkam. Pēc Atsevišķā izlūku bataljona izformēšanas K. Spriņģi pārcēla uz 2. Ventspils kājnieku pulku, kur viņš turpināja dienestu velosipēdistu rotā. Sk.: K. Spriņģa dienesta saraksts. LNA_LVVA, F5601_1_5966, 6. lp.

Irēna Ranka 15 gadu vecumā. 1925. gada pases foto. LNA_LVVA, F3234_32_54400

auguma, fiziski labi attīstījies, izturīgs, uzstāšanās laba. Kopiespaids labs. Veselība laba. [..] Attiecībā pret reibinošiem dzērieniem un sievietēm ietur zināmas robežas, pret azartu spēlēm atturīgs. Dzīvē ārpus dienesta izturas kārtīgi. Politiskos uzskatos piekrīt labām partijām un atzīst Latvijas neatkarību. [..] Kaujas laukā izturas droši, aukstasinīgi."[44]

Pēc karavīra gaitu noslēguma K. Spriņģis varēja atgriezties pie pārtrauktajiem mācību plāniem. 1921. gada jūnijā viņš pabeidza Rīgas Latviešu jaunatnes savienības vidusskolu un iestājās Latvijas Augstskolas (vēlākā Latvijas Universitāte) Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē, kur studēja ekonomiku. 1929. gada janvārī viņš nokārtoja studiju noslēguma eksāmenus, taču pēc gada vēlreiz lūdza uzņemt viņu universitātē, lai uzrakstītu diplomdarbu un iegūtu ekonomikas zinātņu kandidāta grādu. To viņš arī paveica trīs mēnešu laikā, uzrakstot darbu par banku saimniecisko nozīmi.[45]

Tūlīt pēc militārā dienesta beigām K. Spriņģis sāka strādāt Finanšu ministrijas Valsts kases departamentā par grāmatveža palīgu, vēlāk par grāmatvedi. Pēc Valsts kases likvidēšanas viņš pārgāja Valsts krāj- un kredītbankas dienestā, bet pēc tam strādāja Latvijas Bankā par vecāko grāmatvedi.[46]

Acīmredzot bijušais kaujas virsnieks un kara varonis ar ekonomikas zinātņu kandidāta grādu un pieredzi darbā Latvijas Bankā atstāja lielu iespaidu ne tikai uz Irēnu, bet arī uz viņas tēvu. 1930. gada 31. janvārī tika mainīts A. Rankam piederošā uzņēmuma nosaukums – tagad tas saucās "Miltu rūpniecības un

[44] Atestācija dota no komisijas. LNA_LVVA, F5601_1_5966, 10. lp.

[45] Kārļa Spriņģa iesniegums Latvijas Universitātes rektoram, 30.01.1930. LNA_LVVA, F7427_1_3892, 17. lp.; Arhīva izziņa, 08.03.1954. LNA_LVVA, F7427_1_3892, 21. lp.; Iesniegums, 25.02.1954. LNA_LVVA, F7427_1_3892, 20. lp.

[46] Apliecība. Latvijas Bankas arhīvs, Darbinieka lieta, 17. lp.; Curiculum vitae [bez datuma]. LNA_LVVA, F7427_1_3892, 13. lp.

Kārlis un Irēna Spriņģi. Kārļa Spriņģa ārzemju pase, izdota 1934. gada 16. martā. LNA_LVVA, F3234_33_40365

tirdzniecības akciju sabiedrība A. Rank un Ko" (saīsināti "A. Rank un Ko"). Tā pamatkapitāls bija 400 000 latu, kas bija sadalīts 400 akcijās. K. Spriņģis līdzās Andrejam un Irmai Rankiem, H. Zusmanim un agrākajam Baltijas landesvēra Kleista rotas komandierim Arnoldam Fītinghofam-Šēlam bija minēts uzņēmuma dibinātāju sarakstā. K. Spriņģis tika iecelts par uzņēmuma direktoru rīkotāju.

Ieprecēšanās Ranku ģimenē un direktora rīkotāja vietas iegūšana pavēra K. Spriņģim jaunas perspektīvas. 1930. gada 7. februārī K. Spriņģis uzrakstīja atlūgumu un aizgāja no darba Latvijas Bankā.[47] Tagad 280 latu vietā viņš saņēma ap 1000 latu mēnesī, turklāt kā direktors rīkotājs visai brīvi varēja rīkoties ar uzņēmuma kases līdzekļiem.[48] Tāpat viņš ieguva (acīmredzot tās viņam uzdāvināja A. Ranks) uzņēmuma akcijas desmitiem tūkstošu latu vērtībā un kopīgi ar sievastēvu iesaistījās dažādos ar nekustamo īpašumu saistītos darījumos.

[47] K. Spriņģa lūgums. 07.02.1930. Latvijas Bankas arhīvs, Darbinieka lieta, 1. lp.
[48] Firmas direktora un bijušā darbinieka "spēkošanās" labības prāvā. *Brīvā Zeme*, 23.10.1938., 8. lpp.

Arī Irēna pamazām iepazina uzņēmējdarbību – 1932. gadā K. Spriņģis kopā ar sievu un sievastēvu piedalījās tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrības "M. Gailītis un biedri" dibināšanā, kas nodarbojās ar rauga ražošanu un tirdzniecību. Sabiedrības pamatkapitāls bija 100 000 latu. Tāpat K. Spriņģis ieguva īpašumā daļu A. Rankam piederoša zemes gabala starp Rūpniecības un Pulkveža Brieža ielu, kur A. Ranks bija iecerējis izveidot kokmateriālu noliktavu.[49] Līdzīgi kā citi īpašumi, arī šis pēc vairākiem gadiem tika apgrūtināts ar prāviem parādiem – A. Ranks un K. Spriņģis kopīgi aizņēmās 55 000 latu, izmantojot iegādāto teritoriju kā ķīlu.[50] 1934. gadā viņš ieguva 15 000 latu vērtu obligāciju uz īpašumu Rūpniecības ielā 7.[51] 1930.–1933. gadā K. Spriņģis devās regulāros ārzemju braucienos uz Vāciju, Franciju, Šveici, Poliju un Itāliju tirdzniecības lietās.[52]

Taču 1934. gada pavasara un tiem sekojošie notikumi pilnībā mainīja A. Ranka uzņēmuma, viņa meitas un znota turpmāko likteni. Šajā laikā no darba tika atlaists "A. Rank un Ko" ekspeditors Jānis Alksnis. Viņš vērsās pie zvērināta advokāta Kārļa Riharda Sīpola (1898–1968), lai panāktu 35 000 latu lielas kompensācijas izmaksāšanu par 10 darba gadu laikā nostrādātajām virsstundām, taču faktiski J. Alksnis šantažēja uzņēmumu, draudot atmaskot firmas mahinācijas ar valstij nozagtiem miltiem. "A. Rank un Ko" atteicās maksāt pieprasīto summu, un J. Alksnis vērsās ar sūdzību Rīgas apgabaltiesā. Visticamāk, viņš bija cerējis, ka apgabaltiesas prokurora iesaistīšana varētu radīt papildu spiedienu uz A. Ranku un K. Spriņģi, bet pēc pieprasītās summas izmaksāšanas J. Alksnis atsauktu sūdzību.

Taču prokurors nepiegāja lietai formāli un sāka pamatīgu izmeklēšanu, kas noveda pie skandalozas tiesas prāvas. Atklājās, ka valsts labības noliktavās iztrūkst 400 tonnu labības 105 245 latu vērtībā, un zādzības sākušās jau 1931. gadā. Ar kukuļu palīdzību "A. Rank un Ko" saņēma ne tikai labāko un sausāko labību, bet arī "lieko" labību – to, kas elevatorā legāli tika norakstīta zudumos saistībā ar žūšanas rezultātā sarūkošo svaru. Tāpat bija aizdomas, ka augstākās šķirnes miltiem tikušas piejauktas smiltis, bet starpība pārdota A. Ranka dzirnavām. Elevatora svērējs, kurš atteicās izsniegt labību bez oficiāla ordera, bija atlaists no darba.[53]

---

[49] Būvprojekts, 21.09.1927. LNA_LVVA, F2761_3_1212, 21. lp.
[50] Obligācija, 14.03.1935. LNA_LVVA, F1615_4_986, 226., 228. lp.
[51] Lūgums, 01.08.1934. LNA_LVVA, F1615_4_986, 210. lp.
[52] Kārļa Spriņģa anketa, 10.06.1954. LNA_LVA, F1987_1_12990, 49. lp. o. p.
[53] Viltus tirgotāji labības prāvā. *Rīts*, 24.10.1936., 8. lpp.; Prokurors runā divas stundas. *Brīvā Zeme*, 29.10.1936., 8. lpp.; Labības afērā apvainotie nodoti tiesu palātai. *Rīts*, 17.04.1936., 8. lpp.

Firmas grāmatvedības dokumenti atklāja daudz fiktīvu rēķinu, ar kuriem it kā no zemniekiem tika pirkta noziedzīgā ceļā iegūta labība. Viens no fiktīvo rēķinu parakstītājiem bija kāds tramvaja kalpotājs, kam ar miltu tirdzniecību nebija nekādas saistības un kurš atzinās, ka saņēmis par katru rēķinu 10 latus un miltus, turklāt rēķinus parakstījis virtuvē pie šņabja glāzītes. Cits labības "piegādātājs" bijis cilvēks bez noteiktas nodarbošanās, kurš ticies ar K. Spriņģi un A. Ranku "melnās biržas" kafejnīcā. Tāpat fiktīvos rēķinus parakstīja K. Spriņģa brālis Jānis.[54]

Neraugoties uz liecībām par A. Ranka tiešu saistību ar mahinācijām un viņa ciešajiem kontaktiem (acīmredzot viņš arī personīgi deva kukuļus) ar elevatora priekšnieku,[55] viņš nenonāca uz apsūdzēto sola. A. Ranks mira pusgadu pirms lietas nonākšanas tiesā – 1936. gada 26. aprīlī no ļaundabīga audzēja.[56]

"Labības prāvā" par galveno apsūdzēto kļuva firmas izpilddirektors K. Spriņģis. Pie atbildības sauca un tiesai nodeva arī pašu lietas iniciatoru J. Alksni, Rīgas biržas komitejas elevatora vecāko svērēju Leberehtu Klaubergu (1868–1943), kā arī svērējus Valdi Ozolu un Rūdolfu Kurši, aģentu Konrādu Alfrēdu Brunovski un ekspeditorus brāļus Notu (Nātanu) un Mozu Levu Pozvoļski (pēdējie divi zaga labību no "Livonijas" alus darītavas kaltes un pārdeva to "Amermiltu" dzirnavām).[57] Par K. Spriņģi Ranki iemaksāja 20 000 latu drošības naudu (precīzāk, viņi iesniedza ķīlu zīmi attiecīgā vērtībā uz īpašumu Rūpniecības ielā[58]), lai viņam izmeklēšanas laikā nebūtu jāatrodas apcietinājumā, bet J. Alksnis iemaksāja 5000 latu drošības naudu.[59]

Paradoksāli, bet visnepatīkamākajā situācijā bija nonācis pats lietas iniciators J. Alksnis, kurš tika apsūdzēts ne tikai "A. Ranks un Ko" šantažēšanā, bet arī līdzdalībā mahinācijās ar valsts labību, kurā, apsūdzot A. Ranku un K. Spriņģi, viņam pašam nācās atzīties. J. Alksni un advokātu K. R. Sīpolu tiesāja par šantāžu jau 1935. gada septembrī. Pēdējo izslēdza no advokatūras un sodīja ar astoņiem mēnešiem cietumā, bet J. Alksnis saņēma četrus mēnešus ieslodzījuma.[60]

---

[54] Viltus tirgotāji labības prāvā. *Rīts*, 24.10.1936., 8. lpp.; Prokurors runā divas stundas. *Brīvā Zeme*, 29.10.1936., 8. lpp.

[55] Firmas direktora un bijušā darbinieka "spēkošanās" labības prāvā. *Brīvā Zeme*, 23.10.1936., 8. lpp.

[56] Miršanas apliecības norakstā ir ieviesusies kļūda – kā miršanas datums nepareizi minēts ir 6. aprīlis. Sk.: Miršanas apliecība, 27.04.1936. LNA_LVVA, F1536_25_12944, 3. lp.

[57] Šodien Rīgas apgabaltiesā lielā labības prāva. *Jaunākās Ziņas*, 22.10.1936., 7. lpp.; Firmas direktora un bijušā darbinieka "spēkošanās" labības prāvā. *Brīvā Zeme*, 23.10.1936., 8. lpp.

[58] Iesniegums, 09.10.1934. LNA_LVVA, F1616_4_986, 214. lp.

[59] Galvas pilsēta. *Latvijas Kareivis*, 17.10.1934., 3. lpp.; 2 gadi pārmācības namā. *Rīts*, 30.10.1936., 10. lpp.; Pārmācības nams un tiesību zaudēšana. *Brīvā Zeme*, 30.10.1936., 4. lpp.

[60] Šodien Rīgas apgabaltiesā lielā labības prāva. *Jaunākās Ziņas*, 22.10.1936., 7. lpp.

Prāvas laikā J. Alksnis atzinās, ka vēlējies atriebties A. Rankam, kurš izputinājis viņa māti, atsakoties atdot obligāciju 10 000 latu vērtībā, kuru tas ieguvis tikai par 1500 latiem.[61] Tik tiešām, Annas Alksnes, kura 20. gadu vidū bija nonākusi lielās finansiālās grūtībās, īpašums Jūrmalā, Konkordijas ielā 17/19, bija apgrūtināts ar vairākām obligācijām, divas no kurām, katra 5000 latu vērtība, bija izrakstītas uz A. Ranka vārda, turklāt ar visai augstu – 12 % – gada likmi.[62] Ranku ģimene šajā Jūrmalas īpašumā pavadīja vasaras vismaz no 1924. gada.[63] Šeit kādu laiku pirms kāzām bija dzīvojis arī Kārlis Spriņģis ar Irēnu.[64]

Septiņu dienu ilgā "labības prāva" risinājās 1936. gada oktobra beigās. To plaši atspoguļoja prese. Pavisam tiesa uzklausīja 52 lieciniekus, un kopējais tiesas sēžu ilgums sasniedza 70 stundas.[65] Spriedumu tiesas zālē noklausījās 150 cilvēku. Pateicoties preses uzmanībai, prāva ieguva papildu sabiedrisko nozīmi – tā zināmā mērā kļuva par paraugprāvu pret kukuļņēmējiem un valsts mantas tīkotājiem.

Laikraksts "Brīvā Zeme" moralizēja: "Pasaules karš un revolūcija bija sadragājusi ne vien vecās dzīves iekārtu, bet arī sabiedriskās tikumības jēdzienus. [..] No tiem laikiem dažu cilvēku galvās nostiprinājusies doma, ka "veikals paliek veikals", neskatoties, ar kādiem paņēmieniem un kādiem nolūkiem tas tiek vadīts. Šie cilvēki par savas dzīves augstāko elku uzskata naudu un savu sirdsapziņu lieki neapgrūtina ar jautājumiem, vai naudas ieraušanas ceļš dažkārt ir likumīgs un tikumiskā ziņā attaisnojams. No šādiem ierāvējiem un naudas elka pielūdzējiem citiem cilvēkiem un valstij var rasties tikai ļaunums un tāpēc tāda "veikalnieciska morāle" – patiesībā sabiedriskās morāles trūkums – jāiznīdē visiem līdzekļiem.[..] Lielā labības prāva būs brīdinoša pamācība visiem – kā veikalniekiem, tā jauniešiem, kas atrodas valsts vai privātā darbā."[66]

K. Spriņģis un L. Klaubergs, kurus presē dēvēja arī par "labības tecinātājiem",[67] saņēma divus gadus pārmācības namā ar tiesību zaudēšanu, J. Alksnis saņēma vienu gadu pārmācības namā, N. Pozvoļskis – 10 mēnešus un M. Pozvoļskis – trīs mēnešus cietumā, bet V. Ozols un K. A. Brunovskis – nosacītus sodus. R. Kurši attaisnoja. Notiesātajiem bija jāsedz valstij nodarītie zaudējumi, kā arī 3157 latu lieli tiesas izdevumi.[68] Taču vienīgā cerība piedzīt šos līdzekļus bija no K. Spriņģa,

---

[61] Firmas direktora un bijušā darbinieka "spēkošanās" labības prāvā. *Brīvā Zeme*, 23.10.1936., 8. lpp.
[62] Lūgums Rīgas–Valmieras Zemes grāmatu nodaļai, 02.11.1927. LNA_LVVA, F1615_4_18531, 5. lp.
[63] Latvijas Republikas ārzemju pase. LNA_LVVA, F3234_32_54392.
[64] Mājas grāmata. Inženieru iela 1. LNA_LVVA, F2942_1_5386, 39. lp.
[65] Rīgas apgabaltiesas I kriminālnodaļas tiesas sēdes žurnāls, 22.–29.10.1936. LNA_LVVA, F1536_15_19.
[66] Tīrus darbus un tīras domas. *Brīvā Zeme*, 07.11.1936., 3. lpp.
[67] Labības "tecinātāju" pārsūdzības noraidītas. *Jaunākās Ziņas*, 13.05.1937., 8. lpp.
[68] Pārmācības nams un tiesību zaudēšana. *Brīvā Zeme*, 30.10.1936., 4. lpp.

kurš salīdzinoši īsajā firmas vadīšanas laikā bija paspējis iegūt visai lielu turību. 1936. gada decembrī, tātad īsi pēc "labības prāvas" iztiesāšanas, starp Irēnu un Kārli Spriņģiem tika noslēgts līgums par visas mantas šķirtību.[69] Tiesu palāta K. Spriņģa apelāciju izskatīja 1937. gada 27. februārī. Labības biroja pilnvarotais pieprasīja uzlikt arestu K. Spriņģa mantai – 65 akcijām 65 000 latu vērtībā un dzīvokļa iekārtai.[70]

K. Spriņģis tika ievietots Centrālcietumā tajā pašā dienā – 1937. gada 27. februārī, taču paredzēto divu gadu vietā viņš nosēdēja 20 mēnešus – 1938. gada 1. novembrī Rīgas Centrālcietuma priekšnieks Pēteris Pommers (1894–1957) ziņoja Valsts prezidenta Sekretariātam, ka pirmstermiņa atsvabināšanai priekšā stādīto sarakstā ievietots arī K. Spriņģis.[71] 16. novembrī Centrālcietuma Administratīvā komisija pieņēma lēmumu par viņa pirmstermiņa atbrīvošanu.[72]

Tūlīt pēc K. Spriņģa iznākšanas no cietuma, 1938. gada 21. novembrī, viņa dzīvoklī Valdemāra ielā 63 notika publiskā izsole, kurā pārdeva viņam piederošās mēbeles, gleznas un citus priekšmetus, kas bija novērtēti uz 10 238 latiem.[73] Šī summa bija ļoti liela tam laikam un liecināja par vērienu, ar kādu dzīvoja K. Spriņģis. Taču ar to tik un tā bija par maz, lai segtu labības zādzībās valstij nodarītos zaudējumus, un Spriņģu ģimenei bija jāmeklē citi veidi, lai nokārtotu šo nepatīkamo lietu.

Nams Inženieru ielā 1 un citi nekustamie īpašumi

Līdzās dzirnavām un kokzāģētavai Rūpniecības ielā 7 otrs lielais Ranku ģimenes īpašums bija arhitekta Matiasa Holsta (1839–1905) 1872. gadā celtais īres nams Inženieru ielā 1. 20. gs. 20. gados Ranku ģimene lielāko daļu gada, ja neskaita vasaras mēnešus un biežos ārzemju ceļojumus (parasti uz Vāciju), dzīvoja šajā pašā kvartālā – dzīvoklī Merķeļa ielā 17. Nams Inženieru ielā 1 atradās kaimiņos. 1927. gadā Ranku ģimenei radās lieliska iespēja iegūt šo māju savā īpašumā, ko viņi arī izmantoja.

Jāpiezīmē, ka Ranki 20. gados bija visai aktīvi nekustamo īpašumu tirgū. 1925. gada janvārī Irma Ranka ieguva neapbūvētu zemes gabalu Majoros Jūrmalā.[74] 1926. gada janvārī A. Ranks kopīgi ar Robertu Kazaku iegādājās

[69] *Valdības Vēstnesis*, 21.01.1938., 5. lpp.
[70] Labības prāva tiesu palātā 27. februārī. *Brīvā Zeme*, 18.02.1937., 7. lpp.; 2 gadi pārmācības namā. *Rīts*, 30.10.1936., 10. lpp.
[71] Pommera ziņojums, 01.11.1938. LNA_LVVA, F3273_1_11742, 18. lp.
[72] Ziņojums Kriminālās policijas pārvaldes Rīgas rajona pārzinim. [bez datuma]. LNA_LVVA, F3273_1_11725, 210. lp.
[73] *Valdības Vēstnesis*, 29.10.1938., 6. lpp.
[74] *Zemes Ierīcības Vēstnesis*, 05.03.1925., 11. lpp.

Štricku dzimtai piederošo "Jūras paviljonu" Majoros, Tirgoņu ielā 1. 1909. gadā arhitekta Artūra Mēdlingera (1880–1961) celtais nams bija populāra Jūrmalas viesu atpūtas vieta. Šeit darbojās restorāns, un apmeklētāji varēja izbaudīt deju zāli ar virpuļgrīdu. 1929. gada vasarā "Jūras paviljonā" viesojās Zviedrijas karalis Gustavs V (1858–1950).[75]

1929. gada augustā Rīgas apgabaltiesa atzina A. Ranka kompanjonu R. Kazaku par maksātnespējīgu. Arests tika uzlikts visai viņam piederošajai mantai.[76] Arī ar A. Rankam piederošo "Jūras paviljona" daļu neklājās viegli. Viņš regulāri izvairījās no nodokļu maksāšanas, un 1930. gadā nodokļu parādu summa bija sasniegusi 5000 latu. Nodokļu departaments, kas gadiem ilgi bija pievēris acis uz A. Ranka izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, panāca attiecīga apmēra aizlieguma uz nekustamo īpašumu ierakstīšanu zemes grāmatā.[77] Tomēr nodokļu parādi auga arī turpmāk – 1931. gadā tie sasniedza 8000 latu.[78] Turklāt A. Ranks turpināja aizņemties lielas naudas summas, izmantojot "Jūras paviljonu" kā garantiju – 1927.–1931. gadā īpašums bija apgrūtināts ar hipotēkām 47 395 latu vērtībā. Pēc vairāku gadu nesekmīgiem mēģinājumiem 1937. gada 3. jūlijā "Jūras paviljonu" pārdeva publiskā izsolē – to par 16 401 latu nopirka Latvijas Banka, kam piederēja lielākā daļa A. Ranka obligāciju uz šo īpašumu.[79]

Atgriežoties pie nama Inženieru ielā 1, Andrejs un Irma Ranki to iegādājās no ebreju izcelsmes dēkaiņa Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera Eliasa (Iļjas) Pinusa (1880–?), kurš šo namu bija iegādājies 1918. gada 11. decembrī.[80] E. Pinuss, kurš 1918. gada janvārī bija iecelts par Rēveles (Tallinas) jūras cietokšņa sauszemes frontes štāba Operatīvās daļas priekšnieku, pēc vāciešu ienākšanas palika Tallinā un piekopa liela mēroga spekulācijas, kas ļāva viņam iegūt ievērojamus kapitālus un iegādāties vairākus namus Rīgā. 1918. gada beigās viņš darbojās krievu Ziemeļu korpusa brīvprātīgo vervēšanas birojā, vēlāk vācu militārajā policijā un Baltijas landesvēra virsštāba Izlūkošanas nodaļā. 1919. gada vasarā un rudenī viņš bija Pāvela Bermonta (1877–1973) armijas Virgoliča korpusa (tas atradās Lietuvā) izlūkošanas priekšnieks, bet pēc tam dienēja Staņislava Bulaka-Balahoviča (1883–1940) karaspēkā un ieguva Lietuvas pavalstniecību. Pēc vairāku gadu pavadīšanas Londonā un Berlīnē 1923. gadā viņš atgriezās Rīgā, 1926. gadā jau kā Lietuvas armijas virsnieks saņēma Lāčplēša Kara ordeni un 1927. gadā arī Latvijas pavalstniecību. E. Pinuss labprāt staigāja Latvijas armijas kapteiņa

[75] [bez nosaukuma]. [bez autora]. Pieejams: https://www.visitjurmala.lv/lv/ed-un-dzer/restorani/juras-paviljons/ [skatīts 01.11.2024.].
[76] Rezolūcija, 06.08.1929. LNA_LVVA, F1615_4_18589, 14. lp.
[77] Iesniegums Rīgas–Valmieras Zemes grāmatu nodaļai, 06.03.1930. LNA_LVVA, F1615_4_18589, 16. lp.
[78] Turpat, 19. lp.
[79] Rīgas apgabaltiesas 3. civilnodaļas atklātās sēdes protokols, 04.08.1937. LNA_LVVA, F1615_4_18589, 41., 42. lp.
[80] Līgums, 11.12.1918. LNA_LVVA, F1615_4_775, 74., 75. lp.

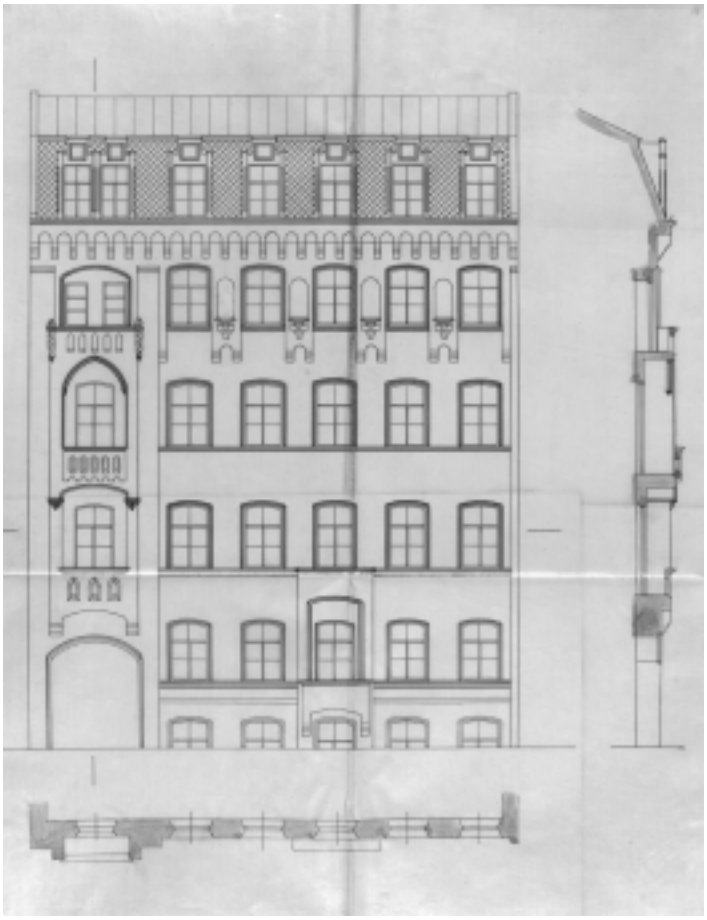

Nama Inženieru ielā 1 fasādes zīmējums. 1910. gads.
LNA_LVVA, F2761_3_575, 18. lp.

formas tērpā, lai gan tajā nebija dienējis, par ko tika administratīvi sodīts. Tāpat viņš izvairījās no nodokļu maksāšanas un iesaistījās dažādās mahinācijās.[81]

Ranki noslēdza ar E. Pinusu līgumu par Inženieru ielas nama iegādi 1927. gada 24. februārī par 110 000 latiem. Līgums paredzēja, ka Ranki uzņemas iepriekšējā īpašnieka parādsaistības 45 667 latu apmērā, ar ko bija apgrūtināts minētais īpašums, samaksā 5000 latus skaidrā naudā uzreiz un 4333 latus pēc līguma koroborēšanas, kā arī izsniedz 55 000 latu vērtu Liepājas bankas garantiju. Ranki apņēmās gada laikā dzēst visus hipotekāros parādus.[82]

[81] Politpārvaldes kartotēkas kartiņa. LNA_LVVA, F3235_8_2640, 1274., 1275. lp.
[82] Līgums, 24.02.1927. LNA_LVVA, F1615_4_775, 121. lp., 121. lp. o. p.; Zemes grāmata. LNA_LVVA, F1615_1_13, 187. lp.

Tā kā 1926. gada 19. decembrī starp laulātajiem bija noslēgts līgums par mantas šķirtību, tad Irmai Rankai piederēja puse domājamās nama daļas, bet A. Ranks namu pārvaldīja uz pilnvaras pamata.[83] Pēc nepilna gada, 1928. gada 3. februārī, A. Ranks atdāvināja sev piederošo mājas domājamo daļu sievai, taču turpināja pārvaldīt namu. Jāpiezīmē, ka pretēji pirkuma līgumā paredzētajam tobrīd neviens no iepriekšējiem parādiem vēl nebija samaksāts, bet klāt bija nākušas divas jaunas obligācijas kopā par 57 000 latu uz jau minētā R. Kazaka vārda.[84] Tā paša gada aprīlī Irma, izmantojot namu Inženieru ielā 1 kā nodrošinājumu, aizņēmās no savas māsas Sofijas Tīmanes (1882–?) vēl 50 000 latu ar likmi 7 % gadā.[85]

1931. gadā namam Inženieru ielā 1 tika izbūvēts mansarda stāvs, iegūstot divus jaunus dzīvokļus izīrēšanai. Vienlaikus viens dzīvoklis tika zaudēts, jo 1930. gada rudenī, speciālai komisijai apsekojot vairākus Rīgas centra namus, tika konstatēts, ka Inženieru ielā 1 10. dzīvokļa grīda atrodas vairāk nekā divus metrus zem trotuāra līmeņa un tā sienas ir mitras.[86] A. Ranks paskaidroja, ka dzīvokli savest kārtībā nav iespējams, dzīvoklis esot īrniekiem uzteikts, taču viņi atsakoties to pamest.[87]

Irma Ranka, tāpat kā viņas vīrs, mira pāragri un arī vien 51 gada vecumā – 1938. gada 4. jūnija vakarā privātā klīnikā Mežaparkā no sirdslēkmes. Pēc piecām dienām Irmu apglabāja Rīgas Svētā Pētera draudzes kapos.[88] Pēc Irmas nāves Inženieru ielas nams nonāca Irēnas īpašumā. Tā vērtība bija novērtēta uz 120 000 latiem. Turklāt Irēna no mātes mantoja "A. Rank un Ko" 80 akcijas ar nominālo vērtību 80 000 latu (faktiskā to vērtība tobrīd nepārsniedza 2000 latu), prasību pret Hugo Eihvaldu 10 000 latu vērtībā, kuru gan nebija iespējams atgūt, jo ieķīlātais īpašums jau bija pārdots, kā arī lietotu vieglo automobili "Fiat" 800 latu vērtībā. Līdz ar Inženieru ielas namu Irēna mantoja ievērojamas parādsaistības, kas bija sasniegušas 166 366,67 latus. Prasību pieteicēju vidū bija ne tikai "A. Rank un Ko" likvidators Indulis Rubenis (1904–1973), bet arī viņas vīrs K. Spriņģis, kurš pieteica 12 000 latu lielu prasību.[89]

---

[83] Līgums, 19.12.1926. LNA_LVVA, F1615_4_775, 134. lp.; Protokols, 17.07.1931. F2761_3_575, 55. lp.

[84] Lūgums Rīgas–Valmieras Zemes grāmatu nodaļai, 06.02.1928. LNA_LVVA, F1615_4_775, 136. lp.

[85] Iesniegums Rīgas–Valmieras Zemes grāmatu nodaļai, 12.04.1928. LNA_LVVA, F1615_4_775, 140. lp.

[86] Rīgas pilsētas valdes Būvju nodaļas iesniegums Rīgas prefektūrai, 12.1930. LNA_LVVA, F2761_3_575, 54. lp.

[87] Būvprojekts, 31.03.1931. LNA_LVVA, F2761_3_575, 57. lp.; Protokols, 17.07.1931. LNA_LVVA, F2761_3_575, 55. lp.

[88] Rīgas Sv. Pētera draudzes metriku grāmata. LNA_LVVA, F1427_2_82, 22. lp.

[89] Rīgas apgabaltiesas 3. civilnodaļas atklātās tiesas sēdes protokols, 30.01.1940. LNA_LVVA, F1315_8_206, 12., 12. lp. o. p.

1938. gada 4. jūnijā uz Irmas Rankas vārda bija ieķīlātas šādas obligācijas, kas bija nostiprinātas uz nekustamo īpašumu Inženieru ielā 1: 1924. gada 1. februārī 4000 latu, 10. septembrī 10 000 latu, 21. novembrī 16 000 latu, 1925. gada 27. janvārī 15 000 latu, 1927. gada 7. jūlijā 40 000 latu, 1928. gada 3. februārī 17 000 latu, 1938. gada 13. aprīlī 25 000 latu, 13. aprīlī 25 000 latu.[90] Papildus šiem parādiem vēl no 1909. gada bija saglabājusies Jāņa Bēma obligācija 50 000 rubļu apmērā, kuras aktuālā vērtība gan bija tikai 667 lati.[91] Kā redzams, ne Irma, ne Andrejs Ranki līdz pat savai nāvei nebija izpildījuši nama Inženieru ielā 1 pirkuma līguma nosacījumu par visu parādu atmaksu – veco parādu kopsumma pārsniedza 45 000 latu. Taču šis apstāklis neliedza Rankiem uzņemties arvien jaunas parādsaistības.

Daļa veco obligāciju par aptuveni 20 000 latu bija ieķīlātas Vidzemes savstarpīgajā kredītbiedrībā, bet divas obligācijas 50 000 latu vērtībā piederēja Irēnas tantei Sofijai Tīmanei, kura 1939. gada novembrī izceļoja uz Vāciju.[92] Irēnai piederošais nams turpināja ienest visai prāvus ienākumus no dzīvokļu īres. Irēna dzīvoja dažādos Rīgas centra dzīvokļos, bet Inženieru ielas nama 4. dzīvoklī viņa pavadīja pēdējos mēnešus pirms aizbraukšanas no Latvijas 1940. gadā.

Irēnas otrais vīrs un Otrais pasaules karš

Pēc A. Ranka nāves viņa īpašumam palika divi mantinieki – sieva un meita, taču bija ļoti daudz kreditoru, kas steidzās atgūt savus līdzekļus. A. Ranka mantošanas lieta, kuru, šķiet, centās kavēt gan Irma, gan Irēna, ievilkās līdz pat 1938. gadam, kad to 6. septembrī izskatīja Rīgas apgabaltiesa.[93] Irmai nebija nekādas vēlēšanās ne uzņemties vīra atstātos parādus, ne nodarboties ar viņa atstātā uzņēmuma vadīšanu. Jau 1936. gada 11. jūnijā uz viņas meitas Irēnas vārda bija noslēgtas apdrošināšanas polises attiecībā uz dzirnavām Rūpniecības ielā 7,[94] bet 14. augustā Irma Ranka savu domājamo pusi no viņai piederošajām dzirnavām un kokmateriālu glabāšanas laukuma Rūpniecības ielā 34 uzdāvināja meitai.[95] Kopējā obligāciju vērtība, ar kurām šie īpašumi tolaik bija apgrūtināti, sasniedza 570 000 latu, bet faktiskie parādi – 399 000 latu.[96] Uz Irēnu tagad gūlās puse no šīm parādsaistībām.

---

[90] Finanšu ministrijas Nodokļu departamenta nodevu nodaļas raksts Rīgas prefektūras 3. iecirkņa priekšniekam, 16.02.1940. LNA_LVVA, F1315_8_206, 7. lp.

[91] Izvilkums no Rīgas Zemes grāmatu nodaļas reģistriem, 10.07.1939. LNA_LVVA, F1315_8_206, 11. lp.

[92] Finanšu ministrijas Nodokļu departamenta Nodevu nodaļas raksts Rīgas prefektūras XI iec. priekšniekam, 16.03.1940. LNA_LVVA, F1315_8_206, 4. lp., 4. lp. o. p.

[93] Tiesas sēdes protokols, 06.09.1938. LNA_LVVA, F1536_25_12944, 42. lp.

[94] Apliecība, 11.08.1938. LNA_LVVA, F1536_25_12944, 24. lp.

[95] Zemes grāmata. LNA_LVVA, F1615_1_18, 106. lp.

[96] Līgums, 14.08.1936. LNA_LVVA, F1615_4_986, 243. lp. o. p.

[97] Paziņojums, 08.04.1938. LNA_LVVA, F1536_25_12944, 19. lp.

1938. gada 9. aprīlī, divus mēnešus pirms nāves, Irma Ranka atteicās no visām likumiskajām tiesībām uz A. Ranka atstāto mantojumu,[97] un par vienīgo mantinieci kļuva Irēna. Pēc mātes nāves viņai nu piederēja gan nams Inženieru ielā 1, gan vienas no lielākajām Rīgas dzirnavām.

Jāatzīmē gan, ka A. Ranka nāve un "lielā miltu prāva" bija atstājušas postošas sekas uz uzņēmuma "A. Rank un Ko" darbību. Jau pirmstiesas izmeklēšanas laikā, 1934. gada septembrī, Rīgas apgabaltiesa iecēla administrāciju ar zvērinātu advokātu Jāni Preisbergu (1895–1967) kā administratoru.[98] Iepriekš J. Preisbergs bija uzņēmuma juriskonsults. 1936. gada 2. septembrī akcionāru pilnsapulce ievēlēja J. Preisbergu uzņēmuma valdē mirušā A. Ranka vietā. Viņš kļuva par valdes priekšsēdētāju, bet H. Zusmanis – par viņa vietnieku. Par valdes locekļu kandidātiem ievēlēja Irēnu Spriņģi un viņas vīrabrāli Jāni Spriņģi.[99]

J. Preisbergs tiesā sniedza liecības par labu K. Spriņģim, taču 1937. gada martā pēc K. Spriņģa neveiksmīgās apelācijas viņu izslēdza no uzņēmuma valdes, valdē ievēlot Eliju Halperinu (1902–1941?) un Pēteri Grunti.[100] Pēc A. Ranka nāves un K. Spriņģa nonākšanas cietumā dzirnavu darbība ievērojami sašaurinājās. "A. Rank un Ko" "ziedu laikos" uzņēmums algās izmaksāja vairāk nekā 120 000 latu, bet 1936. gadā – 16 607 un 1937. gadā 10 645 latus. Uzņēmuma bilance saruka no 1,68 miljoniem 1933. gadā līdz 1,23 miljoniem 1937. gadā.[101]

Tikai mēnesi pēc K. Spriņģa iznākšanas no cietuma, 1938. gada 16. decembrī, finansiālās grūtībās nonākušās dzirnavas Irēna pārdeva jaunizveidotajai valsts tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībai "Dzirnavnieks". Par īpašumu Rūpniecības ielā 7 ar visām ēkām, inventāru, iekārtu un piederumiem "Dzirnavnieks" samaksāja 410 000 latu. Darījums paredzēja, ka pircējs uzņemas parādsaistības, ar kurām bija apgrūtināts nekustamais īpašums, tāpat apņēmās atmaksāt K. Spriņģa parādu Zemkopības ministrijas Labības birojam (105 244,96 lati), bet pati I. Spriņģe saņēma 143 819,87 latus.[102] Kā redzam, neraugoties uz iepriekš noslēgto mantas šķirtību, dzirnavu pārdošanas līgumā bija iekļauti arī valstij par labu no K. Spriņģa piedzenamie līdzekļi. Turklāt K. Spriņģis (faktiski viņa sieva Irēna) bija vienīgais no "lielajā miltu prāvā" apsūdzētajiem, kas atmaksāja valstij nodarītos zaudējumus.

Ranka dzirnavu iegāde bija viens no pirmajiem un lielākajiem "Dzirnavnieka" darījumiem. Akciju sabiedrības dibinātāju vidū bija akciju sabiedrība "Maiznieks", Centrālā savienība "Turība" un jau minētais Labības birojs. Akciju sabiedrības mērķis bija miltu ražošanas koncentrēšana valsts rokās. 1938. un 1939. gada mijā "Dzirnavniekam" pārpērkot vairākas lielākās Rīgas dzirnavas, sindikāts

[98] *Valstības Vēstnesis*, 28.09.1934., 4. lpp.
[99] *Valdības Vēstnesis*, 22.09.1936., 5. lpp.
[100] *Valdības Vēstnesis*, 08.04.1937., 4. lpp.
[101] *Ekonomists*, 1932, 11; 1938, 1.
[102] Līgums, 16.12.1938. LNA_LVVA, F1615_4_986, 269. lp., 269. lp. o. p.

"Centramilti" bija spiests strauji sašaurināt savu darbību. Tika apturētas "Viktorijas" dzirnavas, vēlāk arī "Fr. Šteina" dzirnavas, bet citas bija spiestas samazināt ražošanas apjomu.[103] Pirmais "Dzirnavnieka" ieguvums Rīgā bija tieši A. Ranka dzirnavas. Tās kopā ar Frīdriha Šteina dzirnavām, kas arī tika pārpirktas, solīja dot iespēju "Dzirnavniekam" segt visu Rīgas miltu patēriņu. Presē tika uzsvērts, ka miltu rūpniecība pakāpeniski pāries latviešu rokās no pirms tam miltu tirgū dominējošajiem ebrejiem (tika norādīts, ka līdz šim latviešiem piederošo dzirnavu produkcija nepārsniedza 10 %).[104] Paradoksāli, bet pirmās tika nopirktas tieši latvieša A. Ranka dzirnavas. Taču līdzīgi procesi notika arī citās Latvijas saimniecības nozarēs – jau 1938. gada maijā 24 valsts izveidoto akciju sabiedrību ("nacionālie uzņēmumi") pamatkapitāls sasniedza pusi no visu Latvijas akciju sabiedrību pamatkapitālu kopsummas.[105]

Pēc darījuma ar "Dzirnavnieku" Irēna kļuva par "Miltu rūpniecības un tirdzniecības akciju sabiedrības A. Rank un Ko" likvidācijas komisijas priekšsēdētāju. 1939. gada 20. martā viņu atbrīvoja no amata, komisijas priekšsēdētāja amatu uzņemoties Indulim Rubenim. Irēna kopā ar Pēteri Andersonu palika par likvidācijas komisijas locekļiem.[106] 1939. gada 1. janvārī uzņēmuma bilance bija sarukusi līdz 511 380,25 latiem.[107] "A. Rank un Ko" likvidācijas process turpinājās līdz pat padomju okupācijai.

Šajā laikā Irēna turpināja dzīvot kopā ar vīru dzīvoklī Valdemāra ielā 63, taču iepriekšējo gadu satricinājumi bija atstājuši postošu ietekmi uz viņu laulību. 1935. gada 15. aprīlī, kad izmeklēšana pret K. Spriņģi jau ritēja pilnā sparā, Irēnai piedzima meita Biruta (dzimusi Spriņģe, laulībā Veistinka; 1935–2013). Vīram atrodoties cietumā, Birutas audzināšanā no 1936. gada septembra līdz repatriācijai uz Vāciju 1939. gada decembrī Irēnai palīdzēja Lietuvā dzimusī vācu tautības aukle Margrieta (Margarete) Štrausa (1899–?).[108] Kādu laiku M. Štrausa dzīvoja pie Irēnas tantes Sofijas un bija viņas kalpone.[109]

1940. gada 19. februārī Irēna aizgāja no vīra, lai dzīvotu Inženieru ielā 1, kur viņa nebija apmetusies kopš laulībām ar K. Spriņģi. Viņa ar meitu iekārtojās 4. dzīvoklī.[110] 1940. gada 28. februārī Irēna vērsās Rīgas apgabaltiesā ar lūgumu

---

[103] "Centramilti" sašaurina darbību. *Rīts*, 06.12.1938., 5. lpp.; Dīkā pamestu dzirnavu vietā mehanizēta miltu fabrika. *Rīts*, 04.01.1939., 5. lpp.

[104] Nodrošināta pilsoņu apgādāšana ar labu maizi. *Rīts*, 29.11.1938., 1. lpp.

[105] Aizsilnieks, Arnolds (1968). *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945.* Stokholma: Daugava, 652. lpp.

[106] *Valdības Vēstnesis*, 06.06.1939., 5. lpp.

[107] *Ekonomists*, 1940, 1.

[108] Mājas grāmata. Valdemāra iela 63. LNA_LVVA, F2942_1_14398, 24., 25. lp.

[109] Mājas grāmata. Slokas iela 88. LNA_LVVA, F2942_1_12545, 15., 24. lp.

[110] Finanšu ministrijas Nodokļu departamenta nodevu nodaļas raksts Rīgas prefektūras 3. iecirkņa priekšniekam, 16.02.1940. LNA_LVVA, F1315_8_206, 7. lp. o. p.

šķirt laulību ar K. Spriņģi, jo "laulības dzīve ir tik izārdīta, ka to turpināt nav iespējams; laulības dzīves izārdīšanā vainojams atbildētājs". Viņa bija gatava tiesai stādīt priekšā liecinieci – Mildu Rozenbergu, kā arī lūdza tiesu atļaut pēc sprieduma stāšanās spēkā tūlīt stāties jaunā laulībā.[111] Šajā pašā datumā Rīgas 1. rajona tiesu ārsts izmeklēja Irēnu un apliecināja, ka viņa neatrodas grūtniecības stāvoklī.[112] Šāda apliecība bija nepieciešama, lai tiesa ļautu uzreiz stāties atkārtotā laulībā.

Spriņģu laulības šķiršanas lieta tika izskatīta 1940. gada 20. martā. K. Spriņģis piekrita šķiršanai, taču ar noteikumu, lai tiktu atzīts, ka tas notiek abu vainas dēļ. Irēna tūlīt grozīja savu prasību un piekrita laulības šķiršanai abu pušu vainas dēļ. Viņa lūdza atstāt sev uzvārdu "Spriņģis", bet K. Spriņģis piekrita, ka meita Biruta paliek mātes audzināšanā.[113]

Iemesls Irēnas centieniem panākt atļauju tūlīt stāties jaunā laulībā bija gaužām vienkāršs – viņa bija iepazinusies ar jaunu, ļoti simpātisku un ne mazāk harizmātisku vīrieti Rihardu Rīlu (1906–?). R. Rīls bija Volīnijas vācietis, kurš, vēl bērns būdams, 20. gadu sākumā kopā ar ģimeni bija nonācis Latvijā. Daniela un Emīlijas (dzimusi Demke)[114] ģimenē dzimušais puisis ar zilpelēkajām acīm un āriskiem sejas vaibstiem bija vidēji garš (179 cm) un spēcīgas miesas būves (81 kg). Viņš uzauga Jelgavas nomalē, bija ieguvis vidusskolas izglītību, bet par viņa nodarbošanos nevienam (iespējams, pat viņam pašam) nebija īstas skaidrības. Versijas variēja no miesnieka līdz auto aģentam.[115]

1937. gada vasarā R. Rīls nonāca Politiskās pārvaldes redzeslokā, kad viņš Rīgā uzdevās par šīs iestādes darbinieku: "Bieži apmeklējis Rīgas restorānus, kur pie rēķina kārtošanas, liekot saprast, ka viņš ir kādas drošības iestādes darbinieks, prasījis % pazeminājumu no patērētā rēķina."[116] Politpārvalde šādu rīcību nevarēja pieļaut, un 11. augustā viņu apcietināja, inkriminējot kaitniecību valsts interesēm, un ievietoja Centrālcietumā. Pēc nepilnām divām nedēļām, 24. augustā, Politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšnieks pieņēma lēmumu atbrīvot viņu no apcietinājuma, "jo iepriekš minēto aizdomu apstiprināšanai nav iegūti pierādījumi un lietas apstākļi neprasa tālākus drošības soļus".[117]

Turpmāk R. Rīls vairs neuzdevās par slepenpolicijas aģentu, taču ierasto dzīvesveidu, šķiet, negrasījās manīt. 1939. gada 12. jūlijā laikraksts "Brīvā Zeme"

[111] Prasības sūdzība, 28.02.1940. LNA_LVVA, F1536_30_3284, 1. lp., 1. lp. o. p.
[112] Apliecība, 28.02.1940. LNA_LVVA, F1536_30_3284, 4. lp.
[113] Tiesas sēdes protokols, 20.03.1940. LNA_LVVA, F1536_30_3284, 5. lp.
[114] Iesniegums IRO palīdzībai, 10.08.1949. Angļu val. Pieejams: https://collections.arolsen-archives.org/en/document/79654742 [skatīts 01.11.2024.].
[115] Politiskās pārvaldes kartotēkas kartiņa. LNA_LVVA, F3235_8_89, 526. lp.
[116] Turpat, 527. lp. o. p.
[117] Pommers J. Lēmums, 24.08.1937. LNA_LVVA, F3273_1_9249, 4. lp.

pieminēja R. Rīlu neglaimojošā rakstā "Ja nedod dzert, saplēš viesmīlim bikses": "Vakar Jūrmalā "Korso" restorānā Jomas ielā 37 ieradies Rihards Rīls visai omulīgā garastāvoklī. "Krogus papa! Liec galdā šņabi!" Rihards kundziski pavēlējis, bet viesmīlis, redzot, ka viesis jau tā tikko turas uz kājām, dzērienus neizsniedzis. Par to Rīls sadusmojies, sācis trokšņot un aizskart restorāna apmeklētājus. Ataicināts kārtībnieks, bet līdz tā atnākšanai Rihards R. veicis jau vairākus "varoņdarbus" – saplēsis kādam viesim uzvalku, bet viesmīlim bikses. R. Rīls aizturēts un novests iecirkņa telpās dzēruma izgulēšanai."[118]

Nav zināms, kur Irēna iepazinās ar R. Rīlu. Tas varēja notikt gan Centrālcietumā, kur viņš sēdēja vienlaikus ar K. Spriņģi, gan Jūrmalā, kur R. Rīls dzīvoja netālu no Ranku vasaras rezidences – Majoros, Konkordijas ielā 45.[119] Ticamākais, ka viņu mīlestība uzplauka 1939. gada rudenī. Vēl 1939. gada martā Irēna kopā ar vīru K. Spriņģi devās ceļojumā uz Vāciju, bet jūnija sākumā ASV konsulātā Rīgā saņēma vīzu ceļojumam uz Ņujorku. Šajā ceļojumā viņa devās viena pati, ASV pavadot gandrīz visu vasaru un atgriežoties Latvijā augustā, neilgi pirms Otrā pasaules kara sākuma.[120]

R. Rīls 1939. gada 15. decembrī tika atlaists no Latvijas pavalstniecības un repatriējās uz Vāciju.[121] Taču attālums nebija šķērslis mīlestībai – pāris mēnešus vēlāk Irēna šķīra laulību un īsi pirms padomju okupācijas kopā ar meitu aizbrauca uz Vācijas okupēto Pozeni (tagad Poznaņa) Polijā, kur bija apmeties R. Rīls. Šeit 1940. gada 19. jūlijā viņa atkārtoti stājās laulībā.[122] Šķiet, ka aizbraukšana no Latvijas notika lielā steigā vai arī slepenībā, jo no savas dzīvesvietas Rīgā, Inženieru ielā 1–4, viņa tika izrakstīta vien 1940. gada 27. jūnijā.[123]

Irēna Latvijā atstāja sev piederošo namu, ko padomju okupācijas vara ar visu iedzīvi nacionalizēja, kā arī raksta sākumā minētās vērtības, kas glabājās personīgajā bankas seifā. Latvijā palika arī dzīvokļa iekārta, kas, cik var spriest no atsevišķām ziņām, bija visai vērtīga. Piemēram, ir zināms, ka, tā kā Irēna nemaksāja padomju varas namīpašniekiem uzlikto nodokli, 1940. gada 9. decembrī vairāksolīšanā tika pārdota Irēnas dzīvoklī esošā glezna 1500 latu

[118] Ja nedod dzert, saplēš viesmīlim bikses. *Brīvā Zeme*, 12.07.1939., 11. lpp.
[119] Politiskās pārvaldes kartotēkas kartiņa. LNA_LVVA, F3235_8_89, 527. lp.
[120] Uz ASV viņa izbrauca no Vācijas ar tvaikoni "Bremen" otrajā jeb tūristu klasē 1939. gada 6. jūnijā, 12. jūnijā iebrauca Ņujorkā. Sk.: Tvaikoņa "Bremen" pasažieru saraksts. Angļu val. Pieejams: http://www.passengerlists.de/ [skatīts 01.11.2024.]; Ņujorkas pasažieru indeksu grāmata, 12.06.1939. Angļu val. US National Archives, NAID 157908271.
[121] *Valdības Vēstnesis*, 16.12.1939., 2. lpp.
[122] Laulības apliecība, 19.07.1940. Vācu val. Pieejams: https://collections.arolsen-archives.org/en/document/76848644 [skatīts 01.11.2024.].
[123] Mājas grāmata. Inženieru iela 1. LNA_LVVA, F2942_1_5387, 52. lp.
[124] *LPSR AP Prezidija Ziņotājs*, 04.12.1940., 4. lpp.

vērtībā.[124] Mēnesi agrāk dzīvoklī jau bija apmeties kāds Sarkanās armijas karavīrs Jefims Reznickis (1909–?) ar ģimeni – sievu Lidiju (viņas nodarbošanās norādīta – ierēdne) un dēliem Henriku un Fēliksu.[125]

Par Irēnas un viņas ģimenes tālākajām gaitām ir saglabājušās vien ļoti fragmentāras ziņas. Zināms, ka līdz 1942. gada februārim viņi dzīvoja Pozenē, bet pēc tam atgriezās Rīgā. R. Rīls tika iesaukts Vācijas armijā, karoja Austrumu frontē, kur krita Sarkanās armijas gūstā. 1944. gada jūlijā Irēna ar Birutu atkal pameta Rīgu un aizbrauca atpakaļ uz Pozeni. Tuvojoties Sarkanajai armijai, viņa ar meitu devās tālāk uz rietumiem un apmetās Ašerslēbenē, bet no 1946. gada 8. marta dzīvoja Frankfurtē. Vācijā Irēna ilgstoši dzīvoja bez darba un viņas mēneša ienākumi nepārsniedza niecīgas 75 markas. Viņa bija palikusi bez jebkādiem iekrājumiem. 1949. gada augustā viņa kā latviete mēģināja panākt Starptautiskās bēgļu organizācijas (*International Refugee Organization*; IRO) palīdzību, taču viņas pieteikums tika noraidīts.[126] Acīmredzot to noteica ievāktās ziņas par to, ka viņas vīrs R. Rīls it kā bijis Vācijas sūtniecības Rīgā līdzstrādnieks padomju okupācijas laikā, bet vēlāk strādājis kriminālpolicijā un darbojies vairākās nacistiskās Vācijas sabiedriskajās organizācijās.

Irēnas mēģinājumi izceļot uz ASV arī bija veltīgi. Nelīdzēja viņas norādes uz saistību ar ASV (tas gan, visticamāk, bija izdomājums) un angļu valodas zināšanas (tās bija ļoti vājas). Viņa un meita Biruta palika Vācijā. Biruta Veistinka (dzimusi Spriņģe) 1997. gadā denacionalizācijas rezultātā atguva namu Inženieru ielā 1, ko pēc viņas nāves mantoja Birutas dēli.

Kārļa Spriņģa liktenis

Raksta noslēgumā aplūkosim arī Irēnas pirmā vīra Kārļa Spriņģa likteni. Madonas rajona tiesa 2006. gadā, nespējot atrast ziņas par viņa mūža nogali ("pēdējās ziņas par šo personu saņemtas 1941. gadā"), par K. Spriņģa pieņemto nāves dienu noteica 2006. gada 10. janvāri.[127] Taču arhīvos glabājas pietiekami daudz informācijas, lai varētu izsekot viņa dzīvei pēc 1941. gada.

Kārlis Spriņģis padomju okupācijas laikā turpināja dzīvot Rīgā. Sākotnēji viņš bija akciju sabiedrības "A. Rank un Ko" likvidācijas komisijas loceklis, bet vēlāk atrada darbu Rīgas pilsētas izpildkomitejas Dzīvokļu nodaļā par galveno grāmatvedi.[128] 1941. gada 9. jūnijā pieņemts lēmums par viņa apcietināšanu.[129]

---

[125] Mājas grāmata. Inženieru iela 1. LNA_LVVA, F2942_1_5387, 63. lp. o. p., 64. lp.

[126] Iesniegums IRO palīdzībai, 10.08.1949. Angļu val. Pieejams: https://collections.arolsen-archives.org/en/document/79654742 [skatīts 01.11.2024.].

[127] *Latvijas Vēstnesis*, 07.06.2006., 36. lpp.

[128] K. Spriņģa nopratināšanas protokols, 22.04.1954. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 55. lp. o. p.

[129] Lēmums, 11.06.1941. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 1. lp.

Vecākais operatīvais pilnvarotais Žurgins konstatēja, ka K. Spriņģis esot bijis liels namīpašnieks un dzirnavu "A. Rank un Ko" līdzīpašnieks. Agrāk viņš esot nodarbojies ar valūtas afērām un atradies draudzīgās attiecībās ar bijušajiem namīpašniekiem, valūtas spekulantiem un vācu repatriantiem. Apsūdzībā tika citētas baumas, ka kāda vāciete pirms aizbraukšanas atstājusi viņam glabāšanā sudraba lietas un briljantus, veļu un apģērbu. Aizbraucot viņa teikusi: "Šogad vēl tiksimies Rīgā."

Vairs nav noskaidrojams, vai noslēpumainā vācu repatriante varēja būt Irēna, vai arī tas bija pilnībā izdomāts stāsts. Jebkurā gadījumā K. Spriņģis nevienā dokumentā nepieminēja ne bijušo sievu, ne sievastēvu, kurš tiešām bija liels namīpašnieks un uzņēmējs.

K. Spriņģa arestu 1941. gada 14. jūnijā veica operatīvā grupa biedra J. Berga vadībā, tās sastāvā bija arī Mihails Mikušins un Arvīds Pumpurs.[130] K. Spriņģi izsūtīja uz nometinājumu Tomskas apgabala Parabeļas ciemā. Šeit viņš strādāja vietējā artelī "Metālists" kā strādnieks, bet drīz vien kļuva par brigadieri un saimniecības daļas priekšnieku. 1944. gada 15. augustā viņu atkal arestēja, šoreiz par pretpadomju propagandu un aģitāciju un 1945. gadā notiesāja uz 10 gadiem labošanas darbu nometnē. Viņš uzsvēra, ka ticis nepatiesi apmelots. 1954. gadā par labu darbu un uzvedību K. Spriņģi priekšlaicīgi atbrīvoja un ļāva dzīvot Tomskas apgabalā speckomandantūras uzraudzībā.[131] Viņš atrada darbavietu Tomskas valsts konservu rūpnīcā, kur kļuva par Plānošanas un ražošanas nodaļas vadītāju.

K. Spriņģis izmisīgi centās atgriezties dzimtenē, taču visi mēģinājumi bija nesekmīgi. Iespējams, to ietekmēja apstāklis, ka viņš nenojauta savas izsūtīšanas iemeslu. Vienā no iesniegumiem K. Spriņģis rakstīja, ka uzskata, ka ticis izsūtīts, jo 1920. gadā divus mēnešus strādājis Latvijas armijas štābā Iekšējās pretizlūkošanas nodaļā. Lai gan viņš uzsvēra, ka ticis komandēts uz šo nodaļu pret paša gribu un ka "man šis darbs neiepatikās," tādēļ pēc pāris mēnešiem iesniedzis dokumentus studijām Latvijas Universitātē, faktiski viņam sanāca apsūdzēt pašam sevi, jo padomju iestādēm nebija šādas informācijas par K. Spriņģa pagātni. Attiecīgi LPSR Iekšlietu ministrijas 1. specnodaļas operatīvais pilnvarotais kapteinis Dmitrijevs noraidīja K. Spriņģa lūgumu, dodot slēdzienu, ka viņš ir izsūtīts pamatoti un jāpatur specnometinājumā.[132]

Nelīdzēja K. Spriņģa sūdzības par veselību – viņš rakstīja, ka slimo ar reimatismu un hipertoniju un ka viņam neesot neviena vesela zoba.[133] Tāpat

[130] Bergs J. Ziņojums, 14.06.1941. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 14. lp.

[131] K. Spriņģa iesniegums Latvijas PSR iekšlietu ministram, 03.04.1957. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 27. lp., 27. lp. o. p.

[132] K. Spriņģa iesniegums PSRS AP Prezidija priekšsēdētājam, 12.05.1956. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 24. lp., 24. lp. o. p.

[133] K. Spriņģa iesniegums Tomskas apgabala IeM priekšniekam, 25.03.1954. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 60. lp.

nelīdzēja rūpnīcas goda raksts par godprātīgu un nevainojamu darbu, ne arī K. Spriņģa taisnošanās, ka viņš neesot bijis kapitālists un dzīvojis no algas (nenorādot gan tās apmēru), bet piederējusi viņam tikai viena trešā daļa nama Brīvības ielā 157b.[134] Arī pielabināšanās pastāvošajam režīmam bija velta: "Es nekad neesmu bijis padomju varas pretinieks un uzskatīju, ka tikai PSRS sastāvā Latvija var uzplaukt." Viņš rakstīja: "Es esmu vientuļš, nav man radinieku Tomskas apgabalā, kuri varētu man palīdzēt dienās, kad es, slimības nomocīts, esmu spiests būt gultā. Latvijā man dzīvo brāļi, bez tam Rīgā dzīvo mani radinieki, pie kuriem es varu palikt un ārstēties. Es, 1897. gadā dzimis, slims miesā un garā, un kļūt vesels varu tikai dzimtenē."[135]

1958. gada maijā K. Spriņģi atbrīvoja no specnometinājuma bez tiesībām atgriezties dzimtenē. Viņš palika dzīvot Novosibirskā. Tiesa gan, sapni par atgriešanos Latvijā viņš neatmeta – ir zināms, ka K. Spriņģis nodzīvoja līdz sirmam vecumam un nomira 1987. gada 10. septembrī Kuldīgas rajona Turlavas Vitkupos.[136]

Secinājumi

Ranku ģimenes piemērs sniedz ieskatu Latvijas starpkaru perioda pastāvošajās uzņēmējdarbības praksēs. Pēckara sabrukuma un nabadzības apstākļos tika meklēti jebkādi veidi, lai iegūtu kapitālu. Dažkārt šīs metodes balansēja uz likumos atļautās robežas vai pat pārkāpa tās. Izplatīta bija nodokļu nemaksāšana, uz kuru valsts līdz Lielajai depresijai 20. gs. 30. gadu sākumā visai bieži pievēra acis. Uzņēmumi un nekustamie īpašumi, kas parasti bija pārslogoti ar neskaitāmām parādsaistībām, bieži tika iegūti gandrīz par velti, bet parādi netraucēja tos izmantot turpmākai kapitāla piesaistīšanai. Atšķirībā no mūsdienām ārkārtīgi izplatīta bija fizisko personu savstarpēja vekseļu un obligāciju izrakstīšana, neiesaistot kredītiestādes.

Ļoti svarīgi, varbūt pat noteicoši sekmīgai uzņēmuma darbībai bija personīgie kontakti. Tas attiecās ne tikai uz tirdzniecību, kur, pastāvot vājai valsts lomai un nepietiekami stingrai tiesu sistēmai, izšķiroši svarīga bija savstarpēja uzticība. Daudzi starpkaru perioda uzņēmumi tika būvēti uz agrākajiem – vēl pirmskara kontaktiem. Ranku gadījumā tās bija miltu ražošanā pastāvošās korporatīvās saites starp ebreju un vācbaltiešu uzņēmējiem, kam bija milzu pieredze labības tirdzniecībā (Rīga pirms Pirmā pasaules kara bija viena no lielākajām labības eksporta ostām pasaulē).

---

[134] K. Spriņģa iesniegums Latvijas PSR iekšlietu ministram, 28.10.1957. Krievu val. LNA_LVA, F1987_1_12990, 34. lp. op.; Goda raksts, 05.11.1956. LNA_LVA, F1987_1_12990, 36. lp.

[135] K. Spriņģa iesniegums Latvijas PSR iekšlietu ministram, 03.04.1957. Krievu val. LNA_LVVA, F1987_1_12990, 27., 28. lp.

[136] Latvijas PSR IeM Republikāniskā adrešu biroja izziņa, 29.11.1991. LNA_LVA, F1987_1_12990, 98. lp.

Ne mazāk svarīgas bija radnieciskās saites, kas arī zināmā mērā bija mantojums no 19. gs., kad sekmīgākie Rīgas rūpniecības uzņēmumi, kredītiestādes un vērtīgākie nami atradās salīdzinoši nelielu, bieži radnieciskām saitēm saistītu personu grupu rokās. Tādēļ latviešu malkas tirgotājam Andrejam Rankam laulības ar vācbaltieti pirms Pirmā pasaules kara varēja dot tikpat daudz jaunu iespēju kā Kārlim Spriņģim, stājoties laulībā ar sekmīga uzņēmēja meitu 20. gadu beigās un ļaujot agrākajam bankas ierēdnim tūlīt pat ielēkt pakāpi augstākā sociālajā grupā.

Šo grupu varētu dēvēt par augstāko vidussķiru (angļu valodā *upper middle class*), kas atbilstoša dzīves līmeņa uzturēšanai bieži vien dzīvoja pāri savām finansiālajām iespējām. Ranki mitinājās plašos Rīgas centra dzīvokļos, vasaras pavadot Jūrmalas vasarnīcā, bet rudeņos un pavasaros dodoties garākos ārzemju ceļojumos. Augstākās vidussķiras dzīvokļi bija grezni iekārtoti, nauda tika ieguldīta gleznās, mēbelēs un dārglietās. Šajos mājokļos parasti dzīvoja arī mājkalpotājas vai bērnu audzinātājas. Ranki šajā ziņā centās iekļauties – Irēnas mātei piederēja vieglais automobilis, bet tēvs aizrāvās ar šķirnes zirgiem – viņš bija Latvijas sugas zirgkopības veicināšanas biedrības biedrs.[137]

Šo turīgo ģimeņu liktenis Otrā pasaules kara laikā bija neapskaužams. Lielākā daļa vācbaltiešu repatriējās uz Vāciju 1939. gadā, par Latvijā atstāto mantu saņemot vien daļēju kompensāciju. Turklāt viņi tika nometināti galvenokārt Vācijas okupētajos Polijas apgabalos, kurus 1944.–1945. gadā nācās pamest, zaudējot arī visu iedzīvi. Ebreju ģimeņu liktenis bija vēl skarbāks – viņi gāja bojā nacistu īstenotajā holokaustā. Taču arī latviešu uzņēmējiem un namīpašniekiem neklājās viegli. Liela daļa no viņiem tika izsūtīta 1941. gada 14. jūnijā. Tāds liktenis piemeklēja arī K. Spriņģi. Tie, kuri izvairījās no izsūtīšanām, tik un tā zaudēja lielu daļu īpašumu padomju okupācijas īstenotās politikas rezultātā, viņu dzīvokļus un banku seifus izlaupīja, namus un uzņēmumus nacionalizēja. Kaut arī daļu īpašumu viņi varēja atgūt nacistu okupācijas laikā, taču došanās bēgļu gaitās 1944. gadā atņēma vēl saglabāto mantu. Līdzīgi Irēnai, daudziem no viņiem bija jāizcieš dzīve dziļā trūkumā pēckara izpostītajā Vācijā.

Raksta autors izsaka pateicību kolēģiem Aigai Bērziņai-Kitei un Aināram Bambalam par sniegto palīdzību raksta tapšanā.

[137] *Jaunākās Ziņas*, 29.04.1936., 14. lpp.

JĀNIS ŠILIŅŠ

ENTREPRENEURSHIP PRACTICES IN THE INTERWAR PERIOD IN LATVIA: THE CASE OF THE RANKI FAMILY

The article analyzes archival information about Irēna (also spelled Irina) Spriņģe (born Rank, 1910) and her close family members. Irēna's father, Andrejs Ranks, was one of the largest flour producers and traders in interwar Latvia. After her parents' deaths, Irēna Spriņģe inherited an apartment building at Inženieru Street 1 and a mill at Rūpniecības Street 7 in Riga, making her one of the wealthiest women of the time in Latvia. During the Soviet occupation in August 1940, her safe deposit box at the Latvian Stock Bank was broken into, revealing various valuables worth more than 100,000 lats, which were subsequently confiscated. Jewelry valued at over 21,000 lats was taken to the Soviet Union's State Bank office in Kuibyshev on June 26, 1941.

During World War II, Irēna Spriņģe lost all her assets and was forced to live in poverty in Germany. The article provides insight into interwar business practices in Latvia, which often skirted the boundaries of legality and sometimes crossed them, as well as the fate of a wealthy woman and her family amid the upheavals of World War II.

Irēna Spriņģe was born in Riga on May 1, 1910, to a Latvian father Andrejs Ranks (1884–1936), and a Baltic German mother, Irma Amalia Ranka (born Tihmann, 1887–1938). In the early 1920s, Andrejs founded the company "A. Rank and Co.," which focused on flour production and trade. In April 1920, he and his wife purchased the Niedermeyer mill at Rūpniecības Street 7 in Riga. From the 1920s to the mid-1930s, most of Riga's major mills were owned by Jews and Baltic Germans, making Rank a rare exception.

In the early 1930s, Latvia's flour industry faced severe challenges due to the Great Depression. The government attempted to keep flour prices low and halted cheap grain imports. In response, Riga's largest millers united in the syndicate "Centramilti". Meanwhile, "A. Rank and Co" was involved in stealing state-owned grain. In 1936, husband of Irēna Spriņģe, Kārlis Spriņģis (1897–1987), who was appointed as the company's chief executive officer, was found guilty and sentenced to two years in prison.

Kārlis Spriņģis, a former officer of the Latvian army, was distinguished for his bravery during the Latvian War of Independence. After the war, he earned a degree in economics and worked at the Bank of Latvia. His marriage to Irēna Ranka opened new opportunities for him, as his father-in-law involved him in business and joint real estate ventures.

Andrejs Ranks died in 1936, followed by Irma Ranka in 1938. Irēna inherited the family's assets and capital. A month after her husband's release from prison, in December 1938, Irēna sold her father's mill to the newly established state-owned company "Dzirnavnieks" for 410,000 lats. This transaction compensated the state for over 105,000 lats lost due to Kārlis Spriņģis' flour misappropriations.

In late February 1940, Irēna filed for divorce. A daughter, Biruta, had been born from the marriage in 1935. After the divorce, Irēna and her daughter emigrated to Germany, where, in July 1940, she remarried a German man, Richard Riel (1906–?), who had repatriated from Latvia at the end of 1939. In 1942, the family returned to Riga, where Richard Riel was drafted into the Wehrmacht, served on the Eastern Front, and was captured by the Soviet Army. In 1944, Irēna and Biruta returned to Germany. In post-war Germany, Irēna remained unemployed for a long time and lived in poverty.

Kārlis Spriņģis was arrested by Soviet authorities on June 14, 1941, and deported to Siberia. In 1944, he was re-arrested for anti-Soviet propaganda and sentenced to ten years in a labor camp. After his release, he was prohibited from returning to Latvia. For years, he sought permission to return, which was eventually granted, and he passed away in Latvia in 1987.

It should be noted that there are several "blank spots" in life story of Irēna Spriņģe, which might only be filled with the help of her relatives or by sheer luck. For instance, information on the Rank family's activities during World War I and the Latvian War of Independence, as well as her life in Germany after 1949, could not be located. Like the life stories of many other women from the interwar and earlier periods, story of Irēna Spriņģe is largely documented through records left by the men around her, whose actions have left more testimony and are better documented. However, significant gaps remain here too. The case file from the "Great Flour Trial", adjudicated by the Riga District Court, was destroyed in the early 1980s, and Kārlis Spriņģis' post-war supervision file has not been found, which would clarify the circumstances under which he managed to return to Latvia from Siberia.

Keywords: The 1920s-1930s, Latvia, History of Entrepreneurship, the Second World War, Soviet Occupation

Iesniegts 2024. gada 30. oktobrī

VĒSTURE

MAIRITA LUKIANSKA

MĀKSLĪGĀ INTELEKTA IZMANTOŠANA ROKRAKSTA TEKSTU ATPAZĪŠANĀ RĪGAS RĀTES PROTOKOLU KOLEKCIJĀ

Šis raksts ir veltīts mākslīgā intelekta lietojuma izpētei Rīgas rātes protokolu kolekcijas rokraksta tekstu atpazīšanā, izmantojot *Transkribus* platformu. Galvenā problemātika ir saistīta ar augstas precizitātes sasniegšanu rokrakstu atpazīšanā, ņemot vērā dažādos rokrakstus dokumentos un laikmetu īpatnības vienas kolekcijas ietvaros. Pētījuma novitāte ir valodas modeļa izveide un pielāgošana *Transkribus* platformā, kas ļauj precīzi atpazīt vācu ātrrakstu. Pētījumā izmantota Rīgas rātes protokolu kolekcija un *Transkribus* platformā pieejamie valodas modeļi. Pētījuma gaitā veikta modeļa apmācīšana, tā pielāgošana un atkārtota apmācīšana ar rediģētām transkripcijām, kas ļāva uzlabot teksta atpazīšanas precizitāti. Svarīgākie secinājumi norāda uz to, ka, lai arī *Transkribus* platforma piedāvā spēcīgu rīku kopumu teksta atpazīšanā, tā efektivitāte ir atkarīga no sākotnējo datu kvalitātes un modeļa vairākkārtējas pilnveidošanas.

Šis pētījums pierādīja, ka ar nelielu apmācīšanas datu apjomu un rūpīgu pirmsapstrādi ir iespējams sasniegt augstu precizitāti vēsturisko rokraksta tekstu atpazīšanā, tomēr joprojām ir nepieciešama manuāla iejaukšanās, lai nodrošinātu segmentēšanas un transkripcijas kvalitāti.

*Atslēgvārd*i: rokraksta teksta atpazīšana, mākslīgais intelekts, *Transkribus*, Rīgas rātes protokolu kolekcija, vācu ātrraksts

Rokraksta teksta atpazīšana (*handwritten text recognition*; turpmāk HTR) ir ievērojami attīstījusies, pateicoties sasniegumiem mākslīgā intelekta (*artificial intelligence*; turpmāk AI) jomā, īpaši izmantojot mašīnmācīšanās (*machine learning*) un dziļās mācīšanās (*deep learning*) tehnoloģijas. Šo tehnoloģiju lietošana HTR ir pārveidojusi tradicionālās metodes, ļaujot precīzāk un efektīvāk atpazīt rokraksta tekstus, īpaši tos, kas atrodas vēsturiskajos dokumentos.

Teksta atpazīšanas posmi

Optiskās rakstzīmju atpazīšanas (*optical character recognition*; turpmāk OCR) un HTR sistēmas parasti sastāv no šādiem teksta atpazīšanas posmiem: 1) pirmsapstrāde; 2) segmentēšana; 3) iezīmju izgūšana; 4) klasifikācija un atpazīšana.[1] 2015. gadā veiktā pētījumā norādīts, ka iespējams arī pēcapstrādes kā izvēles posms, kas var būt vai nu automātisks, vai manuāls.[2] Šajā posmā, piemēram, tiek labotas kļūdas, kas radušās teksta nepareizas atpazīšanas dēļ.

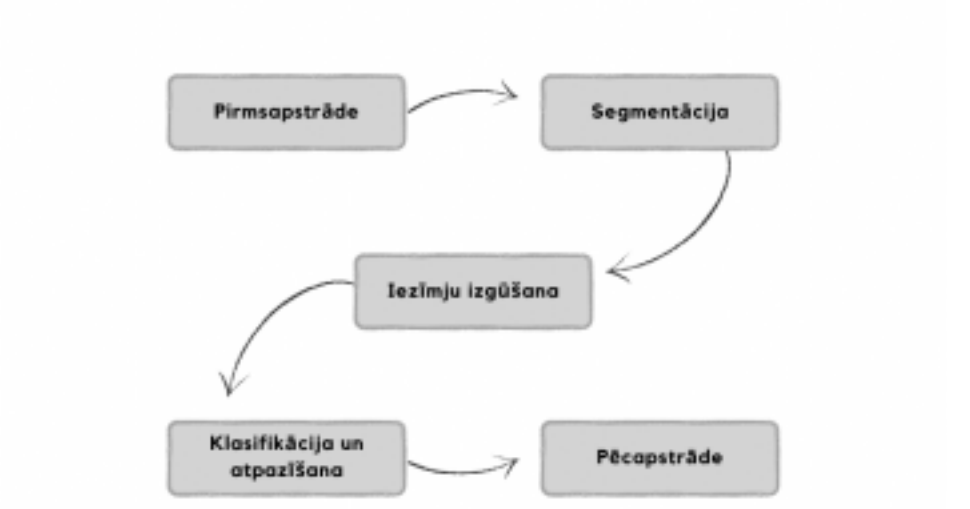

Teksta atpazīšanas soļi

Pirmsapstrādes posms sagatavo dokumentu turpmākai analīzei. Vēsturiskajiem dokumentiem, kas bieži tiek digitalizēti kā rastra attēli,[3] nepieciešama pirmsapstrāde, lai nodrošinātu, ka teksts ir gatavs atpazīšanai. Šis solis parasti ietver dokumenta konvertēšanu binārā formātā, kur pikseļi tiek attēloti melnā un baltā krāsā. Šo vienkāršošanu panāk, izmantojot sliekšņošanas (*thresholding*) tehnikas, kas klasificē katru pikseli, pamatojoties uz tā krāsas intensitāti. Attēla mērogošana ir vēl viena izplatīta pirmsapstrādes metode, kas

[1] Pranob, K Charles, Harish, V., Swathi, M., Deepthi, C. (2012). A Review on the Various Techniques used for Optical Character Recognition. *International Journal of Engineering Research and Applications (IJERA)*, 2(1), pp. 659–662.

[2] El Gajoui, Khadija, Ataa Allah, Fadoua, Oumsis, Mohammed (2015). Training Tesseract Tool for Amazigh OCR. In: Zhuang, Xiaodong, Kocak, Kerim, Ntalianis, Klimis (eds). *Recent Researches in Applied Computer Science: Proceedings of the 15th International Conference on Applied Computer Science (ACS15).* Konya, Turkey: WSEAS Press, pp. 172–179.

[3] Rastrgrafikā attēlu veido atsevišķi punkti jeb rastra elementi, ko sauc par pikseļiem.

samazina dokumenta izmēru, vienlaikus saglabājot būtiskās detaļas. Šīs tehnikas palīdz novērst attēla trokšņus un uzlabo teksta kvalitāti, padarot to piemērotāku atpazīšanas procesiem. Ar trokšņiem teksta atpazīšanā tiek saprasti, piemēram, izplūduši vai zemas izšķirtspējas attēli, fona traucējumi, kā arī ēnas un atspīdumi, kas izkropļo tekstu. Nepareizs apgaismojums, izliektas vai deformētas virsmas un pat papīra kvalitāte var padarīt tekstu grūti lasāmu. Visi šie faktori samazina sistēmu precizitāti un padara teksta atpazīšanu sarežģītāku.

Nākamais solis HTR procesā ir segmentēšana, kurā dokuments tiek sadalīts sastāvdaļās – rindās, vārdos un rakstzīmēs. Šis solis ir īpaši sarežģīts rokraksta tekstiem, ņemot vērā rokraksta stilu dažādību un bieži vien dokumenta fizisko stāvokli. Segmentēšana ir svarīga precīzai teksta atpazīšanai, jo tā tieši ietekmē klasifikācijai izgūto iezīmju kvalitāti. Vēsturiskajos dokumentos, kur teksta rindas var pārklāties vai būt nevienmērīgi izvietotas, bieži tiek izmantotas tādas metodes kā, piemēram, šuvju griešana (*seam carving*). Šī tehnika ietver griešanu starp teksta rindām, lai tās efektīvi atdalītu pat ļoti sarežģītos izkārtojumos.

Iezīmju izgūšana HTR procesā ietver katra dokumenta elementa unikālo īpašību identificēšanu, kas pēc tam tiek izmantotas klasifikācijai. Mūsdienu HTR sistēmas šim uzdevumam izmanto konvolūcijas neironu tīklus (*convolutional neural network*; turpmāk CNN), jo tie atpazīst rakstus (*pattern*) attēlos. CNN piemēro filtrus dokumenta attēlam, lai atklātu iezīmes, piemēram, malas, līknes un tekstūras, kas ir būtiskas dažādu rakstzīmju un vārdu atšķiršanai. Šīs iezīmes pēc tam tiek ievadītas rekurentā neironu tīklā (*recurrent neural network*; turpmāk RNN), kas izmanto ilgtermiņa īstermiņa atmiņas (*long short-term memory*; turpmāk LSTM) vienības, kas ir piemērotas secīgu datu apstrādei. LSTM vienības ir noderīgas HTR, jo tās spēj uzturēt kontekstu garos teksta virknējumos, nodrošinot, ka ikviena rakstzīme tiek atpazīta saistībā ar apkārtējām rakstzīmēm.

CNN un RNN izmantošana ir izrādījusies ļoti efektīva HTR, ļaujot atpazīt rokraksta tekstu ar augstu precizitāti. Šo tehnoloģiju kombinācija nodrošina sistēmai spēju apstrādāt un saprast rokraksta dokumentus veidā, kas ļoti līdzinās cilvēka lasīšanai, padara iespējamu pat vissarežģītāko rokrakstu atpazīšanu vēsturiskajos teksta dokumentos.

AI sistēmas, kas tiek izmantotas HTR atpazīšanā

Mākslīgie neironu tīkli (*artificial neural networks*; turpmāk ANNs) veido mūsdienu HTR sistēmu mugurkaulu. Šie modeļi, kas ir iedvesmojušies no cilvēka smadzeņu neironu tīkliem, spēj mācīties no milzīga datu apjoma. HTR kontekstā ANNs tiek apmācīti ar lieliem rokraksta teksta datu kopumiem, kas ļauj tiem vispārināt un precīzi atpazīt jaunus dokumentus. Apmācīšanas process ietver tīkla barošanu ar marķētiem datiem, kur katrs ievades attēls ir sasaistīts ar

atbilstošu tekstu. Izmantojot procesu, kas pazīstams kā atpakaļizplatīšana (*back propagation*), tīkls pielāgo svarus (*weights*), lai samazinātu kļūdas, pakāpeniski uzlabojot precizitāti.

Dziļās mācīšanās ieviešana ir uzlabojusi ANNs iespējas, veicinot dziļo neironu tīklu (*deep neural network*; turpmāk DNN) izstrādi. Šie tīkli sastāv no vairākiem neironu slāņiem, no kuriem katrs ir atbildīgs par dažādu iezīmju abstrakcijas līmeņu apstrādi. DNN spēj iemācīties identificēt sarežģītus datu modeļus, padarot tos piemērotus tādiem uzdevumiem kā rokraksta teksta atpazīšanai.

Pēdējos gados modeļi, kas apvieno CNN un RNN, ir kļuvuši par standartu HTR sistēmās. Šie modeļi izmanto abu sistēmu arhitektūru stiprās puses: CNN telpiskās izpratnes un RNN secīgās apstrādes jaudas. Šī pieeja ir ievērojami uzlabojusi HTR precizitāti un efektivitāti, padarot iespējamu apjomīgu vēsturisku dokumentu daudzumu apstrādi ar minimālu cilvēka iejaukšanos.

AI integrācija HTR ir pārveidojusi šo jomu, ļaujot atpazīt rokraksta tekstus vēsturiskos dokumentos, ko iepriekš bija neiespējams apstrādāt. Apvienojot uzlabotas pirmsapstrādes metodes ar spēcīgiem AI vadītiem modeļiem, mūsdienu HTR sistēmas spēj tikt galā ar rokraksta tekstiem raksturīgo sarežģītību un mainīgumu. Šīs tehnoloģijas turpina attīstīties, paverot jaunas iespējas digitālajās humanitārajās zinātnēs un dokumentārā mantojuma pētniecībā.

Atpazītā teksta precizitātes novērtēšana

Lai novērtētu OCR un HTR precizitāti, tiek izmantoti divi galvenie rādītāji: rakstzīmju kļūdu līmenis (*characters error rate*; turpmāk CER) un vārdu kļūdu līmenis (*words error rate*; turpmāk WER). Šie rādītāji palīdz novērtēt, cik precīzi sistēma ir atpazinusi tekstu no attēliem, ļaujot noteikt, kur sistēma darbojas labi un kur tai varētu būt nepieciešami uzlabojumi.

CER mēra HTR rezultātu precizitāti rakstzīmju līmenī. Respektīvi, tas norāda, cik daudz rakstzīmju šī sistēma ir atpazinusi nepareizi salīdzinājumā ar atsauces tekstu. Lai aprēķinātu CER, tiek saskaitīts nepareizi aizvietoto, izlaisto vai ievietoto rakstzīmju skaits, un to summa tiek dalīta ar rakstzīmju skaitu atsauces tekstā, iegūstot koeficientu, kas atspoguļo sistēmas vispārējo precizitāti rakstzīmju līmenī. Zemāks CER norāda uz labāku veiktspēju. CER, kas ir 0, nozīmē, ka visas rakstzīmes ir atpazītas pareizi, ziņojot par perfektu precizitāti.

WER darbojas līdzīgi kā CER, bet vārdu līmenī. Tas novērtē, cik precīzi atpazīšanas sistēma ir atpazinusi vārdus. Tāpat kā CER, arī WER ietver nepareizi aizvietoto, izlaisto vai ievietoto vārdu skaita aprēķināšanu un šo summu dalīšanu ar vārdu skaitu atsauces tekstā. WER sniedz plašāku skatījumu uz atpazīšanas sistēmas precizitāti, koncentrējoties uz vārdiem, nevis atsevišķām rakstzīmēm.

Zemāks WER, tāpat kā zemāks CER, norāda uz labāku veiktspēju, un WER, kas ir 0, nozīmē, ka rezultāts precīzi atbilst atsauces tekstam.[4]

Gan CER, gan WER ir svarīgi OCR un HTR veiktspējas izpratnei. CER ir noderīgs, lai identificētu problēmas detalizētākā līmenī (piemēram, nepareizi burti vai pieturzīmes), bet WER sniedz ieskatu sistēmas spējā pareizi atpazīt veselus vārdus un frāzes. Izmantojot šos rādītājus, var novērtēt un uzlabot OCR un HTR sistēmas, nodrošinot, ka tās atspoguļo tekstu, kas ir pēc iespējas precīzāks.

HTR, izmantojot *Transkribus* platformu

***Transkribus* platforma.** *Transkribus* ir publiski pieejama platforma, kas nodrošina vēsturiskajiem dokumentiem rokraksta teksta automātisku atpazīšanu, un tā ir kļuvusi par stūrakmeni vēsturisko dokumentu digitalizācijā, ļaujot veikt transkripciju un segmentāciju.[5] Tās lietotājiem ir iespējams sadalīt lapas tekstu apgabalos, rindās, pamatlīnijās un vārdos, tādējādi veicinot precīzu transkripciju un valodas modeļu apmācīšanu.[6] *Transkribus* platforma oficiāli tika palaista 2015. gadā, un kopš tā laika to ir pārvaldījusi READ-COOP, kas 2020. gadā pārgāja no bezmaksas pakalpojuma uz kredītpunktos balstītu finansiālo modeli. Šī pāreja bija daļa no plašākas iniciatīvas, lai nodrošinātu platformas ilgtspējību un paplašinātu tās iespējas atbalstīt valodu un vēsturisko periodu plašāku klāstu.[7]

Viens no galvenajiem *Transkribus* elementiem ir tā spēja apmācīt HTR modeļus, izmantojot lietotāju sniegtos datus. Šie modeļi, kas apvieno divvirzienu ilgtermiņa īstermiņa atmiņas (*bidirectional long short-term memory*) slāņus ar konvolūcijas slāņiem, ir pielāgoti, lai atpazītu konkrētas rakstības un rokraksta stilus. Platforma atbalsta dažādas valodas, tostarp angļu, latīņu, zviedru, somu un pat baznīcslāvu valodu, ar modeļiem, kas izstrādāti noteiktiem vēstures periodiem.[8] CER, ko sasniedz šie modeļi, parasti ir mazāks par 5 % rokraksta materiāla, kas ataino augstu precizitātes līmeni.

Process sākas ar lietotāju, tam augšupielādējot attēlus. Turpmākie soļi ietver platformas rīku izmantošanu segmentācijas kļūdu labošanai un pamatlīniju

[4] Leung, Kenneth (24.06.2021.). Evaluate OCR Output Quality with Character Error Rate (CER) and Word Error Rate (WER). Pieejams *Towards Data Science* vietnē: https://towardsdatascience.com/evaluating-ocr-output-quality-with-character-error-rate-cer-and-word-error-rate-wer-853175297510#5aec [skatīts 05.11.2024.].

[5] Terras, Melissa (2022). Inviting AI into the Archives: The Reception of Handwritten Recognition Technology into Historical Manuscript Transcription. In: Jaillant, Lise (ed.). *Archives, Access and Artificial Intelligence*. Bielefeld: Bielefeld University Press, p. 179–200.

[6] Ströbel, Phillip B., Clematide, Simon, Volk, Martin (2020). How Much Data Do You Need? About the Creation of a Ground Truth for Black Letter and the Effectiveness of Neural OCR. In: Calzolari, Nicoletta et al. (eds). *Proceedings of the 12th Language and Evaluation Conference.* Marseille: European Language Resources Association, pp. 3551–3559.

[7] Muehlberger, Guenter et al. (2019). Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition: Transkribus as a case study. *Journal of Documentation*, 75(5), pp. 954–976.

[8] Terras, M. Inviting AI into the Archives, p. 179–200.

izlīdzināšanai, kas ir svarīgi, lai izmantotu un apmācītu HTR modeļus. Šie modeļi, balstoties uz DNN struktūrām, prasa minimālu apmācīšanas datu daudzumu, lai sasniegtu augstu precizitāti rokraksta atpazīšanā.[9] Pētniecības asistentu no Cīrihes Universitātes veiktie eksperimenti pierādīja, ka apmācīšanas datu kopa, kas sastāv no aptuveni 150 lapām, ir pietiekama augstas kvalitātes HTR nodrošināšanai.

Apmācīšanas process *Transkribus* ietver dokumenta sadalīšanu tā sastāvdaļās – rindās un vārdos, kam seko segmentācijas kļūdu manuāla labošana. Šis solis ir nepieciešams, lai izveidotu augstas kvalitātes sākotnējos datus, kas pēc tam tiek izmantoti, lai apmācītu HTR modeli. Dati apmācīšanai parasti sastāv no aptuveni 15 000 transkribētiem vārdiem (aptuveni 75 lapas), kas ir pietiekami, lai izstrādātu modeli, kas spēj atpazīt tekstu, ko rakstījusi viena roka. Platforma ļauj arī lietotājiem integrēt leksikas un vārdnīcas, lai vēl vairāk uzlabotu modeļa precizitāti.[10]

Transkribus veicina humanitāro zinātņu un arhīvu pētniecības digitālās jomas attīstību. Integrējot uzlabotus AI vadītus modeļus ar lietotāju veidotiem datiem, platforma ir padarījusi iespējamu vēsturisko tekstu digitalizāciju un analīzi ar nepieredzētu precizitāti un efektivitāti.

Vācu ātrraksta atpazīšana Rīgas rātes protokolu kolekcijā. 2021. gada 14. oktobrī UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas Asambleja pieņēma lēmumu UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas Nacionālajā reģistrā iekļaut Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātos "Rīgas rātes protokolus, 1603–1890". 2022. gada 22. martā Latvijas Nacionālā arhīva direktore un UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas ģenerālsekretāre parakstīja sadarbības līgumu par "Rīgas rātes protokolu, 1603–1890" saglabāšanu, pieejamības un atpazīstamības veicināšanu Latvijā un ārvalstīs.[11] Kopumā ir saglabājušās 386 Rīgas rātes protokolu grāmatas, kas tapušas no 1603. līdz 1890. gadam un kas aptver 263 129 lappuses. Pētījumā tika strādāts ar 3170 lappusēm, kas ir tikai 1,2 % no visas kolekcijas. Veikto pētījumu var iedalīt trīs fāzēs.

Pirmajā pētījuma fāzē tika izvēlēts piemērots bāzes modelis no *Transkribus* publiski pieejamajiem modeļiem (1. tab.). Pēc rūpīgas pieejamo variantu izvērtēšanas tika izvēlēts modelis, kas vislabāk atbilda Rīgas rātes protokolu kolekcijas īpašībām. *German_Kurrent_17th-18th* modelis, ko izstrādājusi Greifsvaldes Universitāte, ir viens no lielākajiem *Transkribus* modeļiem. Lielākā daļa apmācīšanai izmantoto materiālu ir no Greifsvaldes Universitātes Padomes protokolu grāmatām.

---

[9] Ströbel, P., Clematide, S., Volk, M. How Much Data Do You Need?, pp. 3551–3559.

[10] Muehlberger, G. et al. Transforming scholarship in the archives through handwritten text recognition, pp. 954–976.

[11] Rīgas rātes protokoli (2022). Pieejams: https://www.archiv.org.lv/rigaspilsetasarhivs/index.php/rigas-rates-protokoli/ [skatīts 05.11.2024.].

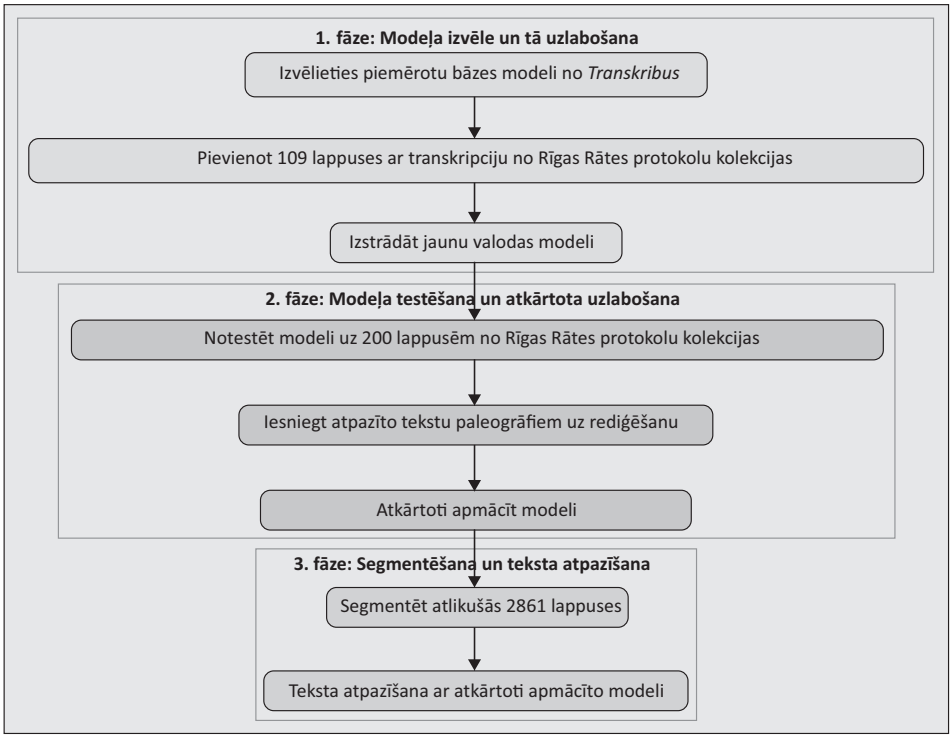

Pētījuma darbplūsmas diagramma

1. tabula

***German_Kurrent_17th-18th* modeļa pārskats**

Parametri	Pārskats
Nosaukums	*German_Kurrent_17th-18th*
Izveidotājs	Greifsvaldes Universitāte
Laika posms	17.–19. gs.
Valoda	Vācu
Rakstības stils	Vācu ātrraksts
CER	5,5 %

Lai uzlabotu šī modeļa precizitāti, tika pievienotas 109 paleogrāfa sagatavotas Rīgas rātes protokolu transkripciju lappuses. Transkripciju kvalitatīva sagatavošana ietekmē modeļa spēju mācīties un precīzi atpazīt līdzīgus tekstus arī turpmāk. Šī procesa rezultātā tika izveidots jauns valodas modelis (2. tab.).

2. tabula

Pirmās fāzes beigās izstrādātā valodas modeļa pārskats

Parametri	**Bāzes modelis**	**Modelis Nr. 1**
Nosaukums	*German_Kurrent_17th-18th*	HW – *German Kurrent* (*PyLaia*)
Laika posms	17.–19. gs.	17.–19. gs.
Valoda	Vācu	Vācu
Rokraksta stils	Vācu ātrraksts	Vācu ātrraksts
CER	5,5 %	8,1 %
Vārdu skaits	1 839 841	13 745
Teksta līniju skaits	289 857	3034

Pirmajā fāzē, vēl pirms tika pievienota paleogrāfa sagatavotā transkripcija, notika attēlu pirmsapstrāde, veicot 109 lapaspušu segmentāciju. Transkripcijas posms ietvēra teksta manuālu ievadi rindu pēc rindas. Pirmsapstrāde ietvēra skenēto attēlu no grāmatu atvērumiem sadalīšanu atsevišķās lapās, lai nodrošinātu, ka katra lapa tiek pareizi izolēta. Bija nepieciešama arī šo attēlu malu apgriešana, lai novērstu programmatūras kļūdas teksta apgabalu identificēšanā. Pēc pirmsapstrādes nākamais solis bija segmentēšana, kurā *Transkribus* identificēja skenētajos attēlos teksta apgabalus, rindas un pamatlīnijas. Segmentēšanas precizitāte ir svarīga, jo kļūdas šajā posmā var radīt kļūdu virkni, kas ietekmē visu transkripcijas procesu. Segmentēšanas process ir automatizēts, tomēr šīs automatizācijas precizitātei ir ierobežojumi. Piemēram, ja *Transkribus* nepareizi identificē teksta apgabala robežu, tas var sapludināt atsevišķus teksta blokus vai nepareizi sadalīt vienu bloku, izraisot kļūdainas transkripcijas. Biežāk novērotās kļūdas šajā posmā ietvēra: 1) nepareizu rindkopu pārtraukumu identificēšanu; 2) nepareizu lappušu numuru noteikšanu; 3) neprecīzu piemaļu (piezīmes vai komentāri lapaspuses malās) apstrādi.

Lai izlabotu šīs kļūdas, bieži bija nepieciešami manuāli labojumi. Šie labojumi ietvēra pamatlīniju atkārtotu izlīdzināšanu, teksta rindu sapludināšanu vai sadalīšanu, un bija nepieciešams pārbaudīt, vai visi teksta apgabali ir precīzi definēti saskaņā ar oriģinālās lapaspuses izkārtojumu.

Izmantojot izstrādāto jauno valodas modeli, pētījuma otrā fāze tika vērsta uz valodas modeļa precizitātes pārbaudi plašākā mērogā. Izstrādātais valodas modelis tika izmantots, lai papildus atpazītu 200 lappuses no Rīgas rātes protokolu rokrakstiem. Tika izvēlētas 50 lappuses no četrām grāmatām, kas pārstāv dažādus gadsimtus, lai uzzinātu, kā modelis strādā ar dažādiem rokrakstiem vienas kolekcijas ietvaros (3. tab.).

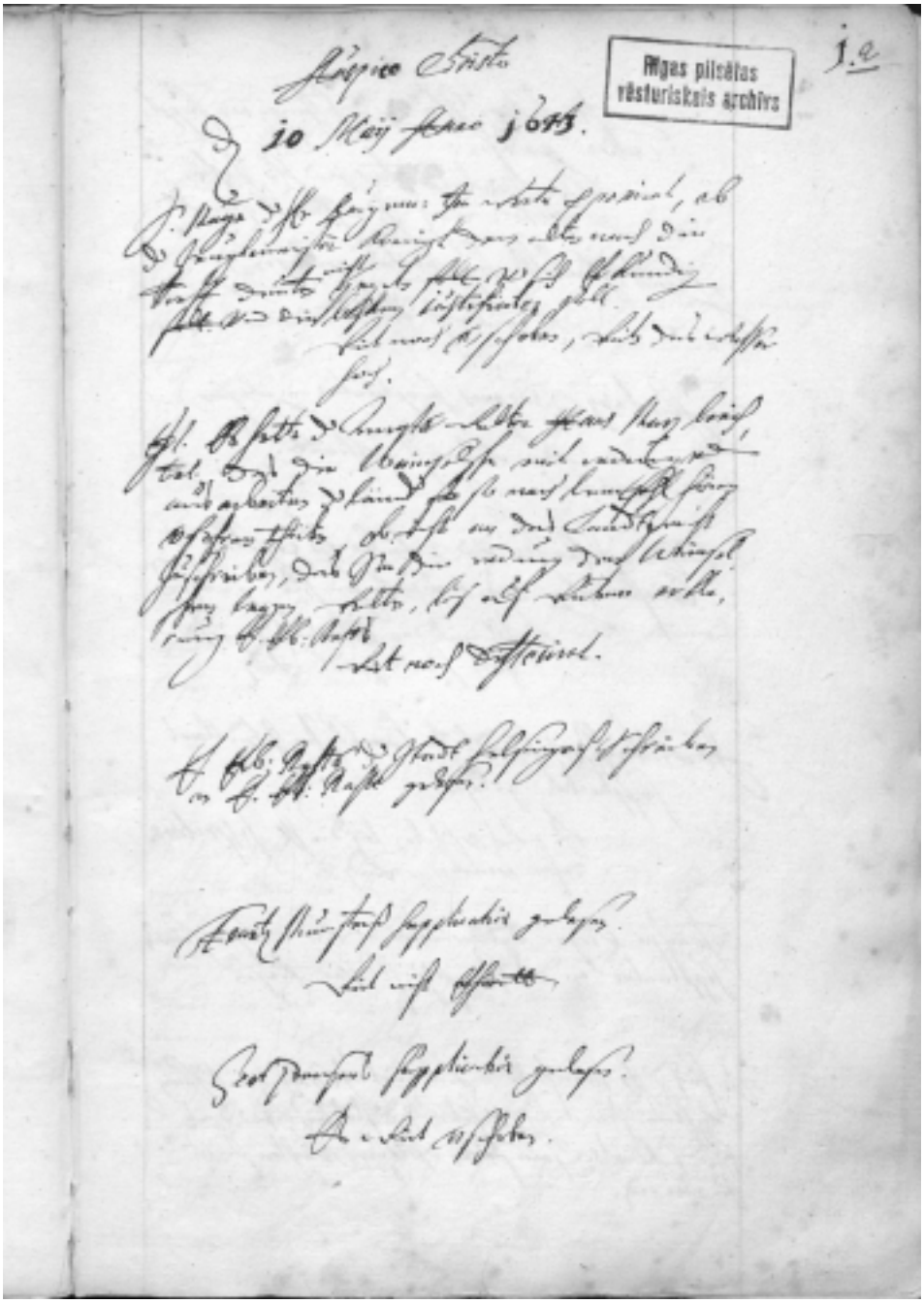

Rokraksta piemērs no Rīgas rātes protokoliem. 1643.–1645. gads.
LNA_LVVA, F749_6_2

Rokraksta piemērs no Rīgas rātes protokoliem. 1710. gada pirmais pusgads. LNA_LVVA, F749_6_65

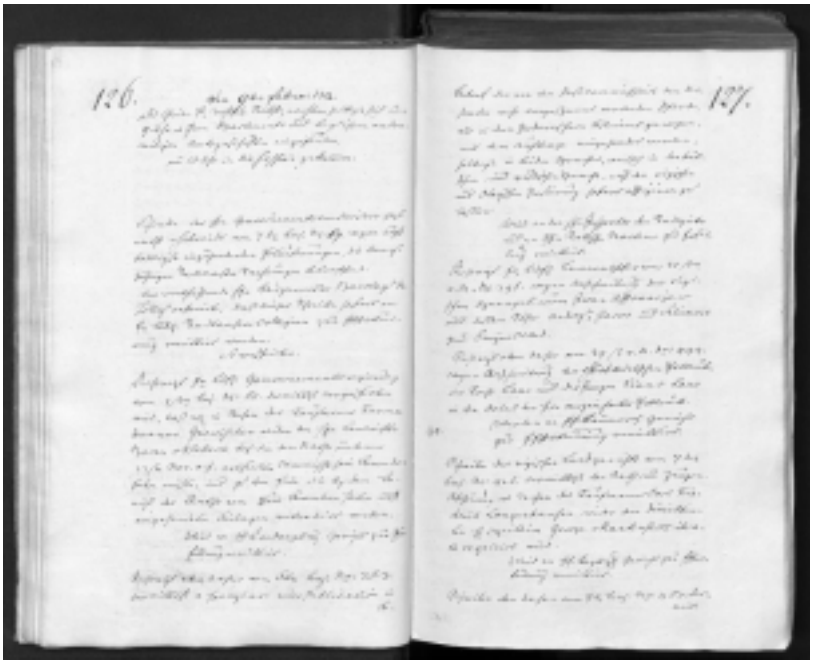

Rokraksta piemērs no Rīgas rātes protokoliem. 1812. gada pirmais pusgads. LNA_LVVA, F749_6_231

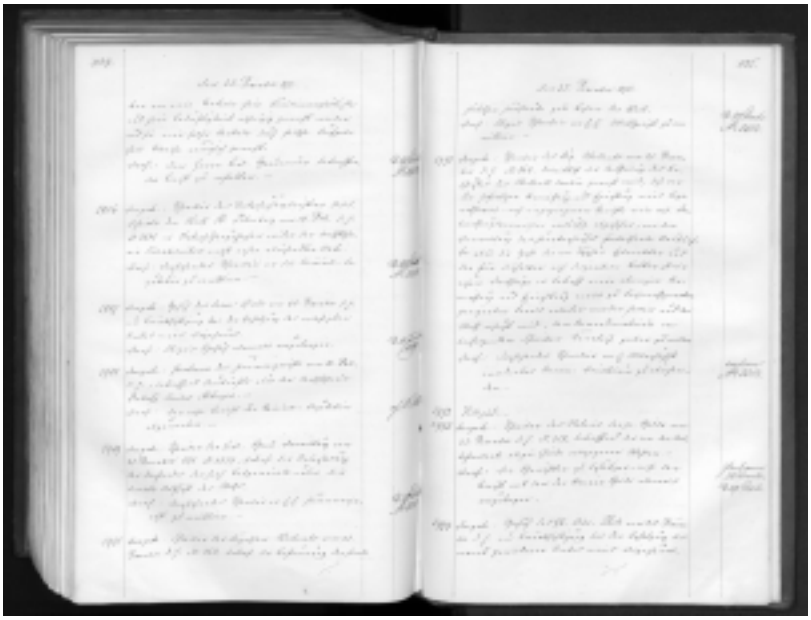

Rokraksta piemērs no Rīgas rātes protokoliem.
1878. gada otrais pusgads. LNA_LVVA, F749_6_363

3. tabula

Izvēlēto Rīgas rātes protokolu pārskats

Glabājamās vienības numurs	Laika periods	Lappušu skaits
2	10.05.1643.–27.09.1645.	494
65	14.03.1710.–31.08.1710.	655
231	03.01.1812.–02.08.1812.	858
363	03.07.1878.–29.12.1878.	1098

Pēc teksta atpazīšanas procesa *Transkribus* platformā materiāls tika nodots paleogrāfiem rediģēšanai. Atpazīto tekstu rediģēja Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas vadošā pētniece Enija Rubina un Hannoveres Galvenā valsts arhīva bijušais vadītājs Dr. Manfreds fon Betihers (*von Boetticher*), kurš vairākus gadus bija vadījis vācu rokrakstu paleogrāfijas seminārus Latvijas Universitātē, Tartu Universitātē un Latvijas Nacionālajā arhīvā. Divsimt lappušu rediģēšana aizņēma gadu; tas bija laikietilpīgs process, bet vitāli

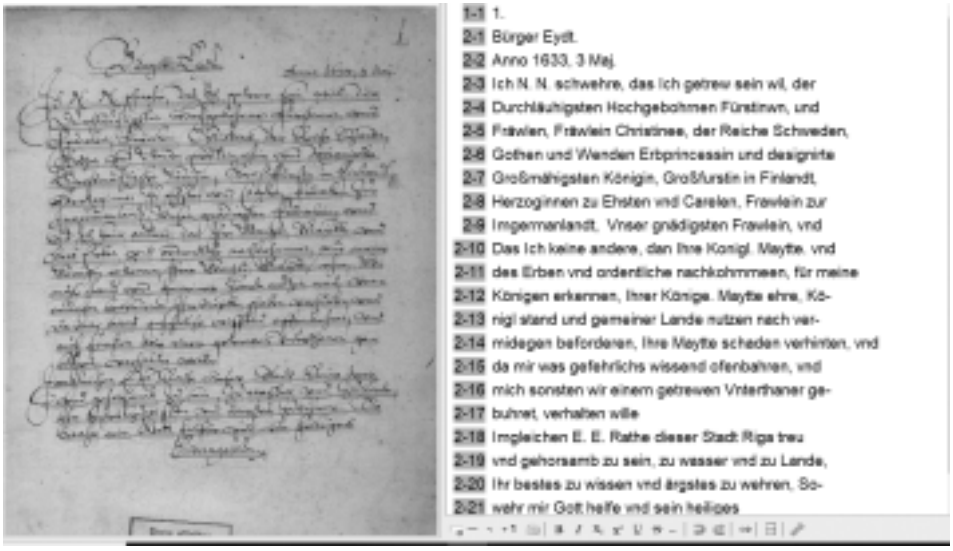

Kreisajā pusē teksts pēc segmentēšanas posma,
labajā pusē rediģētais transkripcijas teksts

nepieciešams, lai turpinātu pētījumu. Pēc tam kad tika saņemts rediģētais teksts, atkārtoti tika apmācīts valodas modelis ar izlabotajām transkripcijām, ļaujot tam mācīties no savām kļūdām un uzlabot rokraksta atpazīšanas precizitāti. Arī šajā fāzē tika veikta teksta apgabalu un teksta līniju segmentēšana pirms teksta atpazīšanas procesa palaišanas.

Ar 200 lapaspusēm izdevās uzlabot modeļa CER no 8,1 uz 7,5 procentiem. Ja tiktu turpināts pievienot teksta transkripciju un apmācīt valodas modeli, CER izdotos uzlabot vēl vairāk.

Pētījuma trešā fāze ietvēra atlikušās 2861 rokraksta dokumentu lappuses segmentāciju un šo lappušu teksta atpazīšanu, izmantojot iepriekšējā fāzē no jauna apmācīto valodas modeli. Valodas modeļa apmācīšanā kopā tika izmantotas 309 lapaspuses, kas sastāvēja no 47 336 vārdiem un 9251 teksta līnijas.

Šis veiktais pētījums sniedz ieskatu *Transkribus* platformā un tās lietojumā, lai atpazītu vēsturisko dokumentu rokraksta tekstus. Galvenais secinājums: *Transkribus* piedāvā spēcīgu rīku kopumu un tā efektivitāte lielā mērā ir atkarīga no pirmsapstrādes kvalitātes, transkripciju precizitātes un valodas modeļu vairākkārtējas pilnveidošanas. Pētījums uzskatāmi parādīja, ka arī ar nelielu apmācīšanas datu apjomu un rūpīgu pirmsapstrādi *Transkribus* var sasniegt augstu precizitāti vēsturisko rokraksta tekstu atpazīšanā. Pagaidām vēl aizvien ir nepieciešamība pēc manuāliem labojumiem, piemēram, segmentēšanas posmā. *Transkribus* sevi pierādīja kā vērtīgu rokraksta tekstu atpazīšanas rīku, palielinot piekļuvi dokumentārā mantojuma materiālu izpētei.

MAIRITA LUKIANSKA

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HANDWRITTEN TEXT RECOGNITION WITHIN THE COLLECTION OF THE MINUTES OF THE RIGA CITY COUNCIL

This article examines the application of artificial intelligence (AI) in recognizing handwritten texts within the collection of the Minutes of the Riga City Council (1603–1890) using the *Transkribus* platform. The challenge lies in achieving high accuracy in text recognition given the diverse handwriting styles and time periods represented in the collection. The novelty of the research lies in the development and customization of a language model within the *Transkribus* platform that accurately recognizes German Kurrent script.

The research involves using the Minutes of the Riga City Council books and the language models available on the *Transkribus* platform. The research process included training, customizing, and retraining the model with edited transcriptions, which improved text recognition accuracy. The key findings of the research suggest that while the *Transkribus* platform offers a toolset for text recognition, its effectiveness largely depends on the quality of the initial data quality and the iterative refinement of the model.

The research demonstrated that even with a small amount of training data and careful pre-processing, high accuracy in recognizing historical handwritten texts is achievable. However, manual intervention remains necessary to ensure the quality of segmentation and transcription, highlighting the limitations and challenges that still exist in fully automating this process.

The article provides a detailed description of the stages involved in the text recognition process, from preprocessing and segmentation to feature extraction, classification, and recognition. These stages are critical, particularly for historical documents, where issues like poor image quality, varied handwriting styles, and document degradation complicate the recognition process.

AI systems underpinning handwritten text recognition (HTR), particularly those utilizing artificial neural networks (ANNs) such as convolutional neural networks (CNNs) and recurrent neural networks (RNNs). These models have advanced the field of HTR by allowing for more accurate and efficient text recognition, especially in complex historical documents.

The research uses the German_Kurrent_17th-18th public language model from *Transkribus* platform, developed by the University of Greifswald, as a base model, which was further improved by adding transcriptions of the Minutes of the Riga City Council handwritings prepared by paleographers. The iterative

process of model training and validation demonstrates the importance of quality training data in achieving high accuracy in text recognition.

In conclusion, this research contributes to the growing field of digital humanities by demonstrating the potential of AI-driven tools like *Transkribus* in the preservation and accessibility of historical documents.

Keywords: handwritten text recognition (HTR), artificial intelligence (AI), *Transkribus*, the Minutes of the Riga City Council, German Kurrent script

Iesniegts 2024. gada 30. augustā

ARHĪVU DZĪVE

LATVIJAS NACIONĀLAJAM ARHĪVAM 105

Atzīmējot Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) 105. jubileju, 2024. gada 5. septembrī norisinājās Dārza svētki, kas kopā pulcēja arhīva esošos un bijušos darbiniekus. Par pasākuma norises vietu bija izvēlēts Slokas ielas 16 un Bezdelīgu ielas 1a pagalms. Šī pasākuma ietvaros kopā tika atzīmēta LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) 105. jubileja, LNA zonālo valsts arhīvu 60. jubileja un LNA Personāla dokumentu valsts arhīva 30. jubileja.

Latvijas Nacionālā arhīva direktores Māras Sprūdžas atklātā pasākuma centrālais notikums bija diskusija "Dokuments. Teksts. Konteksts". Diskusiju vadīja LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas (DPPN) vadošais pētnieks *Dr. hist.* Jānis Šiliņš. Diskusijā piedalījās DPPN vadošā pētniece un žurnāla "Latvijas Arhīvi" atbildīgā redaktore *Dr. hist.* Ineta Lipša, DPPN vadošais pētnieks *Dr. hist*. Gints Zelmenis, *PhD* (Eiropas Universitātes institūts Florencē) Kārlis Sils, Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošais pētnieks un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docents *Dr. hist.* Mārtiņš Mintaurs, Vēstures un sociālo zinību skolotāju biedrības prezidente un Jelgavas Spīdolas Valsts ģimnāzijas vēstures skolotāja Baiba Atmane un Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors *Dr. hist.* Valters Ščerbinskis.

Diskusijas ietvaros tās dalībnieki apsprieda tādus svarīgus jautājumus kā, piemēram, cik svarīga loma vēsturnieka darbā ir arhīvam kā dokumentu krātuvei. Izskanēja pārdomas un dažādi viedokļi par to, cik svarīgi ir publicēt dokumentus kā vēstures avotus un vai tas vispār ir nepieciešams. Dažādas pārdomas un viedokļu sadursmes diskusijas dalībnieku starpā raisīja jautājums par to, cik svarīga ir vēstures liecību skaidrojošā daļa publikācijās, konteksta nozīme un cik lielā mērā tas ietekmē vēstures avotu interpretāciju. Diskusijas tiešraidi varēja skatīties arī attālināti LNA *Facebook* profilā, un diskusijas ieraksts ir pieejams vietnē *youtube.com*.[1]

Pēc diskusijas svētku programmas turpinājumā Latvijas Nacionālā arhīva direktore Māra Sprūdža iepazīstināja klātesošos ar arhīva pēdējo piecu gadu svarīgākajiem notikumiem un paveikto, izceļot infrastruktūras uzlabojumus. Atsaucoties uz arhīva jubilejas gada devīzi "Dokumenti. Cilvēki. Vēsture", M. Sprūdža uzsvēra nenovērtējamo cilvēku lomu arhīva darbībā un izaugsmē.

Programmas turpinājumā LVVA Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas vadošā pētniece Enija Rubina, Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta Restaurācijas nodaļas vadītāja Līga Paušus un šī departamenta Digitalizācijas nodaļas

[1] Diskusijas ieraksts pieejams šeit: www.youtube.com/watch?v=WY35Og36nL4&ab_channel=LatvijasNacionālaisArhīvs [skatīts 11.10.2024.].

Diskusijas "Dokuments. Teksts. Konteksts" dalībnieki. No kreisās:
LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks
Dr. hist. Gints Zelmenis, Vēstures un sociālo zinību skolotāju biedrības
prezidente un Jelgavas Spīdolas Valsts ģimnāzijas vēstures skolotāja
Baiba Atmane, *PhD* Kārlis Sils, LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas
nodaļas vadošā pētniece un žurnāla "Latvijas Arhīvi" atbildīgā redaktore
Dr. hist. Ineta Lipša, Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošais pētnieks un Latvijas
Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docents
Dr. hist. Mārtiņš Mintaurs, Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors
Dr. hist. Valters Ščerbinskis, diskusijas vadītājs LNA Dokumentu publikāciju un
popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks *Dr. hist.* Jānis Šiliņš.
Kadrs no diskusijas "Dokuments. Teksts. Konteksts" videoieraksta

arhīva eksperte digitalizācijā Līva Leitlande uzstājās ar prezentāciju "No pergamenta līdz pikselim. Rīgas rātes protokolu restaurācija, digitalizācija un popularizācija".

Atskatoties uz "Rīgas rātes protokolu, 1603–1890" iekļaušanu UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas Nacionālajā reģistrā 2021. gada 14. oktobrī,[2] Enija Rubina uzsvēra šī notikuma svarīgumu. Kopumā saglabājušās 386 protokolu grāmatas – visaptverošas un unikālas vēstures liecības, kas dokumentē svarīgus Latvijas un Rīgas vēstures notikumus, saimnieciskās, sociālās un politiskās norises par laika periodu no 1603. līdz 1890. gadam. Līdz ar "Rīgas rātes protokolu, 1603–1890" uzņemšanu UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas Nacionālajā reģistrā Latvijas Nacionālais

[2] Sīkāku informāciju par "Rīgas rātes protokolu, 1603–1890" iekļaušanu UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas Nacionālajā reģistrā var izlasīt šeit: www.arhivi.gov.lv/lv/unesco-programmas-pasaules-atmina-latvijas-nacionalaja-registra-ieklautie-rigas-rates-protokoli-1603-1890 [skatīts 11.10.2024.].

arhīvs uzsāka darbu pie Rīgas rātes protokolu grāmatu atpazīstamības un pieejamības veicināšanas Latvijā un ārvalstīs. Šajā kontekstā svarīga loma ir Latvijas Nacionālā arhīva rīkotajiem vācu rokraksta paleogrāfijas semināriem, kuros var apgūt prasmi lasīt seno vācu rokrakstu. Seminārus vada Dr. Manfreds fon Betihers (*von Boetticher*) un Enija Rubina.

Rīgas Rātes protokolu grāmatu popularizēšanas un pieejamības veicināšanas ietvaros ir sākts darbs pie protokolu grāmatu restaurēšanas un digitalizācijas. Vairāk par Rīgas rātes protokolu grāmatu restaurācijas gaitu un izaicinājumiem stāstīja Līga Paušus, bet par digitalizācijas procesu un pārbaudījumiem, kas ar to saistīti, iepazīstināja Līva Leitlande. Pēc prezentācijas sekoja viktorīna "No Rīgas rātes protokolu grāmatām". Tajā varēja piedalīties ikviens klātesošais, izmantojot *menti.com* vietni. Viktorīnas jautājumi bija saistīti ar iepriekš izskanējušo prezentāciju. Pirmo trīs vietu ieguvēji saņēma balvas.

Turpinājumā ar prezentāciju "Arhīva gadsimts. Ieskats Latvijas Nacionālā arhīva vēsturē" uzstājās LVVA Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperts uzziņu sistēmas jautājumos Guntis Vāveris. Prezentācijas ietvaros G. Vāveris iepazīstināja ar Latvijas Valsts vēstures arhīva vēstures svarīgāko notikumu apkopojumu kopš tā dibināšanas 1919. gada 29. augustā līdz pat mūsdienām, aplūkojot gan arhīva ēku vēsturi, gan dažādu laikmetu politisko varu ietekmi uz arhīva darbību. Arī pēc šīs prezentācijas klātesošajiem bija iespēja izmēģināt spēkus viktorīnā "Vai tu zini Latvijas Nacionālā arhīva vēsturi", izmantojot vietni *menti.com*, ar iespēju saņemt balvas.

Programmas turpinājumā atsevišķa sadaļa "Vārds arhīviem – jubilāriem" bija atvēlēta LNA zonālajiem valsts arhīviem, kuru pārstāvji stāstīja par savu ikdienu, izaicinājumiem un sasniegto.

Visas dienas garumā paralēli jau minētajām prezentācijām un viktorīnām bija iespēja apmeklēt telti "Cilvēki", kurā varēja apskatīt fotogrāfijas, kā arī dzirdēt bijušo un esošo arhīvistu atmiņu stāstus par darbu arhīvā. Teltī "Vēsture" bija sagatavota filmu programma "Arhīva vēsture kustīgajās bildēs".

Svētku ietvaros interesenti varēja pieteikties uz ekskursiju Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Latvijas Valsts arhīvā un Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamentā, kā arī piedalīties meistarklasēs arhīva kārbu locīšanā, arhīva mezgla siešanā, papīra veidu atpazīšanā un dzimtas koka salikšanā.

Latvijas Nacionālā arhīva jubilejas gada pasākums kopā pulcēja esošos un bijušos arhīva darbiniekus un dažādu profesiju pārstāvjus no visām arhīva struktūrvienībām. Tā bija viena no retajām iespējām satikties vienuviet tik lielā skaitā, novērtēt kolēģu darbu, gūt atzinību par paveikto, dalīties ar pieredzi un jaunām idejām, iesaistīties dažādās aktivitātēs un izbaudīt saulainu septembra dienu LVVA un LVA ēku pagalmā.

Anete Korbi

JUBILEJAS GADS LATVIJAS NACIONĀLĀ ARHĪVA ZONĀLAJOS VALSTS ARHĪVOS

2024. gads Latvijas Nacionālajam arhīvam (LNA) bija notikumiem bagāts un svētkiem piepildīts laiks, jo vairākas LNA struktūrvienības svinēja jubilejas. Jubilāru vidū bija arī LNA zonālie valsts arhīvi (ZVA), kas šogad atzīmēja 60. dzimšanas dienu. Cik daudz arhīvu, tik dažādi ir pagājis šis jubilejas gads. Jubilejai veltītajos pasākumos zonālo arhīvu kolektīvi sveica cits citu, atcerējās pirmsākumus, satikās ar bijušajiem kolēģiem, dalījās ar atmiņām un pieredzi. Neizpalika arī izzinošas ekskursijas un svētku kliņģeri. Visa gada garumā zonālie arhīvi stāstīja par sevi arī LNA *Facebook* kontā. Ierakstu sērijā (#ZVA60) vēstīts par zonālo valsts arhīvu mājvietām – ēkām, kurās šo 60 gadu laikā atradušies arhīvi. Jubilejas gads aizritējis, ne tikai atceroties un izzinot pagātni, bet arī domājot par nākotnes plāniem un gatavojoties izaicinājumiem, kas sagaida arhīvus, ieejot nākamajā desmitgadē.

Par savu jubilejas gadu, spilgtākajiem notikumiem un iespaidiem stāsta zonālo valsts arhīvu darbinieki.

Cēsu zonālā valsts arhīva arhīva eksperte konsultante Anda Opoļska

Cēsu ZVA šogad atzīmēja 60. jubileju, tomēr, mūsuprāt, svarīgi atcerēties, ka zonālo arhīvu pirmsākumi ir meklējami nedaudz tālākā pagātnē. Padomju Savienībai okupējot Latviju, jau 1940. gada 22. augustā tika izdots Ministru kabineta lēmums par arhīvu organizēšanu, paredzot 18 apriņķu arhīvu dibināšanu. Latvijā pirmo reizi tika izveidots reģionāls, ārpus Rīgas esošs valsts arhīvu tīkls, uz kā pamatiem veidojās vēlākie zonālie arhīvi. Kad 1964. gada 17. janvārī tika pieņemts LPSR Ministru padomes lēmums par arhīvu tīkla reorganizēšanu, esošajam Cēsu apriņķa arhīvam tika pievienots Madonas apriņķa arhīvs. Apvienotā arhīva glabāšanā atstāja tikai padomju varas laikā radītos dokumentus, pārējos, lai ierobežotu tiem piekļuvi, pārveda uz Rīgu. Cēsu apriņķa arhīvs kļuva par Centrālā valsts Oktobra revolūcijas un sociālisma celtniecības arhīva Cēsu filiāli. Cēsu zonālā valsts arhīva nosaukumu un juridiskās personas statusu arhīvs ieguva 1991. gadā.

Runājot par Cēsu arhīva vēsturi, svarīgi atcerēties, ka arhīvs nevar pastāvēt bez ēkas, kur dokumentus glabāt. Visos šajos pārmaiņu laikos arhīvs Cēsīs atradās Pils ielā 7. Par arhīva mājvietu un tās vēsturi šogad stāstījām publikācijās sociālajos tīklos. Atceroties notikumus pirms 60 gadiem, ieskatījāmies arhīva dokumentos un stāstījām kolēģiem par Cēsu apriņķa arhīva vadītāju un vēlākās Cēsu filiāles direktori Hildu Bērziņu. Par viņu kā arhīva direktori saglabājušās cieņpilnas atmiņas, un viņas devums arhīva attīstībā netiks aizmirsts. Liels notikums arī šogad bija pasākums "Lampas gaismā". Jau otro gadu pasākumā satikās atmiņas institūciju pārstāvji, lai diskutētu par kopīgām tēmām. Sanākušos viesus un kolēģus šajā tikšanās reizē cienājām ar svētku kliņģeri.

Alūksnes zonālā valsts arhīva galvenā arhīviste Ilze Miķelsone

Alūksnes ZVA, atnākot pavasarim, vēl pirms svētku svinībām aprīlī ciemos uzņēma Latvijas Nacionālā arhīva direktori un administrācijas darbiniekus. Kopā diskutējām

Latvijas Nacionālā arhīva jubilejas gada logo. Arhīva jubilejas gada logo autore ir LNA Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta Digitalizācijas nodaļas arhīva eksperte digitalizācijā Līva Leitlande. Jubilejas gada devīzes autors ir LNA LVVA Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperts uzziņu sistēmas jautājumos Guntis Vāveris

par arhīva nākotni, izaicinājumiem un nospraudām jaunus mērķus. Radošās un idejas rosinošās tikšanās iedvesmoti, sākām gatavoties arhīva jubilejas svinībām. Arhīva telpās iekārtojām nelielu izstādi, kas stāsta par arhīva vēsturi un ikdienu, kā arī par svētkiem un interesantiem mirkļiem darbā. Izstādē apskatāmi priekšmeti, kas reiz lietoti darba pienākumu veikšanai, piemēram, lietu šujamais galdiņš, rokas urbis un īlens. Izstādi papildina fotogrāfijas, kurās fiksēti gan svētku mirkļi, gan arhīva ierastā un brīžiem izaicinošā darba ikdiena, kā arī dažādu dokumentu kopijas par arhīva veidošanos un darbības vēsturi. Lai arī izstāde ir neliela, tā priecē mūs ikdienā un piesaista arī arhīva apmeklētāju uzmanību.

Pasākums "Alūksnes zonālajam valsts arhīvam – 60" Alūksnes novada bibliotēkā 15. maijā bija jubilejas kulminācija. Kolēģiem no bibliotēkas un citiem interesentiem stāstījām par arhīva ikdienu, pakalpojumiem un pētniecības iespējām arhīvā. Stāstījām arī par arhīva neredzamo pusi – darbu glabātavās, dokumentu sagatavošanu glabāšanai un saglabātības nodrošināšanu. Noslēgumā pārrunājām arhīva nākotnes plānus un izaicinājumus. Ļoti priecājāmies par sabiedrības ieinteresētību, uzdotajiem jautājumiem un dalību svētku brīdī. Tāpat sakām sirsnīgu paldies Alūksnes novada bibliotēkas darbiniekiem, kas palīdzēja tapt šiem svētkiem, piedaloties pasākuma organizēšanā un laipni atvēlot savas telpas tā norisei.

Liepājas zonālā valsts arhīva arhīva eksperte konsultante Agnese Blūma

Liepājas ZVA jau 60 gadus glabā dokumentus no Liepājas, Kuldīgas un tuvējās apkārtnes par laika posmu no 1945. gada līdz mūsdienām. Šo pienākumu veic draudzīga un zinoša arhīva darbinieku komanda. Sešdesmit gadu jubilejas pasākums Liepājas arhīvam notika 23. aprīlī. Svētku ietvaros devāmies interesantā un jautrā ekskursijā uz Liepājas teātri, kas ir vecākais profesionālais teātris Latvijā. Izzinājām teātra vēsturi un darbību, gida pavadībā iepazinām teātra aizkulises, kā arī apskatījām teātra arhīviski vērtīgākos dokumentus. Pēdējos gados arhīvā notikusi paaudžu maiņa, tāpēc uz svētkiem aicinājām arī pieredzējušos, zinošos un dzīves gudros bijušos kolēģus. Lai nezaudētu saikni un godinātu mūsu "sudraba arhīvistus", aicinājām kolēģus dalīties atmiņās un sirsnīgi sveicām cits citu.

Valmieras zonālā valsts arhīva arhīva eksperte Māra Stabrovska

Valmieras ZVA 2024. gads bija darbīgs laiks, jo līdzās ierastajiem arhīva uzdevumiem dažādos veidos svinējām arhīva 60. dzimšanas dienu. Uzsākot jubilejas gadu, sagatavojām rakstu "Arhīvs laiku lokos", kas 23. februārī publicēts Valmieras novada laikraksta "Liesma" pielikumā "Valmierietis". Pavasarim iesākoties, Valmieras ZVA darbinieki devās izzinošā pārgājienā pa arhīva bijušo mājvietu pēdām, kurā piedalījās un atmiņās dalījās bijusī arhīva darbiniece Velga Garjū, kas arhīvam veltījusi 51 darba gadu. Skaistā fotosesijā iemūžinājām arhīva telpas, kolēģus un darba procesus, kas paliks kā liecības nākotnei. Lai reprezentētu Valmieras arhīvu, sagatavojām bukletu par arhīva vēsturi, darba uzdevumiem un pakalpojumiem. Tā kā atrodamies uzņēmuma "Valmieras stikla šķiedra" teritorijā un, tajā pārvietojoties, jāievēro drošības pasākumi, jubilejas gadā sagādājām atstarojošās vestes ar jubilejas simboliku un uzrakstu "Valmieras arhīvs". Savā 60. jubilejas gadā Valmieras ZVA kolektīvs piedalījās skaistā pasākumā – pilsētas 741. dzimšanas dienas svinībās un svētku gājienā "Valmiera lepojas".

Augusta beigās Valmieras ZVA kolektīvs devās mācību semināra braucienā pie kolēģiem uz Jēkabpils un Rēzeknes zonālajiem arhīviem. Tā bija iespēja ne tikai tuvāk iepazīt kolēģus, bet arī dalīties pieredzē un iepazīt citu arhīvu darba ikdienu. Vasaru noslēdzām Rīgā, 5. septembrī piedaloties Dārza svētkos, kas tika organizēti par godu LNA 105. jubilejai, zonālo valsts arhīvu 60 gadu un Personāla dokumentu valsts arhīva 30 gadu jubilejām. 25. septembrī Valmieras ZVA direktore Aija Pelēkā un arhīva eksperte Māra Stabrovska piedalījās Limbažu novada bibliotēku darbinieku seminārā, kur bibliotekāri tika iepazīstināti ar arhīvu, tā uzkrāto dokumentāro mantojumu un popularizēšanas pasākumiem, līdz ar to veicinot arī atmiņas institūciju sadarbību.

Jēkabpils zonālā valsts arhīva galvenais arhīvists Pēteris Klišs

Jēkabpils ZVA 60. jubilejas gadā šķiet svarīgi atskatīties uz aizgājušo laiku, uz arhīva lomu sabiedrībā un izvērtēt padarīto. Jau aprīļa sākumā Jēkabpils novada laikrakstā "Brīvā Daugava" publicējām rakstu "Jēkabpils zonālajam valsts arhīvam – 60", kurā vēstīts par arhīva darbības vēsturi, tā lomu un nozīmi, kā arī nozīmīgākajiem darbiniekiem. 17. maijā ciemos uzņēmām kolēģus no Daugavpils un Rēzeknes arhīviem, lai vienotos kopīgā jubilejas pasākumā. Viesi iepazinās ar Jēkabpils arhīva telpām un glabātavām.

Svinīgas uzrunas teica visu trīs arhīvu direktori Gunta Pašuna, Ivo Sutins un Ināra Lazdāne. Spēlējām atjautības spēles un apmainījāmies ar darba pieredzi. Pasākuma otrā daļa noritēja Koknesē, kur gida pavadībā apmeklējām Kokneses tūrisma centru, kā arī devāmies ekskursijā uz skaisto Kokneses parku, pilsdrupām, Likteņdārzu un Kokneses estrādi.

Kad kokiem iekrāsojās lapas, pieredzes apmaiņā devāmies uz Siguldas ZVA. Pēc viesmīlīgas sagaidīšanas un ekskursijas arhīva glabātavās, baudot kafiju un kliņģeri, abu arhīvu darbinieki dalījās ar pārdomām par darba ikdienu. Kopīgas diskusijas ļauj iegūt vērtīgas atziņas, ko iespējams izmantot profesionālajā izaugsmē. Tikšanās nobeigumā Siguldas ZVA direktores Ligitas Veismanes pavadībā apmeklējām Turaidas muzejrezervātu un pili, Gūtmaņa alu, Siguldas Jauno pili un uzbraucām Bobsleja un kamaniņu trases skatu laukumā. Noskaņojumu un gandarījuma sajūtu nespēja sabojāt pat rudenīgie laika apstākļi. Kopīgie pasākumi saliedē arhīva darbinieku kolektīvu, ļauj iepazīt kolēģus no citiem arhīviem un noteikti dod impulsu un iedvesmu turpmākajam darbam.

Rēzeknes zonālā valsts arhīva galvenā arhīviste Laila Tihovska

Arī Rēzeknes ZVA šogad atzīmēja 60 gadu jubileju. Pašlaik mūsu arhīva kolektīvs ir neliels – deviņi darbinieki. Īpaši izceļami vairāki kolēģi, kas arhīvā strādājuši 30 un vairāk gadu, un tā ir vecākā arhīva eksperte Katrīna Abricka, galvenā arhīviste Ilona Gusarova un galvenā fondu glabātāja Alla Burova, kura izveidoja arhīva jubilejai veltītu logo, kas rotā Rēzeknes arhīva foajē. Jubilejas gadā tapa vairākas intervijas ar arhīva darbiniecēm, kuras dalījās atmiņās par arhīva vēsturi un darba ikdienu. Intervijas publicētas LNA mājaslapā (arhivi.gov.lv). Intervijās piedalījās arī visilgāk nostrādājusī darbiniece Vene-randa Līpenīte (Rēzeknes ZVA nostrādāti 45 darba gadi) un galvenā arhīviste Zinaīda Deksne, kas daudz darba ieguldījusi arhīva popularizēšanā. Intervijas ļāva apkopot vērtīgu informāciju par arhīva darbību, tā vēsturi un darbiniekiem. Laikrakstā "Vietējā Latgales Avīze" 16. augustā un avīzes sociālo tīklu kontos publicēts raksts "Rēzeknes zonālajam valsts arhīvam – 60".

Ļoti vērtīga bija ciemošanās un pieredzes apmaiņa ar Jēkabpils ZVA, kur 17. maijā kopā arī ar Daugavpils ZVA nosvinējām zonālo valsts arhīvu jubileju, bet 27. augustā ciemos sagaidījām Valmieras ZVA. Satikšanās ar citiem arhīviem ļāva apmainīties ar darba pieredzi dokumentu izmantošanā, izziņu sagatavošanā, pasākumu organizēšanā un juridisko personu uzraudzības darbā. Pārrunājām novitātes dokumentu pārvaldībā un dokumentārā mantojuma pieejamības un saglabāšanas nodrošināšanā digitālajā vidē. Ikviens darbinieks ir devis lielu ieguldījumu dokumentārā mantojuma saglabāšanas un popularizēšanas jomā, un, pateicoties viņiem, arhīvs ir pastāvējis un attīstījies. Arī Rēzeknes ZVA galvenā arhīviste I. Gusarova atzīst, ka "sabiedrības attieksme šo gadu laikā ir ļoti mainījusies un cilvēki, kas agrāk nievājoši izturējās pret arhīvu, tagad apzinās, cik tas ir svarīgs un vajadzīgs ikvienam".[1] Sveicam bijušos un esošos kolēģus šajā skaistajā jubilejā!

[1] Saruna ar Rēzeknes zonālā valsts arhīva darbinieci Ilonu Gusarovu, kurai šogad ir 30 gadu darba jubileja (26.07.2024.). Pieejams: https://www.arhivi.gov.lv/lv/saruna-ar-rezeknes-zonala-valsts-arhiva-darbinieci-ilonu-gusarovu-kurai-sogad-ir-30-gadu-darba-jubileja [skatīts 11.10.2024.].

Ventspils zonālā valsts arhīva arhīva eksperte Inga Upaciere

Ventspils ZVA jubilejas gadu pavadīja un svinēja ar plašu vērienu! Arhīvi pašlaik piedzīvo lielas pārmaiņas. Strauji mainās arī jaunāko paaudžu priekšstats par lietu kārtību. Lai paraudzītos uz sevi no malas, arhīvs aicināja Ventspils Mākslas skolas audzēkņus iesaistīties avantūrā – jebkādiem materiāliem dažādos tehniskos izpildījumos attēlot savu pirmo iespaidu par arhīvu. Jaunieši nāca uz arhīvu ekskursijās, pētīja dokumentus, kā skudriņas tekalēja pa glabātavām, pētot specifisko arhīva telpu interjeru, fotografēja un zīmēja skices. Rezultātā tapa fantastiska dāvana arhīvam dzimšanas dienā – izstāde, kuras atklāšana Ventspils arhīva zālē notika 10. aprīlī. Melnbaltos zīmējumos ļoti reālistiski un linogriezuma tehnikā attēlotas glabātavas, makulatūra – LPSR Ministru padomes lēmumi – kļuvusi par pamatu zīmējumiem un par materiālu austiem gobelēniem, vecās dokumentu kārbas transformējušās par nākotnes arhīva ēku modeļiem. Atsevišķa siena atvēlēta arhīva darbinieku portretiem, kurus zīmējuši Mākslas skolas jaunāko kursu audzēkņi.

Aprīļa sākumā notika arhīva dzimšanas dienas svinības un tikšanās ar bijušajiem darbiniekiem, kas atmiņu dzīlēs meklēja pavedienus par zonālā arhīva pirmsākumiem. Īpaši jāpiemin bijušās Talsu rajona personālsastāva dokumentu daļas darbinieki, kas ilgus gadus rūpējās par dokumentu saglabāšanu Talsu rajonā un joprojām neatsaka padomu. Ventspils arhīva kolektīvs piedalījās Baltā galdauta aušanas pasākumā. Lai arī ieaustais gabaliņš bija tikai pirksta platumā, tomēr tas simboliski parādīja, ka arī Ventspils ZVA uzkrātais dokumentārais mantojums ir būtiska daļa novada un visas Latvijas vēstures un nākotnes.

18. septembrī Ventspils arhīva darbinieki devās pieredzas apmaiņas braucienā uz Daugavpils arhīvu. Arhīva darbiniekam maldinoši šķiet, ka viņš ir tas, kurš iekārto kabinetus un glabātavas, sadala amatus un darba pienākumus. Patiesībā visu nosaka ēka un cilvēki, kas izmanto arhīva pakalpojumus. Pateicoties izdevībai paviesoties pie kolēģiem citos arhīvos, rodas iespēja salīdzināt un atrast jaunus risinājumus, apzināt jaunas iespējas un novērtēt sasniegto.

Daugavpils zonālā valsts arhīva arhīva eksperte konsultante Indra Skrinda

Daugavpils ZVA darbinieki ik dienu izbauda ceļu uz savu darbavietu, kas atrodas īpašā kultūrvēsturiskā vietā – Daugavpils cietoksnī, kas dod iedvesmu ikdienas darbiem. Vienmēr esam pratuši sevi uzmundrināt un iepriecināt, izveidojot skaistas instalācijas un izrotājot arhīvu svētkiem. Maija vidū piedalījāmies iepriekš nebijušā pasākumā – Jēkabpils, Daugavpils, Rēzeknes arhīvi satikās, lai kopīgi svinētu savu jubileju. Neizpalika iepazīšanās prieks, aizraujošas sarunas un atklājumi. Plašā ekskursijā iepazinām Jēkabpils ZVA glabātavas un darba apstākļus un uzklausījām triju arhīvu direktoru svinīgās uzrunas un laba vēlējumus darbiniekiem un arhīvu tālākai izaugsmei. Izzinošā un interesantā ekskursijā devāmies uz Kokneses tūrisma centru, Kokneses parku un pilsdrupām, apmeklējām arī Likteņdārzu, pasākumu noslēdzot Kokneses estrādē.

Septembris arhīva darbiniekiem aizritēja īpaši pacilājošā un emocionālā gaisotnē. Mēneša sākumā piedalījāmies pasākumā Rīgā – Dārza svētkos, kur iepazināmies ar Latvijas Valsts vēstures arhīvu, prezentējām Daugavpils ZVA, piedalījāmies svētku

aktivitātēs un satikāmies ar kolēģiem no visiem Latvijas valsts arhīviem. Septembra vidū mūsu arhīvā notika vēl viens priecīgs notikums – Ventspils ZVA kolēģu apciemojums. Ekskursijā pa arhīvu un kopīgās sarunās nonācām pie secinājuma, ka mums ir daudz kopīga, bet tikpat daudz arī atšķirīga. Ekskursijā iepazinām Dinaburgas cietokšņa vēsturi un sajutām aizgājušā laikmeta elpu. Svarīga arhīva darba sastāvdaļa ir komunikācija ar sabiedrību, tāpēc sociālajos tīklos stāstījām par Daugavpils arhīva vēsturi un ēkām. Liels darbs tika ieguldīts, lai papildinātu datubāzē "Redzi, dzirdi Latviju!" tematisko kolekciju sadaļu ar kolekciju "Daugavpils teātris". Jubilejas gadā vairāk domājām par tagadni un ieskicējām nākotni, nevis kavējāmies pagātnē un iepriekšējos gados paveiktajā, lai, ieejot nākamajā desmitgadē, nepietrūkst iedvesmas avotu, radošu ideju un darba prieka!

Zemgales reģionālā arhīva galvenā fondu glabātāja Ritma Patmalniece

Zemgales reģionālais arhīvs kā Mūsa un Mēmele satek lielā upē. Stāsts par Zemgales reģionālo arhīvu ir nedaudz citāds. Šogad mēs, tāpat kā citi zonālie arhīvi, svinējām 60. jubileju, taču tajā pašā laikā arhīvu saimē esam paši jaunākie. Mūsu otrā dzimšanas diena ir 2022. gada 1. janvāris, kad apvienojās Tukuma un Jelgavas zonālie valsts arhīvi. Jaunā, apvienotā arhīva vadītājas Ivetas Arbidānes uzdevums ir saliedēt divus pirms tam patstāvīgus kolektīvus un veicināt arhīva izaugsmi. Uzdevums ir izaicinošs, jo Zemgales reģionālais arhīvs nodrošina nacionālajā dokumentārajā mantojumā iekļaujamo dokumentu uzkrāšanu, uzskaiti, saglabāšanu un izmantošanu ļoti plašā teritorijā, kas aptver Jūrmalas un Jelgavas valstspilsētas, Olaines, Tukuma, Saldus, Jelgavas, Bauskas un Dobeles novadu. Arī glabājamo vienību apjoms ir ievērojams – fondos glabājas 1 730 202 dokumenti. Arhīva darbs un klientu pieņemšana notiek Jelgavā un Tukumā. Jaunajā arhīvā nozīmīga ir kolektīva saliedēšana, kas notiek ne tikai darot ikdienas darbus, bet arī izzinot citam citu, daloties pieredzē, kopīgi mācoties un svinot svētkus. Zonālo arhīvu jubilejas gads mūs 3. oktobrī aizveda skaistā pieredzes braucienā pie kolēģiem uz Liepājas ZVA. Dienas gaitā savstarpēji dalījāmies ar pieredzi par dokumentu saglabāšanas apstākļiem, iespējām un izaicinājumiem. Pēc iepazīšanās un interesantajām sarunām kopīgi devāmies pastaigā, lai priecātos par skaisto, rudenīgo Liepāju, un apmeklējām koncertzāli "Lielais Dzintars".

Jau pavisam drīz, 2026. gadā, sešdesmitgadnieku pulciņam pievienosies **Siguldas zonālais valsts arhīvs**, taču svētku sajūta šogad neizpalika arī siguldiešiem. Kā sveicienu jubilāriem Siguldas arhīva kolektīvs, piedaloties arhīva Dārza svētkos Rīgā, pārsteidza kolēģus ar aizraujošu ludziņu "Pazaudētā jubileja".

Justīne Čēma

AKTUĀLĀS TEMATISKĀS KOLEKCIJAS VIETNĒ "REDZI, DZIRDI LATVIJU!"

Iesākam jaunu rakstu ciklu – Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva (LVKFFDA) vietnē "Redzi, dzirdi Latviju!" (www.redzidzirdilatviju.lv) publicēto tematisko kolekciju apskatu, kurā iepazīstināsim ar aktuālākajām kolekcijām.

Sadaļa "Tematiskās kolekcijas" interneta vietni "Redzi, dzirdi Latviju!" papildināja 2020. gada decembrī, apmeklētājiem piedāvājot jau sagatavotas audiovizuālo dokumentu, fotodokumentu un skaņas dokumentu atlases par konkrētām tēmām, piemēram, arhitektūra, medicīna, kino, sports, satiksme, kultūra u. c. Kolekcijās tematiskas izlases veidā tiek apkopoti dažādu veidu dokumenti, ar mērķi iepazīstināt sabiedrību, dažādu jomu interesentus un pētniekus, kas vēl tikai sāk apgūt "Redzi, dzirdi, Latviju!" vietnē publicētā krājuma daudzveidību, bet vēl nav gatavi patstāvīgam pētījumam. Taču arī pieredzējuši pētnieki šādā atlasē var uziet ko iepriekš nepamanītu vai rast iedvesmu jauniem izpētes rakursiem.

Sadaļa tiek regulāri papildināta ar jaunām dokumentu kolekcijām, pēdējos gados aktīvi iesaistoties arī citām LNA struktūrvienībām, kas ne tikai bagātina kolekcijas ar savos krājumos esošajiem dokumentiem, bet arī veido individuālas kolekcijas.

Šoreiz atskatīsimies uz 16 kolekcijām, kas publicētas 2024. gada pirmajā pusgadā. Lielākais akcents likts uz kino jomas veidotājiem – režisoriem, operatoriem un filmu māksliniekiem, kas šogad atzīmē kādu jubileju. Tematiskajām kolekcijām pievienotajās fotogrāfijās iespējams ieraudzīt šos meistarus profesionālajā darbībā, bet audiovizuālajos dokumentos – novērtēt viņu veikumu un ieguldījumu Latvijas kinomākslā.

Gvido Skulte (1939–2013) ir viens no Latvijas izcilākajiem kinooperatoriem, vairāk nekā 50 gadu ilgās karjeras laikā uzņēmis daudzas Latvijas kino zelta fonda filmas, to vidū "Ezera sonāte" (1976. g.), "Agrā rūsa" (1979. g.), "Vakara variants" (1980. g.), "Dubultslazds" (1985. g.), "Zītaru dzimta" (1989.–1990. g.). Viņa filmogrāfija spilgti liecina par talanta daudzveidību, spēju strādāt gan vēsturiskā, gan reālistiskā un detektīvu žanrā. Tematiskajā kolekcijā iekļauta operatora G. Skultes uzņemto filmu izlase no viņa pirmajiem kinodarbiem "Mājiņa kāpās" (1963. g.) un "Uz trases" (1963. g.) līdz 2013. gadā kopā ar režisoru Rolandu Kalniņu uzsāktajai dokumentālajai filmai par Ādolfu Skulti "Nepabeigta saruna par dzīvi, mīlestību un mūziku" (2013. g.), kā arī fotodokumenti no filmu uzņemšanas laukumiem.

Kino māksliniece **Ieva Romanova** (dz. 1953. g.) Rīgas kinostudijas kolektīvam pievienojās 70. gadu beigās, un jau pirmais viņas pastāvīgais darbs režisora Vara Braslas filma "Novēli man lidojumam nelabvēlīgu laiku" (1980. g.) saņēma balvu "Lielais Kristaps" kā 1980. gada labākā spēlfilma. I. Romanova ir piedalījusies vairāk nekā 20 spēlfilmu veidošanā, radot gan sava laika, gan dažādu vēsturisku laikmetu kinopasauli, vienlaikus rosīgi darbojoties Latvijas Kinematogrāfistu savienības vadītājas amatā, kā arī izstāžu un muzeju ekspozīciju iekārtošanā. Tematiskajā kolekcijā iekļauta kinofilmu izlase, kuru veidošanā piedalījusies Ieva Romanova, kā arī fotogrāfijas no Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva krājuma.

Operators **Valdis Kroģis** (1934–1994) uzņēmis vairāk nekā trīsdesmit dokumentālo lenšu, īpaši pazīstams kā viens no labākajiem sporta filmu operatoriem. V. Kroģis bija azartisks operators, kurš ātrumu izjuta kā savu stihiju un prata realizēt netradicionālus

filmēšanas paņēmienus. Ne mazāk interesanti un profesionāli meistarīgi ir V. Kroģa filmējumi arī par citām tēmām – dažādām personībām, sabiedriski politiskiem notikumiem un aktualitātēm, Rīgu un citām vietām gan Latvijā, gan Padomju Savienībā. Tematiskajā kolekcijā aicinām iepazīties ar talantīgā operatora veidoto dokumentālo filmu un kinožurnālu izlasi, kā arī ar fotodokumentiem par operatora profesionālajām gaitām un sabiedrisko darbību no Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva 1. fonda "Apvienotais arhīva fonds LVKFFDA", 8. fonda "Rīgas Kinostudijas audiovizuālie, foto un skaņas dokumenti" un 10. fonda "Rīgas Kinostudijas audiovizuālie, foto un skaņas dokumenti".

Ilona Brūvere (dz. 1954. g.) ir Latvijā pazīstama kultūras žurnāliste, scenāriju autore, režisore, redaktore, producente, nereti arī savu filmu māksliniece. Daļa profesionālās karjeras aizritējusi Vācijas Federatīvajā Republikā, kur I. Brūvere kā montāžas režisore restaurējusi mēmā kino klasiku Minhenes Kinomuzejā, strādājusi *Berolina Film* Frankfurtē pie Mainas, Rietumvācijas televīzijā veidojusi raidījumus par autorkino Vācijas Federatīvajā Republikā, kā režisore, montāžas režisore un producente strādājusi Hamburgas un Frankfurtes filmu birojos. Pēc atgriešanās Latvijā 90. gados režisore turpina veidot filmas, strādāt kā žurnāliste un redaktore dažādos medijos un tulkot daiļliteratūru no vācu valodas. Visas autores filmu kopijas nodotas LVKFFDA pārziņā un pieejamas pētniekiem, žurnālistiem un citiem interesentiem 272. fondā "Ilonas Brūveres dokumentu kolekcija".

Kino un teātra režisors **Varis Brasla** (dz. 1939. g.) Rīgas kinostudijā nofilmējis daudzas skatītāju iemīļotas spēlfilmas, piemēram, "Novēli man lidojumam nelabvēlīgu laiku" (1980. g.), "Aija" (1987. g.), "Tereona galva" (1982. g.), "Parāds mīlestībai" (1984. g.). Režisors sevi lieliski ir pierādījis arī kā ģimenes spēlfilmu režisors, piemēram, "Emīla nedarbi" (1985. g.), "Ziemassvētku jampadracis" (1993. g.), "Ūdensbumba resnajam runcim" (2004. g.), "Vectēvs, kas bīstamāks par datoru" (2017. g.). Tematiskajā kolekcijā atlasītas režisora veidotās filmas un fotogrāfijas no filmu uzņemšanas laukumiem, to papildina V. Braslas personas lietas un radošās darbības dokumenti no Valmieras zonālā valsts arhīva 888. fonda ("Valmieras drāmas teātris"). Fondā uzkrāti dokumenti no 1945. līdz 2008. gadam, un dokumentu pieņemšana glabāšanai arhīvā turpinās.

Kinorežisore **Ada Neretniece** (1924–2008) kopumā ir uzņēmusi astoņpadsmit pilnmetrāžas spēlfilmu. Viņas filmogrāfija ir bagāta ar pretrunīgiem raksturiem, dažādām laiktelpām un nacionalitātēm, literāro darbu ekranizācijām, tā ir žanriski daudzveidīga, uzņemtas gan vēsturiskas kara filmas, psiholoģiskas drāmas un melodrāmas, gan asa sižeta piedzīvojumu filmas un detektīvfilmas, kā arī filmas pusaudžiem un bērniem. Kolekcijā piedāvājam iepazīties ar režisores veidotajām spēlfilmām un dokumentālajām filmām, kā arī ar daļu no fotodokumentiem, kas glabājas režisores 118. fondā "Adas Armīdas Neretnieces dokumentu kolekcija", kurā var aplūkot fotogrāfijas no režisores personīgā arhīva, tostarp skatus no dažādu filmu uzņemšanas laukumiem, viņas veidoto filmu kadrus un aktieru portretus.

Viens no ražīgākajiem Rīgas kinostudijas režisoriem **Aloizs Brenčs** (1929–1998) mūsu kino vēsturē iegājis kā meistarīgs detektīvžanra kopējs, bet daudzsēriju vēsturiskā melodrāma "Ilgais ceļš kāpās" (1981. g.) kļuva par absolūtu grāvēju visā Padomju Savienībā. Par A. Brenča filmu firmas zīmi 70. gados kļuva prasmīgi savērpta detektīvintriga, pārliecinoši izstrādāti varoņu tēli, amerikāņu *Film noir* stilu atgādinoši vizuālie risinājumi un dinamiskums. Tematiskajā kolekcijā iekļauta A. Brenča veidoto

dokumentālo un spēlfilmu izlase. Kolekciju papildina kinožurnāli, kuros atspoguļota filmu "Pilsēta zem liepām" (1971. g.), "Liekam būt" (1976. g.), "Rallijs" (1978. g.) un "Ilgais ceļš kāpās" (1981. g.) veidošana, filmas "Kad lietus un vēji sitas logā" (1967. g.) uzņemšanas grupas tikšanās ar skatītājiem, kā arī fotogrāfijas no LVKFFDA krājuma.

Tematisko kolekciju sadaļā "Personības" divas tematiskās kolekcijas veltītas talantīgiem un tautā mīlētiem aktieriem **Eduardam Pāvulam** (1929–2006), kurš pavisam nospēlējis ap piecdesmit lomām teātrī un vairāk nekā sešdesmit lomām kino, kā arī kino un teātra aktierim, latviešu strēlniekam, literātam un simtgadniekam **Ēvaldam Valteram** (1894–1994). Pieejami fotodokumenti un audiovizuālie dokumenti par aktieru gaitām teātrī, kino un citiem dzīves mirkļiem, tostarp ir dažas filmas ar aktieru piedalīšanos. E. Pāvula kolekciju papildina Latvijas Valsts arhīva 478. fonda "Izdevniecība "Liesma", valsts uzņēmums (1940–1998)", 1241. fonda "Latvijas PSR Valsts prēmiju komiteja" un 1368. fonda "Dailes teātris" dokumenti – J. Raiņa Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā Dailes teātra mākslas padomes protokols par izrādes "Šveiks" pieņemšanu un teātra dramatiskās studijas audzēkņu, to vidū Eduarda Pāvula, sekmju izraksts.

Diriģenta **Teodora Reitera** (1884–1956) vārds bieži izskan viņa veidotā kora sakarā. Kora pirmsākumi meklējami jau Pirmā pasaules kara laikā, bet Rīgā koris dibināts 1920. gadā. Koris savā darbības laikā izcēla latviešu mūzikas klasiku, kā arī novitātes, uzstājās ne tikai Latvijā, bet ar panākumiem pārstāvēja latviešu vokālo mūziku arī ārzemju koncertceļojumos, uzstājās radio raidījumos, ierakstīja skaņu plates un piedalījās filmu uzņemšanā. Kolekcijā iekļauti dokumenti no šādiem Latvijas Valsts arhīva fondiem: 265. fonds "Latvijas Nacionālā opera; 1919–1944"; 368. fonds "Reiters Teodors (1884–1956), diriģents"; 1902. fonds "Viļumainis Jūlijs (1909–1981), gleznotājs"; 2140. fonds "Lācis Indulis (1931–2014), sabiedriskais darbinieks: materiāli par latviešu kultūras dzīvi ASV"; 2211. fonds "Vītols Jāzeps (1863–1948), komponists"; 2829. fonds "Bērziņa Vizbulīte (dz. 1929), mūzikas vēsturniece". Kolekcijas papildina skaņas, foto un audiovizuālie dokumenti no LVKFFDA krājuma, tostarp 1931. gadā uzņemtā pirmā Latvijas kino hronika ar skaņu, kurā dzirdamas dziesmas T. Reitera kora izpildījumā, un fotoattēli no arhīva 1. fonda "Apvienotais arhīva fonds LVKFFDA" 207. albuma, kurā apkopotas liecības par T. Reitera kora 1939. gada koncertceļojumu uz Lielbritāniju, Franciju un Beļģiju.

Aplūkojot **Kārļa Zemdegas** (1894–1963; līdz 1935. g. Baumanis) mantojumu, vislabāk ir zināmi tēlnieka 20.–30. gados veidotie monumentālās tēlniecības darbi – pieminekļi Pirmajā pasaules karā un Neatkarības karā kritušajiem Raunā, Džūkstē, Rūjienā, Dobelē, Tukumā un citur. K. Zemdega veidoja kapu pieminekļus, citus stājdarbus un figurālas kompozīcijas, arī dekoratīvus ciļņus ēku apdarei un skulptūras interjeriem. Atsevišķa K. Zemdegas daiļrades daļa saistīta ar Raini, kura dzeja viņam bija tuva. Mākslinieks veidojis gan Raiņa kapa pieminekli Raiņa kapos, gan arī metu Raiņa piemineklim Esplanādē. Kolekcijā iekļauti zīmējumi, meti, fotogrāfijas, K. Zemdegas dienasgrāmatas ieraksts un citi dokumenti no Latvijas Valsts arhīva 2389. fonda "Zemdega (līdz 1935 Baumanis) Kārlis (1894–1963), tēlnieks". Kolekciju papildina LVKFFDA foto un audiovizuālie dokumenti, kuros redzams Kārlis Zemdega radošā procesa laikā savā darbnīcā.

Brīnišķīgi fotodokumenti no Latvijas Valsts arhīva iekļauti **Cirka mākslas** attīstības vēsturei veltītāja kolekcijā. Cirka mākslas vēsturei ir dziļas saknes Latvijā, par ko liecina

jau Rīgas cirka ēka, kas ir viena no vecākajām cirka ēkām Eiropā un vienīgā pastāvīgā cirka ēka Baltijas valstīs, kas uzcelta 1888. gada decembrī un ko tolaik dēvēja par Salamonska cirku. Kolekcijā ir iekļauti gan LVKFFDA fotodokumenti un kinodokumenti, gan fotodokumenti, afišas, programmiņas no Latvijas Valsts arhīva 1722. un 237. fonda. Īpaši interesants ir 1941. gada 10. martā Jēkabam Balodim atsavinātā cirka inventāra saraksta fragments – nacionalizētas ne tikai teltis un salauzta kinoaparāta kāja, bet arī četri lauvas un viens lācis.

Latvijas **Leļļu teātrim** veltītajā kolekcijā var ieskatīties šī teātra vēsturē un iepazīties ar fotodokumentiem un kinodokumentiem par teātra uzvedumiem un radošajām personām, kā arī režisora Andreja Apsīša un operatora Oļega Kotoviča dokumentālā materiāla montāžas lapās izlasīt Jāņa Žīgura atmiņas par Leļļu teātra veidošanu Latvijas PSR Valsts mākslas ansamblī Ivanovā Otrā pasaules kara laikā – pirmajām izrādēm un māksliniekiem.

Tematiskās kolekcijas šoreiz izveidotas arī diviem apbalvojumiem – Triju Zvaigžņu ordenim un Nacionālajai kino balvai "Lielais Kristaps".

Ieskatu Latvijas Republikas visaugstākā valsts apbalvojuma **Triju Zvaigžņu ordeņa** vēsturē sagatavoja Jānis Šiliņš. Informāciju papildina ne tikai LVKFFDA krājumā esošie foto un kino dokumenti, bet arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie 1303. fonda "Valsts prezidenta sekretariāts" dokumenti – Triju Zvaigžņu ordeņa domes sēdes protokols, kandidātu nopelnu apraksts, sarakste ar Izglītības ministrijas sekretariātu, ordeņa diploms, 1930. gadā izdotie ordeņa statūti un "Valdības Vēstneša" publikācija.

Kino balva "Lielais Kristaps" labākajām Latvijas filmām un kino profesionāļiem tiek pasniegta kopš 1977. gada. Ideja noteikt gada labāko filmu dzima Latvijas Kinematogrāfistu savienības priekšsēdētājam kinooperatoram Mikam Zvirbulim, bet piešķirt šai balvai leģendārā Daugavas pārcēlāja un aizbildņa Lielā Kristapa vārdu ierosināja režisors Ansis Epners. Sākotnēji "Lielais Kristaps" bija ceļojoša balva – laureāti saņēma tēlnieka Mārtiņa Zaura grebto 96 centimetrus augsto koka figūru, kuras pakājē metāla plāksnītē tika iegravēts balvu saņēmušās filmas nosaukums, bet pēc gada balva bija jānodod nākamajam uzvarētājam. Tematiskajā kolekcijā apkopotas no 1977. līdz 2000. gadam ar "Lielo Kristapu" apbalvotās filmas, kā arī fotodokumenti, kuros iemūžināti mirkļi no balvas pasniegšanas dažādos gados.

Noslēgumā vēlētos izcelt unikālu kolekciju – **"Ledus iešana Latvijas upēs"**, kas apkopo LVKFFDA 1. fonda 212., 213., 214. un 215. albuma foto dokumentus. Albumi ir veidoti kā foto pielikumi Latvijas PSR Tautas komisāru padomes (vēlāk Ministru padomes) ārkārtējās republikāniskās komisijas dokumentiem par ledus iešanu Latvijas upēs, paliem un plūdu novēršanu 1946.–1947. gadā. Fotodokumenti atspoguļo ārkārtējās komisijas veiktos pasākumus plūdu novēršanai. Albumi ir unikāla vēstures liecība, jo tajos redzami vairāki koka tilti pār Latvijas lielākajām upēm, kas līdz mūsdienām nav saglabājušies, kā Valdemāra koka tilts un Pontonu tilts Rīgā, Carnikavas koka tilts, tilts pār Driksas upi, Lielupes dzelzceļa tilts un daudzi citi. Tāpat redzama arī tilta pār Mēmeli celtniecība Bauskā.

Darbs pie nākamajām tematiskajām kolekcijām turpinās, un plānojam arī turpmākajos žurnāla "Latvijas Arhīvi" numuros publicēt nelielus apskatus par pusgadā paveikto. Sekojiet līdzi!

Ieva Krasovska

PANĀKUMI, IZAICINĀJUMI UN NĀKOTNES VĪZIJAS: BALTIJAS ARHĪVISTU SANĀKSME "ARHĪVI 2050. GADĀ: *EDUVISION*"

Reizi divos gados tiek organizēta Baltijas valstu – Latvijas, Lietuvas un Igaunijas – arhīvistu tikšanās, kas kalpo ne tikai kā platforma Baltijas arhīvistu ciešākiem kontaktiem, bet arī kā ideju un pieredzes apmaiņas vieta. Iepriekšējo tikšanos "Arhīvi ārkārtas gadījumu un katastrofu situācijās" 2022. gada 8.–10. jūnijā bija organizējis Latvijas Nacionālais arhīvs Liepājā, un tā bija veltīta aktuālākajiem tā laika jautājumiem, ko izraisīja Covid-19 pandēmija un Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā 2022. gada 24. februārī.[1] Šogad bija pienākusi Lietuvas kārta, sanāksmi rīkoja Lietuvas Valsts arhīvs (*Lithuanian State Archives*) sadarbībā ar Lietuvas galvenā arhīvista biroju (*Office of the Chief Archivist of Lithuania*), un tas notika 2024. gada 5.–7. jūnijā Pluņģē (Lietuva).

Šogad arhīvistu tikšanās pulcēja vairāk nekā 30 arhīvu darbinieku – katras valsts delegācijā bija 10 pārstāvji ar uzsvaru uz jaunajiem arhīvu darbiniekiem. Klātesoši, protams, bija pasākuma rīkotāji un tehniskā atbalsta personāls. Pasākuma organizētāji apzināti tiecās tikšanos rīkot jaunā formātā, uzsvaru liekot uz neformālu atmosfēru un visu dalībnieku aktīvu iesaisti, ko plānoja panākt ar radošās darbnīcas (*workshop*) iekļaušanu pasākuma programmā.

Pasākuma oficiālo daļu atklāja Lietuvas galvenā arhīviste Inga Zakšauskiene (*Zakšauskienė*). Atklāšanas runā viņa uzsvēra Baltijas arhīvistu tuvību, kas balstīta gan vēsturiskajā kopībā, gan tagadējos izaicinājumos. Viņa pirms tikšanās arī pajautājusi mākslīgā intelekta čatā (*Chat GPT*), kas vieno Baltijas valstis, un tas uzsvēris tikai divas lietas – cīņu par neatkarību no Padomju Savienības 20. gs. 90. gados un iestāšanos NATO. Bet kopīgo lietu un pieredžu ir krietni vairāk par to, ko pagaidām zina un var definēt mākslīgais intelekts, tāpēc I. Zakšauskiene norādīja, ka neviens cits Baltiju un tās dokumentāro mantojumu neizprot tik labi kā mēs paši, un tas vien kalpo kā pamatojums šai un nākotnes sadarbībai. Atklāšanas runā arī tika akcentētas iespējamās nākotnes sadarbības formas un izteikts aicinājums satikšanās laikā dalīties citam ar citu dažādos ikdienas izaicinājumos un mācīties vienam no otra. Kā piemēru jaunajiem izaicinājumiem viņa minēja, ka Lietuvas galvenā arhīvista birojam mūsdienās, kad aizvien populārāks kļūst tā sauktais Eiropas zaļais kurss, nākas skaidrot, kāpēc arhīviem jāglabā tik daudz papīra, un atvairīt pārmetumus par to, ka tas neesot videi draudzīgi.

Turpinājumā ar savām aktualitātēm dalījās visu trīs Baltijas valstu pārstāvji, akcentējot pašreizējo situāciju un nākotnes izaicinājumus, kā arī ieskicējot, ko arhīvi dažādās valstīs plāno paveikt turpmākajos gados. Pirmajam vārds tika dots Igaunijas Nacionālā arhīva vadītājam Prītam Pirsko (*Pirsko*), kas prezentācijā "Igaunijas Nacionālā arhīva sasniegumi un izaicinājumi" strukturēti izklāstīja jautājumus par Igaunijas arhīvu tagadējo situāciju, nesenajiem sasniegumiem un nākotnes uzdevumiem. Jāatzīmē, ka prezentācijas noformējums spilgti demonstrēja veiksmīgi izstrādāto Igaunijas arhīvu

[1] Par Baltijas arhīvistu tikšanos 2022. gadā vairāk sk.: Brūze, Aiga (2022). Baltijas arhīvistu tikšanās "Arhīvi ārkārtas gadījumu un katastrofu situācijās". *Latvijas Arhīvi,* 1, 122.–131. lpp. Arī citas Baltijas arhīvistu tikšanās atspoguļotas žurnālā "Latvijas Arhīvi".

Latvijas Nacionālā arhīva Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas pētniece Anete Korbi, iepazīstinot Baltijas arhīvistus ar dokumentārā mantojuma popularizēšanu Latvijā. *Aigas Bērziņas-Kites foto*

vizuālo identitāti, kuras pamatmotīvs ir labirints, kas redzams gan Igaunijas arhīva ēkā "Noora" Tartu, gan mājaslapās, dažādos arhīva suvenīros un citur, un pēdējos gados ir veiksmīgi integrēts plašākā arhīva tēla veidošanā.

2023. gadā Igaunijas Nacionālais arhīvs atradās četrās Igaunijas pilsētās, septiņās ēkās un tajā bija nodarbināti aptuveni 190 darbinieku. Arhīva budžets iepriekšējā gadā bijis 10,3 miljoni eiro, un, kā minēja P. Pirsko – aptuveni trešā daļa budžeta ir novirzīta nekustamā īpašuma uzturēšanai, tajā skaitā telpu īres maksai. Arhīvu infrastruktūras jautājumi bija klātesoši visas tikšanās laikā. Salīdzinājumam jāmin, ka Latvijas Nacionālā arhīva direktore Māra Sprūdža 2023. gada 15. novembrī notikušajā Latvijas vēstures kongresā cita starpā norādīja, ka ēku uzturēšanai aiziet lielākā daļa Latvijas Nacionālā arhīva budžeta.[2]

Iezīmējot pašreizējo situāciju, P. Pirsko raksturoja arhīva krājumu, kas sastāv no aptuveni 10 miljoniem vienību (par laiku no 1240. g. līdz mūsdienām), no kurām ikviena ir atrodama tiešsaistes katalogā. Tāpat Igaunijas arhīvs tiešsaistē ievietojis jau aptuveni 36 miljonus digitālo attēlu (aptuveni 5 % visa krājuma), aptuveni 17 000 filmu (tapušas laikā no 1908. g. līdz mūsdienām), 800 000 fotogrāfiju (no 19. gs. beigām līdz mūsdienām) un 65 000 karšu (vecākā no 17. gs. vidus). Tāpat viņš dalījās ar 2023. gada

[2] Čerpinska, Anita (2023). Latvijas vēstures kongress 2023. *Latvijas Arhīvi,* 2, 192. lpp.

arhīva apmeklētāju statistiku, no kuriem absolūti lielāko daļu – 99,7 % veido tiešsaistes apmeklējumi, to skaitā 1,7 miljoni unikālo apmeklējumu.

Pievēršoties jaunākajiem sasniegumiem, P. Pirsko akcentēja četrus galvenos punktus. Pirmkārt, mākslīgā intelekta (galvenokārt *Transkribus*) izmantošana tekstu lasīšanā. 2022. gada 18. oktobrī Igaunijas Nacionālais arhīvs ir uzsācis *Transkribus* programmā balstītas pilna teksta meklēšanas platformas darbību.[3] Šis Igaunijas arhīvu sasniegums auditorijā izraisīja plašāku diskusiju, ļaujot atzīt, ka *Transkribus* bezmaksas modeļi piedāvā ierobežotas iespējas, bet plašāka programmas izmantošana ir pārāk dārga Baltijas arhīviem. Otrkārt, Igaunijas arhīvos laikā no 2018. līdz 2023. gadam realizēti septiņi liela mēroga digitalizācijas projekti, kuru ietvaros digitalizēti 6,6 miljoni lappušu no 22 dažādām Igaunijas atmiņas institūcijām, Igaunijas arhīvu glabātās filmas 245 stundu apjomā un 167 000 foto negatīvu no 24 dažādām atmiņas institūcijām. 2024. gadā uzsākti vēl trīs digitalizācijas projekti. Tāpat tika uzsvērts, ka tieši digitalizācija ir iespēja tālākai arhīvu attīstībai. Treškārt, 2023. gadā Igaunijas arhīvs atklājis trīs jaunas un atjaunotas datubāzes – Arhīvu informācijas sistēmu (www.ais.ra.ee), foto, filmu un skaņu ierakstu platformu *Meediateek* (www.meediateek.ee) un video platformu *Arkaader* (www.arkaader.ee). Šajā kontekstā arī raisījās diskusija, kā arhīvam ar savu saturu vislabāk sasniegt skolotājus un skolēnus kā potenciālos satura patērētājus. Saistībā ar to Igaunijas pārstāvji dalījās ar pieredzi, uzsverot sadarbību ar Igaunijas Izglītības ministriju šī mērķa sasniegšanai. Ceturtkārt, Igaunijā izstrādāta jauna arhīva stratēģija 2024.–2026. gadam.

Pievēršoties pašreizējiem izaicinājumiem, P. Pirsko uzsvēra trīs galvenos punktus. Pirmkārt, viņš šo raksturoja kā lielo pārmaiņu (*Big Change*) laiku, kas jāīsteno apstākļos, kad vērojama ilgtermiņa inflācija un Igaunijas valsts budžets sastādīts ar deficītu. Otrkārt, arhīvam jāapzinās, ka jābūt gatavam dažādām ārkārtas situācijām un krīzēm un dokumentārā mantojuma saglabāšana jāuzlūko kā viens no nacionālās aizsardzības uzdevumiem. Treškārt, vēlreiz tika uzsvērts finanšu jautājums, šoreiz kontekstā ar budžeta samazinājumu un brīdinājumu par iespējamu finanšu krīzi tuvākajā nākotnē. Nobeigumā Igaunijas arhīva direktors visiem veltīja humoristiskus, bet reizē saldsērīgus vārdus: lai vai kā, mēs tiksim galā (*anyway, we will manage*)!

Turpinājumā ar Latvijas Nacionālā arhīva aktualitātēm 2022.–2024. gadā iepazīstināja direktore Māra Sprūdža. Iesākumā M. Sprūdža norādīja, ka Latvijā arhīvu ēku uzturēšana joprojām ir viens no lielākajiem izaicinājumiem, bet kā vienu no galvenajiem uzdevumiem minēja digitalizācijas jautājumu, kur, lai gan Latvija nav tik tālu, cik Igaunija, notiekot aktīva darbība.

Kā galvenās aktualitātes M. Sprūdža uzsvēra Latvijas Republikas Ministru kabineta 2024. gada 7. maijā pieņemtos jaunos "Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumus",[4] kā arī vairākus Latvijas Nacionālā arhīva un tā sadarbības iestāžu realizētos projektus. To starpā M. Sprūdža runāja par kultūras mantojuma digitalizāciju un digitālās bibliotēkas (www.digitalabiblioteka.lv) izveidi, kā arī uzsvēra, ka notiek finanšu meklēšana jaunas

[3] Vairāk sk. Igaunijas Nacionālā arhīva mājaslapā: The full-text search platform is open! Pieejams: https://www.ra.ee/en/the-full-text-search-platform-is-open/ [skatīts 08.11.2024.].
[4] Sk.: https://likumi.lv/ta/id/351808 [skatīts 08.11.2024.].

Baltijas arhīvisti tikšanās laikā pie ieejas Oginska muižā Pluņģē, kur notika pasākuma oficiālā daļa. Vidū trīs Baltijas valstu arhīvu vadītāji (no kreisās) Inga Zakšauskiene (Lietuva), Pīts Pirsko (Igaunija) un Māra Sprūdža (Latvija). *Lietuvas Centrālā valsts arhīva publicitātes foto*

arhīva informācijas sistēmas izveidei. Prezentēti tika arī mazāka apjoma projekti, kuros aktīvi līdzdarbojies Latvijas Nacionālais arhīvs, piemēram, Eiropas arhīvu portāla (*Archives Portal Europe*) papildināšana. Kā īpašs sasniegums tika uzsvērta Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabāto Hanzas dokumentu iekļaušana UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" starptautiskajā reģistrā, līdz ar ko radies jautājums, kā vislabāk šādu gadījumu un dokumentus popularizēt.

Kā noslēdzošais Latvijas Nacionālā arhīva izaicinājums turpmākajiem gadiem tika prezentēts vēl viens ar arhīva infrastruktūru saistīts jautājums, kas raksturots kā arhīva "sāpju bērns". Precīzāk, direktore norādīja, ka diemžēl 2020. gada 1. decembra Latvijas Nacionālā arhīva ēku attīstības plāns joprojām atrodas tikai "uz papīra", tomēr kā liels un pavisam nesens pavērsiens minēts, ka 2024. gada 4. jūnijā Ministru kabinets atbalstīja konceptuālo ziņojumu par Latvijas Nacionālā arhīva Vidzemes reģiona centra, Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krātuvju un Valsts zemes dienesta Vidzemes reģionālās pārvaldes centrālā arhīva izveidi Cēsīs, kas ir solis tuvāk uz tā sauktā Vidzemes arhīva

celtniecību. Latvija joprojām ir vienīgā valsts Eiropā, kur pēdējos 40 gados nav uzcelta jauna arhīva ēka. Tomēr, lai gan panākts zināms atbalsts, joprojām nav atrasti visi finanšu līdzekļi jaunās ēkas celtniecībai. Tāpat M. Sprūdža ieskicēja plānotos energoefektivitātes projektus arhīva ēkās Rīgā, Slokas ielā 16 un Bezdelīgu ielā 1a, uzsverot, ka vēl nav zināms, kā tieši tiks organizēti darbi, dokumentārajam mantojumam turpinot atrasties remontējamajās ēkās.

Turpinājumā, atsaucoties uz Baltijas arhīvistu tikšanās pamattēmu – dokumentārā mantojuma popularizēšana un izmantošana izglītībā, dokumentu popularizēšanas pasākumu kopumu prezentēja Latvijas Nacionālā arhīva Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas pētniece Anete Korbi. Savā prezentācijā A. Korbi pievērsās pieciem galvenajiem dokumentārā mantojuma popularizēšanas veidiem, ko izmanto arhīvi Latvijā. Pirmkārt, tās ir izstādes, gan klātienes, gan virtuālās, to skaitā portālā redzidzirdilatviju.lv publicētās tematiskās kolekcijas. Piemēram, 2022.–2024. gadā Latvijas arhīvs izstādījis 11 klātienes izstādes, veltītas dažādām Latvijas vēstures tēmām. Otrkārt, ir organizēti arhīva apmeklējumi, ekskursijas, tematiskās nodarbības, pielāgojot saturu dažādām auditorijām – studentiem, vidusskolas un pamatskolas skolēniem, citu atmiņas institūciju darbiniekiem u. c., sevišķi uzsverot, ka, piemēram, Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvu nereti apmeklē studentu grupas, kas ir ne tikai ieinteresētas dokumentārajā mantojumā, bet arī kino aprīkojumā un filmu veidošanas tehniskajos jautājumos. Treškārt, tā ir dalība dažādos pasākumos, piemēram, Arhīvu nedēļā un Muzeju naktī, kuros tiek informēta sabiedrība par Latvijas dokumentāro mantojumu un uzsvērta paša arhīva kā sabiedrībai un valstij nozīmīgas iestādes loma. Ceturtkārt, tās ir dažādas publikācijas – zinātniski komentēti arhīva dokumenti, žurnāls "Latvijas Arhīvi" u. c. Piektkārt, sociālo tīklu (*facebook, instagram, X, linkedin*) lietošana, kur tiek publicēts vidēji viens ieraksts dienā.

Turpinājumā Lietuvas arhīvu aktualitātes prezentēja Lietuvas galvenā arhīviste Inga Zakšauskiene. Viņa uzsvēra, ka Lietuvā arhīvi saskaras ar līdzīgiem izaicinājumiem, kādus jau atklāja Igaunijas un Latvijas arhīvu vadītāji. Viens no lielākajiem jaunumiem gan viņas pašas karjerā, gan Lietuvas arhīvu sistēmai kopumā ir Lietuvas galvenā arhīvista amats, ko viņa ieņem kopš 2023. gada 17. aprīļa, un līdz ar to ir arī jauna vīzija par lietotājiem, sabiedrībai un sadarbības iestādēm (to skaitā ārvalstu iestādēm) atvērtu arhīvu. Arhīvs Lietuvā aizvien vairāk uzstājas ne tikai kā dokumentu glabātājs, bet arī kā "kultūras spēlētājs" un kopā ar citām Lietuvas atmiņas institūcijām ir izvirzījis mērķi gan reprezentēt kultūras mantojumu, sasniedzot aizvien plašāku un dažādāku auditoriju, gan izglītot sabiedrību. Jaunais izaicinājums – būt valsts kultūras politikas daļai – ir arī veidot aizvien interesantāku, piesaistošāku saturu, tajā skaitā arī digitālus un vizuālus stāstus, atainot dokumentāro mantojumu jaunā, negaidītā veidā un piesaistīt uzmanību. Tas nozīmē jaunu kompetenču apguvi. Piemēram, tiek strādāts pie metodoloģijas materiāla darbam ar skolām un skolotājiem.

I. Zakšauskiene atkārtoti uzsvēra, ka visi Baltijas arhīvi (un arī citas atmiņas institūcijas) iet vienā virzienā un ik dienas saskaras ar jautājumiem – kā lietotājam piedāvāt saturu vispiemērotākajā veidā un kā risināt infrastruktūras un budžeta jautājumus. Saistībā ar to auditorijā izraisījās diskusija par arhīvista profesijas prestižu sabiedrībā, sevišķi ņemot vērā virkni jau minēto izaicinājumu, un tika apspriesti izglītības modeļi, kas potenciāli sagatavo jaunos arhīva darbiniekus, kā arhīvu studijas, avotpētniecības kursus

u. c. Arī I. Zakšauskiene, pati būdama pētniece un vēsturniece, sākusi savu arhīvista pieredzi tieši kā arhīva lietotājs, tāpēc, viņasprāt, arhīva un tā lietotāja sadarbība ir vēl aktuālāka.

Kā minēts, šogad pasākuma organizētāji apzināti vēlējās iziet ārpus strikti teorētiskiem rāmjiem, kas bijuši raksturīgi iepriekšējām Baltijas arhīvistu tikšanās reizēm, tāpēc pasākuma otrajā daļā visi dalībnieki tika iesaistīti radošajā darbnīcā, kas veltīta kultūras mantojuma popularizēšanai, izglītībai un izstādēm. Radošo darbnīcu vadīja Viļņā esošās Sapjehu pils Laikmetīgās mākslas centra Kultūras izglītības departamenta vadītāja Laura Misiūnaite (*Misiūnaitė*). Darbnīcā mijās L. Misiūnaites teorētiskā lekcija "Vēstures reprezentācija un izglītība arhīvu teorijā un praksē" ar aktīvām diskusijām un vairākiem uzdevumiem saistībā ar vēstures dokumentu analīzi. L. Misiūnaite, balstoties komunikācijas zinātnē, klātesošos iepazīstināja ar vēstures naratīva un vēstures avotu izmantošanu, raugoties no strukturālisma perspektīvas, kā arī dalījās savā pieredzē izstāžu veidošanā. Īpašs uzsvars tika likts uz to, kā uzrunāt dažādas auditorijas, kā izmantot vizuālos avotus un arī jaunākās tehnoloģijas. Piemēram, raisījās diskusija par vietnē *Myheritage* pieejamo rīku *Deep nostalgia*, kas šķietami atdzīvina senus foto, liekot tiem kustēties.

Jau līdz ar uzaicinājumu uz pasākumu visu valstu delegācijas saņēma lūgumu sagatavot piecus dažādus vēstures avotus par kādu konkrētu, bet brīvi izvēlētu tēmu – vēsturisku personu, notikumu, procesu utt., tāpēc pasākuma dalībnieki bija sagatavojušies uzdevumiem un gatavi aktīvi ņemt tajos dalību. Latvijas delegācija, apzinoties šī brīža aktualitātes, bija izvēlējusies reprezentēt Rīgas rātes protokolu grāmatas, atvedot sev līdzi piecus dažādus avotus: Rīgas rātes protokolu teksta fragmentu ar tā tulkojumu, kadru no filmas "Vella kalpi", virtuālo tūri Rīgas rātes arhīvā, Johana Ēzena zīmējumus un attēlu ar Rīgas rātes sēžu zāli 19. gs. beigās. Avotu atlasē un sagatavošanā vislielāko darbu ieguldīja Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas vadošā pētniece Enija Rubina. Arī citas delegācijas bija sagatavojušas avotu kopumus par dažādām tēmam, piemēram, Lietuvas valstsvīru Antanu Smetonu, Igaunijas pareizticīgo baznīcu, Tautas frontes darbību u. c. Atlasītie avoti tika izmantoti, gan diskutējot, kurš no tiem visvairāk uzrunātu auditoriju (un kādu auditoriju), gan veidojot iespējamās izstādes vīziju vairākos scenārijos – ar neierobežotu budžetu un ar limitētu budžetu. Radošās darbnīcas noslēgumā tā vadītāja arhīvu pārstāvjus rosināja domāt par to, kādam būtu jābūt arhīvam popularizēšanas un izglītošanas jomā šķietami tālajā 2050. gadā un kādi soļi būtu veicami jau tagad, lai uz to tiektos.

Kopumā Baltijas arhīvistu tikšanās Pluņģē pagāja radošā garā, sniedzot iespēju delegāciju pārstāvjiem gan veidot kontaktus pašiem savā starpā (Latviju pārstāvēja Latvijas Nacionālā arhīva vadība, Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas, Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva, Latvijas Valsts vēstures arhīva un Ventspils zonālā valsts arhīva darbinieki), gan nodrošinot tīklošanos un ideju apmaiņu Baltijas valstu arhīvistu vidē. Nobeigumā jāpiekrīt pasākumā vairākkārt izskanējušajam viedoklim par Baltijas valstu arhīvu daudzveidīgo tuvumu un nepieciešamību veidot saliedētu un uz sadarbību orientētu vidi. Tajā pašā laikā ikviens pasākuma apmeklētājs pārveda mājās jaunas ierosmes dokumentu popularizēšanai un pasākums kalpoja kā platforma esošās arhīvu situācijas reprezentēšanai.

Aiga Bērziņa-Kite

VIRTUAL BRIDGES BETWEEN HISTORY AND MODERNITY: THEMATIC WEBSITES OF BUDAPEST CITY ARCHIVES

Digitisation has been the buzzword in the GLAM sector over the last decade. However, the "what, how, and why" factors should always be considered when arranging, digitising, and publishing cohesive groups of documents. In fact, digitisation alone is not sufficient if we want to make archival material searchable, accessible, and usable. Collecting additional metadata is essential when building a user-friendly and scientifically reliable database. Budapest City Archives (BCA) has gathered considerable experience in this area since 2010. We have developed numerous thematic websites that present parts of our collection in an informative and modern way. In 2019, we launched a project to update and standardize four previously created websites dedicated to thematically sorted groups of documents. Two of these *Virtual Archives* focus on the lives and works of 19th- and 20th-century Hungarian architects (Miklós Ybl and Béla Lajta). In collaboration with the Hungarian Museum of Architecture, a collection related to the work of Károly Kós has also been added. The two other websites focus more on historically significant trends and events rather than individual personalities. The *Habitation Portal* presents richly illustrated essays about the types of housing and apartment buildings in Budapest during the interwar period, while the second website shares memories of the Holocaust.

Although the main focus of this study is the thematic portals, we would also like to highlight our two primary online platforms for publishing digitised material. Our online services, including databases of registries, digital archival content, registration, and online document requests, can be accessed via the Digital Archives Portal.[1] This portal is shared with other archival institutions, such as the Hungarian National Archives, university archives, and church archives. *Hungaricana* is the country's largest public repository of digital content,[2] providing access to a vast array of Hungarian cultural heritage materials, including historical documents, maps, photographs, and library records. The portal is a collaborative effort among various Hungarian institutions, ensuring a rich and diverse collection of the nation's historical and cultural artifacts, making these resources widely accessible to the public. One of the most popular features of this database is the *Budapest Time Machine*, which will be discussed here in more detail.

This article aims to outline the history of the practice's development, describe these online platforms, and present some of our future plans for this project. We place significant emphasis on sharing our experiences with the international community. Our professional staff is keen to learn and implement improvements to further enhance the content and presentation of our databases.

[1] You can visit our website at www.eleveltar.hu [accessed 28.05.2024].

[2] Hungaricana Cultural Heritage Portal: www.hungaricana.hu [accessed 28.05.2024].

The Beginnings: The Virtual Afterlife of Exhibition Materials

Budapest City Archives specializes in the architectural history of the Hungarian capital. Our most researched collection is the *Architectural Plans and Maps*. The mission of our online platforms is to meet the needs of citizens seeking documents related to built heritage and urban development. Hungaricana's *Budapest Time Machine* is an efficient online platform designed to make our extensive archival material accessible, with a special focus on architectural documentation. This innovative tool leverages georeferencing and map-based technology to provide a dynamic, interactive way to explore historical sources. Users can easily navigate through the city's architectural evolution, accessing detailed plans and records precisely mapped to their original locations. While this is our primary platform for publishing digitised material, the creation of thematic websites serves a distinct purpose.

In 2010, the Budapest City Archives organized an exhibition dedicated to the life and work of Béla Lajta, a Hungarian pre-modernist architect of the 20th century (curated by Tamás Csáki). During the 2010s, interest in urbanism, urban development, and architectural history grew significantly among the public in Budapest. The Archives played a significant role in highlighting the value and sources of the capital city's diverse architecture. We established productive collaborations with institutions, universities, and NGOs in support of this mission.[3] The year 2010 marked a milestone in sharing our architectural collection, as the materials from the above-mentioned exhibition were published in our first 'virtual archive'.

But what does 'virtual archive' mean exactly? A virtual archive is a digital collection of documents, media, or artifacts that are stored and accessible online. In addition to providing access to primary sources, our virtual archives also offer features such as search functionalities, metadata descriptions, contextual information, and tools for analysis or interpretation. The contributors gathered sources from various cultural institutions and conducted scientific research, resulting in a meta-collection of documents. These 'catalogues' play a crucial role in preserving cultural heritage, facilitating research, and promoting education and awareness about various historical topics and events.

Encouraged by the initial success, our institution launched another next-generation exhibition within the context of the Miklós Ybl Bicentenary (curated by Violetta Hidvégi). This event series commemorated the 200th anniversary of Miklós Ybl's birth in 2014. The renowned 19th century Neo-Renaissance architect's most famous buildings, like the Opera House and Saint Stephen's Basilica, remain among Budapest's and architectural symbols. The initiative expanded into a nationwide, interdisciplinary celebration known as the *Year of Architecture*. As part of this jubilee, BCA digitised and published most of Ybl's archival legacy, comprising nearly 7,000 documents (including plans, letters, and contracts). This collection and exhibition became the model for subsequent websites.

The difference between the heritage of Miklós Ybl and that of Béla Lajta lies in the physical accessibility and availability of the materials. Despite a challenging journey – including being stored in basement of the Basilica for a few years – Miklós Ybl's bequest

[3] If you are interested in our collaborations, please visit our website: https://bparchiv.hu/city-memories/ [accessed 19.05.2024].

has been preserved in its entirety and remains relatively cohesive. In contrast, the archival sources documenting the lives and work of Béla Lajta and Károly Kós are dispersed across various collections and institutions. Consequently, the primary purpose of these two thematic websites is to gather the surviving sources and present them in a comparative format.

Evolution of Digital Archives

As we can see, the digital age is gradually transforming how we access and interact with historical documents. To stay at the forefront of this revolution, our online platforms require constant maintenance and enhancement. The original website of the Béla Lajta Virtual Archives was a simple *WordPress* page containing the architect's most important documents, projects, and collections. The Miklós Ybl Virtual Archives from 2014 was more advanced, incorporating interactive features, like a map view and timeline, and presented a clearer, more transparent interface. That led us to select it as a template for our upgrade and choose *Drupal* as the open-source web content management system for our update project, which began in 2019. This initiative included the renewal of the four existing websites and the addition of a new one, the Károly Kós Virtual Archives. This is when we decided to use a framework structure to build all the individual topics on a single platform. The newly developed five websites share the same informatic foundation (programmed in *Drupal 8*), which facilitates updates but also restricts the variability of certain features. Each site now has a consistent design and shared components, thanks to this unified approach.

Although we had a clear vision and model example of how our new websites should look and function, we encountered challenges in the practical execution of our requirements. Finding the right collaborative partner is crucial for mutual satisfaction with the final product, as the perspectives of an archivist or an art historian can differ significantly from those of IT professionals. Through negotiations with our IT partners, we had to compromise on some of the features originally envisioned. However, this process allowed us to refine our requirements more precisely. Another issue arose with the migration of datasets from the previously created websites, which remains unresolved for the next development stage. We aim to create metadata sets that are adaptable to various management systems.

Interconnected Structure: Navigating Through the Sources of Architectural Heritage

The thematic websites specializing on the oeuvre of architects have a standardized, schematic structure. *The main page* contains a brief introduction, a quick search bar, a timeline, and a map featuring all the built and unbuilt projects of the architect, highlighting some significant buildings. The first menu provides a *list of works*, with three possible visualizations: a mosaic view, simple registry with basic data (name, location, and date of planning) of the works in chronological order, and the map view, which is also accessible from here. *The biography* offers a chronological filter, and the text is supported by the relevant sources attached. These can also be consulted thematically in the form of

galleries. *The bibliography* menu lists all the relevant publications regarding the life and works of the architect, with the digitised articles attached. The search engine provides several filters to navigate in the content. We place great emphasis on the effectiveness of this feature, which has proven to be more challenging than anticipated.

From all these menu options, the visitor or researcher can find the *datasheet of the building* they are interested in. The datasheets contain a brief description of the building project, a datasheet with all the key information, a specific bibliography, the location on the map, and, most importantly, galleries showcasing all visual documents related to the project. The basic and most important building blocs of these websites are, therefore, the documents themselves – architectural plans, contracts, contemporary and current photographs, correspondence, postcards, related contemporary newspaper articles, etc. The documents are accompanied by metadata and are uploaded in a watermarked, easy-to-use format, following the Creative Commons license. Further toolbar options and galleries can be added.

Our two other thematic portals demonstrate how this structure can be effectively adapted to other coherent topics. The Habitation portal presents research papers focused on various building and apartment types from 1870 to 1945. The papers typically cover the urban development and history of a given neighbourhood or district, supported by architectural plans, area layouts, interior photography, newspaper advertisement, and more. The map view is organised by district. Meanwhile, the Holocaust portal (based on the material from a 2014 exhibition titled *Years Torn Apart*), which has recently been enriched by newly found documents,[4] presents personal stories and historical documents related to the "yellow-star houses" of the city. Besides covering the architectural history of the buildings concerned, the galleries also gather memories and information about the the inhabitants.

All thematic websites offer a wide selection of documents, based on extensive research and expertise. The user interface, where content can be modified, uploaded, and added, is functional, although it is not automated and does not enable flawless data migration or bulk upload of files. The background control interface for datasheets includes text fields, drop-down menus, and a manually adjustable map. The operation of date fields was also a critical point; the current solutions have proven to be the most effective. These functions still need refinement with the help of a competent IT team. Additionally, the background system supports complete bilingualism, and some sections are already translated into English. However, a full translation requires additional funding and a new project initiative. These are therefore high-priority upgrades that we aim to include in the upcoming phase of the project.

Next Levels in Project Development

Currently, Budapest City Archives is working on several other architectural projects. As technology develops at an unprecedented pace, these platforms require constant upgrades and enhancements. Our exhibitions are now regularly accompanied by digital

[4] For more information visit: https://telex.hu/english/2024/04/17/hidden-documents-dating-back-to-1944-discovered-in-budapest-apartment [accessed 22.05.2024].

content, either in the form of a virtual exhibition or a virtual excerpt from the material.[5] The next major digitisation project focuses on the pre-modernist architectural heritage of István Medgyaszay, a pioneer in Hungary's reinforced concrete architecture. His archival bequest is currently being arranged and digitised. This collection is intended to be the catalyst for the next upgrade and further standardization of our existing platforms.

The Digital archives of Budapest City Archives play a crucial role in preserving and presenting the nation's architectural heritage. By thematically organising architectural plans and related documents, these websites provide an accessible and engaging platform for both researchers and the general public. As these digital collections continue to grow, they offer an invaluable resource for exploring Hungary's rich architectural legacy on an international scale.

To study our online collections, please visit the following links:
https://ybl.bparchiv.hu/en/node/4133
https://kos.bparchiv.hu/en/homepage
https://habitation.archivportal.hu/en/node/1020
https://holocaust.archivportal.hu/

Emese Kún

ONLINE SERVICES AND DIGITISATION IN ESTONIA

The National Archives of Estonia began its digitisation activities in the early 2000s. Initially, after scanning the microfilms, we launched a portal of digitised records for family history in 2005, followed by a film and photo portal in 2010. In addition to digitisation efforts, the user portal VAU, or the virtual reading room, was launched in 2009, offering numerous online services that drastically increased the accessibility of the archives. In 2013, more than 1.4 million visits from 102 countries were recorded on the National Archives website, and the virtual reading room accessed an average of 3,900 times per 24-hour period.

Over the past decade, online visits have consistently ranged between 1.4 and 1.7 million per year. In 2023, for instance, there were 1.7 million online visits, while only 6,300 onsite visits were recorded across our four reading rooms in Estonia. These statistics reflect a lasting shift in the services provided by the archives, highlighting the growing preference for online access.

In 2024, the collections of the National Archives include approximately 10 million records (all described online, covering the period from 1240 to the present), around

[5] You can browse our virtual exhibition materials by visiting the following page (most of them are available only in Hungarian): https://bparchiv.hu/adattarak/tematikus-oldalak/ [accessed 19.05.2024].

37 million digital images available online, about 17,000 films (dating from 1908 to the present), more than 800,000 photos (from the late 19th century to the present), 65,000 maps (the oldest from the first half of the 17th century), and all of our seals (around 2,200) and parchments (1,500), all accessible online.

Archival Information System AIS

The collections of the National Archives can be accessed via the Archival Information System AIS, which provides the title of every archival record. The AIS basic search engine operates similarly to Google Search – by entering keywords that describe your interest, you receive a list of relevant records. Each item in the search results includes a link to the record (if available in digital form) or a link to the order form to have the record delivered to a reading room or to request copies. The first version of AIS was launched in 2004, and by 2009, every archival record in the National Archives was accessible through AIS. After multiple updates and a comprehensive redesign, a new interface for AIS was launched in April 2023.

Today, AIS contains descriptions of more than eleven million archival records. In addition to the National Archives' content, AIS also includes resources from other memory institutions: the Tallinn City Archives, the City Archives of Narva, the Estonian History Museum, the Museum of Estonian Architecture, the Archives of the Consistory of the Estonian Evangelical Lutheran Church, the Art Museum of Estonia, the Archives of the National Heritage Board, and the Museum of Estonians Abroad.

Digital collection *Saaga*

In 2005, the primary sources for family researchers were digitised, enabling everyone to access archival sources from their home computers. Initially, fewer than ten million images were available online, but following several large-scale digitisation projects in 2010–2012, funded by the European Union's structural assistance for information society development, a significant portion of cultural heritage was made freely accessible across a variety of formats, including parchments, maps, photo negatives, video tapes, nitrate-based films, and paper records. Records selected for digitisation were chosen based on several criteria: 1) attractiveness to future users, 2) comprehensiveness of records collection, 3) usability and level of risk due to their physical or technical condition, and 4) restrictions on the use of original records due to their fragility.

It is important to note that since the early 1990s, funding for microfilming and later digitisation has been supported by the Utah Genealogical Society, now *FamilySearch*, along with valuable collaboration with *Ancestry*. Over the years, there have been numerous additional cooperative projects, many workflows completed through volunteer efforts and with funding from our own resources.

As of 2024, the *Saaga* portal contains around 37 million images and more than half a million archival records. As a result, family researchers rarely visit reading rooms in person, as most sources are available online, digital content is easy to use, and copy orders can also be placed digitally. Since 2005, access to digital content has remained free of charge. Currently, *Saaga* offers 34 thematic collections with extensive content; the first

ten include, for instance: 1) Lutheran, Orthodox, and other church records, 2) population records for Estonia and Livonia from 1782 to 1858, 3) lists of commune members and minute books of commune administrations from the 19th century until 1918, 4) resident lists from 1918–1940, 5) household registration books from 1945–1990, 6) farmstead records from the 17th to the 19th century, 7) land registry records from the 19th century until 1940, 8) lists of recruits and conscripts from 1799 to 1917, 9) records of Estonian state administrative offices and politicians from 1918 to 1940, and 10) student files, correspondence, and related documents from universities and academic organizations.

Virtual reading room VAU

After several years of development, the National Archives began using central management software for handling client requests in early 2013. This system has been seamlessly integrated into the updated virtual reading room at www.ra.ee/vau. With this renewed service, anyone can submit online requests for archival records to be delivered to a reading room, request remote loans, or order copies of records.

For those outside the archives, this update may seem similar to standard library services, but for our staff, it has transformed workflows over the past decade. Previously, all requests were submitted in writing, but since 2013, customer service, collections managers, archivists, and digital copy makers have managed these requests electronically. The system allows continuous tracking of records, displaying their location – whether in a repository or workroom – and the current stage of each request's processing.

The development of this software began in 2007 with an initial attempt to commission a system from a software company. In 2010, a digital archives working group, led by a systems analyst and programmer, began refining the system. It underwent several rigorous tests by our staff and is continually updated. With years of experience, we now recognize that such extensive, ongoing development is only achievable with skilled software developers employed directly within the institution. This approach has enabled us to create what we now regard as one of the most advanced archival management system in the world.

According to 2023 statistics, the National Archives had 1.7 million online visits, with 28,500 online users (and only 1,600 offline users). We also tracked returning users, totaling 8,700. In 2020, a user survey was conducted, and based on nearly 900 responses, we developed a profile of an average user of the National Archives – a family researcher in their 50s–60s who logs into our portals once a week, rarely visits the reading room (if ever), and expects more digital content, particularly personal data, to be made available online.

To enhance our online services, we added a chat window on our website several years ago. In 2023, the chat function recorded 1,300 visits, with each chat session lasting an average of 13 minutes.

For more detailed information on our online services, visit: https://www.ra.ee/vau/.

Text recognition projects

In 2018, the National Archives made its first attempts to make archival records machine-readable using the *Transkribus* platform. *Transkribus* allows users to train a computer to "read" archival records through machine learning. It is essential to note that the more varied the handwriting in the sources, the larger the dataset needed to train an effective text recognition model. Following some positive results, we initiated a large-scale project to identify the contents of the birth registers of Orthodox congregations. While genealogists had created an index of parishioners in Lutheran congregations, no comparable search tool existed for Orthodox church records. To simplify searches in Russian-language sources, the system enables the automatic conversion of search terms from Latin to Cyrillic script.

It should be noted that the text recognized by the computer may contain errors, and the spelling of names may vary in historical sources. Currently, three collections of sources are available with full-text search capabilities on our website: 1) birth registers of Orthodox congregations from 1838 to 1926, 2) Tartu City Council minutes from 1902 to 1940, and 3) petitions to the Swedish Governor-General of Estonia from 1630 to 1707.

For more detailed information and access to the results, visit: https://rahvusarhiiv.transkribus.eu/.

Digitisation of written heritage

Estonia's state-run memory institutions hold over 900 million culturally significant heritage objects. Before 2018, only about a tenth of these had been digitised. In response, the Ministry of Culture prepared an action plan for the digitisation of cultural heritage for 2018–2023. The plan aimed to make one-third of the cultural heritage stored in memory institutions digitally accessible by 2023 and to upgrade the infrastructure for information storage within these institutions.

The action plan set specific digitisation targets: 3 % of documentary heritage, 32 % of artifacts; 60 % of both film and photographic heritage, and 28 % of printed heritage – amounting to roughly 33 % of Estonia's entire cultural heritage. The project's total cost was €9.02 million, with €8.19 million provided through European Union structural fund investments. The National Archives of Estonia participated in seven projects, with a funding share of €3.15 million.

The first digitisation project, titled "Let us remain Estonians but let us become Europeans as well (1860–1920)", took place from 2019 to 2020 and involved digitising 2.7 million frames. From the collections of the National Archives, records of parish governments (commune administrations) were selected for digitisation. The rural community administration sources provide extensive information about local life. For instance, lists of welfare, taxation, and military servants were digitised, along with a large number of correspondence files that include statistical data and descriptions related to commune schools, healthcare, military service, poverty assistance, censuses, and more.

In addition to the National Archives, 13 memory institutions, primarily museums, participated in the project. The results are available in three portals, including *Saaga*.

The second digitisation project, titled "Free nation in a free country (1920–1940)", took place from 2021 to 2022 and covered 2.7 million frames. This included the lists of farmsteads from the agricultural census completed in 1939, which is a widely used collection of the National Archives.

In addition to the National Archives, collections from other memory institutions were digitised, including folklore collections, personal archives, and the biographical lexicon of the Literary Museum; records from the schools and city government of the Tallinn City Archives; collections related to medical science and correspondence from the University of Tartu Museum; and the archives of the correspondent replies and the postal museum of the Estonian National Museum. The archives of various societies and individuals from the collections of the University of Tartu Library were also included.

The results were made available in four portals, including *Saaga*.

The third digitisation project, titled "The archive of the University of Tartu in 1918–1944", took place from 2022 to 2023 and covered 1.2 million frames, including the personal files of students and academics at the University of Tartu.

Throughout all the projects, there was a constant need for conservation before digitisation. For example, during the digitisation of 1.7 million frames from the collections of the National Archives in 2019–2020, around 70 % of the records required some preparation, which was carried out by our conservators. The digitisation was conducted on the premises of the National Archives by the digitisation company *Novian Eesti*, which won the state procurement contract. Nine workers were involved in the process, which was conducted in two shifts using four scanners.

Find more information at: https://www.ra.ee/en/projects-and-cooperation/digitisation-of-cultural-heritage/digitisation-of-documentary-heritage/.

Digitisation of film and photo heritage

The Film Archive of the National Archives of Estonia carried out two film-related digitisation projects between 2020 and 2023. The first project included 120 hours of 35 mm black-and-white newsreels made between 1940 and 1967. These films reflect the life and people of the 20th century and constitute one of the most actively usable parts of the archives' audiovisual collection. The selection for the digitisation covered the peak period of Soviet Estonian newsreel production in the 1950s and 1960s when *Tallinnfilm* studio produced approximately 50 newsreels each year. A wide variety of topics includes cultural events, sports competitions, personal stories, rural and urban environments, industrial landscapes, as well as insights into factory technologies and the daily lives of schools and kindergartens. Newsreels also preserve local traditions and play an important role in studying the history of institutions and communities, enriching museum exhibitions and study programmes, and promoting the use of audiovisual heritage in the film and media industry. Prior to the first digitisation project, only around 7 % (i. e., 20 hours) of the newsreels had been digitised in high-resolution (Full HD). The rest of the collection was either not digitised, or only accessible as low-resolution preview copies.

The second project included 125 hours of *Tallinnfilm*'s 35 mm black-and-white narrative features, documentaries, and newsreels made between 1940 and 1993. The selection included nearly 400 films, including 70 hours of documentaries, 33 hours of

narrative features, and 22 hours of newsreels. The focus of the project was the Estonian documentary heritage, specifically *Tallinnfilm*'s black-and-white documentaries, of which approximately 15 % have been digitised in Full HD resolution.

Digitisation of film heritage is a complex process involving several activities and specialists. The preparation work in the Film Archive lasted almost 2.5 years, during which more than 1,800 reels of film were prepared for digitisation: the most suitable film elements were selected, protective leaders were added, splices and perforations were repaired, and the reels were cleaned.

The film digitisation and post-production service was outsourced and jointly provided by *Ratus OÜ* and *Prasad Corporation Private Limited*, which won international tenders in both projects. Digitisation was carried out in Estonia using the *Scanity 4K* film scanner, sound was also synchronized in Estonia, and post-production (including the creation of access and online copies) took place at *Prasad*'s studio in India. In total, 400,000 meters of film (i. e., 21 million individual frames) were digitised, and 2,528 access and online copies were created – amounting to more than 2 PB of data.

As a result, more than 1,200 film works were made available in the *Meediateek* (see meediateek.ee) and *Arkaader* (see arkaader.ee). For more information, visit: https://www.ra.ee/en/projects-and-cooperation/digitisation-of-cultural-heritage/digitisation-of-film-heritage/.

In addition, the Film Archive conducted two photo-related digitisation projects from 2020 to 2023. The first project included 35,000 glass plate negatives and 65,000 film negatives from 1900 to 1960, in cooperation with 22 memory institutions. The second project covered 62,000 glass plate negatives and 5,000 film negatives from the collections of eight memory institutions across Estonia.

The first project included recordings of individuals, places, events, and activities in Estonia during the early part of the 20th century. Throughout the digitisation process, previously unseen shots by both well-known and lesser-known photographers were made available for public use. For example, portraits and studio photos on glass plates by Jaan Riet, images of public figures (politicians, musicians, writers, clergymen, advocates etc.) from 1918 to 1940 by Georg Johannes and Peeter Parikas, as well as views of Tallinn and performances from the "Estonia" Theatre and the Estonian Drama Theatre between 1942 and 1944 were digitised.

Digitisation of photo negatives is a delicate process that requires professional care during both the preparation and digitisation phases. Glass plate negatives are extremely fragile, and the degradation processes affecting nitro and acetate cellulose substrates (such as hydrolysis and acetic acid syndrome) are ongoing and irreversible. Therefore, the goal of digitisation, according to world-class standards, is that the negatives should not be removed from the repositories for any new digitisation efforts. The digitisation of photo negatives was carried out by the prestigious digitisation company *Pixel Acuity* from the United States, whose workflows are standardized according to the FADGI programme of the United States' federal authorities' digitisation guidelines).

Find more information at: https://www.ra.ee/en/projects-and-cooperation/digitisation-of-cultural-heritage/digitisation-of-photographic-heritage/.

Digitisation in 2024–2025

According to the state-run action plan, there are additional prospects for digitising cultural heritage in the coming years: 1) archives of the creative unions, cultural, and scientific institutions from the Soviet period (2 million frames), 2) land registry records of the registry archives dating from the 18th century up to 1940 (1 million frames); and 3) video recordings (VHS) of the sessions of the Parliament of Estonia from 1999 to 2012 (4,200 hours). The total costs of the digitisation efforts are approximately €280,000, which includes both digitisation and salaries for project preparation and management.

Development of online services at the National Archives of Estonia

1992 – First computers introduced at the archives

1992 – First part of the register of records: database of the State Archives

1994 – Inventories database of the Historical Archives created

1994 – Working group established for the development of the Archival Information System (AIS)

1998 – AIS systems analysis conducted

1999 – Development of AIS software began; the National Archives was formed

2000 – Large-scale data entry work commenced

2002 – Key modules of AIS became available for archives staff

2004 – AIS online search system launched for the public; descriptions of 38 % of records available

2005 – *Saaga* portal, featuring digitised collections for family research, opened to the public

2009 – AIS data entry completed; all descriptions fully available online

2009 – User portal VAU (Virtual Reading Room) launched, providing databases, guidelines etc. for users

2010 – Film and photo portal launched online

2013 – Advanced user portal VAU introduced, enabling online customer orders and inquiries

2022 – Film and photo portal redesigned and relaunched as *Meediateek*

2023 – AIS redesigned, with numerous technical updates completed

Birgit Kibal

JAUNĀKĀ LITERATŪRA

ZINĀTNISKIE PĒTĪJUMI

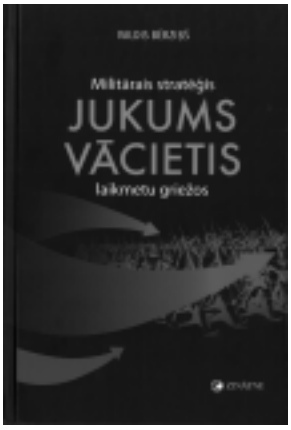

Bērziņš, Valdis (2024). ***Militārais stratēģis Jukums Vācietis laikmetu griežos.*** **Rīga: Zinātne, 235 lpp.**
ISBN 9789934599545

Izdevums veltīts pulkvedim 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka komandierim, vēlāk Padomju Krievijas Bruņoto spēku pirmajam virspavēlniekam Jukumam Vācietim (1873–1938). Izdevumā uzmanība galvenokārt pievērsta J. Vācieša kā militārā stratēģa darbības apstākļiem Krievijas pilsoņu karā 1918. gada otrajā pusē un 1919. gada pirmajā pusē, nevis pašai karadarbībai. Pētījums balstīts dokumentos, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā un citās atmiņas institūcijās, kā arī J. Vācieša paša pierakstītajās atmiņās. Grāmatai pievienots personu un vietu rādītājs.

Dybaś, Bogusław (2024). ***An der Peripherie der polnisch-litauischen Rzeczpospolita. Der Piltener Landtag in den Jahren, 1617–1717*****. Köln: Böhlau-Verlag GmbH, 364 S. (Geschichte einer ständischen Institution, 30).**
ISBN 9783412531263

Pētījums aplūko un rekonstruē Piltenes apgabala un Piltenes landtāga veidošanās procesus un pastāvēšanu laika periodā no 1617. līdz 1717. gadam. Pēc tam kad Dānija pilnībā atteicās no bijušās Kurzemes bīskapijas teritorijas, Kurzemes bīskapija 1617. gadā tika pārvērsta par autonomu Piltenes apgabalu Polijas–Lietuvas pakļautībā ar administratīvo centru Aizputē. Pētījums izdots pirms 20 gadiem poļu valodā, tagad tas pieejams vācu valodā. Pētījumā izmantoti vēstures avoti, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kā arī citās atmiņas institūcijās. Grāmatai pievienots personu rādītājs.

Lipša, Ineta, Vērdiņš, Kārlis, Zellis, Kaspars (zin. red.) (2024). *Klusumā. Kvīri, padomju vara un sabiedrība Latvijā, 1954–1991.* Rīga: Friedrich-Erbert-Stiftung, 352 lpp.
ISBN 9789934615207

Izdots pirmais plašākais pētījums par kvīru subkultūru Padomju Latvijā. Pētījums balstīts divās vēstures avotu grupās, un tie ir institūciju dokumenti, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā, un ego dokumenti – dienasgrāmatas, vēstules un mutvārdu liecības. Monogrāfija organizēta sešās nodaļās. Pētījumā aplūkots vēsturiskais konteksts, homoseksuālu vīriešu uzraudzības mehānisms, kvīru subkultūras pārstāvju mājas dzīve, analizētas un publicētas kino režisora Gunāra Pieša dienasgrāmatas, aplūkotas sieviešu viendzimuma attiecības, kā arī kvīru un heteroseksuāļu mijiedarbība – līdzāspastāvēšana un aizspriedumi. Kolektīvās monogrāfijas tapšanā piedalījušies dažādu pētniecības nozaru pārstāvji – Ineta Lipša, Kārlis Vērdiņš, Elizabete Vizgunova-Vikmane, Jānis Ozoliņš un Kaspars Zellis. Pētījums tapis zinātniskā projekta "Starp valsts iestāžu uzraudzību un neiejaukšanos: viendzimuma seksuālo subkultūru prakses padomju Latvijā, 1954–1991" ietvaros.

Neija, Agnese (sast.), Jēkabsons, Ēriks (zin. red.) (2024). *Militārie dzelzceļi Latvijā, 1915–1920.* Rīga: Biedrība "Sēlijas kultūras projekti", 255 lpp.
ISBN 9789934923111

Grāmata ir unikāls pētījums, kurā pirmo reizi vienkopus aplūkoti ar dzelzceļu saistīti procesi Latvijas teritorijā no 1915. līdz 1920. gadam. Pētījums aplūko dzelzceļu tīklus, ko Pirmā pasaules kara laikā uzbūvēja abas karojošās puses – Vācijas un Krievijas armija. Grāmatā analizēta dzelzceļu tīklu nozīme un tā izmantošana karadarbībā Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara laikā un Latvijas Dzelzceļu virsvaldes priekšvēsture un tās izveidošanās 1919. gada 5. augustā, par kuras mantinieci uzskatāma valsts akciju sabiedrība "Latvijas dzelzceļš". Grāmatā publicēts bagātīgs ilustratīvais materiāls. Pētījuma ietvaros izveidotas dzelzceļu tīkla kartes, kas balstītas pētījumā izmantotajos vēstures avotos. Karšu autors *Dr. geol.* Aivars Markots.

Tomaševskis, Jānis (sast.) (2024). ***Pulkvedis Arvīds Krīpens: ar zobenu un rakstāmspalvu par Latviju.*** **Rīga: Jumava, 279 lpp. [24] lpp. ielīmes.**

ISBN 9789934206757

Izdots biogrāfisks pētījums par profesionālu latviešu virsnieku un publicistu Arvīdu Krīpenu (1893–1968). Grāmata organizēta trīs daļās. Pirmajā daļā aplūkota A. Krīpena biogrāfija un ieskats viņa dzimtas vēsturē. Otrajā daļā apkopota informācija par A. Krīpena militāro karjeru laikabiedru skatījumā, personīgajās atmiņās un rakstos periodikā. Trešajā daļā lasāmas ziņas par A. Krīpena sabiedrisko darbību. Grāmatā izmantoti vēstures avoti no Latvijas Kara muzeja, Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas okupācijas muzeja un citām atmiņas institūcijām, kā arī no personīgajiem arhīviem. Grāmatas teksta autori Kārlis Dambītis, Emīls Gailis, Pēteris Jurjāns, Aivars Sinka, Jānis Tomaševskis. Grāmatu papildina ilustratīvais materiāls.

ZINĀTNISKI KOMENTĒTAS AVOTU PUBLIKĀCIJAS

Kaija, Ivande (2024). ***Es stāstu visu: Ivandes Kaijas dienasgrāmata (1911–1921) ar Gundegas Grīnumas komentāriem.*** **Rīga: Dienas Grāmata, 735 lpp., [48] lpp. ielīmes.**

ISBN 9789934636110

Literatūrzinātnieces Gundegas Grīnumas zinātniskajā redakcijā un ar izvērstiem komentāriem izdota rakstnieces, publicistes, politiskās aktīvistes Ivandes Kaijas (1876–1942), īstajā vārdā Antonijas Lūkinas (dzimusi Meldere-Millere), dienasgrāmatas. I. Kaijas dienasgrāmatas attiecas uz laika periodu no 1911. gada decembra līdz 1921. gada aprīlim, ar pārrāvumu no 1913. gada marta beigām līdz 1916. gada oktobra pirmajai pusei. Dienasgrāmatās atklājas rakstnieces ikdiena, ģimenes norises, radošā darbība, personīgie uzskati un pārdomas, aktuālie politiskie notikumi, kara ietekme uz rīdzinieku ikdienu. Pierakstītas arī bērnības atmiņas un refleksijas par to. Šajā izdevumā pirmo reizi ir publicēti visi Ivandes Kaijas dienasgrāmatas teksti. Grāmata izdota apgāda "Dienas Grāmata" projekta "Es esmu…" ietvaros. Izdevumu papildina bibliogrāfija, personu rādītājs un fotogrāfijas.

Kvaskova, Valda (zin. red.) (2024). *Kurzemes pilsētas 19. gadsimta sākumā: Oto Hūna mantojums = Die Städte Kurlands zu Beginn des 19. Jahrhunderts: der Nachlass von Otto Huhn*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs. 863 lpp., [32] lpp. ielīmes (Vēstures avoti, XIII).

ISBN 9789984836133

Izdevumā publicēti ārsta Oto Hūna (1764–1832) topogrāfiski statistiskie pārskati oriģinālajā vācu valodā un tulkojumā latviešu valodā par Kurzemes guberņas pilsētu Jelgavu un apriņķa pilsētām Bausku, Tukumu, Kuldīgu, Aizputi, Pilteni, Grobiņu, Liepāju, Ventspili, Jēkabpili, Jaunjelgavu. Šajos materiālos atrodama informācija par katras pilsētas stāvokli, pilsētas pārvaldi, budžetu, parādiem, statistiskas ziņas par iedzīvotājiem – skaits, sastāvs, nodarbošanās. Skarti arī karaspēka izvietošanas, nodokļu iekasēšanas, ugunsdrošības, sociālās aprūpes un citi jautājumi. Šo materiālu oriģināli glabājas LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvā Oto Hūna fondā (6810. f.). Tas ir unikāls dokumentu kopums, kas būtiski bagātina informāciju par 19. gs. Kurzemes pilsētu vēsturi. Izdevumu papildina *Dr. hist.* Anitas Čerpinskas zinātniskais ievads un bagātīgs ilustratīvais materiāls. Grāmata ir divvalodu izdevums.

Vilens, Jari, Jokisipile, Marku (2024). *Pateicība no Hitlera. Somu brīvprātīgā SS karavīra Jormas Laitinena dienasgrāmatas, 1941–1943.* Rīga: Latvijas Mediji, 208 lpp.

ISBN 9789934293337

Pie lasītājiem latviešu valodā nonākusi somu brīvprātīgā SS bataljona karavīra Jormas Laitinena dienasgrāmata. Dienasgrāmata atspoguļo laikmeta liecinieka – ierindas kareivja – ikdienu, tā atklājot Otrā pasaules kara ainu no personiskās prizmas. Dienasgrāmatā ir fiksēti pārbraucieni, apdzīvotu vietu nosaukumi, aprakstītas ikdienas epizodes, ievainojumi un hospitāļi. Jormas Laitinena dienasgrāmatas ar vēsturnieku komentāriem atklāj skatu uz brīvprātīgo SS bataljonu, kas no 1941. līdz 1943. gadam bija nacistiskās Vācijas pakļautībā, un Vācijas uzbrukumu Padomju Savienībai. Grāmatā publicēti attēli no Jormas Laitinena ģimenes privātā arhīva. No somu valodas tulkojusi Gunta Pāvola.

ATMIŅAS

Freimane, Valentīna (2024). *Antigones likums.* Rīga: Biedrības "theroom", biedrība "Ekrāns", 436 lpp.

ISBN 9789934380310

Kinozinātnieces Valentīnas Freimanes (1922–2018) otrā atmiņu grāmata aptver padomju periodu, Atmodas laiku, 90. gadu pārmaiņas un pašas autores mūža nogali Rīgā un Berlīnē. Tā ir kā turpinājums V. Freimanes pirmajai biogrāfiskajai grāmatai "Ardievu, Atlantīda!", kas hronoloģiski noslēdzās ar Otrā pasaules kara beigām. V. Freimanes atmiņas pierakstījusi un sakārtojusi redaktore Jolanta Treile. Grāmata iznāk biedrības "Ekrāns" veidotajā sērijā "Kino Rakstu bibliotēka". Grāmatas beigās dots hronoloģisks pārskats "Laika līnijā", kurā V. Freimanes dzīves notikumi atspoguļoti paralēli nozīmīgiem politiskiem un kultūras dzīves notikumiem Latvijā un pasaulē. Izdevumu papildina fotogrāfijas no V. Freimanes personīgā arhīva. Noslēgumā personu rādītājs.

HRONIKA

2024. GADA JANVĀRIS–JŪNIJS

2. janvārī LNA Latvijas Valsts arhīva Dokumentu saglabāšanas nodaļas palīgstrādniecei glabātavā Ligitai Meķei 10 gadu darba jubileja.

2. janvārī LNA Ventspils ZVA galvenajai arhīvistei aprakstīšanā Agitai Klovānei 20 gadu darba jubileja.

11.–22. janvārī apskatāma Latvijas Nacionālā arhīva izstāde "Cerību ugunskuri – mirklis pirms brīvības" Jelgavas Spīdolas Valsts ģimnāzijā. Izstāde veltīta 1991. gada janvāra barikādēm.

12. janvārī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Latvijas Kultūras akadēmijas maģistra studiju programmas "Kultūras mantojuma pārvaldība un komunikācija" studenti.

12. janvārī LNA Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta Restaurācijas nodaļas vadītāja Līga Paušus un Restaurācijas nodaļas restauratore eksperte Ieva Cesberga piedalās Latvijas Restauratoru biedrības organizētajā pieredzes apmaiņas braucienā, apmeklējot Zemgales Restaurācijas centru, Zaļenieku Restauratoru namu, Zaļenieku komerciālās un amatniecības vidusskolu un Rundāles pils muzeju.

13. janvārī LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošajai pētniecei Aigai Bērziņai-Kitei 10 gadu darba jubileja.

14. janvārī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva direktore Dace Bušante un Dokumentu digitalizācijas nodaļas vadītājs Rūdolfs Henčels piedalās Latvijas Televīzijas raidījumā "Kultūrdeva" sižetā "Cik ilgi dzīvo viena kinolente? Kinofotofonodokumentu arhīvam – 60".

14. janvārī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva dokumentu izmantošanas nodaļas vadītāja Anita Trušele un Dokumentu izmantošanas nodaļas galvenā arhīviste Sanita Grīna stāsta par arhīva īpašām kolekcijām un atradumiem radioraidījumā "Vietu lietas Latvijā" sižetā "Retas pērles Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā".

16. janvārī LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Klientu apkalpošanas speciālisti" 4. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

17. janvārī–2. martā, pieminot barikāžu 33. gadadienu, apskatāma Latvijas Nacionālā arhīva izstāde "Ar barikāžu gaismu sirdīs" Balvu novada muzejā. Izstādē skatāmas fotogrāfijas no Latvijas Nacionālā arhīva, Igaunijas Nacionālā arhīva un Lietuvas Centrālā valsts arhīva fondiem.

23. janvārī LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Biroja darba organizācija" 2. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

24. janvārī LNA Personāla dokumentu valsts arhīva Izziņu nodaļas vadītājai Baibai Ritmanei 30 gadu darba jubileja.

24. janvārī–1. februārī apskatāma Latvijas Nacionālā arhīva izstāde "Cerību ugunskuri – mirklis pirms brīvības" Rīgas 41. vidusskolā. Izstāde veltīta 1991. gada janvāra barikāžu laikam.

25. janvārī LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Komerczinības" 2. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

25. janvārī LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas arhīva eksperts Ainārs Bambals piedalās Latvijas Okupācijas muzeja rīkotā diskusijā "Pilsoņu karš Spānijā, 1936–1939. Latvieši. Franko režīms, prese režīma laikā".

26. janvārī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu uzskaites un saglabāšanas nodaļas vadītājs Uldis Vanags uzstājas Daugavpils Universitātes 34. Starptautiskajā humanitāro zinātņu konferencē "Janvāra lasījumi" ar referātu "Identificētie Latgales vēstures materiāli Latvijas Valsts vēstures arhīvā".

27. janvārī LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks Gints Zelmenis piedalās vēstures un sociālo zinātņu skolotāju konferencē "Sociālā un politiskā mācību joma izglītības saturā" ar prezentāciju "Latvijas Nacionālā arhīva izstāde par Satversmes sapulci".

29. un 31. janvārī LNA Ventspils ZVA notiek izzinoša ekskursija Ventspils Mākslas skolas audzēkņiem.

7. februārī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs sadarbībā ar Nacionālo kino centru portālā www.filmas.lv izveido mākslinieces Ievas Romanovas mūža ieguldījuma filmu kolekciju, kurā iekļautas LVKFFDA digitalizētās un atjaunotās filmas.

7. februārī LNA Daugavpils ZVA vecākajai ekspertei Lilijai Mannapovai 30 gadu darba jubileja.

10. februārī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperte uzziņu sistēmas jautājumos Enija Rubina ar prezentāciju "Izlasīt informāciju pirms un pēc 100 gadiem" un Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu izmantošanas nodaļas vadītāja Anita Trušele ar prezentāciju par LVKFFDA un digitālo vietni "Redzi, dzirdi Latviju!" piedalās Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes informācijas pārvaldības un bibliotēkzinātnes nodaļas "Jauno profesionāļu skolas" nodarbībā.

13. februārī LNA Valmieras ZVA vada mācību nodarbību "Kā neapjukt informācijas okeānā" Valmieras 2. vidusskolas 10. klases skolēniem Valmieras integrētajā bibliotēkā.

18. februārī Latvijas Nacionālā arhīva Personāla vadības nodaļas vecākajai referentei personāla vadībā Ingai Bušmanei 20 gadu darba jubileja.

21. februārī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu pieejamības un izmantošanas nodaļas vadītāja vietniece Milana Drugoveiko piedalās Daugavpils Baltkrievu kultūras centra 5. Starptautiskajā konferencē "Baltkrievu lasījumi" ar referātu "Konstantīns Jezovitovs: avoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā".

21. februārī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Ieslodzījuma vietu pārvaldes Mācību centra organizētās profesionālās pilnveides izglītības programmas

"Vispārējās zināšanas un prasmes ieslodzījuma vietas drošības, apsardzes, uzraudzības, resocializācijas un vadības līmeņa jomās virsnieka dienesta veikšanai" virsnieki studenti.

21.–25. februārī "*La Inesperada*" filmu festivālā Barselonā Spānijā demonstrē dokumentālo filmu programmu no LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva krājuma.

23. februārī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā viesojas Latvijas Valsts vēstures arhīva kolektīvs un iepazīstas ar LVKFFDA vēsturi, darba procesiem un glabātavām.

28. februārī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvā un Latvijas Valsts arhīvā viesojas LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva darbinieki.

1. martā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas arhīva eksperts Ainārs Bambals Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistra studiju programmas studentiem lasa lekciju "PSRS VDK dokumentu mantojums Latvijā".

1. martā LNA Liepājas ZVA vecākajai ekspertei Initai Niedolai 30 gadu darba jubileja.

6. martā Latvijas Nacionālais arhīvs atklāj virtuālo izstādi "Dzimtbūšanas atcelšana Kurzemē un Vidzemē: pārmaiņu laikmets Baltijas provincēs 19. gadsimta pirmajā pusē". Virtuālā izstāde sagatavota, balstoties uz 2020. gadā atklātās dokumentu oriģinālu izstādes ar tādu pašu nosaukumu materiālu pamata.

6. martā LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas pilsētas un Dienvidkurzemes novada bibliotekāri un piedalās seminārā "Latvijas Nacionālais arhīvs. Darbība. Iespējas".

6. martā–4. maijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvs organizē 17.–19. gs. vācu rokrakstu paleogrāfijas tiešsaistes semināru. Semināru vada Dr. Manfreds fon Betihers un Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperte uzziņu sistēmas jautājumos Enija Rubina. Semināru mērķis ir veicināt vācu valodā radītā dokumentārā mantojuma pieejamību.

7. martā LNA Liepājas ZVA vada nodarbību "Kas ir arhīvs?" Liepājas centra pamatskolas skolēniem Karjeras dienu ietvaros.

8. martā LNA Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta direktore Inga Šteingolde un Restaurācijas nodaļas vadītāja Līga Paušus vada mācību semināru "Papīra dokumentu preventīvā saglabāšana" Rundāles pils muzeja darbiniekiem.

13.–15. martā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadītāja Anita Čerpinska, vadošā pētniece Aiga Bērziņa-Kite un pētniece Anete Korbi piedalās 9. ICARUS starptautiskajā konferencē "Mantojums pāri robežām: kultūras un izglītības prakses un jaunas perspektīvas" (*Heritage Beyond Borders: Cultural and Educational Practices and New Perspectives*) ar referātu "Arhīvs kā migrācijas kulturālā mantojuma pārstāvis: trīs projektu piemēri no Latvijas Nacionālā arhīva" (*Archive as a representative of migration heritage: 3 project examples from the National Archives of Latvia*).

13. martā LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Grāmatvedība" 1. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

15. martā LNA Latvijas Valsts arhīvā notiek ekskursija Rīgas Metālapstrādes profesionālās vidusskolas lietvežu programmas audzēkņiem.

19. martā–17. aprīlī LNA Latvijas Valsts arhīva Personu fondu un ārvalstu dokumentu nodaļas vadītāja Inese Kalniņa Latviešu centrā Minsterē turpina Minsteres Latviešu ģimnāzijas dokumentu kolekcijas arhivēšanu.

20. martā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu izmantošanas nodaļas arhīva eksperte Natālija Lāce ar prezentāciju par Latvijas Nacionālā arhīva kolekciju apvienošanu digitālajā vidē piedalās Latvijas Nacionālās bibliotēkas organizētajā Digitālās bibliotēkas atklāšanas pasākumā Jelgavas Pilsētas bibliotēkā Jelgavā.

20. martā LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas pilsētas un Dienvidkurzemes novada bibliotekāri un piedalās seminārā "Latvijas Nacionālais arhīvs. Darbība. Iespējas".

21. **martā** LNA Valmieras ZVA ekskursijā apmeklē Valmieras novada Centrālās pārvaldes Dokumentu pārvaldības un klientu apkalpošanas centra darbinieki.

25. martā LNA Rēzeknes ZVA notiek izzinoša ekskursija un radošās nodarbības "Iepazīt mūsdienu arhīvu!" Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Izglītības, valodu un dizaina fakultātes studiju programmas "Sociālās un pilsoniskās jomas skolotājs" studentiem. Ekskursiju vada galvenā arhīviste Laila Tihovska.

26. martā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu pieejamības un izmantošanas nodaļas arhīva ekspertei Ritai Bogdanovai 45 gadu darba jubileja.

26. martā LNA Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta Restaurācijas nodaļas restaurators eksperts Einārs Sondors Restaurācijas nodaļas darbiniekiem vada praktiskās mācības "Informācijas nesēju nostiprināšanas metodes".

26. martā–9. aprīlī Latvijā uzturas Kazahstānas Republikas Kultūras un informācijas ministrijas Arhīvu, dokumentācijas un grāmatu lietu komitejas Centrālā zinātniski tehniskās dokumentācijas arhīva pārstāvji ar mērķi apzināt Latvijas atmiņas institūcijās glabātos dokumentus par Kazahstānas vēsturi Kazahstānas valsts programmas "Arhīvs 2020–2025" ietvaros. Vizītes laikā Kazahstānas kolēģi tiekas ar Latvijas Nacionālā arhīva vadību, apmeklē Latvijas Valsts vēstures arhīvu, Latvijas Valsts arhīvu un Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvu.

27. martā, atzīmējot Starptautisko teātra dienu, Latvijas Nacionālā arhīva administratīvās ēkas izstāžu logos Šķūņu ielā 11 apskatāma izstāde "Pētera Pētersona sapņi un laiks". Izstāde veltīta izcilajam latviešu režisoram, aktierim, dramaturgam un tulkotājam Pēterim Pētersonam.

27. martā Liepājas ZVA apmeklē Liepājas pilsētas un Dienvidkurzemes novada bibliotekāri un piedalās seminārā "Latvijas Nacionālais arhīvs. Darbība. Iespējas".

4. aprīlī Vislatvijas Ēnu dienas ietvaros Latvijas Nacionālais arhīvs ver durvis Rīgas, Liepājas, Jēkabpils, Rēzeknes, Daugavpils un Alūksnes struktūrvienībās un aicina savas "ēnas" – divdesmit četrus vecāko klašu skolēnus no dažādām Latvijas pilsētām – iepazīties ar darbu arhīvā.

4. aprīlī Vislatvijas Ēnu dienas ietvaros Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts 1. ģimnāzijas un Liepājas Liedaga vidusskolas skolēni un piedalās nodarbībā "Kas ir arhīvs?".

4. aprīlī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Latvijas Universitātes Pedagoģijas fakultātes Vēstures un sociālo zinātņu skolotāju programmas 2. kursa studenti.

4. aprīlī LNA Ventspils ZVA norisinās pasākums "Tikšanās ar "sudraba" arhīvistiem" arhīva 60 gadu jubilejas ietvaros.

5.–11. aprīlī Rīgas Starptautiskajā īsfilmu festivālā 2ANNAS kinoseansu programmās demonstrē LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva digitalizētās filmas.

7. aprīlī Latvijas Nacionālā arhīva Attīstības plānošanas nodaļas galvenajai arhīvistei Inesei Betagai 10 gadu darba jubileja.

8. aprīlī Latvijas Nacionālais arhīvs un Kazahstānas Republikas Kultūras un informācijas ministrijas Arhīvu, dokumentācijas un grāmatu lietu komitejas Centrālais Valsts zinātniski tehniskās dokumentācijas arhīvs svinīgi paraksta sadarbības memorandu.

8. aprīlī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu saglabāšanas nodaļas vadītāja Oksana Oša piedalās 82. Latvijas Universitātes starptautiskajā zinātniskajā konferencē Rīgā ar prezentāciju "Latvijas Universitātes audiovizuālo, foto un skaņas dokumentu kolekcija Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā".

8. aprīlī LNA Valmieras ZVA vada mācību nodarbību "Kā neapjukt informācijas okeānā" Valmieras Pārgaujas Valsts ģimnāzijas 10. klases skolēniem Valmieras integrētajā bibliotēkā.

10. aprīlī Latvijas Nacionālais arhīvs aicina studentus uz "Atvērto durvju nedēļa 2024 pavasaris" pasākumu klātienē un tiešsaistē, ko organizē prakse.lv (https://www.prakse.lv/), un iepazīstina dalībniekus ar LNA struktūrvienību dažādām darbības jomām.

10. aprīlī LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvā notiek pirmā tematiskā nodarbība Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistra studiju programmas studentiem. Nodarbību vada LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas un Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas darbinieki.

10. aprīlī LNA Ventspils ZVA notiek Ventspils mākslas skolas audzēkņu darbu izstādes atklāšana, kas veltīta arhīva 60 gadu jubilejai un būs apskatāma līdz gada beigām.

11. aprīlī LNA Latvijas Valsts arhīvā notiek ekskursija SEB bankas darbiniekiem.

11. **aprīlī** LNA Valmieras ZVA notiek ekskursija Valmieras tehnikuma mācību programmas "Klientu apkalpošanas speciālists" 1. kursa audzēkņiem.

14. aprīlī Latvijas Nacionālais arhīvs atklāj izstādi "Pētera Pētersona sapņi un laiks" Liepājas teātra Šampanieša zālē 3. stāvā. Izstāde veltīta izcilajam latviešu režisoram, aktierim, dramaturgam un tulkotājam Pēterim Pētersonam. Izstādi sagatavoja Latvijas Nacionālais arhīvs sadarbībā ar Rīgas Latviešu biedrību un Pētera Pētersona meitu sabiedriski politisko darbinieci un tulkotāju Kārinu Pētersoni.

15. aprīlī "Valsts nekustamie īpašumi" noslēdz līgumu ar Centrālo finanšu un līgumu aģentūru par finansējuma piešķiršanu LNA Latvijas Valsts arhīva ēku atjaunošanas projektam ar mērķi uzlabot energoefektivitāti un samazināt vides ietekmi. Saskaņā ar 2020. gada nogalē valdībā apstiprināto arhīvu infrastruktūras attīstības koncepciju paredzēts veikt Latvijas Valsts arhīva (Bezdelīgu ielā 1a) un Latvijas Valsts vēstures arhīva (Slokas ielā 16) ēku energoefektivitātes uzlabošanas pasākumus.

15.–20. aprīlī Latvijas Nacionālā arhīva direktora vietniece Ingūna Slaidiņa, Administratīvā departamenta direktore Vija Ozola, Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta direktore Inga Šteingolde, Latvijas Valsts vēstures arhīva direktors Kārlis Zvirgzdiņš, Cēsu zonālā valsts arhīva direktore Lelde Meidropa, Tehniskā nodrošinājuma nodaļas vadītājs Vladislavs Jeršovs un sektora vadītājs Guntis Doļģis apmeklē jaunuzceltās

un renovētās Polijas Valsts arhīvu ēkas Radomā, Krakovā, Žešuvā un Suvalkos ar mērķi gūt pieredzi arhīvu ēku celtniecībā un atjaunošanā.

17. aprīlī LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Klientu apkalpošanas speciālisti" 1. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

18. aprīlī Latvijas Nacionālā arhīva direktora vietniece Ingūna Slaidiņa paraksta sadarbības memorandu par kopīgā dokumentārā mantojuma saglabāšanu un popularizēšanu starp LNA un Polijas Valsts arhīvu ģenerāldirekciju, Ukrainas Valsts arhīvu dienestu, Lietuvas Galvenā arhīvista biroju un Igaunijas Nacionālo arhīvu.

18. aprīlī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu izmantošanas nodaļas arhīva eksperte Viktorija Gardoviča ar prezentāciju par Latvijas Nacionālā arhīva kolekciju apvienošanu digitālajā vidē piedalās Latvijas Nacionālās bibliotēkas organizētajā Digitālās bibliotēkas atklāšanas pasākumā Cēsu muzeja Izstāžu namā Cēsīs.

18. aprīlī Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes organizētajā profesora Aleksandra Gavriļina piemiņas konferencē "Vēstures avotu un kultūras mantojuma daudzveidība" piedalās LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperts uzziņu sistēmas jautājumos Guntis Vāveris ar referātu "Latvijas Republikas starpkaru posma policijas iestāžu dokumenti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā: izpētes iespējas" un Dokumentu uzskaites un saglabāšanas nodaļas vadītājs Uldis Vanags ar referātu "Latvijas vēstures dokumenti par Vatikāna Valsts sekretariāta nodaļas sakariem ar valstīm un starptautiskajām organizācijām vēsturiskajā arhīvā".

21. aprīlī LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks Jānis Šiliņš piedalās diskusijā kinoteātrī "Splendid Palace" par filmu "Marijas klusums" un Staļina Lielo teroru.

24. aprīlī LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks Jānis Šiliņš piedalās radio NABA raidījumā "Zinātnes vārdā".

24. aprīlī Latgales Industriālajā tehnikumā LNA Daugavpils ZVA vecākā eksperte konsultante Ineta Laše vada semināru "Dokumentu un arhīvu pārvaldības organizācija institūcijās" Latgales Industriālā tehnikuma darbiniekiem.

25. aprīlī LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu izmantošanas nodaļas ekspertes Natālija Lāce un Viktorija Gardoviča pievienojas Starptautiskās arhīvu padomes (ICA) ekspertu grupai un turpmākos četrus gadus pārstāvēs LNA un darbosies ICA Foto un audiovizuālo arhīvu darba grupā (*Photographic and Audiovisual Archives Working Group*; PAAG).

27. aprīlī LNA Latvijas Valsts arhīva Dokumentu saglabāšanas nodaļas galvenajai fondu glabātājai Ritai Kjago 25 darba gadu jubileja.

30. aprīlī Rīgas Svētā Pētera baznīcā atklāta Latvijas Nacionālā arhīva dokumentāro liecību izstāde "Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību un NATO", atzīmējot 20. gadadienu, kopš Latvija kļuvusi par Eiropas Savienības un NATO dalībvalsti.

2. maijā–12. jūlijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu digitalizācijas nodaļas vadītājs Rūdolfs Henčels piedalās Starptautiskās filmu arhīvu federācijas (FIAF) rīkotajā Filmu restaurācijas vasaras skolā (*FIAF Film Restoration Summer*

School) attālināti un no 22. jūnija līdz 12. jūlijam klātienē Boloņā, kur filmu restaurācijas laboratorijā "*L'Immagine Ritrovata*" apgūst filmu restaurācijas darba plūsmu un visus tajā iesaistītos procesus, kā arī apmeklē restaurēto filmu festivālu "*Il cinema ritrovato 2024*".

5. maijā LNA Latvijas Valsts arhīva Dokumentu saglabāšanas nodaļas galvenajai fondu glabātājai Rasmai Bīnenfeldei 20 gadu darba jubileja.

6. maijā LNA Latvijas Valsts arhīva Izziņu nodaļas vadītāja vietniecei Ritai Vībei 10 gadu darba jubileja.

7. maijā Ministru kabinets izskata un pieņem jaunu regulējumu – "Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumus". Jaunais regulējums nosaka Vienotās valsts arhīvu informācijas sistēmas datu ievades, aktualizācijas, sistēmas pieejamības un izmantošanas kārtību institūcijām, nosaka kārtību institūcijām saistībā ar paziņojumu par nepilnīgu vai neprecīzu personas datu papildināšanu, glabāšanu un reģistrēšanu.

7. maijā LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Loģistikas speciālisti" 2. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

8. maijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvā notiek otrā tematiskā nodarbība Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistra studiju programmas studentiem. Nodarbību vada LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas un LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas darbinieki.

13. maijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra darbinieki.

14. maijā LNA Ventspils ZVA viesojas Ventspils 2. vidusskolas 8. klases audzēkņi pasākuma "Satiec savu profesionāli" ietvaros.

15. maijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Rīgas 2. ģimnāzijas 11. klases skolēni.

15. maijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu izmantošanas nodaļas arhīva eksperte Natālija Lāce ar prezentāciju par Latvijas Nacionālā arhīva kolekciju apvienošanu digitālajā vidē piedalās Latvijas Nacionālās bibliotēkas organizētajā Digitālās bibliotēkas atklāšanas pasākumā Daugavpils Universitātē.

15. maijā LNA Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamentu apmeklē Rīgas 10. vidusskolas 10. klases skolēni.

15. maijā LNA Daugavpils ZVA vecākā eksperte Kristīne Zinkeviča vada tiešsaistes vebināru Preiļu, Līvānu un Krāslavas pašvaldības iestāžu darbiniekiem par aktuāliem dokumentu un arhīvu pārvaldības jautājumiem.

16. maijā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas arhīva eksperts Ainārs Bambals lasa lekciju "PSRS VDK dokumentu mantojums Latvijā" Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Vēstures un sociālo zinību programmas studentiem.

17. maijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu digitalizācijas nodaļas vadītājs Rūdolfs Henčels piedalās Latvijas Kultūras akadēmijas Nacionālās filmu skolas organizētajā konferencē "Ieraugi sevi kino" ar prezentāciju "Kino saglabāšanas problemātika".

17. maijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs sadarbībā ar Nacionālo kino centru portālā www.filmas.lv izveido aktrises Baibas Indriksones piemiņai veltītu filmu izlasi, kurā publicē LVKFFDA digitalizētās un atjaunotās filmas.

17. maijā LNA Jēkabpils ZVA darbinieki piedalās pieredzes apmaiņas seminārā Koknesē "Jaunie MK noteikumi "Dokumentu un arhīvu pārvaldības noteikumi" – pielietojums un aktualitātes arhīva darbā".

17. maijā LNA Jēkabpils, Daugavpils, Rēzeknes arhīvi vienojas kopīgā zonālo valsts arhīvu 60 gadu jubilejas pasākumā Jēkabpils ZVA, kurā iepazīstas ar Jēkabpils ZVA un dodas kopīgā ekskursijā uz Koknesi un Likteņdārzu.

22. maijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Rīgas 2. ģimnāzijas 11. klases skolēni.

22. maijā LNA Valmieras ZVA ekskursijā apmeklē Valmieras tehnikuma mācību programmas "Klientu apkalpošanas speciālists" 4. kursa audzēkņi.

22.–24. maijā LNA Dokumentu preventīvās saglabāšanas departamenta Restaurācijas nodaļas restaurators eksperts Einārs Sondors piedalās seminārā "Grafikas tehniku identifikācijas metodes" "Kanut" Restaurācijas un digitalizācijas centrā Tallinā Igaunijā.

23. maijā LNA Personāla dokumentu valsts arhīva Izziņu nodaļas arhīvistei Svetlanai Tihvinskai 30 gadu darba jubileja.

24. maijā norisinās Latvijas Nacionālā arhīva izstādes "Somu jēgeri Latvijā" atklāšana Valmieras Integrētajā bibliotēkā. Izstādes atklāšanā piedalās Latvijas Nacionālā arhīva arhīva eksperte starptautiskās sadarbības jautājumos Meldra Usenko, arhīva eksperte konsultante Antra Mazūra, Latvijas Republikas Ministru prezidente Evika Siliņa, Somijas Republikas premjerministrs Peteri Orpo (*Orpo*) un Somijas vēstniece Latvijā V. E. Anne Saloranta (*Saloranta*).

26. maijā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks Jānis Šiliņš piedalās Latvijas Radio 1 raidījumā "Grāmatai pa pēdām" par Jauno strāvu un laikrakstu "Dienas Lapa".

27. maijā Latvijas Nacionālā arhīva publiskajā meklētājā "MeklēLNA", kas izveidots 2020. gada februārī, ierakstu skaits ir sasniedzis divus miljonus vienību.

27. maijā Latvijas Republikas Saeimas namā tiek atklāta Latvijas Nacionālā arhīva sagatavotā grāmata "Latvijas Satversmes sapulce deputātu biogrāfijās, 1920–1922".

28. maijā Latvijas Nacionālā arhīva administrācijas ēkā Šķūņu ielā 11 tiek atklāta LNA sagatavotā grāmata "Latvijas Satversmes sapulce deputātu biogrāfijās, 1920–1922".

30. maijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva kolektīvā viesojas Latvijas Valsts arhīva kolektīvs, kas iepazīstas ar LVKFFDA vēsturi, darba procesiem, glabātavām un kolēģiem.

30. maijā Latvijas Nacionālā arhīva dokumentāro liecību izstāde "Dziesmas spēks", kas izveidota 2023. gadā, atzīmējot Dziesmu svētku tradīcijas 150. gadadienu, apskatāma Rīgas Lutera draudzes centrā Torņakalna ielā 5. Izstāde apskatāma līdz 15. jūlijam.

31. maijā Smiltenes novadpētniecības muzeja telpās Mēru muižā atklāta Latvijas Nacionālā arhīva izstāde "Pētera Pētersona sapņi un laiks", kas veltīta izcilajam latviešu režisoram, aktierim, dramaturgam un tulkotājam Pēterim Pētersonam. Izstāde apskatāma līdz 20. jūlijam.

2. jūnijā Latvijas Nacionālā arhīva Personāla vadības nodaļas juristei Sigitai Zepai-Teterei 10 gadu darba jubileja.

4. jūnijā Ministru kabinets atbalsta konceptuālo ziņojumu par Latvijas Nacionālā arhīva Vidzemes reģiona centra, Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krātuvju un Valsts

zemes dienesta Vidzemes reģionālās pārvaldes centrālā arhīva izveidi Cēsīs. Ministru kabinets nolemj, ka jaunbūve Cēsīs ir nepieciešama, jo pašlaik visu trīs iestāžu krājumi tiek uzglabāti tiem neatbilstošos apstākļos.

5.–7. jūnijā Latvijas Nacionālā arhīva pārstāvji apmeklē Baltijas valstu arhīvistu tikšanās pasākumu Pluņģē Lietuvā. Latvijas Nacionālā arhīva direktore Māra Sprūdža prezentē LNA pēdējo gadu aktualitātes un Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas pētniece Anete Korbi uzstājas ar prezentāciju "Latvijas Nacionālā arhīva panākumi dokumentārā mantojuma popularizēšanā pēdējo gadu laikā" (*Achievements of the National Archives of Latvia in promoting documentary heritage over the past years*).

8. jūnijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva glabātavu un lasītavu Palasta ielā 4 apmeklē arhīva organizēto 17.–19. gs. vācu rokrakstu paleogrāfijas semināru dalībnieki. Ar Rīgas pilsētas arhīva vēsturi un dokumentiem dalībniekus iepazīstina LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas vadošā pētniece Enija Rubina.

8. jūnijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva Dokumentu digitalizācijas nodaļas vadītāja vietniece Madara Didrihsone uzstājas 9. Baltijas jūras reģiona Kino vēstures konferencē "Audiovizuālo mediju pagātne un nākotne Baltijas jūras reģionā: arhīvi, digitālās platformas, pētnieki un skatītāji" ar referātu "Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva digitālā transformācija".

10. jūnijā LNA Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs sadarbībā ar Nacionālo kino centru portālā www.filmas.lv izveido režisores Ilonas Brūveres jubilejas filmu kolekciju, kurā iekļautas LVKFFDA digitalizētās un atjaunotās filmas.

12. jūnijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē augstskolas "Turība" gidu programmas studenti.

13. jūnijā LNA Liepājas ZVA apmeklē Liepājas Valsts tehnikuma studiju programmas "Grāmatvedība" 3. kursa audzēkņi un piedalās nodarbībā "Arhīvs, dokumentu un arhīvu pārvaldība".

13.–16. jūnijā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks Gints Zelmenis piedalās Jeilas Universitātes rīkotā konferencē "Baltijas ceļš: vienotība un sniegtā palīdzības" (*The Baltic Way: Unity and Giving Aid*) Ņūheivenā ASV ar referātu "VDK Latvijas PSR 80. gadu otrajā pusē: izmaiņas praksē un iekšējās problēmas" (*The KGB in the Latvian SSR in the Second Half of the 1980s: Changes in Practice and Internal Problems*).

19. jūnijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu ekskursijā apmeklē Ieslodzījuma vietu pārvaldes Mācību centra organizētās profesionālās pilnveides izglītības programmas "Vispārējās zināšanas un prasmes ieslodzījuma vietas drošības, apsardzes, uzraudzības, resocializācijas un vadības līmeņa jomās virsnieka dienesta veikšanai" virsnieki studenti.

19. jūnijā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas arhīva eksperts Ainārs Bambals piedalās Ogres Vēstures un mākslas muzeja rīkotajā diskusijā "Kurš sastādīja izsūtāmo sarakstus? Kaimiņi vai čekisti?" ar prezentāciju "LNA dokumenti par izsūtītajiem".

19. jūnijā LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadītāja Anita Čerpinka piedalās Latvijas Radio 1 raidījumā "Zināmais nezināmajā" ar stāstījumu par Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātiem personu apliecinošiem dokumentiem.

25. jūnijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperts uzziņu sistēmas jautājumos Guntis Vāveris tiešsaistes prezentācijā iepazīstina Ilinoisas Universitātes ASV (*University of Illinois Urbana-Champaign*) vasaras skolas "*Summer Research Laboratory*" dalībniekus ar Latvijas Valsts vēstures arhīvu.

28. jūnijā LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvu apmeklē Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorantūras starptautiskās vasaras skolas "Latvija Eiropas kultūru krustcelēs: vēsture un mūsdienīgums" dalībnieki, kurus ar arhīva darbu un dokumentiem iepazīstina LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu uzskaites un saglabāšanas nodaļas vadītājs Uldis Vanags un Fondu analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva eksperts uzziņu sistēmas jautājumos Guntis Vāveris.

RAKSTI ŽURNĀLĀ "LATVIJAS ARHĪVI" 2024. GADĀ

VĒSTURE

Ainārs Bambals	Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljonu komandējošā sastāva personu lietas kā vēstures avots	1, 90.–115. lpp.
Aiga Bērziņa-Kite	Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes studentu noslēguma darbi atraduši jaunas mājas	1, 116.–182. lpp.
Aiga Bērziņa-Kite	Kā seši ieslodzītie dažu minūšu laikā izbēga no Jelgavas cietuma: skaļākais 1920. gada ieslodzīto bēgšanas gadījums un tā atbalss	2, 40.–82. lpp.
Edgars Ceske	Par kādu neatributētu vēstures avotu, Džeimsa Vata "uguns mašīnām" un baronu Minhauzenu jeb divi kurzemnieki un viņu ceļabiedri pie tvaika dzinēja šūpuļa	2, 5.–23. lpp.
Anita Čerpinska, Valda Kvaskova	Pārcēlāja Tomasa Sēļa vēstule Baltijas ģenerālgubernatoram	1, 5.–24. lpp.
Ēriks Jēkabsons	Latviešu fabrikants 1905.–1919. gadā: Augusta Drapčes liecība	2, 24.–39. lpp.
Mairita Lukianska	Mākslīgā intelekta izmantošana rokraksta teksta atpazīšanā Rīgas rātes protokolu kolekcijā	2, 128.–141. lpp.
Marika Selga	Lidija Būcēna un viņas sabiedriskā darbība 20. gadsimta 20.–30. gados	1, 38.–65. lpp.
Kārlis Sils	Kinofilma "Tautas dēls" (1934): apvērsums, ambīcijas un rūgta vilšanās jeb kā neatdzima filmu nozare Latvijā	2, 83.–97. lpp.
Kaspars Strods	"Krievijas–Austrumāzijas tvaikoņu sabiedrības" reisa "Liepāja–Ņujorka" kuģi un to apkalpes komandas, 1911. gads	1, 25.–37. lpp.
Jānis Šiliņš	Aizmirstais tautsaimnieks: Alfredam Ceihneram 125	1, 66.–89. lpp.
Jānis Šiliņš	Uzņēmējdarbības prakses starpkaru perioda Latvijā: Ranku ģimenes piemērs	2, 98.–127. lpp.

ARHĪVU DZĪVE

Justīne Čēma	Jubilejas gads Latvijas Nacionālā arhīva zonālajos valsts arhīvos	2, 145.–150. lpp.
Ilze Greiškalna	"Analoga saruna par nākotnes digitālo vērtību": LNA sarunu festivālā "Lampa"	1, 186.–188. lpp.
Birgita Kibala	Tiešsaistes pakalpojumi un digitalizācija Igaunijā (angļu val.)	2, 165.–171. lpp.
Aiga Bērziņa-Kite	Panākumi, izaicinājumi un nākotnes vīzijas: Baltijas arhīvistu sanāksme "Arhīvi 2050. gadā: *EduVision*"	2, 159.–160. lpp.
Anete Korbi	9. starptautiskā konference "ICARUS Horvātijas dienas" Osijekā	1, 191.–197. lpp.
Anete Korbi	Latvijas Nacionālajam arhīvam 105	2, 142.–144. lpp.
Ieva Krasovska	Aktuālās tematiskās kolekcijas vietnē "Redzi, dzirdi Latviju!"	2, 151.–154. lpp.
Emese Kūna	Reprezentējot arhitektūras mantojumu – jauni secinājumi par Budapeštas pilsētas arhīva tematiskajām mājaslapām (angļu val.)	2, 161.–165. lpp.
Anda Opoļska	Cēsu zonālais arhīvs diskusijā "Lampas gaismā"	1, 188.–191. lpp.
Enija Rubina	Starptautiskā arhīvu nedēļa: "Tuvāk arhīvam"	1, 183.–185. lpp.
Ingūna Slaidiņa, Aiga Pīķe, Ilze Bane-Grīga, Kentija Vilsone, Aiga Brūze, Vija Ozola	Starptautiskās arhīvu padomes kongress "Bagātinot zināšanu sabiedrību"	1, 198.–205. lpp.

JAUNĀKĀ LITERATŪRA

1, 206.–211. lpp.
2, 172.–176. lpp.

HRONIKA

2023. gada jūlijs–decembris	1, 212.–220. lpp.
2024. gada janvāris–jūnijs	2, 177.–186. lpp.

AUTORI

Aiga Bērziņa-Kite – *Mg. hist.,* LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošā pētniece
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048
aiga.berzina-kite@arhivi.gov.lv

Edgars Ceske – *Dr. hist*., Turaidas muzejrezervāta Krājumu un ekspozīciju daļas galvenais speciālists
Turaidas iela 10, Siguldas novads, Sigulda LV-2150
ceske@inbox.lv

Justīne Čēma – LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas arhīva eksperte popularizēšanas jautājumos
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048
justine.cema@arhivi.gov.lv

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist*., LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048
eriks.jekabsons@arhivi.gov.lv

Birgita Kibala (*Kibal*) – Igaunijas Nacionālā arhīva Starptautisko attiecību vadītāja
Nooruse 3, Tartu, 50411
birgit.kibal@ra.ee

Anete Korbi – *Mg. archaeol.,* LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas pētniece
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048
anete.korbi@arhivi.gov.lv

Ieva Krasovska – LNA LVKFFDA Dokumentu izmantošanas nodaļas galvenā arhīviste
Šmerļa iela 5, Rīga, LV-1006
ieva.krasovska@arhivi.gov.lv

Emese Kūna (*Kún*) – Budapeštas pilsētas arhīva vecākā arhīviste
1138 Budapest, Teve u. 3-5
kune@bparchiv.hu

Kārlis Sils – *PhD,* Eiropas Universitātes institūts
Via dei Roccettini 9, 50014 Fiesole, Itālija
karlis.sils@eui.eu

Jānis Šiliņš – *Dr. hist*., LNA Dokumentu publikāciju un popularizēšanas nodaļas vadošais pētnieks
Slokas iela 16, Rīga, LV-1048
janis.silins@arhivi.gov.lv

Redakcijas adrese
Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Slokas iela 16, Rīga, LV 1048
Tālr.: (+371) 29627830,
e-pasts: latvijas.arhivi@arhivi.gov.lv, http://www.latvijasarhivi.lv
Iespiests un iesiets
SIA "Jelgavas tipogrāfija"